

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU**

ISSN 2663-4406 (Print)
ISSN 2709-2699 (Online)

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞI

NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTUNUN ƏSƏRLƏRİ
“NİZAMİ GƏNCƏVİ İLİ”NƏ HƏSR OLUNMUŞ XÜSUSİ BURAXILIŞ

2021, № 2

AZERBAIJAN LITERATURE STUDIES

WORKS OF THE INSTITUTE OF LITERATURE NAMED AFTER NIZAMI GANJAVI
SPECIAL EDITION DEDICATED TO “THE YEAR OF NIZAMI GANJAVI”

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞI

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi jurnalı 1946-cı ildən 2019-cu ilə qədər “Ədəbiyyat məcmuəsi” adı ilə nəşr olunub. Jurnal 30 may 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatına alınmışdır.

Qeydiyyat № 4223. ISSN 2663-4406 (Print); ISSN 2709-2699 (Online)

“Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı” Azərbaycan ədəbiyyatını və onun tarixi inkişaf mərhələlərini araşdıran, bu mövzuda müasir və aktual tədqiqat işlərinin nəşrini həyata keçirən elmi-nəzəri jurnalıdır. Jurnalda məqalələr Azərbaycan, rus, ingilis və türk dillərində dərc edilir. Müəlliflərin şəxsi maraqlarını təbliğ edən məqalələr qəbul edilmir. Jurnal aşağıdakı rubrikalardan ibarətdir: Azərbaycan ədəbiyyatı, Mətbuat tarixi, Folklorşünaslıq, Mətnşünaslıq, Mühacirət ədəbiyyatı, Resenziyalar, Yubileylər, Xronika. “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı” jurnalı ildə iki dəfə nəşr olunur. Jurnalda konfrans və simpozium materialları da dərc edilir, xüsusi buraxılışlar hazırlanır. Jurnal Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi nəşrlərin siyahısına daxildir.

© Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2021

AZERBAIJAN LITERATURE STUDIES

Scientific journal of the Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of the Azerbaijan National Academy of Sciences was published from 1946 to 2019 under the title “Literature Collection”. The journal was registered on May 30, 2019 at the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan.

Registration № 4223. ISSN 2663-4406 (Print); ISSN 2709-2699 (Online)

“Azerbaijan Literature Studies” is a scientific-theoretical journal that covers Azerbaijani literature and its historical stages of development, and publishes modern and topical research works on this topic. The journal publishes articles in Azerbaijani, Russian, English and Turkish. Articles promoting the personal interests of authors are not accepted. The journal consists of the following sections: Azerbaijani literature, History of the press, Folklore, Textual scholarship, Emigration literature, Reviews, Anniversaries, Chronicle. “Azerbaijan Literature Studies” journal is published twice a year. Conference and symposium materials are also published in the journal, special editions are prepared. The journal is included in the list of scientific publications recommended by the High Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.

© Azerbaijan Literature Studies, 2021

Təsisçi
AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA ƏDƏBİYYAT İNSTITUTU

Baş redaktor:

İsa HƏBİBBƏYLİ

AMEA-nın həqiqi üzvü

Məsul katib:

Aygün BAĞIRLI

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Redaksiya heyəti:

Teymur KƏRİMLİ – AMEA-nın həqiqi üzvü

Nüşabə ARASLI – AMEA-nın müxbir üzvü

Tehran MUSTAFAYEV – AMEA-nın müxbir üzvü

Təhsin MÜTƏLLİMOV – AMEA-nın müxbir üzvü (BDU)

Əlizadə ƏSGƏRLİ – filologiya elmləri doktoru, dosent

Məhərrəm QASIMLI – filologiya elmləri doktoru, professor

Şirindil ALIŞANLI – filologiya elmləri doktoru, professor

İmamverdi HƏMİDOV – filologiya elmləri doktoru, professor

Zahid XƏLİL – filologiya elmləri doktoru, professor (ADPU)

Asif RÜSTƏMLİ – filologiya elmləri doktoru, professor

Əsgər QƏDİMOV – filologiya elmləri doktoru, professor (NDU)

Xəlil YUSİFLİ – filologiya elmləri doktoru, professor (AMEA Gəncə Bölməsi)

Fəridə ƏZİZOVA – filologiya elmləri doktoru, dosent

Ataəmi MİRZƏYEV – filologiya elmləri doktoru, dosent

Nikpur CABBARLI – filologiya elmləri doktoru, dosent

İslam QƏRİBOV – filologiya elmləri doktoru, professor

Vüqar ƏHMƏD – filologiya elmləri doktoru, professor

Razim MƏMMƏDOV – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent (ADPU)

Məsul redaktor: **Mehparə AXUNDOVA**

Beynəlxalq redaksiya heyəti:

Yavuz AKPINAR (Türkiyə)

Seyfəddin ALTAYLI (Türkiyə)

Həmidulla BALTOBAYEV (Özbəkistan)

Mişel BOZDƏMİR (Fransa)

Elizbar CAVELİDZE (Gürcüstan)

Kim MİNULLİN (Rusiya/Tatarıstan)

Əhməd ƏXLAQ AHAN (Hindistan)

Aqata BAREYA (Polşa)

Qaadamba BİLQUUDEİ (Monqolustan)

Founder

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF AZERBAIJAN
INSTITUTE OF LITERATURE NAMED AFTER NIZAMI GANJAVI

Editor-in-Chief:

İsa HABİBBAYLI

Active member of ANAS

Executive Secretary:

Aygun BAGHIRLI

Doctor of philosophy in philology, associate professor

Editorial board:

Teymur KARIMLI – Active member of ANAS

Nushaba ARASLI – Correspondent member of ANAS

Tehran MUSTAFAYEV – Correspondent member of ANAS

Tahsin MUTALLIMOV – Correspondent member of ANAS (BSU)

Alizade ASGARLI – doctor of philological sciences, associate professor

Maharram GASIMLI – doctor of philological sciences, professor

Shirindil ALISHANLI – doctor of philological sciences, professor

Imamverdi HAMIDOV – doctor of philological sciences, professor

Zahid KHALIL – doctor of philological sciences, professor (ASPU)

Asif RUSTAMLI – doctor of philological sciences, professor

Asgar GADIMOV – doctor of philological sciences, professor (NSU)

Khalil YUSIFLI – doctor of philological sciences, professor (ANAS Ganja Division)

Farida AZIZOVA – doctor of philological sciences, associate professor

Ataemi MIRZAYEV – doctor of philological sciences, associate professor

Nikpur JABBARLI – doctor of philological sciences, associate professor

İslam GARİBOV – doctor of philological sciences, professor

Vuqar AHMAD – doctor of philological sciences, professor

Razim MAMMADOV – doctor of philosophy in philology, associate professor (ASPU)

Responsible editor: **Mehpare AKHUNDOVA**

International editorial board:

Yavuz AKPINAR (Turkey)

Seyfeddin ALTAYLI (Turkey)

Hamidulla BALTOBAYEV (Uzbekistan)

Mishel BOZDEMİR (France)

Elizbar JAVELIDZE (Georgia)

Kim MINULLIN (Russia/Tatarstan)

Ahmad AKHLAG AHAN (India)

Aqata BAREYA (Poland)

Qaadamba BILQUDEI (Mongolia)

Поворотный этап в низамиведении

Иса Габиббейли

Вице-президент НАНА, академик

Главный директор института литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 02.12.2021; qəbul edilib – 12.12.2021

Как известно, первые сведения о гениальном азербайджанском поэте-мыслителе Низами Гянджеви (1141-1209) содержатся лишь в средневековых тезкире, являющихся, в известном смысле, ценными первоисточниками для изучения биографии и богатого художественного творчества Мастера. Хотя содержащиеся в тезкире сведения не являются системными научными исследованиями, они представляют исключительную ценность как базовые источники для последующих литературоведческих разработок. В то же время в средневековых тезкире сохранились определенные художественные фрагменты из сочинений Низами Гянджеви, благодаря чему эти источники выполняют своеобразную летописную функцию.

Подлинно научное изучение и исследование жизни и творчества Низами Гянджеви в азербайджанском и, в целом, мировом литературоведении имеет началом середину XX века. В этом смысле безусловная роль как первого опубликованного исследования, стоявшего в основании азербайджанского низамиведения, принадлежит книге «Шейх Низами» Мирзы Мохаммеда Ахундова, изданной в 1909 году в городе Гянджа. В этом ряду к числу первых научных публикаций о Низами Гянджеви в периодической печати относятся: «Могила шейха Низами» Мираббаса Мирбагирзаде (газета «Коммунист», 19 октября 1923 г.), «Шейх Низами» (газета «Йени фикир», 25 ноября 1923 г.), а также «Шейх Низами» Салмана Мумтаза (газета «Коммунист», 28 июля 1925 г.). Информация относительно каких-либо публикаций о Низами Гянджеви в последующие годы (1926-1937) в библиографических справочниках отсутствует.

Наиболее заметный поворот в области научного исследования жизни и творческого наследия поэта, перевода и издания его произведений на азербайджанском языке, подготовки и публикации научных исследований о Низами Гянджеви имеет началом 1938 год. Постановление ЦК КП Азербайджана «О чествовании 800-летнего юбилея великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви» (25 июня 1938 г.) послужило стартом к новому этапу в истории исследования биографии, перевода сочинений поэта на азербайджанский язык.

Накануне важного литературно-исторического события в связи с 800-летним юбилеем гениального поэта был определен ряд организационных вопросов. Прежде всего речь шла об определении состава авторов для такой ответственной работы, как перевод на азербайджанский язык поэм «Хамсе», для чего выбор пал на таких выдающихся поэтов, как Самед Вургун, Расул Рза, Сулейман Рустам, Микаил Рзакулизаде, Мамед Рагим. В целях достойной организации перевода произведений Низами Гянджеви в 1940 году в Баку было проведено всесоюзное совещание, посвященное проблемам художественного перевода с участием известных в СССР низамиведов и опытных мастеров перевода для оценки проделанной работы и обсуждения соответствующих задач.

Председателем всесоюзной юбилейной комиссии был назначен видный востоковед, авторитетный ученый – низамивед академик Евгений Эдуардович Бертельс. На состоявшейся в 1940 году в Москве научной сессии, посвященной Низами Гянджеви, были

заслушаны доклады по проблемам творчества великого поэта, намечены перспективные задачи в этой области. Впервые в 1939 году в издательстве журнала «Пионер» увидела свет книга стихов Низами Гянджеви в переводе Самеда Вургун. К 1941 году была в основном завершена работа над переводом на азербайджанский язык поэм, входящих в «Хамсе», русскими и азербайджанскими учеными были подготовлены исследования, посвященные Низами Гянджеви, в том числе опубликован целый ряд статей. По результатам всех этих работ было принято решение о проведении в городе Баку 16 октября 1941 года 800-летнего юбилея Низами Гянджеви. Однако, в связи с начавшейся 22 июня 1941 года Второй Мировой войной проведение юбилея в запланированное время оказалось невозможным.

Тем не менее и в военные годы работа по исследованию и пропаганде творчества Низами Гянджеви, изданию его произведений была продолжена. Важнейшим культурно-историческим событием периода Второй Мировой войны явилось проведение в тяжелейших военных условиях блокадного Ленинграда в 1941 году в Эрмитаже предъюбилейного мероприятия, посвященного Низами Гянджеви. Кроме этого, Институтом Литературы и языка им. Низами были изданы азербайджанские переводы поэм гениального поэта: «Искендернаме» (авторы перевода: Абдулла Шаик, Микаил Рзакулизаде – 1941), «Лейли и Меджнун» (автор перевода Самед Вургун – 1942), «Семь красавиц» (автор перевода Мамед Рагим, 1942). В 1992-1943 годах в издательстве Азербайджанского филиала АН ССР увидела свет книга Гамида Араслы «Низами и Родина» (на азербайджанском языке).

По окончании Второй Мировой войны (1941-1945гг.) было принято решение о проведении 800-летнего юбилея Низами Гянджеви в 1947 году. В целях обеспечения должного уровня юбилея в течение 1945-1947 годов был проведен ряд предварительных мероприятий, среди которых наиболее значительными событиями культурно-исторического значения являются создание в городе Баку музея Низами Гянджеви (1945), возведение в городе Гяндже скульптором Фуадом Абдурахмановым памятника Низами Гянджеви (1946), издание романа Мамеда Саида Ордубади «Меч и перо», посвященного жизни и эпохе Низами Гянджеви (1946), реконструкция надгробия в мавзолее гениального поэта.

Все работы, мероприятия в связи с юбилеем гениального азербайджанского поэта были выполнены главным образом на уровне Академии наук и Союза писателей. Так, Институт Литературы и Языка им. Низами Гянджеви Академии наук готовил издание азербайджанских переводов произведений великого Мастера. Тот же Институт занимался разработками и публикациями в области исследования жизни и творчества Низами Гянджеви. Опубликованные в преддверии 800-летнего юбилея гениального поэта научные труды составляют базовые основы азербайджанского низамиведения. Прежде всего заслуживают внимания такие изданные в начале 40-х годов исследования, как «Низами: жизнь и творчество» Микаила Рафили, (106 стр.), «Жизнь поэта» Гамида Араслы (116 стр.), «Великий азербайджанский поэт Низами» Е.Э.Бертельса (150 стр.), книга Мубариза Ализаде и Фазиля Бабаева для начальных и средних школ «Низами Гянджеви» (154 стр.) издание в 1941 году собранных материалов «Народные варианты сочинений Низами Гянджеви» (272 стр.).

В то же время можно утверждать, что изданная в 1942-1943 годах публикация Гамида Араслы «Низами и Родина» (22 стр.) заложила научные основы низамиведения.

Увидевшие свет в юбилейном 1947 году исследовательские труды известных азербайджанских ученых о самых различных проблемах жизни и творчества поэта определили статус низамиведения как самостоятельного, приоритетного направления в азербайджанском литературоведении. Такие увидевшие свет в юбилейном году публикации, как «Жизнь и творчество великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви» Гамида Араслы (38 стр.), «Великий поэт» Мамед Джафара Джафарова (16 стр.), «Культура Азербайджана в эпоху Низами» Зульфали Ибрагимова (16 стр.), «Низами о мастерстве» Гыльмана Мусаева (16 стр.), «Низами и наша эпоха» Мубариза Ализаде (14 стр.), а также

концептуальные статьи Мамед Арифа Дадашзаде, Микаила Рафили и других видных ученых еще в те годы презентовали научный уровень отечественного литературоведения. Увидел свет первый библиографический указатель под названием «Великий азербайджанский поэт Низами Гянджеви» (86 стр.), подготовленный Алигейдаром Каграмановым. Изданием в 1947 году поэм «Сокровищница тайн» (автор перевода: Сулейман Рустам), «Хосров и Ширин» (автор перевода: Расул Рза) была завершена ответственная работа по приобщению азербайджанского читателя к полному поэтическому циклу «Хамсе» Низами Гянджеви. Кроме этого, важным шагом в деле ознакомления юных читателей с великим поэтом явилось прозаическое переложение поэм Низами Гянджеви, адаптированное к детскому и юношескому восприятию такими известными авторами, как Абдулла Шаик, Мир Джалал, Микаил Рзакулузаде и др.

Одним из важных юбилейных событий явилось проведение на родине поэта в городе Гянджа Всесоюзной научной сессии, организованной Академией наук Азербайджанской ССР. Ввиду отсутствия информации о повестке данной сессии считаем целесообразным прокомментировать ее важные моменты. Прежде всего следует отметить точную дату мероприятия, проходившего на родине Низами Гянджеви 25-27 сентября 1947 года. С учетом характера послевоенного периода и широкого круга участников данное научное мероприятие было квалифицировано как Всесоюзная юбилейная научная сессия. Принимая во внимание выступления с поздравительной речью таких известных деятелей науки, как вице-президент АН СССР академик И.И. Мещанинов и директор Института востоковедения АН СССР академик В.А. Гордлевский, а также участие с докладами приглашенных ученых из союзных республик и даже из социалистических стран Европы, данную сессию с полным правом следует считать международным симпозиумом.

Юбилейную сессию, посвященную 800-летию Низами Гянджеви, со вступительным словом открыл президент Академии наук Азербайджана академик Юсиф Мамадалиев, который акцентировал вопрос о важном значении чествования 800-летнего юбилея Низами Гянджеви во всесоюзном масштабе, аргументируя этот факт бессмертием художественных достижений и идей творчества гениального поэта, выдержавших испытание веков, «поэтическая фантазия которого простирается на весь мир», свидетельствуя об общечеловеческих ценностях, гуманистических устремлениях его поэзии.

Первым на юбилейной сессии выступил старший научный сотрудник Института литературы им. Низами Гянджеви кандидат филологических наук Гамид Араслы с докладом на тему «Низами и его творчество», в котором отмечались общечеловеческие ценности и вечно живущие идеалы, отраженные в произведениях поэта. Тезисы данного доклада достойны оценки на уровне постулатов для масштабного научного исследования.

Поздравительные речи видных деятелей науки, представлявших Академию наук СССР, свидетельствовали о достаточной осведомленности ораторов в связи с жизнью и творчеством Низами Гянджеви. Так, в речи академика И.И. Мещанинова особого внимания заслуживали сведения о месте рождения поэта в городе Гянджа, который по политическим соображениям был переименован в Кировабад, о могиле поэта находящийся в Гяндже. Видимо, по причине того, что докладчик был не филологом, а видным историком-археологом, он выразил надежду на «понимание» употребления им топонима «Гянджа» (а не Кировабад). В то же время-содержащиеся в выступлении И.И. Мещанинова лаконичные оценки конкретных фактов и комментариев относительно биографии и наследия Низами Гянджеви, напоминание об истинном имени поэта (Ильяс), освещение вопроса о русских переводах отдельных фрагментов из произведений Низами, осуществленных еще в 1929 году, акцентирование гуманистических идей в его творчестве – озвучивание отмеченных проблем в условиях идеологических барьеров того времени было вовсе нелегким делом.

В выступлении академик В.А. Гордлевского, наряду с оценками идеологического характера, нашли отражение положения, связанные с объективной характеристикой творчества Низами Гянджеви: «Блестящие идеи Низами выражены в высоко поэтичных

произведениях. Творчество Низами занимает достойное место на вершине мировой культуры. Бессмертное имя Низами, преодолевшее препоны веков, живет и поныне. Его идеалы близки и ценны для нас!»

Упоминание также в докладе А.В.Гордлевского Низами как «азербайджанского поэта из Гянджи», безусловно, запоминающийся момент юбилейной научной сессии, состоявшейся в городе Кировабаде.

Упоминание в приветственной речи вице-президента Академии наук СССР академика И.И.Мещанинова того, что он выступает от имени всесоюзного научного сообщества, представляющего Академию, а также ясный акцент в речи академика А.В.Гордлевского на то, что в юбилейной сессии участвуют представители братских народов из всех уголков Советского Союза приводит к заключению о широком многонациональном составе юбилейной сессии, состоявшейся в Азербайджане.

Страны социалистического лагеря на юбилейной сессии представляли болгарский писатель Георг Караслав, а также югославский писатель, академик Иво Андрич, выступившие с яркой речью. Приветственные речи обоих почетных гостей носили политико-идеологический характер, строились на мотивах дружбы народов и интернационализма. Примечательной стороной было то, что оба оратора выступали на юбилейной сессии на родных языках. В этих коротких приветствиях, наряду с лозунгом «Да здравствует Иосиф Сталин, великий гений прогрессивного человечества», было выражено и глубокое уважение к азербайджанскому народу. Особый интерес вызвало суждение болгарского писателя Георга Караслава: «Великий поэт-гуманист Низами Гянджеви живет в наших сердцах. Мы считаем его своим братским поэтом. В то время как выступление югославского оратора носило общий характер без акцента на имени Низами. В докладах представителей советских республик содержались общие ценные мысли о бессмертных произведениях и гуманистических идеалах Низами Гянджеви. В целом общесоюзная научная сессия, посвященная 800-летию Низами Гянджеви, сыграла значительную роль в пропаганде за пределами Азербайджана творчества Низами Гянджеви и литературно-культурных достижений азербайджанского народа еще в XII веке. Важным научным результатом юбилейного мероприятия можно считать участие в нем авторитетных представителей других республик СССР и социалистических стран Европы, которые говорили о Низами Гянджеви как гениальном поэте-мыслителе азербайджанского народа.

Юбилейная сессия, посвященная Низами Гянджеви, в период СССР, явилась наиболее масштабным, торжественным мероприятием по географическому диапазону представленных в ней участников. Так, кроме Москвы и Ленинграда юбилей великого Низами Гянджеви был на государственном уровне торжественно отмечен в Грузии, Узбекистане, Туркменистане, Литве, Латвии, Армении и Дагестане.

Чествование юбилея Низами Гянджеви в Москве на совместном торжественном заседании Академии Наук СССР и Союза советских писателей явилось выражением признания великого искусства азербайджанского поэта.

В связи с юбилеем в городе Баку был возведен величественный памятник Низами Гянджеви на основе проекта видных архитекторов-академика Микаила Гусейнова и академика Садыха Дадашова, а также скульптора Фуада Абдурахманова.

Завершение юбилейных мероприятий состоялось в столице Азербайджана – городе Баку на торжественном заседании, организованном на государственном уровне.

Чествование в советский период 800-летнего юбилея Низами Гянджеви в союзном масштабе имеет большое историческое значение как одно из грандиозных событий, посвященных Азербайджану. Юбилейные мероприятия в честь 800-летия Низами Гянджеви явились торжественной презентацией литературы и культуры азербайджанского народа.

Проведенную на родине поэта, в Гяндже, всесоюзную научную сессию в широком смысле можно считать поворотным моментом в истории становления и развития низамиеведения, в известной степени определившим перспективы этого научного направления.

Новый исторический этап в исследовании жизни и творчества Низами Гянджеви и приобщении к нему мировой научной общественности и, в целом, широкого читателя во многом связан с масштабными мероприятиями, проводимыми в период руководства Азербайджанской Советской Республикой видного государственного деятеля Гейдара Алиева.

Принятое ЦК КП Азербайджана историческое постановление (от 6.01.1979) «О мероприятиях по оптимизации мероприятий в области изучения, издания и пропаганды литературного наследия великого азербайджанского поэта-мыслителя Низами Гянджеви» открыло широкие возможности для исследования и распространения творчества могучего Мастера.

Появление в свете отмеченного Постановления точных подстрочных переводов поэм Низами Гянджеви инициировало становление новой эры в низамиведении, связанной с текстологическими разработками. Важные достижения этого исторического этапа отражены в таких трудах, как «Низами Гянджеви: жизнь и творчество» Азаде Рустамовой, «Традиции Низами в азербайджанской литературе» Гасыма Джахани (1979), «Низами и турецкая литература» Нушабе Араслы (1981), «Мир раздумий Низами» Мамед Джафара Джафарова (1981), «Ренессанс на Востоке и Низами Гянджеви» Халила Юсифова (1982), книга Рустама Алиева «Низами», изданная на азербайджанском, русском, персидском, английском, французском, немецком и арабском языках, «Сокровищница тайн» Халила Гусейнова, «Низами и народные легенды» Садника Пашаева (1983).

В хронологии мероприятий, организованных в честь памяти Низами Гянджеви, особое место занимает вызвавшее сенсационный резонанс празднование в Баку и Москве, в масштабе СССР нетрадиционной юбилейной даты – 840 летия со дня рождения великого поэта. Эта волна чествований азербайджанского поэта, продолжавшаяся до распада СССР, имела положительные результаты, прежде всего в плане распространения наследия Мастера. Одним из знаменательных событий эпохи было и создание Низаминского района в городе Баку.

Чествование в 2011 году, в период государственной независимости, на основании распоряжения Президента Азербайджанской республики Ильхама Алиева 870-летия со дня рождения Низами Гянджеви явилось стимулом для нового исторического этапа в исследовании и пропаганде наследия поэта в свете идеалов суверенной государственности. Мощная волна 870-летнего юбилея вызвала такие знаменательные историко-литературные события, как возведение в различных странах мира – России, Китайской Народной Республике, Италии, Люксембурге, Молдове – памятников Низами Гянджеви, открытие в Оксфордском университете Международного Центра азербайджановедения им. Низами Гянджеви, создание на базе гробницы гениального поэта мемориального комплекса, учреждение золотой медали Низами Гянджеви.

Номинирование Распоряжением Президента Азербайджанской Республики (от 5 января 2021 года) 2021 года «Годом Низами Гянджеви» явилось мощным стимулом для дальнейших поисков в области жизни и творчества поэта, подготовки новых изданий его произведений и широкого распространения сведений о нем за рубежом, что в совокупности обусловило следующий этап в истории низамиведения. Был дан старт для подготовки «Научно-критических текста поэм Низами Гянджеви», создания «Энциклопедии Низами Гянджеви», написания и издания более 30 монографий на азербайджанском и иностранных языках, проведения научно-культурных форумов на республиканском и международном уровне, что дает представление о масштабности мероприятий «Года Низами Гянджеви».

Как видно, большая работа, проведенная в 1947 году в связи с 800-летним юбилеем Низами Гянджеви, в частности, в области изучения, исследования и распространения его творческого наследия, первых изданий произведений поэта, сегодня может быть оценена как фундаментальная основа для формирования низамиведения как самостоятельной научной области. Всесоюзная научная сессия, проведенная Академией наук в рамках

юбилейных мероприятий в Кировабаде (ныне Гянджа), имела особо важное значение в формировании низамиведения. По охвату проблематики и научному уровню эта сессия обозначила поворотный момент в низамиведении.

Исходя из уровня начального периода истории низамиведения и современных методологических подходов, мы считаем нецелесообразным представление научной общественности хранящихся в архиве НАНА материалов пленарного заседания проведенной в Гяндже (Кировабаде) сессии Академии наук Азербайджанской ССР – без их предварительного редактирования.

Полагаем, что, несмотря на отражение специфических идеологических клише советской эпохи, материалы проведенной 74 года назад всесоюзной научной сессии, посвященной Низами Гянджеви, ясно отражающие этапы развития азербайджанского низамиведения, пройденный этой научной областью большой эволюционный путь, представляют бесспорную ценность для новых поколений.

**Материалы научной сессии,
посвященной 800-летию Низами Гянджеви**

**Вступительное слово
Президента Академии Наук Азербайджанской ССР**

Юсиф Мамедалиев

Дорогие товарищи, представители братских союзных республик, дорогие братья, представители героического югославского и болгарского народов, народов Маршала ТИТО и Георгия Димитрова, представители Великого русского народа, представители легендарного Ленинграда и славной Москвы. Вы, товарищи, дорогие представители трудящихся, людей науки и техники, промышленности и сельского хозяйства родного Кировабада, разрешите от имени Академии Наук Азерб.ССР передать Вам самый искренний, самый пламенный привет.

Вся наша необъятная страна и весь наш многомиллионный народ празднует 800-летие великого азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви.

Восемь веков отделяет нас от гениального сына азербайджанского народа. Произведения великого мастера художественного слова и в наши дни живут полной жизнью, сохраняют свою глубокую мудрость и всю прелесть своего поэтического очарования. Низами прошел через столетия и пронес свои бессмертные творения, насыщенные самыми благородными и передовыми идеями, чтобы сегодня найти почетное место в строительстве социалистической культуры народов Советской Родины.

Низами был великим гуманистом. Он с присущим ему подлинным мастерством, в мрачные годы средневековья и деспотизма, воспевал величие человека, его высокие думы и чаяния. Его высокий гуманизм тесно связан с благородными стремлениями азербайджанского народа.

Низами был великим патриотом. Он горячо любил Азербайджан, его красивую природу, его богатейшее творчество.

Широк тематический размах творчества Низами. Он воспевал непобедимых русских богатырей. Его поэтическая фантазия охватила почти весь мир. Но о чем бы ни писал Низами, все его творения дышат духом его Родины, чаяниями его народа.

Низами был одним из прогрессивных и культурных людей своего времени. Как поэт и ученый он был новатором, не ограничившимся тем, что было создано до него. Он ставил перед собой огромные общественные и культурные задачи, для осуществления которых искал и находил все новые пути, метода и формы! И поэтому творчество великого азербайджанского поэта на долгие века определило дальнейшее развитие поэзии не только Азербайджана, но и всего Востока. Десятки крупнейших поэтов разных времен и стран восприняли его «ХАМСЕ», как образец высокого искусства. Десятки поэтов украшали корону поэзии жемчугами из сокровищницы Низами. Десятки поэтов не могли удержать себя от увлечения подражать поэмам Низами, хотя не многим из них удалось носить имя последователя великого азербайджанского поэта.

Гениальный поэт и мыслитель узбекского народа Али Шир Навои, 500-летний юбилей которого празднуется в этом году, поэт весьма популярный в азербайджанской литературе, восхищаясь произведениями Низами писал:

«ХАМСЕ» Низами по содержанию и смыслу настолько величественна... что для ее изменений нужна такая громадная чаша, как небосвод, и такие огромные гири, как земной шар».

Однако, несмотря на всю мировую популярность Низами, его поэзия в продолжении всей многовековой истории не была доступна широким народным массам. Только после великого Октября, в условиях Советской власти стало возможным полное сближение поэта с народом. Только в наше время бессмертные творения гения поэтической мысли великого Низами стали достоянием широчайших масс нашей многонациональной Родины. Мудрые слова поэта приобрели новое значение и смысл именно в нашей стране и в наши дни.

Советская наука продвинула дело изучения Низами на небывалую высоту. Она впервые обратила внимание на огромную социально-политическую остроту его произведений, раскрыла их подлинно-гуманистическую направленность. Только советские ученые сумели исследовать творчество Низами в тесной связи с теми условиями, в которых жил и творил поэт, в тесной связи с народом, создавшим поэта, его духовными ценностями, его богатейшим фольклором.

Азербайджанский народ гордится тем, что в славной галерее первоклассных поэтов, возрожденных мудрой политикой партии Ленина-Сталина, наряду с Шота Руставели, Навои, Пушкиным, Шевченко, Абовяном и др., одно из первых мест занимает и наш Низами Гянджеви.

Низами своими гениальными произведениями сыграл огромную роль в развитии мировой литературы. Его поэзия, дышащая беспредельной любовью к человеку, особенно созвучна с нашей эпохой, с эпохой торжества подлинной советской демократии.

Юбилей Низами, встреченный народами нашей необъятной Родины как всенародный праздник культуры – является одним из блестящих показателей торжества мудрой ленинско-сталинской национальной политики.

Мы с Вами сегодня собрались на чествование великого азербайджанского поэта на его Родине, носящей имя одного из славных соратников великого Сталина - незабвенного Сергея Мироновича Кирова. Город Гянджа, который веками служил ареной кровавых феодальных войн, а в дни контрреволюционного мусавата был превращен в очаг национализма и межнациональной розни, ныне стал цветущим городом Кировабадом - городом науки и культуры, городом дружбы и братства народов, городом социалистической индустрии, где волей партии и правительства в ближайшие годы будет широко развит производство черного золота.

Азербайджанский народ в многонациональной семье советских народов под руководством большевистской партии, под водительством мудрого Сталина уверенно идет к сияющим вершинам коммунизма.

Слава великому вождю народов, корифею передовой науки, мудрому учителю и вождю т. Сталину!

**Низами Гянджеви и его творчество
(Доклад старшего научного сотрудника
института литературы им. Низами)**

Гамид Араслы

Уважаемые товарищи!

Сегодня все народы нашей великой Родины празднуют 800-летний юбилей гениального азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви.

На родину Низами прибыли представители братских народов страны Советов, объединившиеся под знаменем великого Сталина ученые, поэты, писатели, представители науки и искусства, – торжественно отметить вместе с нами эту знаменательную дату в жизни азербайджанского народа.

Сегодня стихи Низами звучат не только на его родине, но и отзываются эхом во всех уголках нашей необъятной советской страны, от Дальнего Востока до Карпат, от северных морей до границ седого Аракса. Все народы Советского Союза высоко чтят Низами, наравне с нами считают своим оставленное им художественное наследие.

Великий азербайджанский поэт, обогативший своими бессмертными произведениями сокровищницу мировой литературы, еще в мрачные годы средневековья воспевал свободу, равенство, созидательный труд человека. Он – непревзойденный мастер художественного слова и великий гуманист, лелеял мечты о счастье человеческом. Поэтому-то память о нем и его творчестве нашла такой восторженный отклик и так тепло встречена именно у нас, в стране Советов, которая неустанно борется за свободу и счастье всего человечества, за лучшее будущее трудящихся всего мира. Вот почему мы, советские люди, высоко ценим гений Низами, ярким лучем дошедший до нас из глубины веков.

Великого поэта, родившегося в 1141 году в одном из древних культурных центров Азербайджана – в городе Гяндже, его соотечественники вспоминают сегодня с исключительной гордостью. Они рады тому, что здесь восемь веков назад жил их бессмертный сородич, являющийся украшением рода человеческого.

В азербайджанских городах того времени, расположенных на большом караванном пути и имевших торговые связи с многими странами мира, развивались науки, литература и искусство. До этого многие азербайджанские ученые, поэты, зодчие и служители искусства вынуждены были жить и творить вне пределов своей родины – в Багдаде и других городах Ближнего Востока. С возникновением же в Азербайджане самостоятельных государств здесь стали развиваться такие города как Нахичевань, Шемаха, Байлакан, Барда. Тавриз и др., которые росли как экономические и культурные центры страны, где ученые, поэты, мыслители и люди искусства получили возможность творить, обогащая своими произведениями общечеловеческую культуру.

Сохранившиеся до наших дней памятники архитектуры того времени, в особенности, художественные памятники такого крупного зодчего как Абубекр Аджеми Нахичевани, дают ясное представление о высокой культуре того периода в Азербайджане. Резьба, орнаменты, надписи, украшающие эти сооружения, их изящество и нежные тона выделяют их по своему стилю и отличают от других архитектурных памятников, свидетельствуя о высоком развитии искусства и науки в Азербайджане XII века.

Низами изучал сочинения древних арабских и греческих историков, греческую философию, астрономию, медицину, геометрию, историю религий.

Многие азербайджанские поэты, жившие до Низами и в эпоху Низами, славились на Ближнем Востоке своими глубоко содержательными произведениями. Поэт XI века Катран Табризи, поэты XII века Абуль-Ула Гянджеви. Мехсети ханым, Фелеки Ширвани, Хагани,

Муджиреддин Байлакани – были выдающимися мастерами художественного слова. Но должно сказать, что все эти признанные придворные поэты стяжали себе славу, в основном, своими касидами, газелями и рубайи. Если принять «Тохфатул-Ирагейн» Хагани как исключение, то можно отметить, что форма «месневи» в азербайджанской литературе почти отсутствовала.

Катран был тесно связан с гянджинскими правителями шаддадидами и тавризскими властителями, ширванские же поэты во главе с «Медикуш-шуара» (королем поэтов) Абуль-Ула Гянджеви – с ширваншахами, Мехсети ханым – с султаном Санджаром, а Муджиреддин Байлакани с дворцом Ильдегизидов.

Атмосфера дворцовой среды, запросы придворной знати давали определенное направление творчеству этих даровитых поэтов и отражались на особенностях их художественного творчества. Эти поэты пользовались традиционными средствами изображения классической восточной поэзии и придавали значение формальной изысканности стиха. Вот потому-то такой поэт как Хагани, который писал исключительно сложные, трудные для понимания, а порою даже нуждающиеся в особом толковании бейты, считался неподражаемым мастером в поэзии и высоко ценился придворными кругами.

Низами был также большим мастером высокого поэтического стиля, усвоившим все это культурное наследие. Он также хорошо знал образцы и формы культурной традиции старого мира. Низами также писал касиды, фахрийе, газели, рубайи и гита. В его произведениях очень часто встречаются традиционные упоминания о цветке, соловье, свече и мотыльке, жемчуге и драгоценных камнях. И в его произведениях не исключены многие выражения, присущие творчеству придворных поэтов. Но особенности творчества Низами, отличающие его от остальных мастеров художественного слова, совершенно другие. Эти особенности и дали ему законное право занять почетное место в истории мировой литературы.

Низами не был придворным поэтом и постоянно общался с народными массами, жил среди них и был близко связан с городскими ремесленниками и их организациями, прогрессивными для той эпохи. В то же время Низами был художником, тесно связанным с крестьянством и его жизнью. Великий гуманист Низами думал и мечтал о счастье народном, о его благополучии и благоденствии. Он свое творчество не подчинил и не мог подчинить требованиям интересов дворцовой знати, а всецело посвятил его чаяниям, мечтаниям народным и всю силу своего таланта направил на пользу народных масс. Вот в чем обаяние, в чем неизмеримая сила яркого таланта глубокого знатока человеческой души Низами Гянджеви.

Переживания, чаяния и судьбы отдельных повелителей никогда не были предметом пытливых исканий поэта. Его светлый ум занимала лишь судьба человека и его счастье. Творчество Низами было направлено на служение общечеловеческим идеалам и потому намного опередило свою эпоху. Эти прогрессивные чаяния поэта явились тем крепким фундаментом, на котором покоилось его мировоззрение. В начальный период творчества, пока поэт еще не приступил к созданию своих гениальных поэм, в фахрийе, принадлежащем его перу, он приходит к мысли, что ни его творчество, ни творчество его современников не лишены определенных недостатков. Он находит, что все науки могут быть переведены на другие языки, но этого нельзя сказать о стихе. Если стих меняет свое облачение, то он теряет свою оригинальность и красоту. В этом основной недостаток всякого переводимого стиха. Этот недостаток Низами устраняет путем перехода к созданию больших эпических произведений.

До Низами на Ближнем Востоке имелись большие содержательные и ценные произведения. Эпохе Низами были известны «Шах-намэ», «Юсиф и Зулейха» Фирдоуси, поэма «Вамиг и Азра» Унсури, «Вис и Рамин» Фахретдина Гургани, «Хагигатуль-Хагаик» Сенаи, произведения Аттара. Низами в своих произведениях упоминает о многих из них. Но определенную часть этих произведений, т.е. ту часть, которая носит мистико-суфий-

ский характер, он отвергает. Говоря конкретно, он отвергает Сенаи и Аттару. В предисловии к своей поэме «Сокровищница тайн» он говорит о том, что он освободил стих от оков и одним выстрелом попал в две цели. Поэт этим хочет сказать, что он освободил стих заодно от кабака и касиды, т.е. от легкой поэзии и панегиризма.

Одновременно поэт отвергал те позиции, на которых стояли Фирдоуси и Гургани. Если Фирдоуси занимает судьба владык и правителей, то Низами интересуется лишь судьбой тех, кто борется за положительных людей, борется за настоящих людей, имеющих полное право с гордостью называться человеком. Поэт в лучшем из всех существ – в человеке – находит три неотъемлемые черты, три достоинства. Это – труд, знание и любовь. Эти три качества связывают положительных героев Низами с жизнью. И эта жизненность, правдивость отличает художественный язык поэта от языка его современников.

В отличие от всех своих предшественников и современников Низами исключительное внимание уделяет человеческому труду, он показывает, что основное в жизни каждого человека – это труд. Великая любовь к труду тесно связывает гениального художника с действительной жизнью.

Еще в своей первой поэме «Сокровищница тайн» великий Низами создает образы крестьянина и кирпичника, и воспевае их труд. Образы этих крайне полезных людей, каковыми их считает поэт, предстают перед нами во всем блеске тогда, когда они заняты трудом. Исполинская сила Фархада проявляется в прорубании тоннеля через гору. Низами всюду, где его герои испытывают затруднения, находятся в безвыходном положении, заставляет их встречаться с чобанами. Бахрам слушает рассказ старого чобана. Под впечатлением этого рассказа Бахрам принимается за переустройство своего государства на справедливых началах. По совету старого пастуха Хеир возвращается к жизни.

Поэт жил в сложной обстановке XII века. Гениальный художник жил мечтой о лучшем, счастливом будущем своего народа, о лучшей судьбе своей родины. Он видел, что его родина расчленена на две главные составные части государства Атабеков и Ширваншахов. Он видел противоречия, раздирающие его народ. Он не мог равнодушно смотреть на зло, разгул, на разнузданность людей в этой политической обстановке. Все это было противно ему. Он хорошо знал историю Азербайджана. Он с исключительным жаром воспевае богатейшее прошлое своей родины, честную, трудовую жизнь своего народа. Он с гордостью говорил о славных традициях, о хороших и благородных качествах соотечественников.

Поэт часто воспевае красоту природы своей отчизны. Высокие горы родины, покрытые седыми туманами, ее равнины с реками, извивающимися как змея, холодные родники, ее турачи и фазаны, ее обильные плодами сады, густые леса, где обитают тигры и львы, поля, покрытые созревшими хлебами – все это мило сердцу, все это он воспевае с исключительным темпераментом.

Низами воспевае отважных, доблестных дочерей азербайджанского народа, восседающих на троне, умело правящих страной, оберегающих ее границы от нашествия иноземных захватчиков. Он с особой любовью говорит о них, о прелестной Ширин, о Михинбаму и Нушабе.

*Берда обольстительней всех областей;
Там Урдибихишт многоцветен и Дей.
В Тамуз на горе расцветает цветок,
И в зиму ласкает весны ветерок.
Дубравы кругом - зеленеющий рай.
Ковсаром Кура опоясала край.
А пряные ивы! А Баг-и-Сефид!
Там тучная почва Иремы родит.
Там тьма куропаток, фазаны без счета,
В тени кипарисной обильна охота!*

Так описывает Низами древнейший город Азербайджана Барду, где царствует доблестная, сверкающая умом Нушабе. Читателя поражают сметливость, сообразительность и светлый ум Нушабе. Эта прекрасная, как рай, страна в конце XII века потеряла свое былое величие. Великий патриот Низами не мог примириться с тем, что его родина подпала под иго завоевателей и была порабощена ими. И это составляло причину его тяжелых моральных переживаний.

*Но ныне унижен тот царственный трон,
И шелк его ветром в степи разнесен.
Осыпались розы на свежих кустах,
Гранаты, нарциссы-рассыпались в прах,
И, кроме щепы да потоков ревущих.
Уж нет ничего в обесславленных куцах.*

В каждом из этих двистиший чувствуется глубокое горе и отпечаток скорби. Но как бы ни скорбел, как бы ни печалился великий мастер, — он все же до конца своей жизни сохранял веру в светлое будущее своей родной страны. Он смело говорил об этой вере.

*В то место великих, в пленительный сад,
Века не один позапрятали клад.
Где в мире найдешь веселее цветник?
Где в мире богаче сокровищ тайник?*

Мечтая о светлом будущем своей родины, своего отважного народа, Низами тем самым воодушевлял своих современников и призывал их бороться за счастье, за радостную жизнь трудового народа. Образами своих героев он воспитывал в читателе высокое чувство любви и беззаветной преданности родине.

В поэме «Семь красавиц» Низами прежде всего представляет своего героя Бахрама как патриота, как человека, всеми нитями души привязанного к своей родине.

После смерти отца Бахрам видит свою родную страну под гнетом, а своих соотечественников порабощенными. Его благородная душа возмущается этим. И борьба за освобождение своей родины становится альфой и омегой его жизни, высоким идеалом благородной души Бахрама. Он говорит о моральных переживаниях человека, очутившегося вне родины, где свят для него каждый куст, где журчание родной реки звучало для него как колыбельная песня родной матери.

Герои Низами предпочитают смерть за честь своего народа рабскому коленопреклонению перед ненавистным врагом.

Промчавшиеся столетия отделяют нас от великого сына азербайджанского народа. Но сквозь вереницу этих седых веков мы слышим живой голос поэта, этого великого проповедника подлинного народного патриотизма.

Наряду с благородным высоким чувством любви, также сильна и неукротима ненависть поэта к предателям, к врагам народа, к людям, лишенным чести. Низами учит любить, но также учит нас и уметь ненавидеть. И не случайно то, что поэт своих положительных героев всегда изображает в смертельной, непримиримой борьбе с предателями.

Среди отрицательных образов Низами исключительное место занимает изверг Раст-Ровшан — визирь царя Бахрама. Не случайно то, что великий мастер художественного слова так ожесточенно, с такой неукротимой ненавистью обнажает внутренний мир самого ненавистного, отрицательного персонажа в своем творчестве.

Оказанное ему повелителем доверие он использует в своих корыстных целях. Гнет, несправедливость, грабежи, вымогательства, пышно расцветавшие под его мерзким покровительством, обессиливают страну и обескровливают государство. Создав подходя-

щую обстановку для своего предательства, он входит в сношения с внешним врагом, он готовит почву для продажи своей Родины и способствует тому, чтобы доверенная ему страна стала добычей иностранных завоевателей.

Низами учит тому, что люди, не любящие своей отчизны, своего народа, не связанные с народом всеми фибрами души, не готовые на жертву, на смерть за честь своей родины - не могут править страной. При отсутствии таких высоких качеств люди бывают способны на предательство и бесчестие. Низами призывает читателей не давать места благодущию, а быть на чеку, быть бдительными по отношению к предателям. Он призывает к расправе с Раст-Ровшанами всех времен. Вот почему так ярко сверкает гений Низами из глубины веков. И эта истина свежа в наши дни как утренняя роса.

Низами напоминает, что во вселенной человек отличается от прочих существ лишь умом своим. Он зовет людей, живущих без цели, без идеи, к осознанию своего положения в обществе, к определению собственного призвания. И его призыв силен, убедителен и ясен.

Поэт, возвышающий свой благородный голос против социальной несправедливости, против благополучия одного человека за счет сотен тысяч других, жалуется на отсутствие оценки людей с точки зрения отношения их к труду, к другим людям, к знанию. К людям должен быть подход именно в этом разрезе, именно из этого надо исходить при оценке людей.

Низами, протестуя против общественной несправедливости своего времени, всей магической силой своего живого слова призывает людей противостоять злу, несправедливости, отказаться от инертности и быть беспощадными к врагам, как молния поражать паразитов, нанося им смертельный удар.

Поэт говорит также о высшем общественном строе. Искендер, во время своего похода на север, доходит до страны, где пышным цветом цветет радость и сверкает счастье. Устами жителей этой утопической страны Низами говорит:

*Мы лжи не знаем, мы во всем просты.
Ночные сны – и те у нас чисты.
Мы все достатком меж собой равны,
Богатством равно мы наделены.
Один затмить другого не спешит,
И плач другого нас не рассмешит.
Воров не боится наш народ,
Ни стражи нет у нас, ни воевод.
Мы никогда не грабим никого,
И нас никто не грабит оттого.
Нет на домах запоров и замков,
Чобанов – у овец и у коров.*

Люди этого общества отличаются своим образом мышления и высокой моралью. Здесь отсутствуют ложь, хитрость, алчность и тщеславие. Жители этой страны друг другу желают лишь добра. Оттого-то жизнь для них мила, и горе чуждо им. Никто из них не погибает в молодости. Человек живет нормально, доходит до преклонного возраста, и лишь когда становится дряхлым, только тогда приходит смерть. Такая естественная смерть не сопровождается плачем и воплями родных. Люди, живущие счастливо, опираясь на благородный труд, не имеют представления о трауре. Таково утопическое общество поэта.

Низами чувствует отвращение к людям кровожадным и захватчикам чужих стран за их кровопролития, за разрушения и опустошения ими чужих земель и чужих очагов, за уничтожение веками сложившейся культуры. Он против войн. Потому что война несет разруху, гибель бесконечному числу людей. Войны приносят с собою людям нищету, голод и болезни, Война – это бедствие масс. Но Низами отнюдь не пацифист, он вовсе не

проповедник идеи непротivления злу. Он говорит, что конец этим войнам можно положить лишь доблестью. Для установления всеобщего мира на земле, для мирной, счастливой жизни необходимо войнам противопоставить справедливые войны, чтобы агрессией не пахло на земле, чтобы посягателям на чужие очаги дать должный и сокрушительный отпор.

Его положительные герои, как раз ведут отчаянную борьбу в этой области. Они оберегают честь своей родины, защищают свою страну от посягательств, от вторжения захватчиков. Они служат беззаветно человеческому счастью. Вот почему Низами не жалеет красок для описания своих доблестных героев.

Низами с исключительной нежностью любил свой родной язык. Но поэту предлагали писать на чужом языке. Повелитель Ширвана Ахситан пишет ему:

*Нам неприличен тюркский твой язык.
Наш двор к простецким нравам не привык.
Раз мы знатны и саном высоки,
Высокие да слышим языки!*

Родной язык Низами в загоне. Это сильно отражается на настроении поэта. Он глубоко переживает оскорбление, нанесенное его родной речи:

*Прочел я... Кровь мне бросилась в лицо,
Так, значит, в ухе рабское кольцо!
И не поднять из мрака мне чела,
И на глазах как пелена легла.
И не найти сокровищ золотых...
И замер я, и ослабел, затих,
И голову запрятал от стыда...
Где близкий, кто бы понял, в чём беда?*

Пренебрежительное отношение к языку народа, породившего таких гениальных сыновей как Низами, имело место не только а XII веке. Если ширваншах Ахситан, слепо подчиняясь традициям, предписывал Низами писать не на родном языке, то молодчики XX века – иранские националисты-реакционеры – превзошли его. Они стали на путь полного отрицания языка азербайджанского народа.

В Южном Азербайджане этот язык изгоняется из школ, где учащимися являются сплошь азербайджанцы, он изгоняется со страниц прессы, а в учреждениях употреблять его воспрещено. Пусть это так. Пусть это гонение принимает самые ужасающие размеры, но не изгнать любви к родному азербайджанскому языку из сердца народа. Репрессии не только не помогут, а, наоборот, раздуют тлеющий огонь до яркого пламени. Таков неумолимый закон природы, такова логика вещей. Величайший гений поэзии, радость азербайджанского народа Низами говорил:

*Не стоит в беде унывать никогда,
Чем тучи темней, тем светлей в них вода.*

Пусть мракобесы и реакционеры сегодняшнего Тегерана, верные слуги американского и английского капитализма всячески стараются изгнать язык азербайджанского народа и объявить его вне закона. Это пустые потуги. Язык азербайджанского народа живет, он не умрет и будет жить в веках, тому порукой наша многовековая история, тому порукой наша национальная по форме и социалистическая по содержанию культура.

Говоря о древнейшем городе Барде в связи с феодальными войнами и землетрясениями, опустошившими его родину в XII веке Низами мечтает о лучшем будущем своей

родины. И мечтам гениального Низами суждено было сбыться лишь в наше время, в эпоху Советской власти. Родная страна, любимая родина поэта превратилась в цветущий сад, только благодаря ленинско-сталинской национальной политике, беспрестанным сталинским заботам.

Засверкавший, как яркий светоч, восемьсот лет тому назад в истории азербайджанской литературы гениальный поэт-мыслитель Низами Гянджеви дал новое направление литературе народов Ближнего Востока. Еще при жизни Низами его произведения снискали себе всеобщую любовь не только на родине поэта, но и далеко за ее пределами. Мастерство поэта стало всюду предметом почитания и подражания. На Ближнем Востоке умение писать на темы Низами равносильно было сдаче экзамена на поэтическую зрелость. Самые выдающиеся поэты Востока прилагали усилия, чтобы создать «Хамсе», подобно Низами. Появились виднейшие поэты, которые продолжали дело литературной школы, созданной гениальным Низами. Низами, как светоч, озарял им путь и имя его стало символом новаторства в литературном мире Востока.

Поэты-гуманисты в поэтической сокровищнице Низами нашли претворение собственной мечты и чаяний своих. И сюда они обращались как к богатому неиссякаемому источнику. Воспитываясь на художественном наследии Низами, эти поэты научились почитать и настоящую любовь. Они не только научились у Низами любить, но и ненавидеть. В их произведениях появились мотивы жгучей ненависти к эксплуататорам, произволу, несправедливости. Они научились у Низами мастерски изображать общественные мотивы борьбы добра и зла в коротких, но ясных и содержательных произведениях. Даже поэты-лирики, поэты-моралисты неоднократно повторяли его мысли.

Подобных «Сокровищнице тайн» Низами появилось примерно 80 произведений, в подражание «Лейли и Меджнун» 40, подобных «Искендер-намэ» 25 произведений, а в подражание «Хамсе» Низами были написаны десятки «Хамсе».

Азербайджанский ученый Мухаммед Али Тарбият в своей книге «Данишмендани-Азербайджан» говорит:

«После Низами сотни иранских и индийских поэтов старались творить на темы Низами, но никто из них в смысле красоты, сладкословия не мог подняться на недостижимый уровень Низами Гянджеви».

С исключительной любовью отнеслись к наследию Низами русские ученые. Видный ученый Гулак, академик А.Крымский, академик Н.Я.Марр, проф. Ю.Марр в деле изучения и оценки гениального азербайджанского поэта, определения его огромного влияния на мировую поэзию проделали большую исследовательскую работу.

Начиная с XVIII века буржуазные востоковеды Западной Европы начали изучать литературное наследие Низами. Начиная с Хаммера до Брауна, все востоковеды писали о наследии великого поэта. Буржуазные ученые не смогли вскрыть истинной сущности произведений Низами. Все же они вынуждены были признать огромное влияние поэта на западноевропейскую литературу. Они вполне правы, когда говорят, что «Амето» Боккачио написана под влиянием «Семи красавиц» Низами, что «Принцесса Турандот» Гоцци и Шиллера написана на основе одного рассказа из этого же произведения Низами. Байрон говорит, что «Лейла и Меджнун» это есть «Ромео и Джульетта» Востока. Правильнее будет сказать: Ромео и Джульетта» есть «Лейли и Меджнун» Запада.

Знаменитый немецкий поэт Гёте в своем произведении «Запад и Восток» не раз упоминает о Низами. Он говорит: «Обладающий высоким поэтическим гением Низами... красоту возводит на божественную высоту. Эта особенность в Низами разнообразна и бесконечна. Другие произведения Низами, где он говорит о нравственности, обладают неизмеримой широтой и глубоко содержательны».

Но ни в одном уголке мира и никогда еще наследие Низами не изучалось так глубоко как в Советском Союзе. Ибо советский народ является законным и настоящим наследником всего прогрессивного, что создано человечеством. На родине поэта гордо возвышается

величественный памятник Низами Гянджеви. В Баку, столице солнечного Азербайджана, для увековечения памяти поэта создан исключительно богатый музей его имени. В этом музее показана эпоха, когда жил и творил Низами, его жизнь и современники поэта.

«Пятерица» поэта переведена на языки братских народов. Самые крупные ученые-востоковеды СССР годами работали над изучением творчества Низами и написали многотомные сочинения, посвященные творчеству гениального поэта.

Поэты и литераторы пишут пьесы на темы из произведений Низами, скульпторы создают его статуи, композиторы пишут оперы, художники создают картины. В скором времени будет воздвигнут в Баку, против музея Низами, на площади его имени новый величественный памятник поэту. Ряд институтов, научно-исследовательских учреждений, научных и культурных очагов, улиц и садов носят имя Низами.

Так высоко ценят, так горячо любят, так уважают культурное наследие в стране Советов – оплоте мира во всем мире.

Так чтится в нашей отчизне память гениев, трудившихся на благо человечества.

Сегодня, после Второй мировой войны, когда в странах империализма, сковавших свободу многих народов, идет лихорадочная подготовка новых кровавых войн, когда ставленники доллара днем и ночью только и думают, как задушить свободу демократических народов, когда страны империализма всячески препятствуют национальному возрождению народов Китая, Индии и Индонезии – в этот день в стране Советов национальная культура народов овеивается ореолом славы. В это время проявляется горячая забота о людях науки и искусства.

Братские народы, овеванные лучами сталинской дружбы народов, гордятся своей историей. Они с честью, с особым уважением относятся к памяти своих великих прадедов, с честью служивших культуре человечества. Они демонстрируют свою готовность к борьбе за национальную политику великой партии Ленина-Сталина, направленную на благо прогресса, свободы всех народов и на счастье всего человечества.

Приветственное выступление

Академик Иван Иванович Мещанинов

От имени Академик наук СССР с особым подъемом и радостным чувством выступаю я сегодня на торжественном заседании Академии наук Азерб ССР. Наше собрание посвящается памяти гениального поэта и мыслителя далекого прошлого Азербайджана, стремления которого к правде и свободе столь же прекрасны, как прекрасны и стихи его, великого поэта Низами Гянджеви. Слава великого поэта Низами прошла по всему культурному миру, имя его заняло столь почетное место.

Низами родился в городе Гандже, здесь же находится его могила, он был неизменным и верным сыном азербайджанского народа, за него ратовал он, для своего любимого народа он не щадил себя, смело выступал и обличал деспотов и феодалов, и азербайджанский народ любил своего идеального сына, его творения перешли века, заняли почетное место в истории литературы Азербайджана, и сейчас, несмотря на разделяющие нас 8 веков, имя Низами остается живым. Трудящиеся Азербайджана любят и ценят своего великого поэта.

Особенно радостно произнести здесь приветственное слово от имени делегации Всесоюзной Академии наук.

Позвольте мне от лица делегации Академии Наук СССР в торжественный день празднования восьмисотлетнего юбилея великого азербайджанского поэта Ильяс Низами приветствовать всю общественность Азербайджана от имени Академии Наук СССР, центрального научного учреждения нашего Союза.

Русская Академия Наук уже давно оценила огромное значение Низами. Первые попытки издания отрывков его произведений в оригинале и переводы делались еще в 1829 году. С тех пор крупнейшие наши востоковеды неустанно проявляли интерес к творениям этого гениального поэта – У Н.Я.Марра и его сына Ю.Н., у академиков С.Ф.Ольденбурга и В.В.Бартольда мы находим много ценных замечаний о Низами.

Мудрая ленинско-сталинская национальная политика, открывшая перед народами нашего Союза возможность широчайшего культурного развития, привела к тому, что из усилий отдельных ученых сложилась целая научная дисциплина, посвященная изучению Низами. Десятки азербайджанских, русских и других советских ученых отдают теперь свои силы на изучение и популяризацию бессмертных творений великого Низами.

Сейчас узнали его бессмертные творения и такие народы нашего великого Союза, которые еще совсем недавно о нем почти ничего не слышали. Его переводят на языки литовский и латышский, что до вхождения этих народов в состав нашей семьи едва ли было возможно.

Великий Низами нашел себе аудиторию во всех концах нашей страны, и Академия Наук СССР гордится тем, что в ряде ученых, изучающих Низами, ее сочлены стоят далеко не на последнем месте.

Буржуазные ученые признавали в Низами только великого мастера слова и тонкого психолога. Они объявляли Низами отшельником, мистиком, углубленным в созерцание божественного единства и далеким от жизни.

Советская наука с неумолимой точностью доказала всю вздорность этих помышлений. Она открыла всему миру подлинное лицо Низами, показала, что это был неутомимый борец за правду, за счастье человечества, непримиримый враг всякой эксплуатации и угнетения и непоколебимый противник всяких поджигателей войны и раздоров.

Низами, конечно, не знал, какими путями можно было добиться той демократической свободы, о которой он мечтал. Мы не можем винить его за это. Человеку XII века знать это еще не было дано. Нам довольно и того, что в то жестокое, кровавое время Низами, не страшась смерти, решительно осуждал кровавый произвол феодальных деспотов, в лицо им высказывая свое осуждение.

Народы Советского Союза трудящиеся, стоящие на пороге коммунистического общества и борющиеся за лучший мир, за свободу и счастье для всех, мечта, о чем вдохновлял Низами, не могут не чтить памяти этого борца далеких времен.

И потому мы приехали сюда из далекой Москвы, основание которой было положено как раз в те годы, когда родился Низами, чтобы передать азербайджанскому народу, его партии и правительству, его ученым, писателям и представителям всех видов искусства наш пламенный братский привет и в эти дни всенародного празднества пожелать вам новых еще больших успехов на славу и процветание нашей великой родины.

**Приветственное выступление
от имени института Востоковедения Академии Наук СССР**

Академик Владимир Александрович Гордлевский

Институт Востоковедения Академии Наук СССР приветствует общественность Советского Азербайджана в торжественный день славного юбилея великого азербайджанского поэта Низами.

Шесть лет тому назад готовился азербайджанский народ вместе со всеми братскими народами Советского Союза отпраздновать восьмисотлетний юбилей великого своего сына Ильаса Низами. Нападение немецких варваров-фашистов помешало празднику. Коварный враг хотел уничтожить нашу культуру, наше право на жизнь. Шесть лет величайших испытаний, невиданный в истории подвиг советского народа дали нам победу и мир, вернули нас к светлому созидательному труду. И вот настал и этот долгожданный день: со всех концов Советского Союза собрались представители наших братских народов на блестящий праздник азербайджанской культуры, на праздник всего советского народа.

Восемь столетий тому назад прозвучало в мире правдивое и прекрасное слово азербайджанского поэта-мыслителя, несравненного художника Низами.

В мрачные дни феодализма он призывал к борьбе с тиранией знати и богачей и подымал голос в защиту угнетенных, в защиту простого человека.

Низами мечтал о мире, построенном без насилия, без вражды, без угнетения человека человеком.

Светлые свои мысли Низами выразил великолепным звучным стихом. Творчество Низами стоит на вершине мировой поэтической культуры. Бессмертный гений Низами пережил века, дожил до наших дней. Только в наше время, в нашем обществе получил Низами свое полное раскрытие, свою настоящую жизнь. Его идеалы близки и дороги нам. Только мы можем по-настоящему понять его замечательное творчество.

Азербайджанский народ справедливо гордится своим гянджинским поэтом, лучшим деятелем своего культурного прошлого. Мы делим с ним эту гордость и эту радость.

Да здравствует праздник азербайджанского народа – праздник всей советской культуры!

**Приветственное выступление
От имени братского болгарского народа**

Писатель Георгий Караславов

Дорогие друзья, я буду говорить на болгарском языке, так как плохо владею русским языком. Однако, пусть в сердце азербайджанского народа прозвучит родной язык Георгия Димитрова, вождя болгарского народа. Гениальный писатель и гуманист Низами Гянджеви живет в наших сердцах, его творения прошли через века, он ваш и наш братский писатель. Русский народ – это старший наш брат, который освободил болгарский народ от немецко-фашистских варваров. Великая непобедимая советская армия освободила болгарский народ. Да здравствует азербайджанская литература.

Да здравствует азербайджанский народ.

Да здравствуют свободные демократические народы.

Да здравствует гениальный вождь всего человечества великий Сталин.

**Приветственное выступление
от имени братского югославского народа**

Академик-писатель Иво Андрич

Друзья, по примеру моего болгарского друга, я буду говорить на моем родном языке. Может быть, вы не поймете всех слов, но наши чувства и мысли вы поймете. Я приношу пламенные братские поздравления от нашей Академии и от Югославского народа.

Во время борьбы против фашизма мы с вами боролись вместе и вместе победили. Мы боролись под лозунгом – смерть фашизму – свобода народам и с этим я вас поздравляю.

Я бы хотел вам сказать, что мы, югославские писатели, во время мирного послевоенного периода также как и во время борьбы были с вами вместе.

Да здравствует Азербайджан.

Да здравствует Великий мощный братский Советский Союз.

Да здравствует Великий гений всего прогрессивного человечества, мудрый Сталин (бурные аплодисменты).

Nizami Gəncəvinin şəxsiyyəti və sənəti

Nizami Gəncəvinin ədəbi kimliyi

Siracəddin Hacı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan

E-mail: siraceddin-haci@rambler.ru

Annotasiya. Məqalədə beş məsələ araşdırılmışdır. Birincisi, Nizami Gəncəvinin dünyagörüşünü formalaşdıran qaynaqlar göstərilmiş, onların şairin yaradıcılığına təsiri açıqlanmışdır. İkincisi, Nizami Gəncəvinin ədəbi şəxsiyyətinin əsas özəllikləri sayılmışdır. Üçüncüsü, Nizami Gəncəvinin dünya ədəbiyyatına təsiri təhlil olunmuşdur. Dördüncüsü, Nizami Gəncəvinin İslam dini dəyərlərinə bağlılığı öyrənilmişdir. Beşincisi, Nizami Gəncəvi irsini dərinlən öyrənmək üçün zəruri olan elmi əsaslar təqdim olunmuşdur.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, qaynaqlar, dəyərlər, dövlət, İslam, ədalət, mərhəmət, elm

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.12.2021; qəbul edilib – 18.12.2021

Nizami Ganjavi's literary identity

Sirajeddin Haji

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: siraceddin-haci@rambler.ru

Abstract. In the article five questions are investigated. Firstly, the sources that formed Nizami Ganjavi's worldview are shown, their impact on the poet's work is revealed. Secondly, the main features of Nizami Ganjavi's literary personality are considered. Thirdly, the influence of Nizami Ganjavi on world literature is analyzed. Fourth, Nizami Ganjavi's commitment to Islamic religious values is studied. Fifth, the scientific foundations necessary for in-depth study of Nizami Ganjavi's heritage are presented.

Keywords: Nizami Ganjavi, sources, values, state, Islam, justice, kindness, science

Article history: received – 14.12.2021; accepted – 18.12.2021

Giriş / Introduction

Nizami Gəncəvini ortaya çıxaran önəmli qaynaq və hadisələri belə sıralaya bilərik: Allah son Elçini seçdi, son ilahi mesajını – Qurani-Kərim Ona nazil etdi, Qurani-Kərim insanları cəhəldən qurtardı, yeni toplum inşa etdi, tövhidi, ədaləti, mərhəməti, elmi təbliğ edən İslam dini sü-rətlə yayıldı, könülləri fəth etdi, otuz illik xilafət dövrü bitdi, səltənət dövrü başladı, Nizamiyədək üç önəmli dövlət formalaşdı: Əməvilər, Abbasilər, Səlcuqlular, bu dövəmdə İslam dini ərəb dūnyasını, Hindistanı, Xorasanı, Türkiistanı, Qafqazı, Anadolunu, İranı, Afrikanı, Avropanın bir hissəsini əhatə edən dinə çevrildi, Qurani-Kərim kitab şəklinə düşdü, hədislər toplandı, doqquz məşhur hədis kitabı çap olundu, bütün əsas fiqhi və kəlamı məzhəblər, elm, fəlsəfə, təfsir məktəbləri, irfa-

ni axınlar formalaşdı, İslam alimləri ayrı-ayrı elm sahələrində böyük uğurlar qazandılar. Bu dönmədə İslam dini yayıldığı coğrafiyada dörd əsas mədəniyyətlə üzləşdi: Misir, yunan, İran, Hindistan. Bu mədəniyyətlərlə təmas yeni elmi, siyasi, dini, ədəbi, irfani cərəyanların ortaya çıxmasına yol açdı, tərcümə kitablarının, elmi, fəlsəfi, dini mərkəzlərin sayı çoxaldı, fikir zənginliyinin olması üçün yeni qaynaqlar formalaşdı. Nizami onun dövrünədək yaranmış, inkişaf etmiş, ayrı-ayrı elm sahələrində böyük şəxsiyyətlər ortaya qoymuş dini, elmi, siyasi, fəlsəfi, ədəbi xəzinəni dərin-dən öyrəndi, bu təməllər üzərində yeni əsərlər yazdı, aid olduğu dinin ortaya çıxardığı mədəniyyəti zirvəyə daşıyanlar sırasında yer tutdu.

Əsas hissə / Main Part

Nizaminin əsl adı Cəmaləddin əbu Məhəmməd İlyas bin Yusuf bin Zəkiəddin bin Müəyyəddin əl-Gəncəvidir, Azərbaycanın siyasi, iqtisadi, elmi düşüncə mərkəzlərindən biri olan Gəncədə doğulmuşdur, xanımının adı Afaq, oğlunun adı Məhəmməddir, Böyük Səlcuqlu dövlətinə bağlıdır, Azərbaycan türküdür, müsəlmandır, bütün varlığı ilə Allaha bağlıdır, dərin mədrəsə təhsili var, bütün elmləri öyrəndiyini yazır, oxumağı çox sevir, deyir ki, oxumadan, yeni şeylər öyrənmədən yatmaq haramdır, türk, fars, ərəb dillərini bilir, yunan və yəhudi qaynaqlarını araşdırır, Qurani-Kərimi, hədisləri, İslam alim və filosoflarının əsərlərini dərin-dən öyrənmişdir, düşüncəsinin mayası İslam dini və mədəniyyəti olsa da, xristianlığı, musəviliyi, İncili, Tövrəti, zərdüştlüyü, türk, fars, ərəb, yunan, hind, çin mədəniyyətlərini, tarixi, folkloru, musiqini, şeiri, əruzü diqqətlə araşdırmış, elm xəzinəsi ortaya qoymuşdur, şairdir, böyük iddiası var, deyir ki, dünyada şairlik Nizami ilə bitmişdir.

Nizami irfan məktəbinə bağlıdır, şeyxdir, aşiqdir, arifdir, alimdir, mürşiddir, müridləri var, zühd əhlidir, qənaət sahibidir, təvazökardır, özünü yetişdirmək üçün riyazət üsulundan istifadə etmiş, çiləxanalarda çilələr çəkmişdir. Nizami ağıla çox önəm verir, deyir ki, ağıl mayadır, insanı seçən, üstün qılan ilahi nemətdir, insan ağılından doğru istifadə etsə, hər şeyi olar. Nizami böyük siyasət adamıdır, siyasəti, diplomatiyanı gözəl bilir, onun lirik şeirləri, “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl”, “İskəndərnamə” adlı beş məsnəvisi dünya mədəniyyətinin şah əsərləri sırasında yer tutur. O, məktəb yaratmış, dünya ədəbiyyatına ciddi təsir göstərmişdir, onun məsnəviləri əl-əl gəzmış, insanlar bu əsərlərə bərəkət qaynağı kimi baxmışlar. Dünyanın önəmli kitabxanalarında Nizaminin əsərləri var, bu əsərlər dünya dillərinə tərcümə olunmuşdur. Hindistanda təkə “Sirlər xəzinəsi” məsnəvisinin yüz yeddi nüsxəsinin olduğunu bilirik...

Nizami insanlığın şairidir, min ilə yaxın bir vaxt keçsə də, Nizaminin məsnəviləri dəyərini itirmədi. Bunun səbəbləri var: onun məsnəviləri içində həqiqət daşıyır, Nizami insanlara hər zaman doğru yol göstərən dəyərləri təbliğ etmişdir. İçində həqiqət olmayan, dəyər daşımayan heç bir əsər qalıcı olmaz, təsir göstərməz, sevilməz. Nizaminin təbliğ etdiyi dəyərləri – insanı insan edən dəyərləri belə sıralaya bilərəm: Tövhid – şair deyir ki, bu ən böyük dəyərdir, insanlar tövhidi doğru anlasalar, bütün sıxıntılar həll olunar, Nizami tövhidi insan azadlığının əsası kimi tanıtmışdır. Ədalət – Nizami deyir ki, ədalət iki dünyanın sərmayəsidir, ədalət hər varlığı ilahi təyinatına uyğun yerdə tutmaq, hər kəsə, hər varlığa layiq olduğu haqqı verməkdir, tövhid insanla Allah, ədalət insanla insan münasibətlərinin əsasıdır. Mərhəmət – Nizami deyir ki, mərhəmət olmasa, insanlıq ölər, ilahi rizanı qazanmaq mərhəmətlə mümkündür. Elm – Nizami deyir ki, elm güc qaynağıdır, elmi olmayan Allahı tanımaz, inkişaf etməz, həlak olar, dəyərlərini itirər. Barış – bu, insanların bir arada yaşamasını təmin edən dəyərdir, şair deyir ki, fərqlilik ayədir, nemətdir, zənginlikdir, ona sayğı duyur ki, bir arada, hüzur içində yaşaya bilərsiniz. Rifah – Nizami deyir ki, yoxsulluq parçalayır, zənginlik birləşdirir. Şair zənginliyin əsasına halallığı qoyur, deyir ki, halal yaşamaq igidlikdir. Sevgi – Nizami sevgini münasibətlərin mayası kimi tanıtmışdır.

Nizami Qurani-Kərimdən çıxış edərək dövlət idarəçiliyinin əsasına altı dəyər qoymuşdur: həqiqət – dövlət doğru dəyərlər üzərində qurulmalı, doğru olan işləri gerçəkləşdirməlidir; ədalət – dövlətin imanı ədalətdir, bir dövlət küfurlə deyil, zülmə yıxılır; məşvərət – dövlət məsləhətlə idarə olunmalıdır; ləyaqət və əhliyyət – iş işi bilənə verilməlidir; mərhəmət – Nizami deyir ki, dövlət

vətəndaşlarına mərhəmətlə yanaşmalı, onların sıxıntılarını həll etməli, bağışlama yolunu tutmalıdır; ümid – dövlət vətəndaşına qorxu deyil, ümid verməlidir, ümidin anası ədalət, meyvəsi sevgidir. Nizaminin dövlət idarəçiliyi ilə bağlı ən gözəl ölçüsü budur: hakimiyyətin şükrü ədalətdir. Dünya dövlətlərinin əsasında Nizaminin təsbit etdiyi dəyərlər olsa, yer üzündə savaş, kin, nifrət, aclıq, yoxsulluq, göz yaşı zülm olarmı?

Nizaminin düşüncəsinin mayası İslam dinidir. O ən çox hansı dəyərləri təbliğ edib desəniz, mən tövhid və ədalət cavabını verərəm. Nizami deyir ki, mənim torpağıma tövhid inancının toxumu səpilmişdir. Şair insan azadlığının əsasına tövhid inancını qoymuşdur, o deyir ki, Allaha təslim ol ki, azad olasan. Nizami Allahı tanıdır, bu məqsədlə varlıqları iki yerə ayırır: Yaradan və yaradılanlar. Şair deyir ki, Yaradan Allahdır, O, təkdir, tək olmaq ancaq Onun haqqıdır, O, vacibul-vücuddur, yəni var olmaq üçün bir başqa varlığa möhtac deyil, əbədidir, ehtiyacsızdır, hər varlığın ehtiyacını təmin edəndir, bütün mükəmməlliklər Ona aiddir, nöqsan sifətlərdən uzaqdır, bir tək İlahdır, ibadət, itaət, dua ancaq Onadır, heç bir varlığa bənzəməz, varlığın mütləq hakimidir, mərhəmətlidir, mülkün gerçək sahibidir, ölümü və həyatı yaradan Odur, hüsur qaynağıdır, güvən və iman verir, mütləq diridir, hər şeyi bilir, eşidir, görür, qullarına əsla zülm etməz, şərəf və etibar qaynağıdır, axirətin tək sahibidir, hər kəsdən hesab soruşacaq.

Nizami tövhid inancını doğru öyrətmək üçün yaradılanları da tanıdır: onlar çoxdurlar, yaradılmışlar, var olmaq üçün bir yaradıcıya möhtacdırlar, ehtiyacları var, fani-ölümlüdürlər. Nizami Allahı doğru tanımağın yolunu da öyrətmişdir: o deyir ki, insan Allahın zatını qavraya bilməz, belə ki, Allah sınırsız, insan sınırlı varlıqdır, sınırlının sınırsız qavramaq imkanı yoxdur, Allahı tanımağın iki yolu var: birincisi, Onun yaratdıqlarını tanı, yaradılanlardan yaradana doğru get, ikincisi, Allahın gözəl adlarının anlamını öyrən (əzbərləmə, öyrən). Şair bütün məsnəvilərinin əvvəlində Allahın gözəl adlarını bədii dillə bir-bir tanıtmışdır. Nizami hədəfini belə açıqlamışdır: yer üzündə Rəhmət Evi tikmək istəyirəm, bu, sevgi, barış, xeyir, rəhmət, bərəkət, hüsur evidir, insanlıq üçün tikiləcək bu ev dörd dayaq – dörd dəyər üzərində dayanacaq: tövhid, ədalət, elm, mərhəmət. Nizami Allah Rəsulunu – son Elçini, aləmlərə rəhmət olaraq, gözəl əxlaqı tamamlamaq üçün göndərilməmiş Hz. Məhəmmədi sevə-sevə tanıtmış, hər məsnəvisinin əvvəlində, tövhid bölməsindən sonra Ona yer vermiş, Onun gözəl örnəkliyini önə çıxarmış, Onu tanımaq üçün gözəl məcazlar seçmiş, oğlunun adını da Məhəmməd qoymuşdur. Nizami insana ikidünyalı həyat təklif edir, deyir ki, axirət dünyanın ruhudur, axirət inancı olmasa, insan da, bu dünya da anlamını itirər. Nizami insana şükrü, dini, yaradılışı, savabı, günahı, tövbəni, dünyanı, qəlbi, ümidi, əməyi, anlamlı həyatı, sərvəti tanıdır. Deyir ki, hər insan yer üzünün xəlifəsidir, onun işi yer üzündə tövhid, ədalət, xeyir, mərhəmət, barış, rifah üçün çalışmaqdır. İnsan olmağın şükrü Allaha təslim olmaqdır. Anlamlı həyatın ölçüsü budur: insan ilahi təyinatına uyğun yaşamaq, Allahın buyruqlarını yerinə yetirməlidir.

Bizim Nizamini anmağa deyil, anlamağa ehtiyacımız var. Kimliyimizi, dəyərlərimizi tanımaq, inkişaf etmək, azad olmaq, ədalətli cəmiyyət qurmaq, dünya mədəniyyətinin öncüllərinin sırasında yer tutmaq istəyiriksə, Nizami irsini dərinlən öyrənməli, dəyərlərini günümüzə daşımalyıq. Bu böyük işi gerçəkləşdirmək üçün də bir sıra şərtlərə ehtiyac var: birincisi, Azərbaycan mədəniyyətinin, o sıradan Nizaminin islami kimliyi qəbul olunmalı, Nizami bağlı olduğu dəyərlər əsasında öyrənilməlidir. İkincisi, Nizami irsi yenidən tərcümə olunmalı, bədii və sətiri tərcüməsi hazırlanmalıdır. Üçüncüsü, bu böyük işi gerçəkləşdirmək üçün ayrı-ayrı elm sahələrinin mütəxəssislərindən ibarət elmi heyət formalaşdırılmalıdır. Dördüncüsü, Nizaminin hər misrasına şərhlər yazılmalı, onun irsi ilə bağlı ciddi elmi işlər ortaya qoyulmalıdır. Beşincisi, Nizaminin təbliğ etdiyi dəyərlər həyatımıza daşınmalıdır.

Nəticə / Conclusion

Biz də gücümüz ölçüsündə işlər gördük. Elmi fəaliyyətimizin iki əsas istiqaməti var, biri Qurani-Kərimlə, o birisi Nizami ilə bağlıdır. Nizamini aid olduğu dəyərlər işığında öyrənməyə çalışdıq, onun əsərlərinə on iki cild şərh yazdıq, işlərimiz davam edir, bu il “Yeddi gözəl” məsnəvisi ilə bağlı, min iki yüz səhifəlik, iki cildlik şərhimiz çap olundu. Dünya nizamişünaslığında ilk dəfə

olaraq şairin iki məktubuna yüz əlli səhifəlik şərh yazdım, “Nizaminin iki məktubu: dünya siyasət və diplomatiya tarixinin iki şah əsəri” adı ilə çap etdim. İndi “Nizaminin ədalət xütbəsi” adlı elmi işimi tamamlamışam. İşlər davam edir, Allah ömür versə, Nizami irsinin hamısını şərh edəcəyəm. Hərəkət bizdən bərəkət Allahdandır.

Литературная идентичность Низами Гянджеви

Сираджеддин Гаджи

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: siraceddin-haci@rambler.ru

Резюме. В статье были исследованы пять вопросов. Во-первых, были показаны источники, сформировавшие мировоззрение Низами Гянджеви, выявлено их воздействие на творчество поэта. Во-вторых, были пересчитаны основные особенности литературной идентичности Низами Гянджеви. В-третьих, было проанализировано влияние Низами Гянджеви на мировую литературу. В-четвертых, была изучена приверженность Низами Гянджеви исламским религиозным ценностям. В-пятых, были представлены научные основы, необходимые для углубленного изучения наследия Низами Гянджеви.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, источники, ценности, государство, ислам, справедливость, милосердие, наука

“Xəmsə”də Nizami Gəncəvinin türklüyünü təsdiqləyən faktlar

İslam Sadıq

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Folklor İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: islamsadiq1953@yahoo.com

Annotasiya. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi beş iri poemadan və lirik şeirlərdən ibarət zəngin bir xəzinə yaratmışdır. Böyük şair “Xəmsə” adlanan beş poemasının hər birində türk xalq ədəbiyyatından yüksək sənətkarlıqla bəhrələnmişdir. Onun əsərlərində türk atalar sözü və məsəllərinə, əfsanə və rəvayətlərinə, hikmətli deyimlərinə, nağıl və dastan motivlərinə və s. tez-tez rast gəlinir. Bir sözlə, böyük şairin öz əsərlərini yaradarkən qidalandığı ilkin qaynaq məhz türk xalq ədəbiyyatı olmuşdur. Nizami Gəncəvi xalqdan aldığı incilərlə özünün düzüb-qoşduğu əsərlərə xüsusi milli naxışlar vurub onları türksayağı bəzəmişdir. Bunlar Nizami Gəncəvinin türk olduğunun təsdiqləyən ilkin faktlardır.

Nizami Gəncəvinin əsərlərində öz dilindən söylənmiş çoxlu misralar və beytlər var ki, onlar da şairin türk olduğunu açıq-aydın göstərir. Bu məqalədə məhz şairin beş iri poemasından götürülmüş faktlar əsasında Nizami Gəncəvinin milli kimliyi araşdırılmış və onun türk olduğu öz təsdiqini tapmışdır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, “Xəmsə”, ağız ədəbiyyatı, milli kimlik, türk

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 23.11.2021; qəbul edilib – 29.11.2021

Facts confirming Nizami Ganjavi as a Turk in “Khamsa”

İslam Sadig

Doctor of Philological Sciences

Institute of Folklore of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: islamsadiq1953@yahoo.com

Abstract. The great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi has created a rich treasure consisting of five great poems and lyrical poems. In each of his five poems called "Khamsa", the great poet benefited from Turkish folk literature with high craftsmanship. In his works, oftenly encountering Turkish proverbs and parables, legends and narrations, wise sayings, motifs of fairy tales and epics, etc. In short, the first source used by the great poet in creating his works specially was Turkish folk literature. Benefiting from the people, Nizami Ganjavi by adding special national patterns to his works decorated them in Turkish style. These are the preliminary facts confirming that Nizami Ganjavi is a Turk.

There are many verses and couplets in Nizami Ganjavi's works spoken in his own language, which clearly show that the poet is a Turk. In this article investigated the national identity of Nizami Ganjavi on the basis of facts taken from the poet's five major poems and confirms that he is a Turk.

Keywords: Nizami Ganjavi, "Khamsa", folk literature, national identity, Turk

Article history: received – 23.11.2021; accepted – 29.11.2021

Giriş / Introduction

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi “Xəmsə”dən və lirik şeirlərdən ibarət zəngin bir xəzinə qoyub getmişdir. Səkkiz yüz ildir ki, bu əsərlər sevilə-sevilə oxunur. Şair “Xəmsə”yə daxil olan beş əsərdən dördünün mövzunu birbaşa türk xalqının ağız ədəbiyyatından götürmüşdür. Bir ərəb əfsanəsi əsasında yazdığı “Leyli və Məcnun” əsərinə də türk donu geyindirmiş, onu türk ağız ədəbiyyatından seçdiyi incilərlə elə bəzəyib-düzəmişdir ki, orada ərəblikdən heç nə qalmamışdır.

Uzun illərdir ki, Nizami Gəncəvinin türklüyü məsələsinə ona görə son qoyulmur ki, onu siyailəşdirmişlər. Bu məqalədə Nizami Gəncəvinin öz əsərlərindən seçilmiş təkzibolunmaz faktlarla şairin türklüyü ilk dəfə olaraq tam öz təsdiqini tapmışdır. Bu faktlar ona görə təkzibolunmazdır ki, onların hamısı Nizami Gəncəvinin öz dilindən çıxmışdır. Sözsüz ki, şairin milli kimliyini özündən yaxşı bilən olmazdı.

Əsas hissə / Main part

Nizami Gəncəvinin türklüyü əslində onun əsərlərini diqqətlə və qərəzsiz, siyasi baxışlara uymadan, hər şeydə həqiqəti görmək istəyiylə oxuyanların heç birində şübhə doğurmamalıdır. Çünki onun əsərlərində şairin türk olduğunu təsdiqləyən yetərincə bilgilər var. Sadəcə olaraq bu məsələ elmi müstəvidən çıxarılıb siyasiləşdirilmişdir. Nizami Gəncəvinin farslaşdırmağa çalışanların əl atdıqları yeganə fakt şairin öz əsərlərini fars dilində yazmasıdır. Hamı bilir ki, XIX yüzillikdə Avropada fransız dili o qədər üstünlük qazanmış və geniş yayılmışdır ki, fransız olmayanların da bir çoxu öz əsərlərini böyük həvəslə fransız dilində yazırdılar. Hətta bir çox rus yazıçıların da öz əsərlərini böyük həvəslə fransız dilində yazdıqları heç kimə sirr deyil. Lakin istər Avropa, istərsə də rus yazıçıların öz əsərlərini fransız dilində yazdıqlarına görə fransız adlandırmırlar və heç bu fikrə də düşmürlər. Niyəsə bu söhbət bircə Nizami Gəncəvinin türklüyü ortaya çıxanda yaranır və çox ciddi şəkil alır. Açıq-aşkar deyilir ki, Nizami Gəncəvi kim olursa-olsun, bircə türk olmasın. Bu fikrin guya doğruluğuna kimlərsə inandırmaq üçün saman çöpündən yapışırlar. Bundan başqa, Nizami Gəncəvinin farslaşdırmaq üçün onun əsərlərinə əlavələr də edilmişdir. Əliyar Səfərli və Xəlil Yusifli bununla bağlı yazırlar: “Nizaminin doğulduğu, böyüdüüyü, yaşadığı yer Gəncə olmuşdur. Şair əsərlərində dönə-dönə Gəncəni doğma vətəni adlandırmışdır. Bəzi İran müəllifləri “İqbalnamə”dəki sonralar başqaları tərəfindən artırılmış beytlərə əsaslanaraq şairin İranın Qum vilayətinin olduğunu iddia etmişlər. Elmi cəhətdən əsassız olan bu mülahizə alimlər tərəfindən inandırıcı şəkildə rədd olunmuşdur” [9, s.123]. Yuxarıda deyilənlərdən belə çıxır ki, Nizami Gəncəvinin farslaşdırmağa çalışanlar onun türk olduğunu hamıdan yaxşı bilirlər.

Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poemasını türk dilinə böyük Xalq şairi, akademik Səməd Vurğun çevirmişdir. O, şairin həyatını və yaradıcılığını dərinləndirən öyrənmişdir. Ona görə, böyük inamla dönə-dönə yazırdı ki, Nizami Gəncəvi bir türk şairidir: “Nizami “Xosrov və Şirin” poemasında adı ilə fəxr etdiyi Azərbaycan xalqının o zamankı hüquqsuzluğunu dərin bir kədərlə ifadə edir: “Hərgah mənim türk olmağım saraydan gizlin qalmışdırsa, ilahi, sən özün ki, bunu bilirsen” [7, s.108].

Səməd Vurğun böyük şairin öz əsərlərini fars dilində yazmasının səbəbini də açmışdır: “Şairi o zaman azərbaycanlılar üzərində ağalıq edən İran əsarətçilərinin, İran istilaçılarının dili ilə yazmağa məcbur edirdilər. Lakin qanı və canı ilə, bütün ömrü ilə öz doğma xalqına bağlı olan Nizami bu məcburiyyətə qarşı üsyan etdi” [7, s.107].

Şairi bu üsyana qaldıran “Leyli və Məcnun” poemasını oxuduqdan sonra Şirvanşah Əhsitanın şairə yazdığı məktub olmuşdur. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun”u fars dilində yazarkən həmin məktubu bu cür nəzmə çəkmişdir:

*Bu təzə gəlinə çəkəndə zəhmət,
Fars, ərəb diliylə vur ona zinət.
Türk dili yaramaz şah nəslimizə,*

*Əskiklik gətirər türk dili bizə,
Yüksək olmalıdır bizim dilimiz,
Yüksək yaranmışdır bizim nəslimiz.*

Bu sətirlərin ardınca Səməd Vurğun böyük cəsarətlə yazırdı: “Buradaca biz milli hissləri təhqir olunmuş Nizaminin ölməz etiraz misralarını oxuyuruq, o, Azərbaycan xalqının milli dilinin və mədəniyyətinin cəlladlarına müraciət edərək deyir:

*Qulluq halqısına düşdü qulağım,
Qan vurdu beynimə, əsdi dodağım.
Nə cürətim vardı ki, evdən qaçam,
Nə də gözüüm vardı, xəzinə açam.
Ömrüm viran oldu, solub saraldım,
Bu əmrin önündə cavabsız qaldım.
Sirrimi deməyə bir məhrəm hanı?
Ona söyləyəydim bu macəranı?*

Bu parçanı da misal çəkəndən sonra Səməd Vurğun böyük inamla yazırdı: “Bu son misra göstərir ki, “Leyli və Məcnun” poeması Nizami tərəfindən əvvəlcə Azərbaycan (türk – İ.S.) dilində yazılmışdır” [8, s.23].

Burada qısa bir açıqlamaya ehtiyac duyuram. Səməd Vurğun çox doğru deyir ki, “Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” poemasını ilk dəfə türk dilində yazmışdır”. Bu fikri təsdiqləyən çoxlu tutarlı əsaslar var. Onlardan birincisi odur ki, Nizami Gəncəvi “Xəmsə”nin digər əsərlərinə nisbətən “Leyli və Məcnun” poemasında türk ağız ədəbiyyatından daha geniş, gen-bol bəhrələnmişdir. Şair bunu bilə-bilə etmişdir. Bu poemanı yazarkən Nizami Gəncəvinin milli hissləri, milli duyğuları o qədər coşmuşdur ki, ərəb folklorundan götürülmüş bu mövzu şairin qələmindən çıxandan sonra onda ərəblikdən əsər-əlamət qalmamışdır. Nizami Gəncəvi bir ərəb qızına türk dilində milli bəzəklər vurmuşdur, onu türk xalq düşüncəsinin məhsulu olan atalar sözlərilə, məsəllərlə, hikmətli deyimlərlə, digər folklor motivlərilə ətə-qana doldurmuşdur. İkinci fakt odur ki, əgər Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun”u türk dilində yazıb Şirvanşah Əhsitana təqdim etməsəydi, o heç vaxt şairə “Türk dili yaramaz şah nəslimizə, əskiklik gətirər türk dili bizə” deməzdi. Yəni Əhsitan yaxşı bildirdi ki, Nizami Gəncəvi ilk əsərləri olan “Sirlər xəzinəsi” və “Xosrov və Şirin” poemalarını fars dilində yazmışdı. Ona görə heç vaxt Əhsitanın ağına gəlməzdi ki, Nizami Gəncəvi üçüncü əsərini türk dilində yazsa bilər. Səməd Vurğunun yazdıqlarından da açıq-aydın anlaşılır ki, Əhsitanı qəzəbləndirən əsərin türk dilində yazılması olmuşdur: “Şirvanşah müstəbidi Əhsitan Nizamini ana dilindən əl çəkməyə məcbur etmişdi. Şair müstəbidin bu təhqiredici əmrini öz şeirlərində göstərir: “Sənin yaratdığınla, Nizami, biz çoxdan tanış olmuşuq. Lakin başa düş: kimin sevinci, kimin fərəhi üçün sən öz mirvarını gözəl ziynət qutusundan üzə çıxartdın? Sənin türk dilin bizə yaraşmır. Bizim sarayımız türkəsaya adətlərə öyrənməmişdir. Madam ki, biz varlıyıq və mənəbəbimiz yüksəkdir, demək biz yüksək dillər eşitməliyik” [7, s.107]. Sonuncu dırnağın içindəkilər Əhsitanın sözləridir. O, burada Nizamiyə “sənin türk dilin bizə yaraşmır” deyir. Bu cümləylə Əhsitan Nizaminin türk olduğunu təsdiqləyir. “Sənin yaratdığınla, Nizami, biz çoxdan tanış olmuşuq. Lakin başa düş: kimin sevinci, kimin fərəhi üçün sən öz mirvarını gözəl zinyət qutusundan üzə çıxartdın?” cümləsindən isə aydın görünür ki, “Leyli və Məcnun” poeması əvvəlcə türk dilində yazılıb Əhsitana təqdim edilmişdir. Əhsitanı hirsələndirən də məhz bu olmuşdur. Bu fikri ilk dəfə Səməd Vurğun söyləmişdir.

Xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimov da “Leyli və Məcnun” poemasının 1983-cü il nəşrinə yazdığı ön sözdə üstüörtülü olaraq Səməd Vurğunun əsərin ilk dəfə türk dilində yazıldığını söyləyərkən Nizami Gəncəvinin beytlərini doğru-düzgün anladığını vurğulamışdır. Akademik-yazıçı Əhsitanın məktubundan yuxarıdakı parçanı nümunə verdikdən sonra yazır: “Bu beytlərdəki sətirləti mənalar, gizli işarələr, eyhamlar diqqətəlayiqdir, açılmağa möhtacdır. Məlum deyil ki, nə

üçün Şirvanşah Nizamiyə “Qüdrətin böyükdür, ona on yarat, onda beş verməyi birdəfəlik at!” deyir. Bununla o nəyə işarə edir? Nizami nə vaxt “onda beş verib? Məgər həmişə “onda on” yaratmayıbmi? Məgər bir az əvvəl Şirvanşah şairin qüdrətindən, hikmət xəzinəsindən dürrlər çıxarmaq məharətindən danışmırdımı? Bəs indi bu narazılıq nədir? Bizcə, yuxarıdakı beytlərdəki sətirlərin mənaları sonrakı fikirlərlə üzvi surətdə bağlıdır. O fikirlər ki, ora çatanda Axsitanın ahəngi dəyişir. Onun sözləri, şair qəlbini yaralayır:

*Türk dili yaramaz şah nəslimizə,
Əskiklik gətirər türk dili bizə.
Yüksək olmalıdır bizim dilimiz,
Yüksək yaranmışdır bizim nəslimiz.*

Bəli, böyük şairi kədərləndirən, qəzəbləndirən də budur! Onun ana dilinə-Azərbaycan dilinə (türk dilinə – İ.S.) təhqiranə münasibətdir! Lakin bu həqiqəti hamı qəbul etmir. Xüsusən Azərbaycan xalqının milli varlığını və dilini inkar edənlər, bir sıra xalqları “türklük” anlayışı içərisində əridənlər bunu heç cür qəbul edə bilmir. Mübahisələri doğuran da əsasən budur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının böyük əksəriyyəti, o cümlədən “Leyli və Məcnun”u ana dilimizdə Nizami incəliyi və gözəlliyilə səsləndirmiş Səməd Vurğun da yuxarıdakı beytləri dediyimiz mənada anlamışdır” [2, s.9].

Əgər Nizami Gəncəvi türk deyildisə, onda Əhsitanın “Türk dili yaramaz şah nəslimizə, Əskiklik gətirər türk dili bizə” sözlərini oxuyanda niyə “qan beyninə vururdu, dodağı əsirdi?” Axı bu sətirlərin hamısı Nizami Gəncəvinin qələmindən çıxmışdır! Deməli, bu sözlər Nizami Gəncəvinin milli heysiyyətinə toxunmuşdu!

Nizami Gəncəvinin əsərin lap başlanğıcında yazdığı iki misra da onun “Leyli və Məcnun” əsərini Əhsitanın məktubundan sonra ikinci dəfə işlədiyini, daha doğrusu, türk dilindəki ilk mətni fars dilinə çevirib, çoxlu əlavələr etdiyini söyləməyə tam əsas verir. Şair deyir:

*Dörd min beytdən də çoxdur bu dastan,
Dörd aydan az vaxta yazmışam, inan. [4, s.50]*

Belə fikirlər bir qayda olaraq əsər tamamlandıqdan sonra onun sonunda deyilir. Nizami isə həmin fikri bu dəfə əsəri yazmağa başlayanda deyir. Deməli, əsər türk dilində hazır şəkildə onun əlində olub. Sadəcə olaraq onu Əhsitanın dediklərinə uyğunlaşdırmaq üçün üzərində çalışır.

Bundan başqa, Əhsitanın məktubundan götürülmüş aşağıdakı misralar “Leyli və Məcnun” əsərinin ilk dəfə türk dilində yazıldığını elə təsdiqləyir ki, burada heç bir şübhə yeri qalmır:

*Sözün sərrafigəm, sən ki, bilirsən,
Təzəni köhnədən tez seçəmə mən.
Qüdrətin böyükdür, ona on yarat,
Onda beş verməyi birdəfəlik at. [4, s.47]*

Əhsitan onda on yaratmaq deyəndə fars dilində yazmağı nəzərdə tutmuşdur. Ona elə gəlirdi ki, türk dilində onda on yaratmaq mümkün deyil. Guya fars dili çox güclü, zəngin dildir. Onda on yaratmaq üçün şair yalnız fars dilində yazmalıdır. “Onda beş verməyi birdəfəlik at” misrası isə türk dilinə işarədir. Əhsitana görə, “Leyli və Məcnun” türk dilində zəif alınmışdır. Nizami burada onda on yarada bilməmişdir. Ona görə “türk dilində yazmağın daşını birdəfəlik at” demişdir. Əhsitan “Bu təzə gəlinə çəkəndə zəhmət, fars, ərəb diliylə vur ona zinət” deyəndə əsərin yenidən yazılacağını nəzərdə tutmurmuydu? Yuxarıdakı misraları diqqətlə və Nizamini duya-duya çözləyəndə böyük inamla bu fikrə gəlmək olur ki, məktubun məzmunu bütövlükdə “Leyli və Məcnun” poemasının ilk dəfə türk dilində yazıldığını və Əhsitanın da məhz ona görə hirsələndiyini təsdiqləyir. Xalq şairi Səməd Vurğun da bu fikri söyləyərkən Nizami Gəncəvinə çox yaxşı duymuşdur.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığa irihəcmli poemalarla başlamayıb. Şair türk dilində gözəl lirik şeirlər düzüb-qoşub. Onun təxminən 20 min beytlik “Divan”ı olub. Türk dilində yazılmış bu “Divan” haqqında çoxlu qaynaqlarda bilgilər var. Bir vaxtlar Qahirə kitabxanasında Nizaminin türk dilində “Divan”ının tapıldığı söhbəti yayıldı və onunla maraqlanan olmadı. Bu “Divan” haqqında Həmid Araslı yazır: “Nizami dünya ədəbiyyatında böyük poemalar müəllifi kimi məşhurdur. Lakin Nizami yaradıcılığı yalnız poemalardan ibarət deyildir. Böyük Nizami poemalarını yaradana qədər incə, zərif lirik əsərləri ilə məşhur olmuş və yaradıcılığı boyu bu sahədəki fəaliyyətini davam etdirərək “Divan” yaratmışdır.

Qədim Şərq təzkirəçiləri və bunlara əsaslanan Qərbi Avropa və rus şərqşünasları Nizaminin 20 min beytlik bir “Divan”ı olduğunu, lakin bu “Divan”ın itdiyini qeyd edirlər” [1, s.124]. Bu “Divan”ın olduğunu Nizami Gəncəvinin özü də söyləmişdir. Heç başqa qaynaqlara ehtiyac da yoxdur. Şair “Leyli və Məcnun” poemasının “Kitabın yazılmasının səbəbi” bölməsində yazır:

*Qaşlarım açıqdı, sanki bir kaman,
Qarşımda dururdu yazdığım Divan.* [4, s.45]

Baxın, Nizami Gəncəvi özü deyir ki, mən türkəm. Açıq şəkildə deyir ki, “Divanımı qabağıma qoyub ona baxırdım”. Belə açıq-aydın deyilmiş fikirlərdən qaçan bəzi araşdırıcılar görəsən niyə dağa-daşa düşürlər? Yoxsa Nizaminin öz diliylə dediyi bu fikirlər onların qara niyyətlərini və yalanlarını açıb göstərir.

Nizami Gəncəvinin hazırda əlimizdə 120 qəzəli, 30 rübaisi və 6 qəsidəsi var. Bunlar sözsüz ki, onun lirik əsərlərinin çox az bir qismidir. Ə.Səfərlı və X.Yusifli yazırlar: “XV əsr təzkirəçisi Dövlətsah Səmərqəndi Nizaminin lirik şeirlər divanının 20 min beytə yaxın olduğunu qeyd etmişdir. Yəqin ki, o, Nizaminin lirik şeirlər divanını şəxsən görmüşdür. XIV əsr Azərbaycan alimi Zəkəriyyə Qəzvini də şairin “Xəmsə”dən əlavə yaxşı bir “Divan”ı olduğunu göstərmişdir. Bu divan XVII əsrdə Səfəvilərin dövlət kitabxanasında olmuş və şair oradan bir çox şeirləri öz “Səfinə”sinə köçürmüşdür” [9, s.126].

Bu “Divan”ın itməyi olduqca şübhəlidir. Onun itməyində də Nizaminin türk olduğunu qəbul etmək istəməyənlərin barmağı yoxdurmu?!

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı haqqında geniş və sanballı bir monoqrafiya yazmış Məmməd Əmin Rəsulzadə də şairin türklüyünə ayrıca diqqət yetirmiş, onun öz əsərlərindən seçilmiş örnəklərə söykənərək dəyərli və inandırıcı fikirlər söyləmişdir.

M.Ə.Rəsulzadə yazır ki, “Nizaminin danışq dilinin həqiqətdə türkcə olmadığını heç kimsə isbat edə bilməz” [6, s.28]. Bundan sonra Firdovsinin canına-qanına hopmuş fars millətçiliyindən Nizaminin uzaq olduğuna toxunur ki, bu da çox mühüm amildir: “Əsərlərini araşdırdıqca Nizaminin fars millətçiliyindən uzaq olub türk sevgisi ilə dolu Zaqafqaziya mühit və şəraitinə bağlı, yurdunun tarixi müqəddərat və geosiyasətindən doğan daimi qayğılarla məşğul olduğu aydın görünür ki, beləliklə də o, əlbəttə, bir Azərbaycan şairidir” [6, s.28].

Heç bir fars şairində Nizamidəki qədər yox, onun onda biri qədər də türk sevgisi yoxdur. Ə.Firdovsinin “Şahnaməsi” isə türkə nifrətlə doludur. Bunun qarşılığında Nizaminin “Xəmsə”sində zərrə qədər də farsa nifrət yoxdur. Ona görə Nizaminin əsərlərinin ruhuna hopmuş türk sevgisi onun məhz türk olduğunun təsdiqindən başqa bir şey deyil. M.Ə.Rəsulzadə də yazır ki, “Firdovsidə müşahidə olunan fars təəssübkeşliyindən Nizamidə heç bir əsər-ələmət yoxdur” [6, s.136].

Akademik Həmid Araslı Nizaminin türk olduğunu təsdiqləyən, heç kimin ağına gəlməyən maraqlı və inandırıcı bir faktı yaxşı ki, nəzərdən qaçırmayıb: “Nizamidə yalnız Azərbaycan xalqına məxsus ifadə xüsusiyyətləri vardır ki, bu xüsusiyyətlər sonrakı şərhçilərin çoxu üçün aydın olmamışdır; çünki bu xüsusiyyətləri düzgün anlamaq üçün Azərbaycan xalq dilinin incəliklərini bilmək lazımdır” [1, s.139]. Sözsüz ki, heç bir fars və ya digər millətdən olan şairin əsərində yalnız Azərbaycan xalqına məxsus ifadə xüsusiyyəti ola bilməz. Bu, Nizami Gəncəvinin türk olduğunu təsdiqləyən olduqca tutarlı faktdır.

Nizami Gəncəvi ədalətli dövlət, ədalətli şah, ədalətli cəmiyyət ideyasını həmişə ön planda saxlamış, əsərlərinin əksəriyyətində ona toxunmuşdur. Bu ədalətin başında da həmişə türkləri görmüşdür. Hətta milliyyətə türk olan şahlar belə ədalətsizlik eləyəndə onlara deyir ki, sən türk deyilsən. Bunu “Sirlər xəzinəsi”ndə aydın görürük. Haqsızlıqla, ədalətsizliklə, zülmə üzləşmiş bir qarının dililə şair Səlcuqlu Sultan Səncəri görün necə qınayır:

*Türklərin çün yüksəldi dövlətləri,
Ədalətlə bəzəndi bütün elləri.
Madam ki, sən zülmə qulluq edirsən
Türk deyil, qarətkar bir hindusan.*

Bu beytləri Xəlil Rza başqa cür tərcümə etmişdir. Lakin hər iki tərcümədə fikir eynidir:

*Dağ kimi ucalmışdı bir zaman Türk dövləti,
Sarmışdı məmləkəti ədaləti, şəfqəti.
Sən yıxdın o şöhrəti, batıb getdi o ad-san,
Demək, sən türk deyilsən, yağmaçı bir hindusan.* [5, s.154]

Hər iki tərcümədə fikir budur ki, türklərin dövləti ucalanda dünyanı ədalət sarmışdı. Sən ki, haqsızlığa, ədalətsizliyə, zülmə xidmət edirsən, demək sən türk deyilsən. Bu misralarda açıq-aydın deyilir ki, “tük zülmə, haqsızlığa qulluq edə bilməz. Bu sətirləri heç bir fars şairi yazmaz və yaza bilməz. Çünki bu beytlərdə fars düşüncəsi, fars ruhu yoxdur.

M.Ə.Rəsulzadə doğru olaraq yazır: “Bu böyük türk, müasirlərindən şikayət edən bir yazısında “bu həbəşlikdə türkcəmi anlayan yox!” – deyə oxucularla dərini bölüşərək, aşağıdakı beytləri yazır:

*Ağıl bilir ki, mən nələr söyləyirəm,
İşarətimlə nələr istəyirəm.
Zatı qırıqlar məni sındıra bilməz,
Çünki arxamda yoxluq kimi varlıq var.
Türkcəmi bu həbəşlikdə alan yox,
Dovğanı bir yemək kimi sayan yox!*

“Həbəş”likdən məqsəd təəssübkeşlərin qara cəhaləti, “türkcəsindən məqsəd də dühasının məhsulu olan düşüncələridir. İstəsəniz bu şikayəti, şairin yaşadığı dövrdə türkcə yazmağın adət olmaması üzündən duyduğu təəssüf kimi yozun.

Hər halda türk məfhumuna, hisslərində, duyumlarında, fikir və düşüncələrində bu qədər yüksək yer verən bir Azərbaycan övladına, gözəl ilə ucaya –“türk”, gözəllik və ucalığa- “türklük”, gözəllik və ucalıq diyarına- “Türküstan” deyən bir şairə, yalnız farsca yazdığı üçün türk deməmək mümkündürmü?

Əsla!!!

Əsərlərini ərəbcə yazdıqları halda, türklük haqqındakı duyğuları ilə, türk mədəniyyəti və vətənpərvərliyi tarixində müstəsna yer tutan Kaşğarlı Mahmudlar, Gurlu Fəxrəddin Mübarəkşahlar, Ləməşxərli Mahmudlar nə qədər türkdürlərsə, Nizami də onlar qədər türkdür!

Nizaminin türklüyünü inkar etmək, onun 800 il sonra da tərəvətini mühafizə edən “türkcə”sini anlamayan faciəvi bir “həbəşlik” olardı” [6, s.147-148].

M.Ə.Rəsulzadənin “Dovğanı bir yemək kimi sayan yox!” kimi verdiyi misranı Səməd Vurğun belə açıqlamışdır: “Mənim türk olmağım kimə xoş gəlmirsə, yəqin ki, o, türklərin dovğasının dadını bilmir” [7, s.137].

Nizami Gəncəvi “Yeddi gözəl” poeməsindəki qızları vəsf edərkən onları ya birbaşa türk qızı adlandırır, ya da gözəlliklərini türkcə bənzətməklə tərənnüm eləyir. M.Ə.Rəsulzadə bu qızları Niza-

minin türk adlandırdığını yazır: “Həft Peykər” poemasında yeddi iqlimin yeddi qəsində yerləşdirib həftənin yeddi gecəsində onlara ayrı-ayrı bir eşq əfsanəsi danışdıran şair, hekayə danışan gözəlləri də, hekayələrdəki dilbərləri də “türk” deyər vəsf edir: Rum şahzadəsi ona görə “Rum nəslindən olan türkdür” (“tork-e rumi nəsəb”). Bir kürd qızının gözəlliyini ifadə etmək üçün “gözləri bir türk gözü qədər gözəl idi”, – deyir. Ərəb gözəllərindən bəhs edərkən yenə türklə müqayisə edir. Məcnunun sevgilisi Leylinin ətrafındakı ərəb qızlarına “Ərəbistanda yaşayan türklər” deyir, sonra da “ərəb əndamlı türklərə məftun olur” [6, s.142].

Əliyar Səfərli və Xəlil Yusifli də eyni fikirdədilər. Onlar da “Yeddi gözəl” poemasındakı çinli kənin türk qızı olduğunu yazırlar [8, s.123]. Bura onu da əlavə etmək lazımdır ki, “Yeddi gözəl” poemasındakı “Qara qəsir” şahzadəsinin danışdığı nağılın qəhrəmanı olan “zərif bədənli türk şahzadəsi”nin adı da Türknazdır.

Məmməd Əmin Rəsulzadə yazırdı ki, “Nizami Gəncəvinin türklüyünü isbat edən dəlillər bir deyil, minlərcədir” [6, s.31]. Bu doğrudan da belədir. Nizami Gəncəvi özü “Xəmsə”yə daxil olan əsərlərin hər birində gah açıq, gah gizlin şəkildə deyir ki, Mən türkəm. Bir məqalədə onların hamısına toxunmaq mümkün deyil, lakin yuxarıda deyilənlər Nizami Gəncəvinin bir türk şairi olduğunu yetərinə təsdiqləyir. Onlardan ən mühümlərini bir daha xatırlatmaq istəyirəm:

1. Nizami Gəncəvinin əsərlərində fars düşüncəsinin izi də yoxdur. Bu əsərləri yazan adam həmişə bir türk kimi düşünmüşdür;

2. Nizami Gəncəvinin əsərləri yalnız türk ağız ədəbiyyatından qidalanmaqla yazılmışdır. Bu əsərlərin bütün əti-qanı, ruhu yalnız türk düşüncəsiylə yoğrulub. Bunlarda yad düşüncə yoxdur;

3. Nizami Gəncəvinin əsərlərində türkə elə güclü sevgi var ki, bunu heç bir fars şairinin əsərində görmək mümkün deyil;

4. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun”dan başqa bütün əsərlərinin mövzusunı türk folklorundan götürmüş, onları yazarkən yalnız türk ağız ədəbiyyatından qidalanmışdır. Onun əsərlərinin türk ağız ədəbiyyatı örnəklərilə, daha çox isə türk atalar sözü və məsəllərilə, hikmətli xalq deyimlərilə, dastan motivlərilə bu qədər zənginliyi yuxarıdakı fikri yaxşı təsdiqləyir;

5. Nizami Gəncəvi Sultan Səncərin haqsızlığını, ədalətsizliyini, zülmkarlığını bir qarının dililə qınayarkən “Sən türk deyilsən” deyir. Bu əsəri bir fars şairi yazsaydı heç vaxt belə deməzdi. O yazardı ki, “Sultan Səncər əsl türkdür, türk olmasaydı bu qədər haqsızlıq, ədalətsizlik, zülmkarlıq etməzdi”. Sonuncu cümlə fars düşüncəsidir. Nizami Gəncəvi isə Sultan Səncəri bir türk düşüncəsiylə qınamışdır, yəni onun bu qınağı da türkə sevgiyə yoğrulub;

6. Əhsitanın məktubundakı “Türk dili yaramaz şah nəslimizə, Əskiklik gətirər türk dili bizə” sətirlərini oxuyanda yalnız bir türk şairinin “Qan beyninə vurur, dodağı əsərdi”. Bu sözlər bir fars şairinin canına sarı yağ kimi yayıldı. Nizami ona görə hirsələnirdi ki, Əhsitanın sözləri türkün dilini aşağılayanda onun heysiyyətinə toxunurdu;

7. Əhsitanın dilindən deyilmiş “Sənin türk dilin bizə lazım deyil” cümləsinin “Nizami Gəncəvi bir türkdür, ana dili də türk dilidir” anlamından başqa da yozumu varmı?!

8. Şairin “Tükcəmi bu həbəşlikdə alan yox, Dovğanı bir yemək kimi sayan yox!” misraları açıq-aydın “Mən türkəm” demirmi?!

9. Heç bir fars şairi türk sərkərdəsi Alp Ər Tonqanı Günəşə bənzətməz, ona tay tutmazdı:

*Düşmən qarşısında Əfrasiyabdır,
Təkbətək döyüşdə günəşə bəbdir.*

Firdovsinin Alp Ər Tonqa haqqında yazdıqlarını xatırlayın;

10. “Xosrov və Şirin” poemasındakı “Hərgah mənim türk olmağım saraydan gizlin qalmışdırsa, ilahi, sən özün ki, bunu bilirsən” misralarıyla hətta Tanrını çağırır ki, “mənim türklüyümü sən bilirsən axı!”. Bu sözləri bütün varlığıyla, hissləri-duyguları ilə türk olan Nizami demirmi?!

11. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” əsərini ilk dəfə tükcə yazmışdır;

12. Nizami Gəncəvinin türkcə “Divan”ı olmuş, ya itmiş, itirilmiş, ya da gizlədilmişdir.

13. “Xosrov və Şirin” poemasında Afaqın ölümünə acıyan şair deyir:

*Əğyara qəzəbli, mənə mehriban,
Könül yoldaşımı o nazlı canan.
Türklərtək olmuşdu bir köçə möhtac,
Türklərtək elədi yurdumu tarac.
O türküm getdisə bir gün çadırdan,
Saxla türkdən sən, ey yaradan!* [3, s.348]

Son iki misrada şair bir türkünü-Afaqı itirdiyini söyləyir, yaradandan o biri türkünü-oğlu Məhəmmədi saxlamağı diləyir. Arvadı da, oğlu da türk olan Nizaminin özü türk olmaya bilirmi?! Özü türk olmayan biri oğlunun türk olduğunu söyləyərmi?!

14. Nizami Atabəy Əbu Cəfər Məhəmməd Eldəgizi tərifləyərkən onu Məhəmməd peyğəmbərlə yanaşı tutur:

*Şamil olan zaman hər kəsə rəhmət,
İki sahib adı oldu Məhəmməd.
Məhəmmədin biri son peyğəmbərdir,
Biri də son şahdır, bu gün ömr edir.* [3, s.36]

Bundan sonra onun türk qələm adamlarına kəmərlər və tac bağışladığını xatırladır. Onun haqqında böyük ürəklə, ilhamla və qürurla danışır:

*Qılncı buluddur, dəmir yandırar,
Bu qılncı yeddi ölkəyə açar.
Altı tağ çadırını daşıyır cəhət,
Doqquz göy də edir ona itaət.* [3, s.37]

Nizami bu təriflərlə Məhəmməd Eldəgizi göylərə qaldırıb. Halbuki bir türk şahını bu cür təriflərlə göylərə qaldırmağa heç bir fars şairinin əli qələm, dili söz tutmazdı. Fars ədəbiyyatında belə bir nüsxə də yoxdur;

15. Eyni məhəbbətlə, sevgi və ilhamla Qızıl Arslanı tərifləyən şairin qanı damarında coşmuş, türklüyü alovlanmış, xəzinəsində nə qədər qiymətli sözlər varsa, qızırğalanmadan hamısını ipə-sapa düzmüşdür:

Və yaxud:

*Dəmindən olsa da bütün yağlar,
Qılncından qopan atəşdə yanar.*

Və yaxud:

*Müsk ənbər saçar adı gələrkən,
Ahu müsk verər sünbül yeyərkən.*

*Qapısına gələr qarışqa, inan,
Layiqdir qul olsun ona Süleyman.* [3, s.43]

Nəticə / Conclusion

Gətirilən nüsxələrdən və təhlillərdən aydın görünür ki, Nizami Gəncəvinin həqiqətən bir türk şairi olduğunu təsdiqləmək üçün bu məsələni siyasi müstəvidən tamamilə uzaqlaşdırmaq və yalnız onun öz əsərlərindəki fikirlərə söykənmək lazımdır. Nizami Gəncəvinin əsərlərində belə faktlar yetərinə çoxdur. M.Ə.Rəsulzadə onların minlərcə olduğunu demişdir. Yuxarıdakı faktların nəinki hamısını bir yerdə, hətta hər birini ayrılıqda təkzib etmək mümkün deyil. Nizami Gəncəvi özü

“Mən türkəm” deyirsə, onun türk olmadığını söyləmək “həbəşlik” deyilmi?! Nizami bir türk şairidir və bu məsələyə nöqtə qoymaq üçün deyilənlər bəs eləyir.

Ədəbiyyat / References

1. Araslı Həmid. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, 1998.
2. İbrahimov Mirzə. Günəş kimi parlaq // Ön söz. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun (çevirəni Səməd Vurğun). Bakı, 1983.
3. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin (tərcümə edəni Rəsul Rza). Bakı, 1983.
4. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun (tərcümə edəni Səməd Vurğun). Bakı, 1983.
5. Nizami Gəncəvi. Lirika, Sirlər xəzinəsi, Şərəfnamə (tərcümə edənlər: Abdulla Şaiq, Xəlil Rza). Bakı, 1988.
6. Rəsulzadə Məmməd Əmin. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, 1991.
7. Səməd Vurğun. Əsərləri. 6 cildə, V c. Bakı, 1972.
8. Səməd Vurğun. Əsərləri. 6 cildə, VI c. Bakı, 1972.
9. Səfərli Əliyar, Yusifli Xəlil. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1998.

Факты в «Хамсе», подтверждающие то, что Низами Гянджеви был тюрком

Ислам Садыг

Доктор филологических наук

Институт фольклора НАНА. Азербайджан.

E-mail: islamsadiq1953@yahoo.com

Резюме. Гениальный азербайджанский поэт Низами Гянджави сотворил богатую сокровищницу, состоящую из пяти больших поэм и лирических произведений. Великий поэт в каждой из пяти поэм с высоким мастерством питался от тюркской народной литературы. В его произведениях часто встречаются тюркские пословицы поговорки, легенды и повествования, афоризмы, сказочные и дастанные мотивы и т.д. Одним словом, при сочинении своих произведений первичным источником великого поэта была непосредственно тюркская народная литература. Низами Гянджеви украшал свои произведения народными жемчужинами. Они являются первыми фактами, подтверждающими то, что Низами Гянджеви был тюрком.

В произведениях Низами Гянджеви имеются много строк и двустиший, высказанных из уст самого поэта, которые ясно показывают, что Низами Гянджеви был тюрком. В данной статье национальная принадлежность Низами Гянджеви анализируется на основе фактов, взятых из его «Хамсе» и нашло свое подтверждение, что он был тюрком.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, «Хамсе», устная литература, национальная принадлежность, тюрком

Nizami “Xəmsə”sində epik təhkiyə ilə lirik təqdimatın vəhdəti

Ataəmi Mirzəyev

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: ataemi@rambler.ru

Annotasiya. Məlumdur ki, qədim dövrdə fars dilində qələmə alınan Azərbaycan epik poeziya nümunələri ilə fars ədəbiyyatında yaranan örnəklər arasında bir sıra ortaq ənənəvi cəhətlər olmuşdur. Fars ədəbiyyatında olduğu kimi, Azərbaycan epik şeirinə aid nümunələr də məsnəvi formasında qələmə alınır və mövcud ənənəyə görə, epik şeirdə məsnəvi arasında digər lirik şeir janrları işlətmək məqbul sayılırdı. Lakin Nizami Gəncəvinin (1141-1209) “Xəmsə”sinə daxil olan əsərlərdə epik təhkiyə ilə lirik təqdimat vəhdət təşkil edir. Şair “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” və “Yeddi gözəl” poemalarında obrazların daxili aləmini açmaq və keçirdiyi hiss-həyəcanları ifadə etmək üçün yeri gəldikcə şərti olaraq qəzəl adlandırdığı lirik ünsürlərdən də istifadə etmişdir. Həmin nümunələr quruluş, forma və həcm baxımından qəzəl janrının tələblərinə cavab verməyə də, məzmun baxımından tamamilə qəzəl janrına uyğun idi. “Xəmsə”yə daxil olan məsnəvilərdə belə nümunələrin istifadə edildiyi səhnələrdə epik şeirə məxsus təhkiyə dinamikliyi zəifləyir, lirik təqdimat isə onu üstələmiş olur. “Xəmsə”də müşahidə edilən belə bir vəziyyət Nizami tərəfindən dövrün epik şeirinə məxsus mövcud ənənədən çıxış yolu kimi diqqəti cəlb edir. Anadilli epik şeirimizin sonrakı inkişafına aid nümunələrdə xüsusi nəzərəçarpan epik təhkiyə ilə lirik təqdimatın vəhdət təşkil etməsini Nizami şeirinin təsiri kimi də dəyərləndirmək mümkündür.

Açar sözlər: Nizami, “Xəmsə”, epik təhkiyə, lirik təqdimat, qəzəl

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 16.10.2021; qəbul edilib – 28.10.2021

Unity of epic narrative with lyrical introduction in Nizami’s “Khamsa”

Ataəmi Mirzəyev

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: ataemi@rambler.ru

Abstract. It is known that there are some common traditional features between the examples of Azerbaijani epic poetry written in Persian and the examples created in Persian literature in ancient times. As in Persian literature, samples of Azerbaijani epic poetry were written in the form of masnavi and according to the existing tradition, the use of other lyric poetry genres among epic poems was not considered acceptable. However, epic narrative forms a unity with lyrical expression in the works included in “Khamsa” by Nizami Ganjavi (1141-1209). The poet in his poems such as “Khosrow and Shirin”, “Leyli and Majnun” and “Seven Beauties” also used lyrical elements, which he called ghazal for revealing the inner world of characters and expressing the emotions that they experienced, conditionally. Although these examples do not meet the requirements of the ghazal genre in terms of structure, form and volume, they are absolutely compatible with the ghazal genre in terms of content. In the scenes where such examples are used in the mesnevis included in Khamsa, the dynamics of narrative of the epic poem become weak and the lyrical narration exceeds it. Such a situation observed in “Khamsa” draws attention by Nizami as a way out of the existing epic poetry tradition of the period. Especially in the examples on the

further development of our epic poetry in native language, the unity of epic narrative with lyrical expression can be evaluated as the effect of Nizami's poetry.

Keywords: Nizami, “Xamsa”, epic narrative, lyrical introduction, ghazal

Article history: received – 16.10.2021; accepted – 28.10.2021

Giriş / Introduction

Azərbaycan epik şeiri qədim və zəngin bir inkişaf yoluna malikdir. Tarixə nəzər saldıqda aydın olur ki, Azərbaycan epik şeirində fars dilində yaranan örnəklər müəyyən ədəbi bir zəmin əsasında təşəkkül və təkamül yolu keçmiş, daha çox fars ədəbiyyatına məxsus epik ənənələrə söykənərək inkişaf etmişdir. Təsadüfi deyil ki, AMEA-nın müxbir üzvü Azadə Rüstəmovə “Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları” (XII-XVII əsrlər) adlı monoqrafiyasında bu məsələ ilə bağlı yazırdı: “Orta əsrlərdə fars dilində yaranmış poeziyanın mövzu, janr xüsusiyyətləri və bədii ifadə vasitələri arasında bir yaxınlıq olmuş, Azərbaycanda yazıb-yaradan sənətkara Hindistandan, Hindistanda yazıb-yaradana Orta Asiyadan, sonuncuya isə İrandan cavab verilmişdir. Müxtəlif ölkələrdə yaşayıb, ayrı-ayrı xalqların nümayəndələri olan bu sənətkarlar çox zaman eyni mənbəyə müraciət etmiş, eyni mövzunu qələmə almış, eyni qədim əsatir və tarixdən faydalanmışlar” [1, s.42]. Məhz bu səbəbdəndir ki, Azərbaycan farsdilli epik şeirinin inkişaf tarixində təşəkkül və formalaşma dövrü, demək olar ki, eyni zamanda baş vermiş, Nizaminin “Xəmsə”si ilə özünün təkamül mərhələsini keçərək zirvə nöqtəsinə çatmışdır. Heç şübhəsiz, farsdilli Azərbaycan epik şeiri artıq uzun illərdən bəri fars ədəbiyyatında formalaşmaqda olan epik şeir ənənələri əsasında yaranıb inkişaf etdiyindən Nizami “Xəmsə”si də belə bir epik zəmin əsasında vüsət tapıb pərvazlanmışdır.

Məlumdur ki, fars ədəbiyyatında olduğu kimi, Azərbaycan epik şeir örnəkləri də məsnəvi formasında qələmə alınır. Fars ədəbiyyatında məsnəvilərdə üç cəhətə diqqət etmək vacib sayılırdı: birincisi, məsnəvi içərisində mövzu müxtəlifliyi vəznə dəyişdirməməli, onlar eyni bir vəznə yazılmalı idi; eyni əsərdə müxtəlif vəznələrdən istifadə etmək olmazdı. İkincisi, məsnəvinin bəhri mövzu və məzmunu görə seçilməli idi. Üçüncüsü, məsnəvidə qəzəl, qəsidə və s. kimi şeir janrlarına yer vermək olmazdı [3, s.320]. Odur ki, ilkin dövr Azərbaycan epik şeirinin ən kamil nümunələrinin yaradıcısı sayılan Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil olan məsnəvilərdə yuxarıda qeyd edilən cəhətlər gözlənilmişdir. Ancaq bununla belə Şərq, o cümlədən Azərbaycan-türk epik şeirində müxtəlif sənətkarlar bir-birindən fərqlənən formalar tərtib etməklə eyni mövzularda fərqli məsnəvilər qələmə almağa çalışmışlar. Hətta bir sıra ənənəvi mövzular olmuşdur ki, həmin mövzularda yeni-yeni məsnəvilər yazmaq bir növ ədəbi yarışa çevrilmişdir.

Əsas hissə / Main Part

Azərbaycan epik şeirinin tacdarı sayılan Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan məsnəvilərdə bir sıra ənənəvi başlanğıc formaları özünü göstərirdi ki, buna, demək olar ki, Nizami davamçıları sayılan bütün sənətkarlar əməl edirdi. Tövhid, minacat, nət, hökmdarın mədhi, sözün tərif, əsərin yazılma səbəbi və s. kimi formalar buna örnək ola bilər. Nizaminin “Xəmsə”si mövzu, forma və quruluş baxımından Şərq epik şeiri sahəsində ən öndə gedən ədəbi örnəklər sayılmışdır.

Çox zaman Nizaminin “Xəmsə”sinə daxil olan əsərlər sırf epik şeir örnəkləri kimi qələmə verilə də, şairin məsnəviləri üzərində aparılan müşahidələr göstərir ki, “Nizami “Xəmsə”si epik və lirik ünsürlərin sıx vəhdətindən yaranmış möhtəşəm bir abidədir. Nizami öz poemalarında həmişə hadisələrin inkişafından istifadə edərək, onu düşündürən fikir və duyğulara həsr olunmuş, ayrılıqda bitkin lirik əsərlər olan parçalar vermişdir” [2, s.208].

Doğrudur, Nizaminin məsnəvilərində ayrı-ayrı lirik şeir janrlarında olan nümunələr yoxdur. Ancaq bununla belə, şair yeri gəldikcə obrazların daxili aləmini, özünün müxtəlif mövzularla bağlı lirik düşüncələrini epik təsvirlərlə vəhdətdə verməyə nail olmuşdur. İstər Nizaminin poemalarının

girişində yer alan tövhid, minacat və nətlər, istərsə də, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” və “Yeddi gözəl” əsərlərindəki qəzəllər bunu deməyə tam əsas verir. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, şairin əsərlərinin giriş hissələri qəsidənin məzmunca növlərinə aid olsa da, formaca qəsidə deyil, məsnəvi şəklindədir. Eyni sözləri “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” və “Yeddi gözəl” əsərlərində verilən qəzəllər haqqında da demək mümkündür. Nizami əsərlərində yer alan lirik düşüncələri, obrazların daxili aləmini açmaq üçün istifadə etdiyi hissələri şərti olaraq qəzəl adlandırmışdır. Bir neçə nümunəyə diqqət edək. “Xosrov və Şirin”dən iki nümunə:

*Nəkişə o sənəmin istədiyi tərzdə
Bu qəzəli rast pərdəsində oxudu.* [4, s. 278]

Yaxud

*Barbədin setarı hava götürdü.
Üzrxahlar kimi, həzin avazla
Bu qəzəli İsfahan [havasında] oxudu...* [4, s.287]

“Leyli və Məcnun”dan bir nümunə:

*Leyli ki bu qəzəli eşitdi,
Ağladı, ağlaması ilə daşı əritdi.* [5, s.93]

Həqiqətdə isə, həmin nümunələr forma və quruluş baxımından qəzəl janrının tələblərinə uyğun deyildi. Məsələn, deyək ki, onlarda qəzəl janrına məxsus qafiyələnmə sistemi, məqtə beytində təxəllüsün işlənməsi, eləcə də janra məxsus həcmənin gözlənilməsinə əməl olunmur.

Nizaminin öncə adıçəkilən məsnəvilərində istifadə olunan lirik ünsürlərin olması onlarda epik təhkiyə ilə lirik təqdimatın vəhdət təşkil etdiyini göstərir. Onu da qeyd edək ki, şairin məsnəviləri içərisində epik təhkiyə ilə lirik təqdimatın vəhdəti daha çox “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” əsərlərində müşahidə edilir. Hətta bir sıra hallarda mənzum roman da adlanan şairin poemalarında məsnəvi forması təsvir və təhkiyə yolu ilə verilən hadisələrin daha geniş və sürətli təqdimində xüsusi rola malikdir. Ancaq bununla belə, “Sirlər xəzinəsi” və “İskəndərnamə”dən fərqli olaraq, “Xosrov və Şirin” və “Leyli və Məcnun” poemalarında, eləcə də “Yeddi gözəl”də “Adına günü Bəhrəmin ağ günbəddə əyləşməsi və yeddinci iqlim padşahın qızının əfsanə söyləməsi” fəslindəki əfsanədə lirik ünsürlərin – qəzəllərin yer aldığı səhnələrdə epik şeirə məxsus təhkiyə dinamikliyi, bədii zaman sanki dayanır, lirik təqdimat epik təsvir və təhkiyəni üstələyir. Burada hadisələrin təsviri deyil, obrazların daxili aləminə uyğun verilən hissələr əsərə yeni bir lirik vüsət gətirir. Onu da qeyd edək ki, Nizaminin “Xəmsə”yə daxil olan digər poemalarında da lirik ricətlər xüsusi yer tutur. Ancaq “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” və qismən “Yeddi gözəl”də lirik növün qəzəl janrına məxsus məzmun xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən nümunələrin xüsusi yer aldığı hissələr Nizaminin adıçəkilən məsnəvilərində yeni məzmun keyfiyyəti kimi – epik təhkiyə ilə lirik təqdimatın vəhdəti kimi özünü göstərir. Təsədüfi deyil ki, sonrakı dövrlərdə anadilli Azərbaycan epik şeirinin inkişafında belə bir vəhdət aparıcı bir mövqe qazanmış olur.

Şairin poemalarında işlənmiş ilk qəzəl nümunələrinə “Xosrov və Şirin” əsərində rast gəlirik. Bu əsərdə obrazların müxtəlif anlarda keçirdiyi nigarançılıq, narahatlıq, hiss və həyəcanları ifadə edən lirik parçaları, demək olar ki, əsərin süjet xətti boyu görmək mümkündür. Ancaq müəllif qəzəllərə xüsusi olaraq poemanın sonlarında müraciət edir. Nizami həmin hissələrdə baş qəhrəmanlarla bağlı hadisələrin gedişatına uyğun olaraq lirik məqamlara müraciətdə qəzəli ən uyğun bir vasitə kimi seçir. Xosrovun ovdan çıxması və Qəsri-Şirinə getməsi, orada Şirinlə olan uzun-uzadı söhbəti, onun Qəsri-Şirindən məyus qayıtması əsərin sonlarına yaxın – Xosrov və Şirinin toyu ərəfəsində iki sevgili arasındakı incikliyin əsasını təşkil edir. Lakin sonradan Şirinin Xosrovun dalınca düşərgəyə getməsi və Şapurun köməkliyi ilə oradakı çadırların birində qalması səhnəsindən

sonra Xosrovun səhər çağı düzəltdiyi məclisdə sevgililər arasında xoş ünsiyyət yaratmaq və onları barışdırmaq məqsədilə müəllif dördü Şirinin, dördü isə Xosrovun dilindən oxunan ard-arda səkkiz qəzəldən istifadə edir. Qəzəllər baş qəhrəmanların dilindən deyil, müğənnilərin dilindən verilir. Nizami bir-birindən incik düşmüş qəhrəmanlarının hiss və həyəcanlarını, duyğu və düşüncələrini müğənnilərin dili ilə verilən qəzəllər vasitəsilə ifadə etməyi çıxış yolu kimi görür. Qəzəlləri Şirinin dilindən Nəkisa, Xosrovun dilindən isə Barbəd ardıcıl olaraq növbəli şəkildə və müxtəlif muğamlar üstündə oxuyurlar. Müəllifin təqdim etdiyi bu səkkiz qəzəlin hər biri təxminən 30 beytdən ibarət olub, formaca deyil, məzmunca janrın tələblərinə tam şəkildə cavab verir.

Həmin qəzəllərdən bir neçə parçaya nəzər salaq. Xosrovun dilindən verilən qəzəldən bir nümunə:

*Cadugər nərgizlərinin yuxusuna and olsun ki,
Onun qəməsi cadunun dilini bağlamışdır.
Tüstü tək burulan zülfünə (and olsun ki),
Tüstü salanlar kimi məni odlayıbdır... [4, s.280]*

Şirinin dilindən verilən qəzəldən bir örnək:

*Xəyalın varlığıma hakim biçilmiş,
Gözümün ağrısına tozun tutiyadır.
Sən mənim gözümsən, gözümün çırağısan,
Çırağın, şamın parlaq bağışan... [4, s.285]*

Nümunələrdən də göründüyü kimi, poemaya daxil olan qəzəllər baş qəhrəmanların daxili aləmini açmaqla bərabər, onların bir-birinə olan sevgisini də izhar edir və nəticədə bu lirik duyğuların ifadəsi onlar arasında barışıq yaranmasına səbəb olur.

“Leyli və Məcnun”da isə qəzəllərə daha tez-tez müraciət edilir. Məlumdur ki, əsərin baş qəhrəmanı elə şair kimi təqdim edilir və o, düşdüyü müxtəlif vəziyyətlərlə bağlı çoxlu sayda şeirlər, nəğmələr – qəzəllər oxuyur. Amma poemanın bir yerində Nizami xüsusi olaraq “qəzəl” sözü-nü başlığa çıxarmışdır: “Leylinin hüsurunda Məcnunun qəzəl oxuması” [5, s.195] (Burada qəzəl ümumi addır, konkret janr adı deyil...). Təxminən 100 beytlik olan bu hissədə şair Məcnunun keçirdiyi hiss və düşüncələrini, daxili aləmini bütün səmimiyyəti ilə açmağa nail olmuşdur. Bir parçaya diqqət edək:

*Əgər səni bircə gecə yada salmasam,
Elə hala qalaram ki, düşmənin qalsın!
Bundan sonra sən mənsən, mən də sən.
Biz iki adama bir (şərikli) ürək kifayətdir... [5, s.197]*

Ümumiyyətlə, “Leyli və Məcnun”da, xüsusilə də Məcnunun dilindən məsnəvi şəklində verilən müxtəlif həcmli şeirlər – qəzəllər əsərdə süjet xətti boyu işlək olub, obrazın daxili aləmini, iç dünyasını Leyliyə olan sevgisini bütün yönləri ilə işıqlandırmağa xidmət edir. Bu fikirləri əsər boyu Leylinin dilindən verilən şeir parçalarına da şamil etmək olar. Nizaminin “Leyli və Məcnun” poemasında, demək olar ki, süjet boyu epik təsvir lirik təqdimatla vəhdətdə verilmişdir.

Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərində isə məsnəvi şəklində 3 qəzəl vardır. Həmin qəzəllər poemanın “Adına günü Bəhrəmin ağ günbəddə əyləşməsi və yeddinci iqlim padşahın qızının əfsanə söyləməsi” fəslindəki əfsanədə işlənmişdir. “Qəzəl (qəzəllər – A.Mirzəyev) buraya (əfsanəyə – A.Mirzəyev) ədəbi bir priyom kimi daxil edilmiş olur. Yeddi beytdən ibarət olan birinci qəzəldə şair eşq, aşiqlik, səbr, tövbə, və s. kimi məsələlərdən danışır... O biri iki qəzəl də məzmun etibarilə Nizaminin əldə olan aşiqanə qəzəllərinə yaxın olmaqla bərabər, hekayədə nəql olunan hadisələrlə də səsleşir” [2, s.224-225].

Örnek olaraq “Yeddi gözəl” məsnəvisində verilən bir qəzələ diqqət edək:

*[Oxuyaraq] o deyirdi: “Mənim cəngimdən rudun naləsiylə
Eşq xəstələrinə salamlar olsun!
Aşiq odur ki, əzab çəksin,
Sağlam ikən şikəst olsun.
Eşqimi nə qədər gizli saxlayım, nə qədər?
Uca səslə [deyəram]: “Aşiqəm”, “aşiqəm!”
Sərxoşluğum və aşıqlıyım məni əldən saldı,
Heç bir sərxoş aşıqdə səbir ola bilməz.
Aşıqlərin canı xar olsa da,
Aşıqlıkdən tövbə etmək günah işdir.
Eşq tövbə ilə dost ola bilməz,
Aşıqlıkdə tövbə rəva deyildir.
O aşiq yaxşıdır ki, canını qurban versin,
Aşıqlərin iti qılıncdan nə qorxusu ola bilər?” [6, s.248-249]*

Nümunələrdən də göründüyü kimi, Nizami “Xəmsə”-sində fars epik ənənəsinə uyğun olaraq lirik şeir janrlarından, o cümlədən qəzəllərdən formal olaraq istifadə etməsə də, təsvir etdiyi hadisələr fonunda yaratdığı obrazların daxili aləmini, könül dünyasını bütün təfərrüatı ilə vermək üçün məzmunca qəzəllərlə bərabər tutulacaq lirik ünsürlərdən məsnəvi formasında olduqca bacarıqla istifadə etmiş, baş qəhrəmanlarının dolğun bədii obrazını yaratmağa nail olmuşdur. Əlbəttə, bu, Nizami sənətinin qüdrəti ilə bağlı olub, epik şeirə məxsus mövcud ənənədən çıxış yolu kimi də dəyərləndirilə bilər.

Bu məqamda diqqəti çəkən fakt kimi bir cəhəti də qeyd etmək yerinə düşər. Belə ki, AMEA-nın müxbir üzvü, nizamişünas alim Nüşabə Araslı tərəfindən aparılmış tədqiqatlardan məlumdur ki, Nizaminin “Xəmsə”-sinə daxil olan əsərlərin bir qismi hələ orta əsrlərdən başlayaraq türk dilinə müxtəlif səpkilərdə – orijinala uyğun və sərbəst şəkildə tərcümə edilmişdir [8]. Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərini tərcümə edən orta əsr müəllifləri içərisində Şeyxi öz tərcüməsinə 24, Əhməd Rizvan isə 9 qəzəl daxil etmişdir [9, s.123-124; 8, s.119]. Həmin sənətkarların istifadə etdiyi bu örnəklər məsnəvi deyil, qəzəl janrındadır və janrın bütün tələblərinə cavab verir. Bu isə onu göstərir ki, həmin sənətkarlar tərcümə zamanı sərbəstliyə yol vermiş, türk epik şeiri içərisində işlək olan qəzəl janrından da ustalıqla bəhrələnmişlər.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan epik şeirində məsnəvi içərisində epik təsvirlə lirik təqdimatın vəhdəti, başqa sözlə desək, məsnəvi arasında bəzən elə “qəzəl” də adlandırılıb, məzmunca qəzəl janrına uyğun nümunələrin işlənməsi Nizami “Xəmsə”-si ilə başlasa da, bu, şərti olaraq belə idi. Çünki əslində, Nizaminin “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” və “Yeddi gözəl” əsərlərində istifadə etdiyi lirik parçalar ancaq məzmunca qəzəl janrının tələblərinə uyğun gəlirdi; janr xüsusiyyətləri, forma və quruluş baxımından isə onlar məsnəvi şəklində idi. Anadilli Azərbaycan epik şeirində lirik şeir janrlarından olan qəzəldən istifadə isə XIII yüzillikdə “Dastani-Əhməd Hərami” məsnəvisi ilə başlayıb, Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeması ilə özünün zirvə nöqtəsinə çatmışdır. Bu isə bir daha təsdiq edir ki, Nizaminin məsnəvilərində nəzərəçarpan epik təhkiyə ilə lirik təqdimatın vəhdəti anadilli Azərbaycan epik şeirinin sonrakı inkişafına yeni bir axar, forma və məzmun keyfiyyəti də gətirmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Azadə Rüstəmovə. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, I c. Bakı: "Elm", 2014.
2. Xəlil Yusifov. Nizaminin lirikası. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1968.
3. Mustafa Çiçəkler. "Mesnevi" maddesi, TDV İA, c. 29.
4. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin (filoloji tərcümə, izahlar və qeydlər Həmid Məmməd-zadəninidir). Bakı: "Elm", 1981.
5. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun (filoloji tərcümə, izahlar və qeydlər Mübariz Əlizadə-nindir). Bakı: "Elm", 1981.
6. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl (filoloji tərcümə, izahlar və qeydlər Rüstəm Əliyevindir). Bakı: "Elm", 1983.
7. Nüşabə Araslı. Nizami və türk ədəbiyyatı. Bakı: "Elm", 1980.
8. Orhan Kemal Tavukçu. Ahmet Rıdvan. Hüsrev ü Şirin (İnceleme-metin). Doktora tezi. Erzurum, 2000.
9. Özlem Güneş. Fahri'nin Husrev u Şirin'i (Metn ve tahlil), Nizami ve Şeyhi'nin eserleriyle karşılaştırılması. Doktora tezi. İstanbul, 2010.

Единство эпического повествования с лирическим вступлением в «Хамсе» Низами

Атаэми Мирзоев

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: ataemi@rambler.ru

Резюме. Известно, что есть некоторые общие традиционные черты между образцами азербайджанской эпической поэзии, написанными на персидском языке, и образцами, созданными в персидской литературе в древние времена. Как и в персидской литературе, образцы азербайджанской эпической поэзии писались в форме месневи, и, в соответствии с существующей традицией, использование других лирических жанров в эпических поэмах считалось неприемлемым. Однако эпическое повествование образует единство с лирическим выражением в произведениях, включенных в «Хамсе» Низами Гянджеви (1141-1209). Поэт в своих поэмах «Хосров и Ширин», «Лейли и Меджнун», «Семь красавиц» для раскрытия внутреннего мира персонажей и выражения испытываемых ими эмоций также использовал лирические элементы, которые он называл газелями. Хотя эти образцы по структуре, форме и объему не соответствуют требованиям жанра газели, они абсолютно совместимы с жанром газели по содержанию. В сценах, где такие образцы используются в месневи, включенных в «Хамсе», динамика повествования эпической поэмы ослабевает, а лирическое повествование набирает силу. Подобная ситуация, наблюдаемая в «Хамсе» Низами, выглядит как уход от сложившейся эпической поэтической традиции того периода. В частности, на примерах дальнейшего развития нашей эпической поэзии на родном языке единство эпического повествования с лирическим выражением можно оценивать как эффект поэзии Низами.

Ключевые слова: Низами, «Хамса», эпическое повествование, лирическое вступление, газель

**Bədii mətnin sinergetik aspekti
(Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” məsnəvisi əsasında)**

Pərvanə Bəkirqızı (İsayeva)

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan

E-mail: bekirqizi69@mail.ru

Annotasiya. XX əsrin ikinci yarısında yeni elm sahələri və metodoloji konsepsiyalar yarandı. Kibernetikanın, informasiya nəzəriyyələrinin, semiotika, strukturalizm, sistem nəzəriyyələri və sinergetikanın formalaşdırdığı yeni paradigmlər həm dəqiq, həm də humanitar elmlərə yeni baxış qatdı. Bu baxımdan sistemli-sinergetik yanaşma metodu ilə bədii mətnlərin araşdırılması fənlərarası əlaqənin genişləndirilməsinə və mətn texnologiyasında iştirak edən bütün elementlərin nəzərə alınmasına istiqamətlənir. Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” məsnəvisi üzərində apardığımız tədqiqatda mifik obraz və motivlərin bədii mətnin içərisində yaratdığı şəxslənmə və ya dissipativlik, mifin informativliyi, mükəmməl və ornamentallığı öyrənilmişdir. Bədii mətn və onun bütün laylarında paylanan mif mətninin birləşimi mürəkkəb sistem formalaşdırır. Mif idrak prosesidir, izah etmək birbaşa funksiyası olmasa da, gerçəkliyin intuitiv dərk, mistik qavrayış tərzini kimi ən mühüm cizgisi obrazlılıq olan bu fenomen dünyanı dərk etməyin qədim şəkli. Yaradılışın, təbiətinin mifik-rəmzi duyumu bir sıra nəticələrin elmi olduğu gerçəyi sonrakı dövrlərin araşdırmaları ilə də öz təsdiqini tapmışdır. Arxaik mif mətnlərindən bəlli olan mifoloji görüşlər çağdaş elmi-nəzəri konsepsiyalarla bu üzdən bir sıra hallarda açıq-açıq səs-ləşməkdədir. Bu baxımdan mifin mürəkkəb sistem olaraq bədii mətnin içərisində varlığını sürdürməsi, özünü bərpa və təşkilatlandırma bilməsi və bununla da ənənəvi olanla bir bütün olması məsələlərinin öyrənilməsi tərəfimizdən məqsəduyğun hesab edilmişdir.

Açar sözlər: Bədii mətn, Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” məsnəvisi, mif, mifin dövrəvililiyi, nomotetik ədəbiyyatşünaslıq, sinergetik təhlil metodu, ənənənin qorunması və ötürülməsi

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 11.07.2021; qəbul edilib – 28.07.2021

**Synergetic aspect of literary text
(on the basis of the masnavi “Iskandarnamah” by Nizami Ganjavi)**

Parvana Bakirgizi (Isayeva)

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS, Azerbaijan

E-mail: bekirqizi69@mail.ru

Abstract. In the second half of 20th century new scientific fields and methodological concepts emerged. Cybernetics, information theories, semiotics, structuralism, system theories and new paradigms formed by synergetics made a new look at both exact sciences and humanities inevitable.

In this regard, researching the literary texts with the systematic synergetic method aims expanding interdisciplinary communication, and taking into account at all the elements involved text technology. In our research on Nizami Ganjavi's poem Iskandarnamah, the diversification or dissipativity formed by mythical images and motifs within the literary text, the informativity of myth, its perfection and ornamentality have been studied. Literary text and a combination of myth text distributed in all its layers. Myth is a cognitive process, although explanation is not its direct function, as the intuitive comprehension of reality, the style of mystical perception, this

phenomenon, the most important feature of which is imagery, is the ancient way of apprehending the world. The fact that the mythical-symbolic sense of creation and nature, a number of conclusions are scientific has been confirmed by later research. Mythological views known from myths are in some cases clearly in line with modern scientific theoretical concepts. From this point of view, it was considered expedient for us to study the issues of the existence of myth as a complex system within the literary text, its ability to restore and organize itself, and thus to be in unity with the traditional one.

Keywords: literary text, Nizami Ganjavi's poem Iskandarnamah, myth, periodicity of myth, nomothetic literary studies, synergetic analysis method, preservation and transmission of tradition

Article history: received – 11.07.2021; accepted – 28.07.2021

Giriş / Introduction

Müasir ədəbiyyatşünaslıq yalnız filoloji nəzəriyyələr, metodlarla kifayətlənmir. Bədii mətnin təhlil və tədqiq metodologiyası elmlərarası əlaqəni gücləndirir. Aradakı məsafə azaldıqca bədii mətn sadəcə hadisələrin və obrazların məcmusu olmaqdan çıxır. Bədii ədəbiyyatın dəqiq elmlərin metodları əsasında öyrənilməsi XXI əsrin hadisəsi deyil, XX əsrin əvvəlləri formal məktəbin nümayəndələri filoloji elmlərə fərqli baxış və dəyərləndirmə sistemi irəli sürürdü. V.Şklovski, V.Tınyanov, B.Tomaşevski, B.Eyxenbaumun tədqiqatları müzakirə və mübahisələrə səbəb olsa da, cəmiyyətdə baş verən inqilabi çevriliş və yeni hakimiyyət dairələri tərəfindən heç də xoş qarşılanmayan təşkilatlanmalar, o cümlədən formal məktəb fəaliyyətini dayandırdı. Onun üzvləri ya mühacirət etdilər, ya da hakimiyyət dairələri tərəfindən məqbul görünən sahələrdə çalışdılar. Boris Yaxonun “Dəqiq ədəbiyyatşünaslığın metodologiyası” [25] əsərində dəqiq elmlərin tədqiq metod və anlayışları bədii ədəbiyyatın təhlilinə tətbiq edilirdi. B.Yarxo riyazi hesablamalarla bədii ədəbiyyata yanaşmanın mümkünlüyünü irəli sürdü. Bu yanaşma müəllifin müasirləri tərəfindən birmənalı qəbul olunmasa da, XXI əsrin filoloji araşdırmalarında yenidən gündəmə gəlir. Bədii ədəbiyyatın öyrənilməsində nomotetik ədəbiyyatşünaslıq və ya ənənəvi metodlardan fərqli, yəni eksprementlərə əsaslanan metodologiya fənlərarası əlaqələrin yeni mərhələsədir.

Əsas hissə / Main Part

“Ədəbiyyat və mədəniyyətin öyrənilməsi üçün kəmiyyət və eksperimental metodların XXI əsrdə humanitar elmlərin əhəmiyyətli bir hissəsinə çevrilməsi ehtimal olunur. Bunun ənənəvi tədqiqat metodlarını əvəz etmək ehtimalı azdır, amma əminliklə demək olar ki, ikinci yə yer açmağa məcbur edəcəklər. Və çox güman ki, uzaq (distant reading) və yavaş (close reading) – iki oxunuşun yaxınlığının nəticəsi ölümə mübarizə deyil, məhsuldar bir simbioz olacaq” [17].

Bədii mətnin sinergetik aspekti mövzusunda işlədiyimiz məqalədə bizi maraqlandıran məsələ bədii ədəbiyyatla dəqiq elmlərin təhlil modelləri arasında paralellər aparmaqdır. Uzun illər elmi düşüncənin əsasında dayanan qapalılıq, düzxəttilik və hüdud modeli (Yunan modeli) XX əsrin ortalarından yeni bir konsepsiyanın irəli sürdüyü qeyri-xəttilik və sistemin açıqlığı yeni dünyadərki və fərqli baxış bucağı formalaşdırdı. Sinergetik yanaşma özünü təşkil etmə, özünü bərpa etmə xüsusiyyəti ilə təbiəti və ümumilikdə elmin bütün sahələrini canlı orqanizm kimi qəbul etdi və ona yanaşmada yeni konsepsiyaya əsaslandı. “Fərqli təbiətdəki proseslərin riyazi təsvirinin ümumiliyi elə bir platformanın yaranmasına səbəb olur ki, onun sayəsində yeni fəlsəfi təsəvvürlərin yaranmasını müşahidə etmək mümkün olur. İş ondadır ki, hazırda qeyri-xətti açıq mühitlərin (sistemlərin) riyazi modelləri yalnız yarandığı sahələri anlamaq üçün konstruktiv rol oynamır. Onlar ümumi metodoloji və fəlsəfi xarakterli yeni, gözlənilməz nəticələrin yaranmasına səbəb olur” [19].

Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” məsnəvisi əsasında aparacağımız tədqiqatda mifoloji obraz, motivin bədii mətnin içərisindəki dissipativ paylaşımı da nəzərə alınaraq, sistemli sinergetik təhlil metodu əsas götürülür. Bu baxımdan ilk növbədə mifin sinergetik təbiətinə nəzər salmağı məqsədə uyğun hesab edirik. Beləki “Sinergetikanın köməyi ilə ən mücərrəd və ən dərin müqayisə səviyyəsinə çıxış müəyyənləşdirilir, bəzi ümumi modellər hazırlanır və transdisiplinar tipli qanunauyğunluqlar qurulur” [18].

Mifin sinergetik təbiəti

Mifdə formal məntiqin qanunları pozulur, çünki mifoloji düşüncənin öz daxili məntiqi var. Mif özü-özünü yaradan və özünü təşkil edən, yaxud tənzimləyən sistem kimi canlı təbiətdəki genetik yaddaş mexanizmini xatırladır. Mif bu cəhətləri və ya formulları ilə bədii mətnin bütün qatlarına nüfuz edir.

Yapon fikir adamı Dayasaku İkedanın Çingiz Aytmatovla olan söhbətində dediyi “fizikayla məşğul olmaq üçün yunan miflərini oxumaq lazımdır”, [23, s.272] fikri mifin təbiəti ilə sinergetik arasında paralellər axtarmaq cəhdimizi gücləndirir.

Sinergetika özünü təşkil sistemidir və fizika, kimya, biologiya, astronomiya elmlərinin kəsişməsində yaranmış universal anlayış modelləri formalaşdırır. Sinergetikanı xaos və kosmosun integral nəzəriyyəsi hesab etmək olar. Bu cür yanaşma xaosun nizam yaradan səbəblərini və mexanizmlərin qanunauyğunluqlarını öyrənir.

Mifoloji dünya modelinin də özəyini kosmos və xaos haqqında təsəvvürlər sistemi təşkil edir. Mücərrəd anlayışların az qala yox dərəcəsində olması ilə səciyyələnən mifoloji düşüncənin bir başqa cəhəti də zamanın dövrəvililiyi ilə bağlıdır. Ölüb dirilmə ilə bağlı inamın əsasında da məhz belə bir münasibət dayanır.

Sinergetika ilə bağlı fikirlərdən biri niyə təmin mahiyyətini onun hissələrinin heç biri ifadə etmir sualı ətrafında dönür. “Yapon mədəniyyətinin sinergetik modeli” məqaləsinin müəllifi T.P.Qırıqorıyeva təmin və hissələrin mahiyyəti ilə bağlı maraqlı bir mülahizə irəli sürür: “XX əsrin bəlası odur ki, ikinci olan birincini sıradan çıxardır, görünən görünməyəni, kiçik böyüyü, hissə tamı. Əgər bir nəsnənin mərkəzi yoxdursa, o bütöv və ya tam ola bilməz. Bütövlükdən kənarda həqiqət yoxdur” [22]. Yuxarıdakı sualın cavabı əvvəllər fəlsəfədə axtarılsada, müasir dövrdə fizika, kimya, biologiyanın yeni istiqamətlərdə aparılan tədqiqatlarında məsələyə yeni yanaşmanın şahidi oluruq. Görkəmli kristalloqraf Xudu Məmmədov “Simmetriya və sənət” məqaləsində tam və hissə anlayışını belə dəyərləndirir: “...tamlığı ilə seçilə bilən, özünə görə yaşamaq forması olan nə varsa, xassələri hissələrin cəmi deyil, hissələrin kollektiv xassəsidir. Ərəb yazıçısı Xəlil Cübranın sözləri yada düşür: “Mən dənizin sirrini damcıdan öyrəndim”. Quruluşu olan, tamlığı olan hər şey belədir” [14, s.97].

Mifin əsrlərlə davam edən varlığı onun təbiətindəki və ya mexanizmindəki yenilənmə, təbiətlə birlikdə ölüb dirilmə aktı ilə bağlıdır. Ənənəyə bağlılığı ilə seçilən cəmiyyətlərin mədəniyyəti təbiətin bazasında, onunla harmoniyada formalaşır. Mif tarix boyunca bir şəkildən başqa şəkə keçərək varlığını qorumuşdur, bu xüsusiyyəti onu enerjinin itməməsi qanunu da yada salır. Bu özünüqoruma mexanizmi ədəbiyyatda həm şifahi nitq, həm də yazılı mətnlər vasitəsi ilə həyata keçmişdir. Bəzi fikir adamlarına görə, mif o zaman ədəbiyyata çevrildi ki, insanlar onu reallıq kimi qəbul etmədi. Arxaik düşüncədə mif hakim mədəniyyət forması olub, etnosu mahiyyət etibarlı ilə izah edən simvolların daşıyıcısı idi. Mifin təbiətində təmin mahiyyətini onun hissələrində özünü necə büruzə verir? Xudu Məmmədovun həmmüəllifliyi ilə qələmə alınan “Naxışların yaddaşı” kitabında belə bir fikir var, “Fikirsiz toplanmış şeylərin quruluşu olmur və belə toplu sistem ola bilməz. Deməli ki, təbiətdə belə bir halın reallığını da ağıla gətirmək çətinidir. Təbiət sistemlərin ierarxiyasıdır. Onun canlılığının əsası sistemlərin daxili dinamikası, onların bir-birinə keçidi, kiçik sistemlərdən böyükə gəlməsi və parçalanmasıdır” [13, s.10]. Miflərin və ya mif mətnlərinin də daxili dinamikası, onların bir-birinin içərisində var olması, kiçik sistemlərdən böyükə gəlməsi və parçalanması mümkündür. Bu proseslər mifin məntiqi ilə sinergetika arasında uyğunluqdan danışmağa imkan verir. Sinergetik proseslər əvvələn mürəkkəb sistemlərdə özünü göstərə bilər və təbii proseslərlə əlaqəlidir. Mif də strukturu

etibarı ilə mürəkkəb sistemdir. Mifin mahiyyətini üslub, təhkiyə şəkli, sintaksis deyil, hadisə təşkil edir. Min illərin süzgəcindən süzülüb gələn mif mətninin məna-məzmun qatı öz dəyərini itirmir, çünki əsas nüvəsini – informativliyini və ya ötürücülüynü qoruyub saxlaya bilmişdir. Mifoloji çağ düşüncəsi etnik-mədəni ənənəni təşkil edən mürəkkəb sistemdir. Bu sistem öz içərisində nizama, harmoniyaya əsaslanır, burada təsadüfi, müvəqqəti olana yer yoxdur, bəlli bir sərhəd çərçivəsində dövr edən, xaotik hərəkətlənmə belə vahid nizama tabedir. Eynən mürəkkəb sistemlərdə olduğu kimi, kaosun varlığı kosmosun nizamına xidmət edir. Sinergetikanın özünü təşkil etmə prinsipləri ilə mifin daxilində gedən prosesləri izah etmək olur. İlkin çağ insanından fərqlənən XXI əsr insanını düşündürən suallara harda, hansı sistemlərdə, hansı inanclarda cavab axtarması günümüzdə daha vacibdir. Biz mifin təbiətini və strukturunu hər hansı metaforiklikdən uzaq, fərdi duyğu, düşüncə və təsəvvürlərin ifadəsi kimi deyil, toplumun psixologiyası, təcrübəsi, duyğu və düşüncə sistemi olaraq qəbul edirik. Y.Meletinski yazır ki, mifin ali reallığı hər bir harmoniyanın mənbəyi və modeli olmasıdır, elə buna görə də mif daima canlı olaraq qalır və müəyyən intellektual səviyyədə həmişə özünə yer tapır. Təbiəti nizamda saxlayan harmoniyadır, cəmiyyəti nizamda saxlayan şərtlərdən biri isə ənənəyə bağlılıqdır. Mifin əsas nüvəsini təşkil edən elementi ənənə və onun ötürülməsi hesab etsək, onda müasir dünyanın qarşılaşdığı problemlərin, xüsusən də qloballaşmadan, ümuminin içərisində əriyib yox olmadan, etnokultural dəyərlərdən uzaqlaşma və ya tükənməlik sindromlarının kütləvi yoluxuculuğundan xilas olmaq mümkün hala gəlir.

Sistemli sinergetik təhlil metodu

Sinergetika mürəkkəb sistemlərin özünü-təşkili haqqında dünyagörüşü və tədqiqat metodudur. Haken defines the synergetics as “the science of interaction [5]. Sinergetikanın təhlil metodları təbiət elmləri ilə yanaşı, humanitar sahədə də öz tətbiqini tapa bilər. Y.Knyazeva və S.Kurdyumovun “Sinergetikanın antrop prinsipi” məqaləsində elmin sosiosinergetika və ya qomosinergetika yolunda irəliləməsi fikirləri yer alır. Müəlliflərin “İnsan mədəniyyətinə yaxınlaşmağı bacaran və necə yanaşmağı bilən sinergetikaya, insan fenomenini bütün müxtəlif təzahürlərində başa düşməyə, bədii və elmi yaradıcılığın sirlərini açmağa doğru irəliləyirik” [15, s.70]. Bədii yaradıcılıq, bədii ədəbiyyat anlayışının özü mürəkkəb sistemdir və yalnızca həyatı bədii lövhələrlə təqdim edən söz sənəti də deyil. Onun özünəməxsus mürəkkəb sistemi və strukturu mövcuddur. Müəllif, əsər, oxucu, obrazlar aləmi, əsərin bütövlüyünü təmin edən ən kiçik bir element bu sistem daxilindədir. “Bədii yaradıcılıqla məşğul olan sənətkarı mürəkkəb aləm əhatə edir. Onun əsas uğuru əhatə olunduğu mürəkkəbliyi yaradıcılıqda hansı səviyyədə əks etdirməsi və bu zaman başlıca prinsipləri və üsulları müəyyənləşdirə bilməsidir... Şərq ədəbiyyatında “ikinci obrazlılığın” (obrazların mürəkkəb strukturlarda birləşməsi hesabına yaranan poetiklik) yaranması çoxqatlılıq, mifologiya, din və fəlsəfənin ənənəvi bədii strukturunda tutduğu yerlə əlaqədardır” [12, s.9-10]. Miflik obrazlar və motivlərin bədii mətnin içərisində yer alması iki fərqli sistemin bir araya gəlməsini təmin edir. Mifin metofoforiklikdən uzaq, informativliklə yüklənən mahiyyəti bədii mətnin içərisində şəbəkə yaradır. Bu birləşmə mif mətni ilə bədii mətni bir-birindən keçirir, kaosun kosmosa çevrilişi baş verir ki, bunun da əsasında həm harmoniya, həm də ənənəyə bağlılıq dayanır. “Dünyadakı bütün varlıqlar kainat enerjisinin təsiri altında kainat qanunlarına kökləndikdə harmoniya baş verir. Dünyada qarşılıqlı əlaqədə olub yeni bir şey əmələ gətirən iki və ya daha artıq şey o vaxt harmoniya yaradır ki, yeni yaranmış şey kainatın qanunlarına tam uyğun olaraq mükəmməl bir vəziyyətdə fəaliyyət göstərir” [11, s.82]. İki ayrı sistem olaraq mif və söz sənətinin (istər şifahi, istərsə də yazılı ədəbiyyat) qarşılıqlı əlaqəsində yeni bir sistemin yaranmasına səbəb olur. Mifin təbiətindəki dövrəvilik, özünü-tənzimləmə və bərpaetmə funksiyası onun yüzillərlə var olmasını və ötürücülüynü də təmin edir. Konfutsinin “Kim ki, köhnəni təkrar edir, yeni olanı öyrənir” fikri mifin bədii mətnin içərisində yer alması və özünü qorumasını da izah etmiş olur. Mifin təbiətində var olan informativlik genetik xüsusiyyətlərin ötürülməsi və hifz edilməsi baxımından söz sənətinin içərisində harmoniya, ahəng və ya sistemlilik adı altında yaddaş missiyasını yerinə yetirir.

M.Sapronov sinergetikani sinergetik metod və sinergetik paradigma kimi iki yerə ayırır. İlk bölgədə metod və konsepsiya yer alırsa, ikincidə yeni dünyagörüşü, məsələlərin yeni qoyuluşu və həlli yönələri aparıcı xətti təşkil edir [20, s.159-160].

Biz klassik ədəbiyyat nümunəsinin təhlili əsasında həm sinergetik metod, həm də sinergetik paradigmaya əsaslanırıq. Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” məsnəvisində mifoloji obraz və motivin yer alması və onun sinergetik sistem metodu ilə öyrənilməsi mif ədəbiyyat əlaqəsinin araşdırılması baxımından da maraq doğurur. Sistemli yanaşmada tamlıq, irili-xırdalı detallar arasındakı qarşılıqlı əlaqə, iyearxiya məsələləri yer alır. Bədii mətnin sinergetik sistemini təşkil edən struktur müəllif-əsər-oxucu bölgüsü ilə yanaşı, həmçinin ənənə və real zamanla da bağlı olur. Ənənəyə söykənən elementlərin yazıçı zamanı ilə bütünləşməsi yazıçı-əsər-oxucu üçlüyünü yeni mərhələyə keçirir. “İskəndərnamə” məsnəvisində mifoloji əsas olan obrazlar sırasında Xızırın yeri və funksiyası mifin mürəkkəb sistemi daxilində izah oluna bilər. Sinergetikanın nəzəri əsasını təşkil edən qeyri-xəttilik, sabit və qapalı olmamaq, o cümlədən tabeçilik prinsipləri əsasında bədii mətnə diqqət edək. “İskəndərnamə” məsnəvisində mifoloji obraz mətnə ötürü bir element kimi daxil olmur. Əsərdə müdrik qoca, Xızır, dirilik suyu kimi mifoloji əsaslı obrazlar, yeraltı dünya, gedərgəlməz kimi mifoloji məkanlar yer alır. “İskəndərnamə”də “Xızırın Nizamiyə təlimi” ilə Xızırın statusu və funksiya özəlliyinin ilkin əlamətləri görünür. Mifik düşüncədə Xızır kultunun yol göstərmək xüsusiyyəti də yer alır. Bu baxımdan məsnəvinin əvvəlində Xızırın şairə təlimi təsadüfi xarakter daşımır.

*Cismani qulaqla duya bilməyən
Bu sirri mənə Xızır öyrətdi dünən.
Ey tədbirlərimə xas bəndə olan,
Söz qədəhlərimdən dadımlıq alan.
Süsəntək bəndəlik işini atan.
Dirilik suyundan rütubət tutan.
Eşitdim şahları nəzmə çəkərək
Sözlər yaradırsan axıcı su tək.
Dəyərsiz sözlərdən uzaq ol bir az,
Əyri pərdələrdə çalğı çalınmaz.
Ən incə sözlər tap, olasan dilbər,
Görünmə bəyənsin söz bəyənlər. [9, s.43]*

به رازی که نامه پذیرای گوش
که ای جامگی خوار تدبیر من
ز جام سخن چاشنی گیر من
چو سوسن سر از بندگی تافته
نم از چشمه زندگی یافته
شنیدم که در نامه خسروان
سخن راند خواهی چو آب روان
مشو ناپسندیده را پیش باز
که در پرده کژ نسازند ساز
پسندیدگی کن که باشی عزیز
[6] پسندیدگانت پسندیده نیز

Xızır kimi türk-islam təfəkküründə yer almış bir obrazın məsnəvinin əvvəlində yer alması əsərin mürəkkəb sistemində təsadüfi xarakter daşımır. İskəndərlə bağlı əfsanələrdə onun dirilik suyu ardınca qaranlıq dünyaya getməsi və abi-həyat suyundan içməsi faktı yer alır. “Qoruyucu (hami) ruh olan Xızır türk etnik-mədəni ənənəsində “övləy”, “ərən” anlayışı ilə ifadə olunan mifoloji varlıqların ölçülərinə daha uyğun gəlir. Ölüb-dirilmə ideyası ilə bağlılığı da Xızır obrazının tanrıçılıq görüşləri işığında araşdırıla bilməsini mümkün edir. Məhz bu ideyaya bağlı-

lığına əsasən araşdırıcılar Xızırın dünyanı dolaşaraq darda qalanların dadına yetməyindən başlamış yerdə qalan bütün funksiyalarının Yaradan əbədi Tanrının öz varlığından qaynaqlandığı qənaətindədirlər” [4, s.154].

“İskəndərin dirilik suyu axtarması” hissəsində məclisdə dirilik suyu haqqında xəbər verən ixtiyar qocanın kimliyindən bəhs edilməsə də, onun cildini dəyişən Xızırın özü olması güman edilir:

*Məslisdə var idi bir nəfər qoca,
Danışmaq növbəti ona çatınca,
Maraqla başladı qoca sözünü,
Baş əyib, torpağa qoydu üzünü
“Dünyada zülmətə çatmaz bir diyar,
O gözəl torpaqda həyat suyu var.
Ömrünü artırmaz xəzinə, xam mal.
Yaşamaq istəsən dünya uzununu,
Get, keçir əlinə həyat suyunu”.* [9, s.372]

در آن انجمن بود پیری کهن
چو نوبت بدو آمد آخر سخن
همیدون زبان بر شگفتی گشاد
چو دیگر بزرگان زمین بوسه داد
که از هر سواد آن سیاهی بهست
که آبی درو زندگانی دهست
به گنج گران عمر خود بر مسنج
که خاکست پر گنج و حمال گنج
چو خواهی که یابی بسی روزگار
[6] سر از چشمه زندگانی بر آر

“Türk mifologiyası” adlı əsərində Bahəddin Ögel Xızır ilə islamiyyətdən öncə xalq təfəkküründə mövcud olan gök sakallı, altın sakallı, ağ sakallı qocalar arasında yaxınlıq olduğu qənaətindədir. Göydən və ya qayın ağacından enib yeni doğulan körpəyə ad verən və ya yeriyyərkən sakalının üstünə basa-basa gedən bu qocaların daşdığı funksiyaları B.Ögel “Bu, göylərdən keçən, tam mifoloji bir dastandır. Kənar mədəniyyət təsirlərindən çox uzaqdır” [2, s.91] deyərək dəyərləndirir. Müəllif Qayın ağacından enən Ağsaçlı qocanı “Türk Xızır motivinin ən orijinal proto-tipi” adlandırır. Bu qənaəti gücləndirən əsas fikir mifik təfəkkürdə Qayın ağacının Tanrı ilə qul arasında körpü rolunda çıxış etməsidir.

Nizami Gəncəvi də İskəndər haqqında məlum əfsanədən və həm türk-islam təfəkküründə, həm ərəb, həm də rum (xristian) arxaik düşüncəsində dərin iz buraxan Xızır obrazını malik olduğu bütün funksiyası ilə təsvir edir. Məsələvidə Xızırın su stixiyası ilə bağlılığı və yaşıllıq ilahı kimi tanınması xüsusiyyətləri də yer alır:

*Hər quraq bir yerə çatdı İskəndər
Yağışdan yaşıla büründü çöllər.
Xızır iz salmışdı sanki bu yola,
Yainki gedirdi şahla qol-qola.* [9, s.373-374]

به هر خشکساری که خسرو رسید
ببارید باران گیا بردمید
پی خضر گفتمی در آن راه بود
[6] همانا که خود خضر با شاه بود

Xızırın uzaq yola çıxanların hamisi funksiyasını Nizami Gəncəvi məsnəvidə davam etdirir. Qaranlıq dünyada İskəndər Xızırın ona yol göstərməsini və dirilik suyunun tapılmasında yardım etməsini istəyir:

*Söylədi o zaman böyük İskəndər,
Ona rəhbər olsun Xızır peyğəmbər.
Atı Xızıra verdi böyük tacidar,
Bilirdi onda bir aslan qəlbi var.
Verdi ki, bu yolda səyirtsin onu,
Onunla tapsın bu həyat suyunu. [9, s.379]*

چنان داد فرمان در آن راه نو
که خضر پیمبر بود پیشرو
شتابنده خنگی که در زیر داشت
بدو داد کو زهره شیر داشت
بدان تا بدان ترکتازی کند
[6] سوی آبخور چاره سازی کند

Nizami Gəncəvinin Xızırı peyğəmbərlik statusunda verməsi diqqət çəkicidir. İslam aləmində Xızırın peyğəmbər, müqəddəs vəli və ya mələk olması haqqında fərqli fikirlər günümüzədək davam etməkdədir. “Qurani-Kərim”in “Kəhf” surəsində adı konkret olaraq çəkilməyə də, funksiyası etibarlı ilə Xızırı xatırladan, Musa peyğəmbərlə yol gedən, etdiyi hərəkətlərin səbəbinin heç bir vəcdlə soruşulmayacağını şərt qoyan varlığın Nizami Gəncəvinin əsərdə də eyni boyalarla verilməsi istər mif mətninin, istərsə də bədii mətnin ötürücülük xüsusiyyətini göstərmiş olur. Konfutsinin “Mən ötürürəm, özümdən uydurmuram” [21, s.10] fikri yaradıcılığın və ya düşüncənin ciddi bir nizama tabe olması və zamana qarşı dayanıqlılığının ifadəsidir. Əks halda nəsilərarası əlaqə və ya daha geniş mənada ənənə hadisəsindən danışmaq olmazdı. Arxaik düşüncənin izlərini daşıyan mif mətnləri, nağıl və əfsanələri dayanıqlı edən məhz bu ötürücülük hadisəsidir. Nizami Gəncəvinin Xızır və dirilik suyu ilə bağlı əfsanələri və xüsusən rumluların və ərəblərin əsrlərcə şifahi nitqdə dolaşan rəvayətləri haqqında əsərdə söz açması bu mifoloji obrazın mahiyyətinin açılması və dəyərləndirilməsi mif mətni və bədii mətn kimi iki mürəkkəb sistemin birləşməsini məqbul edir. Eyni zamanda Xızır obrazının mifoloji qatı ilə sinergetik təhlil metodu arasında hansı əlaqələri ola bilər sualı ortaya çıxar bilər. Məsələn ondadır ki, bəzi mənbələrdə Xızırın bədəninə hər beş yüz ildən bir yenilənməsi, xəstələndə isə özü-özünü sağalda bilməsi haqqında fikirlər yer alır [24]. Xızır kultu haqqında araşdırmaları ilə tanınan Əhməd Yaşar Ocağın “Xızır gerçək fizyonomiyasını dəyişdirə bilər, çox fərqli simalara və görkəmlərə bürünmək qabiliyyətinə malikdir. Qoca və ya gənc bir adam, uşaq ola bilər. Göz açıb qapayana qədər çox uzaq məsafələr aşı bilər” [1, s.90] fikirləri Xızırın mifoloji təfəkkürdə yer alan ölüm-dirilmə aktı ilə bağlılığına da işarədir. Dirilik suyundan içməsi və bu suda çimməsinin verdiyi əbədi həyat Xızırın özünü yenidən bərpa etmə funksiyasına sahib olmasını qətiləşdirir. Bununla yanaşı, Xızırın mifoloji obraz kimi həm xalq təfəkküründə, həm də yazılı ədəbiyyat tarixinin bütün mərhələlərində üzə çıxması sinergetikanın qapalı olmamaq prinsipini də yada salır. Müxtəlif zamanlarda fərqli simalarda ehtiyacı olanların yardımına yetişməsi onun düzxətli deyil, qeyri-xətli istiqamətini müəyyənləşdirmiş olur. Xızırın öz görkəmini dəyişə bilməsi, quş donuna girməsi, suyun üzünə yeriməsi, uzun məsafələri az vaxtda qət etməsi kimi xüsusiyyətləri arxaik düşüncənin izlərini daşıyır. Məhz bu cizgiləri ilə Xızır “İskəndərnamə”, “Battalnamə”, “Dənisməndnamə”, “Dədə Qorqud”, “Saltuknamə”, “Manas dastanı”, “Alpamiş dastanı”, “Aşıq Qərib”, “Əsli və Kərəm”, “Tahir və Zöhrə” kimi əsərlərdən başlayaraq bütün xalq hekayələri, nağıl, əfsanə, mənqibə və şeirlərin qəhrəmanına çevrilmişdir” [8, s.411-412].

Sinergetik paradigmanın əsasında dayanan açıq sistem anlayışı S.Kurdyumov və Y.Knyazevanın tədqiqatında belə şərh edilir. “Bu cür açıq sistemlərdə (mühitlərdə) baş verən proseslərin

mahiyyətini anlamaq üçün bitişik və bir-birinə nüfuz edən iki mühiti təsəvvür edin (ya da keyfiyyətcə fərqli iki təbəqə). Bir mühitdə, bizi maraqlandıran əsas proseslər gedir, digər mühit isə birinciyə bağlı olaraq bir növ qidalandırıcı, dəstəkləyici bir təməl kimi çıxış edir” [19]. Əgər biz bədii mətni bu aspektdən izah etmək istəyiriksə, onda Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” məsnəvisinin ümumi strukturu içərisində yer alan mif mətnin şaxələnməsi və sistemin içərisində bir bütün hala gəlməsi məsələsini qabarda bilərik ki, bu da dissipativ strukturları yada salır. Çünki mif mətni bədii əsərin içərisində səpələnə bilir. Bu isə sistemin var olmasının açıq təzahürüdür. Arxaik mif mətninin informativliyi və bədii mətnin metofarikliyi “bir-birinə nüfuz edən iki mühiti” xatırladır.

“Qeyri-xəttilik” sinergetik paradigmanın əsas konseptual düyünüdür. Hətta demək olar ki, yeni paradigma qeyri-xəttiliyin paradigmasıdır. Buna görə də, bu konsepsiyanın ən ümumi, dünyagörüşü mənası üzərində dayanmaq vacib görünür. Qeyri-xətti tənliliklərin bir neçə (birdən çox) keyfiyyətcə fərqli həlli yolu ola bilər. Buradan qeyri-xəttiliyin fiziki təbiəti üzə çıxır. Qeyri-xətti tənliliyin bu birdən çox olan həlli yolları (xətti olmayan sistem) sistemin təkamülünə şərait yaradır” [19]. Bədii mətnin içərisində qeyri-xəttilik və ya bir məsələnin fərqli həlli yollarından bəhs etmək mümkündürmü? Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” məsnəvisində İskəndərin zülmətə getməsi və dirilik suyu ilə bağlı qeyri-xəttilikdən bəhs etmək olar. Bədii mətnə də qeyri-xəttiliyin fiziki təbiətində olduğu kimi, bir neçə fərqli həlli yolunun olması İskəndər haqqında qədim əfsanənin üç versiyası ilə izlənilir. Nizami Gəncəvi İskəndərin zülmətə getmə zamanı kimi yazın ilk gününə işarət edir. Türk mifoloji düşüncəsində yazın ilk günü yaradılış aktı ilə bağlıdır, Tanrının dünyanı, günəşi yaratdığı, Adəmlə Həvvanı Ərafda görüşdürdüyü ilk gün, Nuhun gəmisinin quruya çıxdığı gün kimi ənənəvi təfəkkürdə yaşamış və nəsillərdən –nəsillərə ötürülmüşdür. “Baharın gəlişi, yeni ilin qarşılanması mərasimi mifopoetik düşüncə hadisəsi kimi xaosdan kosmosa keçidi simvolizə edir. Bu zaman sanki “indi”dən “keçmiş”ə – yaradılışın ilkin çağına qayıdır. Həmin keçmişdə zamanın və məkanın başlanğıc nöqtələri bəlli şərtlər daxilində üst-üstə düşür. Yaradılış aktının yenidən canlandırılmasını təmin etmək üçün dünyanın mərkəzi, yaranışın başlanğıc nöqtəsinin müəyyən olunması şərtidir” [4, s.278]. Əsərdə İskəndər yazın ilk günündə çıxdığı səfərdə Xızır peyğəmbərin onlara yol göstərməsini və dirilik suyunu tapmasını söyləyir. “Mərasim məzmunlu Xızır Nəbi, Xızırəlləz inancı da yenə Xızır // Xızır obrazı çərçivəsində təşəkkül tapmış və türk xalqlarında baharın gəlişiyə birbaşa bağlılıqda olan bir inandır. “Kosa-kosa” (Kosa gəlin) kimi mərasim qaynaqlı oyunlar Xızırın adına bağlı Xızır Nəbi günlərində oynanmışdır... Novruz bayramı günlərində baharın gəlişi münasibəti ilə oynanan, qışın ölümünü və yazın gəlişini gülməli biçimdə canlandıran bu oyun mifoloji simvolikasının zənginliyi ilə seçilir” [3, s156]. Nizami Gəncəvi Xızırın su stixiyası və yeraltı dünya ilə bağlılığı məsələləri ilə yanaşı onun peyğəmbərlik statusuna da bədii mətnə yer verir. “İskəndərin zülmətə getməsi” hissəsindəki:

*Çimənlər bu duru, saf çeşmələrdə
Gərəkdir üzünə çəksin bir pərdə. [3, s.379]*

آبگیر حوضه نشینند
گزى ندارد حجابى نیلى ز [6]

misralarda adı çəkilməsə də, Xızıra işarə olunduğu anlaşılar. Bu elementin özü də Xızırın müqəddəslərdən olduğuna işarədir. “Xalq Xızırı peyğəmbər olaraq qəbul edir. Onun, ümumiyyətlə, Xızır aleyhiselamin, Xızır Nəbi və ya Xızır peyğəmbər deyər anılması bu inanışın təzahürüdür” [7, s.462]. Nizami Gəncəvi də dirilik suyundan içənlərin üzünə pərdə, niqab çəkməsini bu baxımdan qiymətləndirir. Mifoloji təfəkkürdə Xızır ilə birlikdə İlyas da dirilik suyundan içir. Müsəlman dini görüşlərində İlyas, xristianlarda İlyas kimi tanınan müqəddəsin peyğəmbərlik statusu qəti bilinsə də Xızır ilə bağlı görüşlər müxtəlifdir. “Türk tanrıçılığında peyğəmbərlik anlayışı olmadığı üçün Xızır – Xızırın da peyğəmbər statuslu olduğunu düşünmək əslində tanrıçılıq görüşləri ilə bir

zidiyyət yaradır. Bu mənada qoruyucu (hami) ruh olan Xızır türk etnik-mədəni ənənəsində “övliya”, “ərən” anlayışı ilə ifadə olunan mifoloji varlıqların ölçülərinə daha uyğun gəlir” [3, s.156] Xızırın su stixiyası ilə bağlılığı əsərdə ən incə məqamlarınadək işlənir, keçdiyi yerlərin yaşla bürünməsi, peyğəmbərlik statusu, qaranlıq dünyada dirilik suyunu tapması, İskəndərin həyat suyundan içə bilməyəcəyini duyması və su kimi gözlərdən itməsi qədim rəvayətlərdə söyləndiyi və dini mətnlərdəki motivi qorunur. Su mifologeminin ilkin yaradılışla bağlılığı və təbiəti etibarlı ilə xaosun xüsusiyyətlərini daşması, dirilik suyunun da məhz qaranlıq dünyada olması, əbədi həyat bəxş etməsi məsnəvidə öz əksini tapır. Suyun strukturunun təbiətdəki mürəkkəb sistemlərin təkamülü və konfigurasiyası üçün əsaslılıq dərəcəsi ilə bədii mətnin mürəkkəb sistemi içərisində mifoloji təfəkkürdən gəlmə element və motivlər arasında eynilikdən danışmaq olar. Nizami Gəncəvi dirilik suyu ilə bağlı ikinci hekayətdə rumlu ravilərin söylədiyi Xızır ilə İlyas peyğəmbərin səfərindən bəhs edir. Bu hekayətin Musa peyğəmbərlə Xızırın görüşməsi və ondan ləduuni elmini öyrənmək istəyindən bəhs edən variantı da mövcuddur. Poemada balığın dirilməsi dirilik suyunun yer göstəricisidirsə, ikincidə, məhz Xızırın harda olacağına işarətdir. Nizami Gəncəvi dirilik və ya həyat suyu haqqında ərəblərin hekayətində Xızır və İlyasın mifoloji funksiya və məkanından bəhs edir. Sənətkarın söyləyici funksiyasını öz üzərinə götürməsi etnik-mədəni sistemdən çıxış etməsinin göstəricisidir.

Nəticə / Conclusion

Bədii mətnə sinergetik sistem metodu ilə yanaşma əksərən müasir ədəbiyyat nümunələri əsasında aparılır. Ən yeni ədəbiyyatda təhkiyənin birxətli deyil, çox xətliliyi, fragmentarlığın önə çıxması bədii mətnin modelləşməsində və eləcə də təhlil metodlarında fərqli yol izləməyə imkan verir. Eyni təhlil metodu ilə klassik ədəbiyyat nümunələrini də izah etmək mümkünsüz deyil. N.V.Poddubniy yazır ki, sinergetika çox vaxt dar çərçivədə nəzəri fizikanın konkret sahəsi kimi izah edilir, məsələyə geniş aspektdən yanaşdıqda sinergetika ümumelmi metodologiya və ya hətta mədəniyyətin metodologiyası və yeni dünyagörüşünün əsası kimi çıxış edir [16, s.3]. Bədii ədəbiyyatın miflə birləşməsi və ya mifik obraz və motivlərin mətnin içərisində şəbəkə yaratması və ya dissipativ struktur formalaşdırması iki ayrı sahənin birləşərək mürəkkəb sistem yaratmasına səbəb olur:

Bədii mətn + mif mətni

□□□□□□□□□□□□□□ } mürəkkəb sistem
metaforiklik informativlik

Bu mürəkkəb sistem içərisində mifin özünümühafizə, özünü təşkil funksiyası yaddaşıla bağlı olub təkamül prosesinin tərkib hissəsinə çevrilir. Miflərin mahiyyətində sakrallığını qoruyub saxlayan, ötürücülüüyü ilə hər bir etnosun etnik-mədəni sistemini müəyyən edən elementlər bədii mətnləri qidalandıra bilmək gücü ilə seçilir. Mifin dövrəvililiyi, min illərdi özünü qoruxub saxlaya bilməsi və bununla da ənənənin ötürücülüüyü funksiyasını yerinə yetirməsi onun həm təbiətlə həm-ahəngliyini, həm də etnik-mədəni sistemin kodlarının daşıyıcısı funksiyasını izah edir. Bu baxımdan mif hadisəsini və ya onun bədii mətnin bütün struktur laylarında səpələnməsinə sinergetik təhlil metodu ilə yanaşmaq ədəbiyyatşünaslığın qısqanlılığı deyil, yeni təlim və metodologiyaların uyğun tətbiqidir.

Ədəbiyyat / References

1. Ahmet Yaşar Ocak. İslam-Türk inanclarında Hızır Kültü. İstanbul: Kabaıçı Yayınçılık, 2012.
2. Bahaeddin Ögel. Türk mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar). II. cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
3. Cəlal Bəydili (Məmmədov). Türk mifoloji obrazlar sistemi struktur və funksiya. Bakı: "Mütərcim", 2007.
4. Cəlal Bəydili (Məmmədov). Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: "Elm", 2003.
5. Haken G. (2003). Secrets of Nature. Synergetics: The Science of interaction. Moscow: Izhevsk.
6. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/sharafname/sh8>
7. İslam Ansiklopedisi, MEB. İstanbul, 1993.
8. İslam Ansiklopedisi. 1998, 17. cilt.
9. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. Şərəfnamə. Bakı: "Lider", 2004.
10. Olizko N., Mamonova N., Samkova M, Natalia Olizko (2020) Semiotic and synergetic methods of text analysis. WUT 2020. 10th International Conference "Word, Utterance, Text: Cognitive, Pragmatic and Cultural Aspects". European Proceedings of Social and Behavioural Sciences EpSBS, Pages 1056-1063 DOI: 10.15405/epsbs.2020.08.123
11. Qəşəmoğlu Ə. Sosial idarəetmənin fəlsəfi, sosioloji problemləri. Ahəngyol elminə giriş. Bakı: "Səda", 2008.
12. T.Məmməd. XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının poetikası. Bakı: "Elm", 1999.
13. X.C.Məmmədov, İ.R.Əmiraslanov, H.N.Nəcəfov, A.A.Mürsəlov. Naxışların yaddaşı. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1981.
14. Xudu Məmmədov. Qurdum ki, izim qala... Bakı, 2007.
15. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Антропный принцип в синергетике // Вопросы философии. 1997, № 3.
16. Н. В. Поддубный Синергетика диалектика самоорганизующихся систем. Белгород Изд-во Белгород гос ун-та, 1999.
17. Олег Собчук. Номотетическое литературоведение пунктирный набросок.https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/132_nlo_2_2015.
18. С.П.Курдюмов, Е.Н.Князева. Жизнь неживого с точки зрения синергетики .[HTTP://SPKURDYUMOV.RU/PHILOSOPHY/ZHIZN-NEZHIVOGO-S-KNYAZEVA-E-N-TOCHKI-ZRENIYA-SINERGETIKI](http://SPKURDYUMOV.RU/PHILOSOPHY/ZHIZN-NEZHIVOGO-S-KNYAZEVA-E-N-TOCHKI-ZRENIYA-SINERGETIKI).
19. С.П.Курдюмов, Е.Н.Князева. Синергетическая парадигма. Основные понятия в контексте истории культуры.
20. <http://spkurdyumov.ru/art/sinergeticheskaya-paradigma>.
21. Сапронов М.В. Синергетический подход в исторических исследованиях: новые возможности и трудности применения // Обществ. науки и современность. 2002, № 4
22. Т.П.Григорьева. Япония путь сердце. <https://www.litres.ru/tatyana-grigoreva/yaponiya-put-serdca/chitat-onlayn/>.
23. Т.Н.Григорьева. Синергетический модель японской культуры // [http //spkurdyumov.ru// art/ sinergeticheskaya - model –yaponskoj-kultury/](http://spkurdyumov.ru/art/sinergeticheskaya-model-yaponskoj-kultury/).
24. Чингиз Айтматов. Дайсаку Икэда. Ода вечного духа. Москва: Издательская группа "Прогресс", Литера, 1994.
25. Ю.А.Аверьянов. Культ Хызра-Ильяс среди турецких суфиев. Образ святого Хызра в турецкой (османской) литературе.
26. Ярхо Б.И. Методология точного литературоведения: Избранные труды по теории литературы / Изд. подгот. М.В.Акимова, И.А.Пильщиков и М.И.Шапир; Под общей ред. М.И.Шапира. Москва: Языки слав, культур, 2006. XXXII.

Системно-синергетический подход к художественному тексту

Парвана Бекиргызы (Исаева)

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан

E-mail: bekirqizi69@mail.ru

Резюме. Вторая половина XX века ознаменовалась зарождением новых наук и методологических концепций. В результате данного процесса стало неизбежным возникновение свежих взглядов, как на точные, так и гуманитарные науки, проявившие себя в ранее неизвестных парадигмах, которые сформировались под воздействием кибернетики, информационных теорий, семиотики, структурализма, системных теорий и синергетики. В связи с этим, изучение художественных текстов с помощью системно-синергетического метода сделало крен в сторону расширения междисциплинарных связей и заострения внимания на всех элементах, принимающих участие в создании текстовой структуры произведений. Анализ месневи (двустиише) «Искандернаме» Низами Гянджеви позволил нам серьезно остановиться на таких моментах, как разветвление или диссипативность в структуре художественного текста, возникающих благодаря мифическим образам и мотивам, информативность мифа, его совершенство и орнаментальность. Как известно, художественный текст в сочетании с мифом, проникающим во все его пласты, формирует довольно сложную систему. Миф является также процессом мышления. В его функции не входит непосредственное объяснение чего-либо. Однако за счет образности, как основополагающей составной мистического восприятия, данный феномен претендует на то, чтобы называться древней формой познания мира. Так, мифическое и символическое ощущение природы мироздания получило свое научное подтверждение и в ряде исследований более позднего периода. По этой причине мифологические взгляды, отраженные в архаических текстах, подчас довольно созвучны с современными научно-теоретическими концепциями. Известно, что миф, будучи сложной системой, все же находит свое место в художественном тексте. Он обладает также такими свойствами как самовосстановление и самоорганизация, в результате чего составляет целое с традиционными понятиями. В задачу автора статьи входило изучение вышеперечисленных реалий.

Ключевые слова: художественный текст, месневи (двустиише) «Искандернаме» Низами Гянджеви, миф, обратимость мифа, номотетическое литературоведение, синергетический метод анализа, сохранение и передача традиций

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı dini-fəlsəfi-irfani kontekstdə

Vüqar Əhməd

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan.

E-mail: vuqar.ehmed.63@mail.ru

Annotasiya. Nizami Gəncəvi ümumbəşəri mahiyyət daşıyan, ecazkar poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və şeiriyyəti görünməmiş yüksəkliklərə qaldırmışdır. Mütəfəkkir şairin məşhur “Xəmsə”si insanlığın mənəvi sərvətlər xəzinəsinin zirvəsində dayanaraq, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur. Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyu lirik şeirlər yazmış və sonralar poemalarında irəli sürdüyü mütərəqqi ictimai-fəlsəfi fikirlərini ilk dəfə həmin şeirlərində ifadə etmişdir.

Onun Müqəddəs Qurandan bəhrələnən yaradıcılığı insanı gözəl əxlaq, vətəni sevməyə, Uca Allahın hidayət etdiyi yolla yaşamağa, mərdi-mərdanə ömür sürməyə, elm şərbəti içməyə, Allah, Peyğəmbər, vətən, torpaq, xalq, millət eşqi ilə yaşamağa səsləyir. Nizami Gəncəvi müsəlman Şərq ədəbiyyatında elə bir iz buraxmışdır ki, yüzlərlə şair onun təsiri ilə yazıb-yaratmışlar. Bu məsnəvilərdən ən məşhurları: Əmir Xosrov Dəhləvinin “Mətləül-Ənvar”, Dərviş Əşrəf Marağayinin “Minhəcül-Əbrar”, Həşimi Kirmaninin “Məzhərül-Asar”, Ürfi Şirazinin “Məcməül-Əbkar”, Məlik Quminin “Mənbəül-Ənvar”, İtəbi Təkləvinin “Mənzəül-əbrar”, Qasım Əsirinin “Riyazül-ənvar”, Ədhəminin “Rəfiqüs-Saligin”, Zülalının “Hüsni-Kəlusuz”, Molla Şeydanın “Dövləti-bidar”ı belə əsərlərdəndir. Lakin Nizami ədəbi məktəbində yetişmiş sənətkarlar bunlarla da bitmir. Onların sayı minlərlədir ki, burada onların adını sadalamaq müşkəldür.

Nizamiyə görə, doğru həyat düşüncəsi və yolu ancaq İslamdır. Yəni Uca Allaha təslim olmaqdır. Uca Allahın yaratdığı insanların İslamdan başqa həyat tərzini olmamalıdır. İnsanlığa doğru yol göstərmək üçün göndərilmiş peyğəmbərlər hər zaman İslam həyat tərzini təbliğ etmişlər.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Qurani-Kərim, ayə, qəzəl, məsnəvi

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 08.11.2021; qəbul edilib – 19.11.2021

Nizami Ganjavi's creative work in the religious-philosophical-irfan context

Vugar Ahmed

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan

E-mail: vuqar.ehmed.63@mail.ru

Abstract. Nizami Ganjavi enriched Eastern literary thinking with scientific and philosophical ideas and raised his poetry to unprecedented heights with his universal and wonderful poetic power. Famous “Khamse” of the poet-thinker, standing on the highest top searching for the spiritual riches of mankind and has occupied the worthy place among the masterpieces of world literature. During his creativity, Nizami Ganjavi wrote lyric poems, and later, expressed his progressive social and philosophical ideas in his poetry for the first time.

His work, based on the Holy Quran, calls people to beautiful morality, to love motherland, to live on the way guided by the Almighty, to live bravely, drink of knowledge sherbet and live with love to Almighty, the Prophet, Motherland, land, people and the nation. Nizami Ganjavi left such sign in Muslim Eastern literature, that hundreds of Iranian and Indian poets wrote and create under his influence. The most famous of these masnavis are: Creative works: “Matlul-Anvar” by Amir Khosrov Dehlavi, “Minhajul-Abrar” by Dervish Ashraf Maragai, “Mazhar-ul-Asar” by Hashimi

Kirmani, “Majmaul-Abkar” by Urfi Shirazi, “Manbaur-Anwar” by Malik Qumy, “Manzaur Abrar” by ItabyTaklawi, “Riyazul-Anvar” by Qasim Asiri, “Rafigus-Saligin” by Adhamy, “Husni-Kalusuz” by Zulaly, Mulla Sheid “Dovlati-Bidar” by Mulla Sheida. But the creators, who grew up in the literary school of Nizami, are not only them. There are thousands of them, and it is difficult to enumerate all of them here.

According to Nizami, the only way of life is Islam. Devote yourself to the Almighty. People created by the Almighty should have no other way of life, than Islam. The prophets sent to lead humanity have always preached the Islamic way of life.

Keywords: Nizami Ganjavi, Holy Quran, verse, ghazal, masnavi (rhyme with two lines)

Article history: received – 08.11.2021; accepted – 19.11.2021

Giriş / Introduction

Nizami Gəncəvi ümumbəşəri mahiyyət daşıyan, ecazkar poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və şeiriyyəti görünməmiş yüksəkliklərə qaldırmışdır. Mütəfəkkir şairin məşhur “Xəmsə”si dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur və insanlığın mənəvi sərvət axtarışının zirvəsində dayanır. Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyu lirik şeirlər yazmış və sonralar poemalarında irəli sürdüyü mütərəqqi ictimai-fəlsəfi fikirlərini ilk dəfə həmin şeirlərində ifadə etmişdir. Nizami Gəncəvi Yaxın Şərq xalqlarının ədəbiyyatına son dərəcə yüksək humanist ideyalar və yeni sənətkarlıq nailiyyətləri gətirmiş, Şərq ədəbiyyatına yeni bir istiqamət vermiş, bədii yaradıcılığı həmişə həyatla əlaqələndirməyə çalışmışdır.

Əsas hissə / Main Part

Nizami yaradıcılığının dünya söz sənəti müstəvisində yerini dəqiq müəyyən edən akademik İsa Həbibbəyli yazır: “Yazılı ədəbiyyat Azərbaycanda XII əsrdə özünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdır. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin ölməz “Xəmsə”si geniş mənada türk-müsəlman dünyası ədəbiyyatının apogeyini təşkil edir. Nizami Gəncəvinin zəngin yaradıcılığını nəzərə almaqla heç tərəddüd etmədən demək olar ki, ümumşərq miqyasında farsdilli poeziya üzrə rəqabət mühitində Azərbaycan birincilik qazanmışdır. XII əsrdə formalaşmış Nizami ədəbi məktəbi ənənələri uzun əsrlər türk-müsəlman dünyası ədəbiyyatının inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir” [6, s.168].

“Nizami Gəncəvi lap çoxdan yalnız Azərbaycanın övladı olmaqdan çıxıb. Onun ədəbi yadigarları bəşəriyyətin ən qiymətli sərvətləri xəzinəsinə daxil olub, özü isə bütün xalqların, insanlığın övladı olmaq mərtəbəsinə ucalıb” [14, s.7].

İlk rüşeymlərini tarixdən öncəki dövrdən götürən Azərbaycan ədəbiyyatı olduqca zəngin ənənələrə söykənir. İslam dini yayıldıqdan sonra isə bu ədəbiyyat müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrinin qiraəti, təcvidi, bəlağəti, ərəb dilinin morfologiyası və sintaksisi olan “sərf və nəhv” elmlərinin təsiri ilə daha da inkişaf etmiş, bədii xüsusiyyətləri, aparıcı ədəbi cərəyanları, fəlsəfi təlimləri ilə öz izahını tapmış, ədəbi yaradıcılığını müəyyən etmiş və ədəbiyyatlar arasındakı əlaqələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Uca yaradanın insanlığa xitabı, hidayət və inayəti olan İslam dininin müqəddəs kitabının milli ədəbiyyatımıza nüfuzedici təsirindən danışarkən filologiya elmləri doktoru Mahirə Quliyeva yazır: “Qurani-Kərimin bəlağəti, məntiqi elmliyi və həmişəyaşarlığı, eləcə də mövzu genişliyi və bu mövzuların əbədi aktuallığı (hekayələr, dəvət, ehkamlar və s.) ədəbiyyatın hər dönəmində zamanla səsləşərək onun ana xəttini təşkil etmişdir. ... Ədəbiyyatın hər bir dönəmində, istər klassik, istərsə də aşiq yaradıcılığında ruhun, xilqətin ən gözəl tərbiyəçisi olan Quranın hikmət, ibrət və nəsihətləri hər dövrün ictimai-siyasi və mədəni durumuna uyğun tərzdə ədəbiyyatın özülünü təşkil etmişdir” [9, s.250].

Deyilənlərdən çıxış edib söyləyə bilərik ki, kimsə İslam Şərqi ədəbiyyatında müqəddəs Qurani-Kərimin müstəsna rol oynadığını təkzib edə bilməz və müsəlman xalqları arasında ədəbi fikrin aparıcılarının vasitəsi ilə olduqca möhkəm sütunları olan bu körpü xalqlar arasında qiyamətə qədər ədəbi əlaqələr yaradacaqdır. Günümüzə qədər mükəmməl inkişaf yolu keçmiş dini-irfani motivlər xalqların mədəni ünsiyyəti ilə qarşılıqlı təmasda və təsirdə daha da cəlalanmışdır. Bu proses həm də cürbəcür millətlərdən olan şairlərin bir-birilə məktublaşması, şeirləşməsi ilə baş vermişdir. Bu da öz növbəsində fars şairləri Şeyx Sədi Şirazinin, Ömər Xəyyamın, Rudəkinin, Firdovsinin, Hafiz Şirazinin təkcə fars əqvamında deyil, bütün türk dünyasında, Osmanlı mütəfəkkirləri Mövlana Cəlaləddin Ruminin, Əhməd Yasəvinin, Yunus Əmrənin bütün Şərq dünyasında tanınmasına, Azərbaycan dühaları Xaqaninin, Nizaminin, Nəsiminin, Xətəinin, Füzulinin bütün Şərq dünyasında sevilməsinə gətirib çıxarmışdır. Təsadüfi deyil ki, hind şairi Əmir Xosrov Dəhləvi Azərbaycan şairi Əfzələddin Xaqaniyə nəzirə yazmış, özbək şairi Əlişir Nəvai (1444-1501) Azərbaycan şairi Şeyx Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinin təsiri ilə “Xəmsə” bağlamış, “Xəmsə”ni bitirdikdən sonra onun son səhifələrində bir məclis təsvir etmişdir. Məclisin yuxarı hissəsində Əbdürrəhman Cami və Əmir Xosrov dayanmış, daha yuxarıda və mərkəzində Nizami Gəncəvi qərar tutmuşdur. Onların arxasında isə Firdovsi, Ənvəri, Xaqani, Həsən Dəhləvi, Ünsüri və başqa Şərq şairləri təsvir edilmişdir. Bununla da Nəvai orta əsrlərdə Şərq poeziyasının tarixində Nizaminin ən uca mərtəbədə olduğunu göstərmişdir.

Şeyx Nizami ondan sonra poeziya meydanına gələn bütün fars və türk dilli şairlərin ustadı sayılır. Təsadüfi deyil ki, Anadolunun ən məşhur şairlərindən olan Ziya paşa Nizaminin misilsiz bir şair olduğunu çox zəngin şəkildə nəzmə çəkmişdir:

*Təqidi buraxsa gər Nizami,
Ecaza yetər idi kəlamı.
Bir dürr yenə leyk o piri-fani,
Yox “Xəmsə”sinə nəziri-sani.
Tənzirə ani Əmiri-Xosrov,
Etmiş idi ki, gərçə hümməti-nov.
Təbə bihudə verdi-rəncə,
Qəndə Dəhli, qəndə Gəncə.
Aləmdə durur ikən Nizami,
Aqil eyləməz bu iltizami. [19, s.347]*

Nizami Gəncəvi müsəlman Şərq ədəbiyyatında elə bir iz buraxmışdır ki, yüzlərlə İran və Hindistan şairləri onun təsiri ilə yazıb-yaratmışlar. Bu məsnəvilərdən ən məşhurları: Əmir Xosrov Dəhləvinin “Mətləül-Ənvar”, Dərviş Əşrəf Marağayinin “Minhəcül-Əbrar”, Haşimi Kirmaninin “Məzhərül-Asar”, Ürfi Şirazinin “Məcməül-Əbkar”, Məlik Quminin “Mənbəül-Ənvar”, İtəbi Təkləvinin “Mənzəül-əbrar”, Qasım Əsirinin “Riyazül-ənvar”, Ədhəminin “Rəfiqüs-Saligin”, Zülalının “Hüsni-Kəlusuz”, Molla Şeydanın “Dövləti-bidar” əsərləridir. Lakin Nizami ədəbi məktəbində yetişmiş sənətkarlar bunlarla da bitmir. Onların sayı minlərlədir ki, burada onların adını sadalamaq müşkəldür.

Nizaminin türk ardıcılı Əlişir Nəvai: “Nizami ustadımdır. O, mənə ilham verir, ona səcdə edirəm, o pirdir, Xızrdır”, – demişdir.

Bəs, görəsən, niyə müsəlman Şərqinin bu böyük şeir ustaları şeyx Nizamini özünə pir sayır?

Akademik Bəkir Nəbiyev yazırdı: “Minacat, nət və tövhidlər bədii yaradıcılıq sahəsində fundamental bir niyyətin icrasına başlamaq ərəfəsində Allahın şəninə təriflər deməklə öz nəcib, müqəddəs borcunu yerinə yetirmək, bu yolda Yaradandan kömək diləmək məqsədini daşımışdır.

Əvvəllər də bizdə bu sahədə qələm çalmış şairlər olduğuna baxmayaraq, məsələni yerli-yataqlı qoyub fundamental tərzdə həll etmək baxımından ədəbiyyatımızda birincilik çələngi Nizami Gəncəviyə məxsusdur. O, hələ öz “Xəmsə”sinin ilk bahar qaranquşu olan “Sirlər xəzinəsi”ndəki

“Allaha xitab”ında ... bizə vəsiyyəti edirdi ki, hər birimiz bütün nəci, xeyirxah, alimənab işlərimizi hökmən Allahın adı ilə başlayıb, elə Onun əzəli və əbədi adı ilə də qurtaraq:

*Şərəfli, ədalətli Tanrının adı ki, var,
Hikmət xəzinəsini açan açardır, açar.
Hər sözün, düşüncənin Odur əvvəli, sonu,
Nə söyləsən Tanrının adıyla qurtar onu.*

Bu əhdinə sadıq qalan şair ikinci böyük məsnəvisi olan “Xosrov və Şirin”i də Allaha ünvanladığı beylə başlayır:

*Kömək qapısını aç, ey Yaradan!
Göstər Nizamiyə düz yolu hər an! [2, s.26-27]*

“Peyğəmbərin şərəfli adını yazıda əks etdirən hərflərin özü də şeirimizdə onu tərənnüm etməyin vasitələrindən biri kimi uzun müddət şairlərimizi məşğul etmişdir. Bu işdə də bizə məlum olan əsərlərə əsasən desək, birincilik çələngi yenə dahi Nizamiyə məxsusdur. O hələ “Sirlər xəzinəsi”ndə “Sonuncu Peyğəmbərin şərəfinə” adlı xüsusi bir bölmə seçmiş və onu bu sözlərlə başlamışdır:

*Varlığın lövhəsinə ilk söz yazanda qələm –
Əhmədin “əlif”ini yazıbdır onda qələm.
“Əlif” “hey”i mülkünə hakim edəndən bəri,
“Dal” onun boyunbağı, “mim” də ki, bir kəməri.
Sonuncu peyğəmbərlik verildi Məhəmmədə.*

Hamı bilir ki, Peyğəmbərimizin adının oxunuşu da Əhməddir və o, vaxtilə xristianların kitabında məhz bu şəkildə yazılmışdır” [2, s.28].

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 68-ci surəsi “Nun və ya əl-Qələm” surəsinin 1-3-cü ayələrində buyurur: “*And olsun qələmə (mələklərin) yazdıqlarına (yaxud lövhə-məhfuzda yazılanlara ki). Sən Ya Rəsulum, Rəbbinin neməti sayəsində divanə deyilsən. Və həqiqətən, Səni minnətsiz (tükənmək bilməyən mükəfəf gözləyir)*”.

Göründüyü kimi, bu mübarək ayələr bilavasitə sevgili Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmmədlə (s.ə.s) bağlıdır və şübhəsiz ki, Nizami Gəncəvi “Varlığın lövhəsinə ilk söz yazanda qələm, Əhmədin “əlif”ini yazıbdır onda qələm,– deyərkən bu mübarək ayələri nəzərdə tutur, çünki bir çox Quran təfsirçilərinin və ilahiyyatçıların şərhinə görə Uca Allah varlığı, həyatı Həzrət Məhəmmədin (s.ə.s) eşqinə yaratmış və Ona; “Sən olmasaydın, həyatı yaratmazdım”, – demişdi.

Həzrət Muhəmməd əleyhəssalatu vəssəlləm Uca Allahın yaratdıqları arasında ən çox sevdii xilqətidir. Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 33-cü surəsi “əl-Əzhab” (dəstələr) surəsinin 56-cı ayəsində buyurur: “*Həqiqətən Allah və Onun mələkləri Peyğəmbərə salavat göndərirlər (xeyir-dua verirlər). Ey iman gətirənlər! Siz də ona salavat göndərib (onun üçün salavat deyib) layiqincə salamlayın! (Allahuməssəlli əla Muhəmmədin və ali Muhəmməd; “Əssalamu əleykə ayu hənnəbiyu və rəhmətullahi və bərəkətu, – deyin!)*”.

Uca Allah Həzrət Məhəmmədə (s.ə.v) intəhasız eşqinin təsdiqi olaraq müqəddəs Qurani-Kərimin 7-ci surəsi “əl-Əraf” surəsinin 157-ci ayəsində buyurur:

“*O kəslər ki, əllərindəki Tövratda və İncildə (adını, vəsfini və əlamətlərini) yazılmış gördükləri Rəsula-Ummu (heç kəsin yanında oxuyub elm öyrənməmiş və ya məkkəli) Peyğəmbərə tabe olurlar. (O Peyğəmbər onlara yaxşı işlər görməyi buyurur, pis işləri qadağan edər, təmiz (pak) nemətləri halal, murdar, napak şeyləri haram edər, onların ağır yükünü yüngülləşdirər və üstündəki buxovları açar (şəriətin çətin hökmlərini götürər. Ona (o Peyğəmbərə) iman gətirən, yardım göstərən və onunla (Quranın) ardınca gedənlər məhz onlar nicat tapanlardır)*”.

Nizami Gəncəvi də Allahın Rəsulunu (s.ə.s) çox sevmiş, bütün əsərlərində onu mədh etmiş və bütün əsərlərində olduğu kimi “İskəndərnamə”sinin Həzrət Məhəmmədə (s.ə.s) həsr etdiyi “Sonuncu Peyğəmbərin tərfi” bölməsində də bunun olduqca nəfis şəkildə poetik təsdiqini vermişdir:

*Nizami bu uca dərğahda ancaq,
Ulu Mustafanı şəfi tutacaq.
Möhkəm hökmləri xalqa çatdıran,
Seçilmiş elçidir Ulu Tanrıdan.
Ən dəyərlisidir bütün bəşərin.
Əzəldən əbədə bütün yaranış,
Məhəmməd adından almışdır naxış.*

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 59-cu surəsi “əl-Həşr” (“Toplanma”) surəsinin 21-24-cü ayələrində buyurur: “*Əgər Biz Qurani bir dağa nazil etsəydik, mütləq onun (dağın) Allah qorxusundan zəlil olub kiçildiyini və parçalandığını görərdik. Və bu məsəlləri çəkirik ki, bəlkə fikirləşələr. O, Özündən başqa heç bir tanrı olmayan, qeybi və aşkarı (hər şeyin sahibinin zahiri və batini hissiyyatından gizli və aşkar olanı, yaxud hələ mövcud olmayan və artıq mövcud olan hər şeyi) bilən Allahdır. O, bu dünyada hamını, axirət dünyasında isə yalnız möminləri bağışlayan və mehribandır. O, Özündən başqa, heç bir tanrı olmayan, bütün məxluqatın ixtiyar sahibi, müqəddəs, pak olan, bəndələrinə salamatlıq, əmin-amanlıq bəxş edən, hər şeydən göz-qulaq olub onu qoruyan, yenilməz qüdrət, qüvvət sahibi, hamını istədiyi hər hansı bir şeyə məcbur etməyə qadir olan, hər şeydən böyük və hər şeyin fəvqündə olan Allahdır. O, Məlikdir (varlıq aləminin Sultanı və Hökmdarıdır), Qüddüsdür (Müqəddəsdür. Hər hansı bir eybdən, nöqsandan pak və uzaqdır. Salamdır (zəti eybdən, sifətləri nöqsandan, işləri şərdən uzaq və salamatdır. Mömindir (Öz tövhidini bəyan edəndir. Öz zatının və sifətlərinin həqiqətinə imanı olan, hər zülmədən və pisləkdən amanda saxlayandır). Mühəymindir (Əmindir, hər şeyə hakim və üstündür, bütün varlığı qoruyan və hər şeyə nəzarət edəndir). Əzizdir (oxşarsız və bənzərsizdir, məğlubedilməz, qalib və izzət bəxş edəndir). Cabbardır (əzəmətli, şan-şövkət sahibi, mövcudatı islah edən, hər şey üzərində qəti iradəyə malik olandır). Mütəkəbbirdir (təzim olmağa layiq, batini və aşkar böyüklük sahibidir). Allah müşriklərin Ona qoşduqları şəriklərdən Ucadır. O, (hər şeyi təqdir və ölçü əsasında) yaradan, (bir-birindən fərqli, lakin yaradılışın kamilliyi baxımından isə bir-birinin eyni olan varlıqları) yoxdan var edən (hər şeyə müxtəlif şəkillərdə) surətlər bəxş edən Allahdır. Ən gözəl adlar Ona məxsusdur. Göylərdə və yerdə olan hər bir şey (dillə və hal ilə) Onu zikr edirlər. O, qüdrət və hikmət sahibidir”.*

Uca Allah eyni zamanda müqəddəs Qurani-Kərimin “əl-Bəqərə” surəsinin 255-ci “Ayətül-kürsü” deyilən ayəsində buyurur:

“Allahdan başqa İlah yoxdur. Zəti və kamal sifətləri ilə hər şeyə qadir olub bütün kainatı yaradan və idarə edən, bəndələrini dolandıran və onların işlərini yoluna qoyan əbədi, əzəli varlıq odur. O, nə mürgü, nə də yuxu bilər. Göylərdə və yerdə nə varsa, hamısı Onundur. Allahın izni olmadan qiyamətdə Onun yanında, hüsurunda kim şəfaət, Bu və ya digər şəxsin günahlarının bağışlanmasını xahiş edə bilər. O, bütün yaranmışların keçmişini və gələcəyini, bütün olmuş və olacaq şeyləri bilir. Onlar, yaranmışlar, Allahın elmindən, Özünün istədiyindən başqa heç bir şey qavraya bilməzlər. Onun kürsüsü, elmi, qüdrət və səltənəti, göyləri və yeri ehtiva etmişdir. Bunları müşahidə etmək Onun üçün heç də çətin deyildir. Ən uca ən böyük varlıq da Odur”.

Nizami Gəncəvi də haqlı olaraq həyatda mövcud olan bütün elmləri, bilgiləri, hikmətləri, gözəllikləri Uca Allahla bağlayır və buna “Yeddi gözəl”də dəruni misralarla fəlsəfi şərh verir:

*İzlədim yolunu səyyarələrin,
Nə ki, elmlər var gizli və dərin.
Oxudum, xəbərdar oldum da vardım,
Varlıqlar sirrini yer-yer axtardım.*

*Səni tapan kimi yumdum kitabı,
Hamının Sənədir gördüm xitabı.*

Nizami Gəncəvi Uca Allahın yoxluq içində var olduğunu və kainatı yoxdan xəلق etdiyini, həyatın, varlığın, mövcudatın yalnız onun iradəsi ilə hərəkət etdiyini, eyni zamanda müqəddəs Qurani-Kərimin 24-cü surəsi “ən-Nur” surəsinin 35-ci ayəsində buyrulduğu kimi “nur üstündə nur olduğunu və istədiklərini Öz nuruna qovuşdurduğunu”, “Leyli və Məcnun” dastanında çox gözəl şəkildə vurğulayır, eyni zamanda nur xəzinəsini onun üzünə açmasına dua edir:

*Ey mənim ağıma mənalar verən,
Mən axtarışçıyam, sən yol göstərən.
Yollarım qorxulu olsa da bu dəm,
Sən ki, Rəhbərimdən, qorxan deyiləm.
Tozlara dönsə də bu aciz bədən,
Hər yerdə, hər zaman məbudum Sənsən.
Böyük dərğahına girdiyim zaman,
Neylər bu dərğahdan qovulmuş şeytan?
Gədim qərq olmamış qanlı sulara,
Rəhm et, əlimdən tut, qalmayım darda.
Aç mənim üzümə nur xəzinəsi,
Zülmələr içindən xilas et məni!*

Müqayisə üçün baxaq: “Allah göylərin və yerin nurudur. Onun nuru içində bir çıraq olan taxçaya bənzər: Taxçadakı o çıraq bir qəndilin içindədir, o qəndil isə sanki parlaq bir ulduzdur. O çıraq nə şərqdə, nə də qərbdə olan mübarək bir zeytun ağacından yandırılır. O, elə bir ağacdır ki, onun yağı özünə od toxunmasa da sanki işıq saçır. O, nur üstündə nurdur. Allah dilədiyini Öz nuruna qovuşdurur. Allah insanlar üçün misallar çəkir. Allah hər şeyi biləndir”.

Məlumdur ki, klassiklərimiz öz əsərlərinin külliyyatını, əsasən, divan ənənəsi üzərində qurmuşlar. Divan ənənəsini rəvnəqləndirən isə dini poeziya idi. Allahın adı ilə başlanğıc, Təvhid – Allahın birliyi və şəriksizliyi barədə şeir parçası, Minacat – Allaha xitab və dua, Nəz – Həzrət peyğəmbərin tərfi, Meracnamə – Həzrət Rəsullahın meracının təsviri, Möcizat – Peyğəmbərin möcüzələri, Mədhi-Çahar yar – Dörd xəlifənin tərfi də bu ənənədən gələn başlanğıclardır.

Burada dörd xəlifə deyiləndə, İslamın ilk xəlifələri, Əbubəkr, Ömər, Osman və Həzrət Əli əleyhəssalam nəzərdə tutulur.

Nizami yazır:

*Əlinin eşqində sabitqədəməm,
Ömər sevgisindən uzaq deyiləm.
Hər iki nur ilə nurlanır dimaq:
Əbubəkr bir şamdır, Osman bir çıraq.*

“Klassiklərimizin Allaha ardıcıl olaraq izlədikləri əsas mövzulardan biri təvhiddir. Bu baxımdan çox təbiidir ki, Nizami “Xosrov və Şirin” poemasında bu məsələyə xüsusi parça həsr etmiş və ona izlədiyi məqsədəuyğun olaraq belə aydın və konkret bir ad vermişdi: “Yaradanın təkliyi haqqında”. Burada Qurani-Kərimin 112-ci, “İxlas” surəsinin “*Qulhuvəllahu əhəd. Allahussəməd. Ləm yəlid və ləm yuləd və ləm yəkun lahu kufuvən əhəd*” ayələrindəki hökmlər çox incəliklə izlənilir, bu poetik təqdimatda isə tam təsdiq olunur:

*Dilimdə hər şeydən uca bir ad var,
Bu ada bağlıdır bütün varlıqlar,
Təkdir, misilsizdir, - kim deyil agah?
Ulular deyirlər Ona tək Allah.*

...İdrakın çatırsa vahid Allaha,
“Nədir? Və necədir?” soruşma daha! [2, s.27]

“O söz yaradan sənətkara min afərin ki, hər bir arpadan bir cövhər yaradır” [17, s.26].

Nizami söz ustasıdır, sözün dəyərini, qiymətini çox yaxşı bilir, o sözdən möhtəşəm abidələr inşa etmişdir, özü də elə abidələr ki, müqəddəs Qurani-Kərimin hikmət möcüzələrindən, bəlağətindən, bədiiyyatından, söz ləfzi gözəlliklərindən, mənə incəliklərindən qaynaqlanmışdır:

“Yaradıcılığına böyük hörmət və sevgiylə yanaşdığımız, hər sözündən təskinlik üçün özümüzlə ibrət götürdüyümüz şairin “Sirlər xəzinəsi” məsnəvisi digər əsərlərindən fərqli olaraq, Quran üslubuna uyğun şəkildə yazılmışdır. Əvvəlcə bir mətləb nəzərə çatdırılır, sonra isə ona uyğun ibrət, nəsihət, hikmət dolu hekayə və təmsil işlənir. Təbiidir ki, sonda müvafiq ibrətamiz nəticələr çıxarılır. Bu məsnəviyə qayıdışımızın ikinci səbəbi əsərdə Allaha xas atributların təzadlı şəkildə işlədilməsidir. Yox var, varı yox etməsi əbədlilik və fanilik anlayışlarıdır.

“Sirlər xəzinəsi”ndə “yox”, “var”, “fani”, “baqi” kimi ifadələr misra daxilində təzadlı şəkildə işlədilərək Allaha xas atribut və substansiyanı qabarıq şəkildə oxucusuna çatdırır. “Rəhman” surəsi 26-27-ci ayələrdə deyilir: “(Yer) üzündə hər kəs fanidir (ölümə məhkumdur). Ancaq əzəmət və kərəm sahibi olan Rəbbinin zəti baqidir”.

Ayənin məzmunu Nizami şeirində öz əksini bu şəkildə tapıb:

*Biz hamımız faniyik, həmişə baqi olan Sənsən,
Müqəddəs uca məmləkət yalnız Sənindir.*

Və ya:

*Ey əzəldən bizlər olmadıqda belə var olan,
Ey bizlər fani olduqdan sonra da əbədi yaşayan.*

Torpaqdan yaranan insan sonda yenə torpağa gedər, yəni kimsə özüylə bir şey aparmaz:

*Bu torpaqda yaşayanların hamısı torpaq olublar,
Torpaq nə bilir ki, bu torpaqda nə var? [8, s.20]*

Əgər müqəddəs Qurani-Kərimin 55-ci surəsi “ər-Rəhman” surəsinin “Xələqəl insana min salsalın kəl fəxxar” “Biz insanı toxunduqda saxsı qab kimi səs çıxaran quru palçıqdan yaratdıq”, – 14-cü ayəsinə nəzər yetirsək, Nizami Gəncəvinin bu misralarının bu ayənin ilk insan və ilk peyğəmbər olan Həzrət Adəm əleyhəssalamın yaradılışı ilə bağlı müqəddəs Qurani-Kərimdəki bu mənada ayələrin Nizami Gəncəvinin bu misralarında poetik təsdiqini tapdığını görürük.

Dahi şair “hamısı torpaq olublar” dedikdə isə həm elə müqəddəs Qurani-Kərimin bir sıra ayələrinə uyğun olaraq insan ölərkən torpağa getdiyini və zaman-zaman çürüyüb torpağa qarışdığını, eyni zamanda Həzrət Adəm əleyhəssalamdan sonra dünyaya gələn bütün insanların ana bətnində qan laxtasından yarandığını nəzərdə tutur. Çünki həmin qan laxtasında torpaqda olan bütün elementlər mövcuddur. Belə ki, Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 96-cı surəsi “Ələq” (qan laxtası) surəsinin ilk beş ayəsində buyurur: “*Oxu! Yaradan Rəbbinin adıyla oxu! O Rəbbin ki, insanı bir qətrə qan laxtasından yaratdı! O Rəbbin ki, əzəmət, kərəm sahibidir. O, insana qələmlə yazmağı öyrətdi. O, insana bilmədiklərini öyrətdi.*”

Onu da qeyd edək ki, bu sevgili Peyğəmbərimizə (s.ə.s) nazil olan ilk ayələrdə və peyğəmbərlik də Ona Uca Allah tərəfindən həmin zamanda verilmişdir.

“Qan laxtası” ilə bağlı bir məsələ də həqiqətdir ki, müqəddəs Qurani-Kərimdə 1450 il bundan qabaq vurğulanan rüşeymin qan laxtasından yaranması məsələsini embriologiya elmi yalnız 1973-cü ildə kəşf etmişdir. Bu da şübhəsiz ki, müqəddəs Qurani-Kərimin hikmət və möcüzələrini bəyan etməklə yanaşı, Onun insan kəlamı deyil, Allah kəlamı olduğunu açıq-aydın sübuta yetirir.

Sevgili Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd (s.ə.s) mübarək hədisi-şəriflərinin birində buyurur: “Namaz dinin dirəyidir”.

“Həzrət Nizami namazın merac nemətini belə dəyərləndirmişdir: “Namaz Uca Allahın (c.c) xüsusi nemətidir”, “Namaz ümmət üçün xilas fərmanıdır”, “Namaz həqiqi məhəbbət xəzinəsidir”, “Namaz insanlığın sevinc müjdəsidir”, “Namaz cəhənnəmdən azad olmaq vəsiləsidir” [18, s.744-745].

Bilirik ki, sevgili Peyğəmbərimiz (s.ə.s) “Meraca” qalxmışdır. Bu zaman Uca Allah onun üçün zamanı kəsmiş və vəhy mələyi Cənabi-Cəbrail Peyğəmbərimizi maddiyyat içərisində mövcud olmayan bir məkana (əslində o məkan da maddiyyat aləmindəki məkan deyil. Çünki Uca Allah Özü də zamansız və məkansızdır) aparmış, buradan isə Peyğəmbərimiz heç bir yaradılışın qalxa bilmədiyi “Sidrətrətul-Muntəha”ya qalxmış və orada bir çox həqiqətləri görmüşdür.

“Merac” hadisəsi ilə bağlı dahi şairlərimiz Nəsimi, Xətai, Füzuli öz yaradıcılıqlarında bu hadisəyə xüsusi yer ayırmış və fəlsəfi baxışları ilə bu fəvqəl hadisəni poetik naxışlarla nümayiş etdirmişlər. Şeyx Nizami Gəncəvinin isə bu mübarək hadisəyə özünəməxsus baxışları vardır ki, nizamişünas Siracəddin Hacı öz kitablarında bu müəzzəm ifadələri diqqət mərkəzinə çəkir: “Həzrət Məhəmməd (s.a.s) merac gecəsi cəhətsizliyi, sonsuzluğu, məkansızlığı, ruhun dinclik sahəsinə gördü: aşağı, yuxarı, ön, arxa, sağ, sol bir cəhətə çevrildi, altı cəhət aradan qalxdı, altı cəhət onun önündə nə dil çıxara bilər, həm cəhət, həm də Cahan Ondan qaçarlar, cəhətsiz olanın cəhətdə işi olmaz, bu cəhətdən o pərgar cəhətsiz oldu. Onun nəzəri cəhətin üzünə niqab salmayınca ürəyi təşviş və iztirabdan azad ola bilməzdi, cəhət gözdən itdi, cəhətlərin bazarını pozdu, üst və alt zəhmətindən xilas oldu, orada məkan və zaman yox idi, altı cəhətin zülfünü alnında sındırdı, məkanın üzünə örtük çəkdi, qədimlik üzündən örtüyü açdı, dinclik məkanına daxil oldu” [18, s.749].

Bunu da demək çox vacibdir ki, sevgili Peyğəmbərimiz (s.ə.s) Meraca yuxarıda qeyd olunduğu kimi, zamanın nisbiliyi ilə qalxmışdır ki, müqəddəs Qurani-Kərimdə zamanın nisbi olduğunu bəyan edən bir sıra məlumatlar vardır. Bunlar müqəddəs Quranın 22-ci surəsi “Həcc” surəsinin 47-ci ayəsində, 32-ci surəsi “Səcdə” surəsinin 5-ci ayəsində, 70-ci surəsi “Məaric” surəsinin 4-cü ayəsində öz əksini tapmışdır: “Rəbbinin dərgahında bir gün sizin saydıqlarınızın min ili kimidir!” (“Həcc” surəsi 47-ci ayə).

“O, göydən yerə qədər bütün işləri idarə edir. Sonra həmin işlər sizin saydığının min ilinə bərabər olan bir gündə Ona yüksələr” (“Səcdə” surəsi 5-ci ayə). Mələklər və Ruh (Cəbrail əleyhəssalam) Onun dərgahına əlli min il olan bir gündə qalxarlar” (“Məaric” (“Dərəcələr, yaxud pillələr”) surəsi 4-cü ayə).

Nizami Gəncəvinin bütün yaradıcılığı əslində Uca Allaha və Onun sevdiklərinə ünvanlanmışdır. Dahi şair sufi deyildi, lakin bir sıra tədqiqatçılar onun yaradıcılığında sufizm elementlərinin mövcudluğunu bəyan edirlər. Məsələn, filologiya elmləri doktoru Lalə Əlizadə özünün “Azərbaycan ədəbiyyatında alleqoriya” kitabında yazır: “Dahi mütəfəkkirin söz-sənət ecazları arasında “Yeddi gözəl” əsərindəki eşq və gözəllik anlayışının bədii-estetik təlqini baxımından məhz alleqorik rəmzi-metaforik obrazların təmsalında reallaşır, məzmun, ideya və kompozisiyada özünü gerçəkləşdirir. Şairin bütün poemalarında astroloji biliklər nümayiş olunsada, “Yeddi gözəl” əsəri bu cəhətdən xüsusi mövqeyə malikdir. Planetlər, onların astroloji və mifik xüsusiyyətləri ilə bağlı bədii təsvir, eləcə də mövzu və ideya Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasında bütöv bir poetik sistem, ədəbi kompozisiya olaraq ortaya çıxır” [7, s.192].

Azərbaycanda Sovet hökuməti qurulmamışdan öncə Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si o dövrə qədərki ədəbi mühit tərəfindən dəfələrlə tərcümə olunmuşdur. Məsələn, “Məcməüş-şüəra”nın üzvləri Əbdülxalıq Yusif, Əbdülxalıq Cənnəti, Məşədi Azər, Ağadadaş Müniri, Əliabbas Müznib ayrı-ayrı zamanlarda dəfələrlə “Xəmsə”yə müraciət etmiş və fars dilini mükəmməl şəkildə bildikləri üçün lüğətə ehtiyac duymadan müqəddəs Qurani-Kərimdən qaynaqlanan bədii ifadələrə, poetik qəliblərə əsasən, dahi şairin ölməz külliyyatını dilimizə çevirmişlər. Lakin Sovet dönmində şairlər dövrün tələbindən irəli gələrək klassik Şərq ədəbiyyatına məxsus bədii ifadə vasitələrini, rəmz və simvolları epigonçuluq adlandırdıqlarından “Xəmsə”də məhz bu poetik vasitələrlə

ifadə olunan dini motivləri çıxarmış, əruz vəzninin bütün qəliblərini pozaraq onu heca vəzninə salmış, bu böyük sənət incisini Nizami Gəncəvi dühasından dəfələrlə aşağı səviyyədə yeni nəslə çatdırmışlar. Orijinala baxdıqca çox böyük bir fərq görünür ki, bu barədə uzun-uzadı danışmaq olar. Dini ehkamlarla bağlı təsəvvürlərin ifadəsi də belə fərqlər sırasındadır.

Lakin Səməd Vurğunun “Leyli və Məcnun”un tərcüməsində Nizaminin Həzrət Məhəmmədə (s.ə.s) həsr etdiyi “nət”i təqdirəlayiq hesab etmək olar:

*Ey varlıq mülkünə böyük şahsuvar,
Əqlin sultanısan zəkavətin var.
Sonusan o mürsəl peyğəmbərlərin,
Sonun halvasısan duzu əvvəlin.
Varlıq bağçasının ilk gülü sənsən,
Zamanın sonuncu sərkərdəsisən. [12]*

Nizamiyə görə, doğru həyat düşüncəsi və yolu ancaq İslamdır. Yəni Uca Allaha təslim olmaqdır. Uca Allahın yaratdığı insanların İslamdan başqa həyat tərzini olmamalıdır. İnsanlığa doğru yol göstərmək üçün göndərilmiş peyğəmbərlər hər zaman İslam həyat tərzini təbliğ etmişlər. Onlara inananlar da müsəlmanlar olmuşlar. Kim peyğəmbərlərin gətirdiyi İlahi əmrə, buyruqlara inanırsa, əməl edirsə, o müsəlmandır. Qoy pərdəni bizə çox görməsinlər və olan pərdəni götürməsinlər.

Nizami əsərlərdə pərdə sözündən müxtəlif mənalarda istifadə etmişdir. Lüğəti mənası gizli, bürünmüş, örtülmüş olan pərdə Nizami Gəncəvidə bəzən yuxu mənasında, bəzən Uca Allahın dərkedilməzliyi mənasında işlənmişdir:

*Səninlə aramızda çox mənzillər var,
Səni ancaq qüdrətin eylər aşikar.
Asimanda və yerdə bütün sirrilər,
Bu sirriləri yalnız Yaradan bilər.
İnsan düşüncəsinin fəvqündədi bu.
Lahut aləmində bir bağlı qapı.
Kainatın hüdudları çatanda sona,
Doğulur ərşidə yeni ulduzlar.
Ulduzlar nur verir bütün cahana,
Cahan şölələnilir yeni niyazla.
Yayılır cahana İlahi nəzər,
Düşüncə cəhdindən qalmayır əsər.*

Nizami Gəncəvi bu əsərdə Uca Allahın insan şüurunun fəvqündə olan sonu, hüdudu olmayan “Lahut aləmi”ndə qərar tutduğunu, kainatın isə sonu və başlanğıcı olduğunu, müqəddəs Qurani-Kərimdə vurğulandığı kimi zaman-zaman genişləndiyini nəzərə gətirir.

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 51-ci surəsi “Zariyat” surəsinin 47-ci ayəsində buyurur: “Biz göyü qüdrətimizlə yaratdıq və onu genişləndirməliyik”.

XX əsrin əvvəllərinə qədər dünya alimləri kainatın sonsuz ölçülərə malik olduğunu düşünürdülər. Lakin müasir texnologiyalar əsasında aparılan tədqiqat və hesablamalar, daha doğrusu, rus fiziki Aleksandr Fredman və belçikalı astrofizik George Lemaytr kainatın fasiləsiz hərəkət halında olduğunu və genişləndiyini sübuta yetirmişlər.

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin “Hud” surəsinin 123-cü ayəsində buyurur: “Göylərin və Yerin gizli sirləri Allaha məxsusdur (O bütün kainatı ehtiva etmişdir) və varlıq aləmində bütün əmrlər və işlər (səbəb, nəticə, qanun yolu ilə) Ona qayıdacaqdır. Buna görə də yalnız Ona ibadət et və Ona təvəkkül et! Rəbbin nə etdiyinizdən qafil deyildir”.

Nizaminin yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bütün külliyyəti müqəddəs Qurani-Kərimlə, İslam dini ilə, Həzrət Məhəmmədlə (s.ə.s) bağlıdır və dahi şair heç vaxt bu qaynaqlardan uzaqlaşmamış öz əsərlərini bu elmi fəhmin işığında ehtiva etmişdir.

Dahi şairin müqəddəs Qurani-Kərimə bağlılığını sübuta yetirməkdən ötrü bir neçə şeir nümunəsinə nəzər salmaq yetər:

Məsələn, Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimdə buyurur: “Ya əyu əlləzinə əmənustəini bis-səbri vəs-salatu inallahə mə-assabirin” (Ey iman gətirənlər! Səbr etmək və namaz qılmaqla Allahdan kömək diləyin! Həqiqətən Allah səbr edənlərlədir). “Əl-Bəqərə” 153-cü ayə.

Nizami Gəncəvidə:

*Səbr etməklə kişi zindandan çıxar,
Səbr ilə açılar bağlı qapılar.
İş çətinləşəndə səbr açar bağı,
Gecə ardında var sübhün çırağı. [13, s.111]*

Və yaxud

*Ciyər yırtansa da qəmin peykani,
Bununçun yaranmış səbrin qalxanı. [13, s.111]*

Allah-Təala müqəddəs Qurani-Kərimdə buyurur: “Həqiqətən, iman gətirib yaxşı işlər görənlər üçün Rəhman (ürəklərdə) bir sevgi yaradacaq. (Allah həm Özünü onları dost tutacaq, həm də onların məhəbbətini hamının, o cümlədən möminlərin qəlbinə salacaqdır...)” [1]

Nizami Gəncəvidə:

*İdrakı dinləsək, söyləyər o da,
Hər şey eşq üstündə durur dünyada.
Yaransaydı göylər eşqdən azad,
Düşün, olardımı yer üzü abad. [13, s.89]*

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimdə buyurur: “Allah sizə əmanətləri öz sahiblərinə qaytarmanızı və insanlar arasında hökm etdiyiniz zaman ədalətlə hökm etməyinizi əmr edir” [1].

Nizami Gəncəvidə:

*Məmləkətin dayağı ədalətdir hər zaman,
Ədalətlə nəsibin səadətdir hər zaman. [11, s.13]*

Dahi şairin “Xəmsə”-sində bütün səmavi dinlərə hörmətlə yanaşıldığını görürük. Şair İslamı bütün dinlərdən üstün tutsa da, müxtəlif din nümayəndələrini hörmətlə yad edir. O, əsərlərində İslamdan öncəki dövrləri təsvir edərkən tək yaradana inamı təbliğ etmiş olur. Bunu “İskəndərnamə”də də aydın görə bilərik. Nizaminin “Xəmsə”-sində İslamdan öncəki tarixi hadisələrin təsviri zamanı tanrıçılıq dininə sitayişin izlərini aydın görə bilərik. Şeyx Nizami İslamöncəki dövrü təsvir edərkən də təkallahlığın təbliğatçısı kimi çıxış edir. Lakin Nizami həqiqəti məqsədinə qurban vermir.

Məhəmmədli Tərbiyət “Danışməndani-Azərbaycan” təzkirəsində Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərindəki Şirini bir xristian qadını kimi qələmə verir: “Nizami Gəncəvinin ikinci məsnəvisi “Xosrov və Şirin” dastanıdır ki, Nizami onu hicri-qəməri 576 (1180)-ci ildə Şəmsəddin Cahan Pəhləvanın adına nəzmə çəkmişdir. Bu dastan Sasanilər sülaləsinin məşhur dastanlarındanır. Xosrov Pərviz Sasani sülaləsinin iyirmi üçüncü padşahı və Şirin isə onun hərəmxanasında olan xristian qadınlardanındır” [10, s.257].

“Bəzi qaynaqlarda yalnız olaraq Şirin “erməni şahzadəsi” adlandırılmışdır. Əslində poemada ərazi adı kimi göstərilmiş “Ərmən” də, “Arran” da Şirinin bibisi Məhun Banunun hakimiyyəti altında olan ölkələrdir. Məhin Banu müqayisə edərkən Xosrovu qədim İran şahı Keyxosrova, özlərini isə türk hökmdarı Əfrasiyaba bənzədir.

Şirin bir türk gözəlidir. Nizami bu əsərdə Şirini dəfələrlə “türk”, “türk gözəli” kimi təsvir edir. Onu xristianlığa deyil, tanrıçılıq dininə mənsub olduğunu göstərir” [20, s.30].

Qeyd etməliyik ki, Şeyx Nizaminin yaradıcılığında islamçılıqla yanaşı, türkçülük də mühüm yerlərdən birini tutur. Dahi şair əsərlərini fars dilində yazsa da, türkə olan sevgi, hüsnü-rəğbət hər zaman özünü göstərir:

“Nizami türk sözünü bəzən həqiqi mənada, lakin çox yerdə məcazi mənalarda, məsələn: paklıq, gözəllik, yüksəklik, adil, bilici, qorxmaz, cəngavər və qüvvət simovolu, qəhrəman mənasında işlətməmişdir: torke delsetan (ürəkaçan dilbər), torke tənəz (nazlı dilbər), torke nazənin əndam (gözəl əndamlı dilbər)...

“Həft peykər” dastanında nağıl söyləyən gözəlləri türk adlandırır. Gözəl Rum şahzadəsi onun gözündə Rum soyundan bir türkdür: Torki əz nəslə Rumiyan nəsbəş rumların nəsəbindən bir türk” [3, s.19].

Lakin Şirin və onun bibisinin öz əslə-nəsəbi haqqında söylədikləri bu rəğbət hissindən doğmur, onların milli mənsubiyyətini əks etdirir.

Nəticə / Conclusion

Nizami Gəncəvi müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrindən qaynaqlanaraq bütün əsərlərində istər müəllif sözlərində, istərsə də qəhrəmanların dilindən verdiyi beytlərdə həyatın müxtəlif sahələrinə dair, öz dövrünün ictimai, siyasi, əxlaqi normalarına müvafiq dərin mənalı fikirlər irəli sürmüşdür ki, bu fikirlər dahi şairin dini-irfani-fəlsəfi didaktik təlimini açıq-aydın bəyan edir. Onun müqəddəs Qurandan bəhrələnən yaradıcılığı insanı gözəl əxlaqa, vətəni sevməyə, Uca Allahın hidayət etdiyi yolla yaşamağa, mərdi-mərdanə ömür sürməyə, elm şərbəti içməyə, Allah, Peyğəmbər, vətən, torpaq, xalq, millət eşqi ilə yaşamağa səsləyir. Nizami “Şeyx”, “Mürşid”, “Ustad”, “Xoca” və “Müəllim”dir. O, doqquz əsrə yaxındır ki, bizi öyrədir, bizə dərslər keçir. Bu binası qiyamətə qədər dağılmayacaq əzəli və əbədi eşq məktəbidir.

Ədəbiyyat / References

1. Müqəddəs Qurani-Kərim.
2. Bəkir Nəbiyev. Xəzan vurmasın. Bakı “Elm”, 2006.
3. Doktor Cavad Heyət. Azərbaycan Ədəbiyyatına Bir baxış. Bakı: “Yazıçı”, 1993.
4. Ə.Səfərli, X.Yusifov. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: “Maarif”, 1982.
5. Həcər Babayeva. Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığında Nizaminin qəzəlləri. “Qobustan” incəsənət toplusu, Azərb. SSR Mədəniyyət Nazirliyinin nəşri. №3, 1985.
6. İsa Həbibbəyli. Azərbaycan Ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı: “Elm”, 2019.
7. Lalə Əlizadə Azərbaycan ədəbiyyatında Allegoriya. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Elmi məsləhətçi və ön sözün müəllifi AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru Teymur Kərimli.
8. Mahirə Quliyeva. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” və Quran üslubu. Orta əsrlər Azərbaycan Ədəbiyyatı Nizami Gəncəvi “Sirlər xəzinəsi” Müqəddimə, filoloji tərcümə şərh və lüğət: R.Əliyev.
9. Mahirə Quliyeva. Aşıq yaradıcılığı və dastanlar Şərq poetikası və İslami dəyərlər baxımından. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu. Bakı: “Elm və təhsil”, 2016.
10. Məhəmməd Tərbiyət. Dənışməndani-Azərbaycan. Bakı, 1987.
11. Muxtar Cəfərov, Samir Ramizov. İşiq saçan sözlər. Bakı: “Nurlar”, 2009.
12. Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” əsərində sonuncu peyğəmbərin tərifli. Fərrux Rəhimov. //senet.az
13. Nizaminin hikmət və nəsihətləri (tərtib edən və ön sözün müəllifi Vəhdət Sultanzadə). Bakı: “Yazıçı”, 1981.

14. R.Hüseynov. Nizaminin dünyası, dünyanın Nizamisi //Nizami və dünya mədəniyyəti (Elmi konfransın materialları). Bakı: "Elm və təhsil", 2016.
15. Rüstəмова A. "Xəmsə"də allegoriya, rəmz və simvollar. Məqalə. //Ədəbiyyat qəzeti Bakı, 1991. IX № 27.
16. Ramil Əliyev. Orta əsrlər Şərq ədəbiyyatı. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: "Elm və təhsil", 2010.
17. Siracəddin Hacı. Həzrət Nizami Gəncəvinin "Sirlər xəzinəsi" dastanının şərhı (X-XIII) məqalələr. 8-ci kitab.
18. Siracəddin Hacı. Hz. Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında Peyğəmbərlik anlayışı və Həzrət Məhəmməd (s.ə.s). IV kitab.
19. Salman Mümtaz. Azərbaycan Ədəbiyyatının qaynaqları (tərtib edən filologiya elmləri namizədi Rasim Tağıyev). Bakı: "Yazıçı", 1986.
20. Şəmil Sadiq. Ədəbiyyat. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Abituriyentlər üçün metodik vəsait.

Творчество Низами Гянджеви в религиозно-философско-ирфанском контексте

Вугар Ахмед

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: vuqar.ehmed.63@mail.ru

Резюме. Низами Гянджеви обогатил восточное литературное мышление научными и философскими идеями и поднял свою поэзию на небывалую высоту своей универсальной и удивительной поэтической силой. Знаменитая «Хамсе» поэта-мыслителя, стоящего на высшей вершине в поисках духовных богатств человечества, заняла достойное место среди шедевров мировой литературы. В период творчества Низами Гянджеви писал лирические стихи, а позже впервые выразил в своих стихах прогрессивные социальные и философские идеи.

Его труд, основанный на священном Коране, призывает людей к прекрасной нравственности, любить Родину, жить по пути Всевышнего, жить мужественно, «пить шербет знаний» и жить с любовью к Всевышнему, пророку, Родине, земле, к людям и нации. Низами Гянджеви оставил такой след в мусульманской восточной литературе, что под его влиянием писали и творили сотни иранских и индийских поэтов. Самые известные из этих маснави – творческие произведения: «Матлаул-Анвар» Амира Хосрова Дехлеви, «Минхаджул-Абрар» Дервиша Ашрафа Марагаи, «Мажгарул-Асар» Хашеми Кирмани, «Маджмаул-Абкар» Урфи Ширази, «Манбаул-Анвар» Малика Гуми, Итаби Таклави. Это произведения Касима Асири «Риязул-анвар», Адхами «Рафигус-Салигин», Зулали «Хусни-Калусуз», Муллы Шейда «Довлати-бидар». Но на этом творцы, выросшие в литературной школе Низами, не заканчиваются. Их тысячи, и здесь сложно перечислить всех их.

По словам Низами, единственный образ жизни – это ислам, посвятить себя Всевышнему. У людей, созданных Всемогущим, не должно быть иного образа жизни, кроме ислама. Пророки, посланные руководить человечеством, всегда проповедовали исламский образ жизни.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Священный Коран, стих, газель, маснави (рифма с двумя строками)

Nizami Gəncəvi inciləri

İsmayıl Məmmədli

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Annotasiya. Bir məsələni xüsusi olaraq diqqətə çatdırmağı lazım bilirik ki, Nizami Gəncəvinin bədii əsərləri hələ orta əsrlər Şərqinin böyük mütəfəkkirləri tərəfindən rəğbətlə qarşılanmış, nəzərini cəlb etmiş, onun elmi, fəlsəfi, bədii, mənəvi düşüncələri Qərb dünyası mütəfəkkirlərini də ovsunlamış, heyrləndirmişdir. Hələ orta əsrlərdə Nizami Xəmsəsi mövzularına müraciət olunmuş, habelə onlarla Xəmsələr qələmə alınmış, nəsirələr yazılmış, ideyalar dəstəklənmiş və inkişaf etdirilmişdir.

Açar sözlər: Nizami, muncuq, ozan, alaçıq, türk

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 17.11.2021; qəbul edilib – 28.11.2021

Pearls of Nizami Ganjavi

Ismayil Mammadli

Doctor of Philological Sciences

Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.

Abstract. In this article it is said about using of the Azerbaijani origin words like khatun, ozan, yaylag, muncug, kulung, alaghich in Nizami Ganjavi's works. There's also need to pay special attention that the fact Nizami Ganjavi's works of art are still admired by the great thinkers of the Middle East, his scientific, philosophical, artistic and spiritual thoughts have fascinated and amazed by Western thinkers. The themes of Nizami "Khamse" even in the Middle Ages were addressed, as well as dozens of prose writings, ideas were supported and developed.

Keywords: Nizami, beads, ashug, tent, turk

Article history: received – 17.11.2021; accepted – 28.11.2021

Giriş / Introduction

X-XII əsrlər Azərbaycan elm və mədəniyyət tarixi çox mühüm bir dövr kimi səciyyələnir. Şah saraylarında dövlət dili fars dili olsa da, bir çox Azərbaycan şairləri poeziya, şeir-sənət nümunələrini farsca yaratsalar da, onların ədəbi-bədii irsində milli təfəkkürdən süzülüb gələn dil elementləri də tez-tez müşahidə olunur. X-XII əsrlərdə Bəhmənyar, Xətib Təbrizi, Qətran Təbrizi kimi görkəmli mütəfəkkirlərin yetişməsi göstərir ki, o vaxt Azərbaycanda yüksək mədəni inkişaf səviyyəsi olmuşdur. Bunlar özgə dilləri yaratdıqları ilə şöhrətlənsələr də, öz xalq və dillərinə hörmət qazanmışlar. Belə şəxsiyyətlərin yaranması, hər şeydən əvvəl, milli səviyyə, təfəkkür yetkinliyi demək idi, xalqın və onun dilinin sayılması ilə bağlı hadisə idi.

Əsas hissə / Main Part

Qulamhüseyn Beqdeli Qətran Təbrizinin əsərlərinin dilində:

Çuval (kəsi ke medhi to quel, dirəm, berəd beçuval,) Çöppü-yalli Çu əz ney xuni əz pulad çoppu);

Çinaq (Bərxatəməs nəginə və bərmərkəbəş çinaq);

Bəkməz (Çenanke qisseyi-zair ze sağəro bəkməz);

Yəhər mənasında yun aliq (Çu bər bəlayi – meymuni berəzm əndər nəhəd yuni) və s. [2].

Azərbaycan dilinin inkişafında şəxsiz xidmətləri olan Xaqani və Nizami haqqında farslar, “onlardan türk qoxusu gəlir” (buye- tork miayət) deyirlər. Bu böyük sənətkarlar klassik – fars bədii dilinə Azərbaycan dilinin ətrini hopdurmuşlar. Nizaminin dilində bu keyfiyyət daha aydın görünür. Çox əlamətdar haldır ki, bu il 2021-ci ildə Azərbaycanın dünya miqyasında tanınan böyük mütəfəkkir şair Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi tamam olur.

Azərbaycan ədəbi mədəni fikir tarixinin bu əlamətdar hadisəsinin dövlət səviyyəsində layiqincə bayram edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının möhtərəm Prezidenti İlham Əliyevin “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” sərəncamı xüsusi fərəh doğurur. Xatırlatmaq istərdik ki, hələ 1979-cu ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” yanvar ayının 6-da imzalandığı qərar bu istiqamətdə kompleks vəzifələr irəli sürəcək, Nizami irsinin və ümumən orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin sistemli araşdırılması üçün geniş perspektivlər açmışdır. Məhz Ulu öndərin təşəbbüsü ilə qəbul edilən 1981-ci ilin avqust ayında Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi haqqında qərar isə nizamişünaslıqda əsaslı dönüş yaratmışdır, davamlı tədqiqatlar üçün yeni-yeni üfqlər açmışdır. Görkəmli Prezidentimiz İlham Əliyevin dahi Nizaminin anadan olmasının 880 illiyi haqqında imzaladığı bu yeni qərarla böyük öndərin mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza diqqət, hörmət və qayğının xeyirxah siyasətinin tərkib hissəsi kimi bütövlükdə xalqımızın ürəyindəndir, diqqətəlayiqdir.

Nizami irsi dəyərini və müasirliyini həmişə qoruyub özündə saxlayan əsərləri insan həyatı və yaşayışının mənasını ifadə edən ən müdrik fikirlər, həkimanə sözlər toplanmış mənəvi xəzinədir, sərvətdir. Böyük ustadın qələmindən çıxmış hər bir sətir yeni-yeni nəsillər üçün ibrət dərsidir, məktəbdir, insanların qəlbində ölçüyə gəlməz, yüksək, ali duyğular oyadan, onları inkişafa, tərəqqiyə, təkamülə sövq edən, cahanda həqiqi bərabərlik, nizam, sülh, əmin-amanlıq, səadət uğrunda mübarizəyə ruhlandıran misilsiz sənət nümunələridir.

Bir məsələni də xüsusi olaraq diqqətə çatdırmağı lazım bilirik ki, Nizami Gəncəvinin bədii əsərləri hələ orta əsrlər Şərqi böyük mütəfəkkirləri tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır, nəzərini cəlb etmiş, onun elmi fəlsəfi, bədii, mənəvi düşüncələri Qərb dünyası mütəfəkkirlərini də ofsunlamış, heyrtləndirmişdir. Hələ orta əsrlərdə Nizami xəmsəsi mövzularına müraciət olunmuş, habelə onlarla Xəmsələr qələmə alınmış, nəzirələr yazılmış, ideyalar dəstəklənmiş və inkişaf etdirilmişdir. Müasir dövrdə də XX əsrin dönməsində müstəqillik illərində də, bu gün Nizami irsi böyük diqqətə, hörmətə və marağa səbəb olmuş, hazırda da olmaqdadır. Onun anadan olmasının 800, 840, 870, illik yubileyləri təntənəli şəkildə bayram edilmişdir.

Fars ədəbi – bədii dilinin inkişafında şəxsiz xidmətləri olan Xaqani və Nizami haqqında farslar, “onlardan türk qoxusu gəlir”, – (buyetork miayət) deyirlər. Bu böyük sənətkarlar klassik fars bədii dilinə Azərbaycan dilinin ətrini hopdurmuşlar. Nizaminin dilində bu keyfiyyət daha aydın görünür.

Akademik H.Araslı Nizaminin bədii irsində bir çox Azərbaycan sözlərini müşahidə etmişdir. Bunlara nümunə kimi xatun, ozan, yaylaq çalış-vuruş, sancaq (bayraq mənasında), qlavuz (başçı, bələdçi) və s. göstərmək olar [1].

Nizaminin bədii əsərlərinin dilində etnoqrafik sözlərin işlənməsi faktının da qeyd etmək yerinə düşərdi. H.Araslının seçib göstərdiyi bir xeyli Azərbaycan sözləri içərisində qədim leksik lay kimi bu günümüzdə qədər də qorunub saxlanmış etnoqrafizimlər qiymətli dil faktorlarıdır. H.Araslının adıçəkilən məqaləsindən götürülmüş nümunələr əsasında bölgünü özümüz aparmışıq. Belə sözlərə nəzər-diqqəti cəlb etmək istərdik:

Muncuq (Zemouci-xun ki bər mizəd be əyyuq. Por əzxun gəştə təsək koləngi);

Gərdək (Dər in gərdək neşəste Xosrove Çin, Be an digər fitadə şure-şirin);

Alaçıq (becərayi-zərbi-himmət Beçə Razeyin çe lafəm, Çi ziyəd be paye pılan alaçuqe – tork mane); [1]

Nizaminin dilində işlənmiş Azərbaycan mənşəli etnoqrafik sözlərin bir qismi bugünkü dilimizdə arxaıqlaşmışdır.

Tutuq (pərdə) – Ta kərəməş dər tutuqi nur bud, Xar ze gol, ney ze şəkkər dur bud). Kəmani-sefid tuz-ağ tozlu yay. “Bu idiom Azərbaycan dilindən hərfən farscaya tərcümə olunmuşdur” [3].

Azərbaycan xalqının məişətini və etnoqrafiyasını dolğun əks etdirən bəzi atalar sözləri və zərbi-məsələlərdə farscaya kalka edilərək o dövrlük fars dilinin frazeoloji xəzinəsini zənginləşdirmişdir.

Öz əli ilə öz ayağına balta çaldı (Be dəste – xod təbər bər paye – xod zad);

Qurdla quzu bir yerdə otlayır. (yekca ab xorde qorq ba miş);

Doşab almışam bal çıxıb. (Yeki sirke tələb kərd, əngəbin yaft);

Hec kəs öz ayrına turş deməz.(Kəsi nəquyəd ke, duği – mən torşəst) və i.a.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında misilsiz xidmətləri olan, ədəbiyyat tariximizin yaradıcılığından biri kimi tanınan mərhum akademik H.Araslı bu qənaətdədir ki, göstərilən ifadə və atalar sözləri Nizami Gəncəvidən əvvəl yaşamış fars dilli azərbaycanlı şairlərdə də və eləcə də fars sənətkarlarında müşahidə edilməmişdir. Lakin XII əsrdən sonra yaşayıb yarananlar tez-tez belə ifadələr, hikmətli cümlələr işlətmişlər.

Azərbaycan etnoqrafik leksikasında mühüm yer tutan oyun adlarının da Nizami Gəncəvi əsərlərində işlənməsi maraqlı faktlardandır. Azərbaycan xalqının qədim məişətində geniş yer tutmuş çövkən oyunundan “Xosrov və Şirin” poeməsindən bəhs olunur.

*Dişi aslan kimi yetmiş nəfər qız
Şirinin yanına gəldi qayğısız
Cürətdə hər biri bir İsfəndiyar
Rüstəmi-zal kimi ox atandılar .
Çövkən oynamaqda çox zirəkdlər.
Göydə çalurdılar topu müxtəsər [4, s.107].*

Nəticə / Conclusion

Nəticə kimi onu deyə bilərik ki, Nizami yaradıcılığı tam, mükəmməl, hərtərəfli öyrənildikcə təkcə ədəbiyyatşünaslığımız üçün deyil, dilçiliyimiz, etnoqrafiyamız və ümumi mədəni varlığımızın bir çox digər sahələri üçün də maraqlı səciyyəvi faktlar ortaya çıxarır.

Ədəbiyyat / References

1. Araslı H. Nizamidə xalq sözləri, xalq ifadə və zərbi məsələləri SSRİ EA Azərbaycan filialının xəbərləri, 1942, № 8.
2. Beqdeli Q. Qətran Təbrizi və onun divanı. Qətran Təbrizi. Divan (müqəddimə). Bakı, 1967.
3. Hacıyev Tofiq. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı: ADU nəşri. 1976.
4. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. ADN, 1947.

Жемчужины Низами Гянджеви

Исмаил Мамедли

Доктор филологических наук

Институт языковедения имени Насими НАНА. Азербайджан.

Резюме. В статье говорится об употреблении в произведениях Низами Гянджеви слов азербайджанского происхождения, таких как хатун, озан, яйлаг, мончук, кулинг, гердек, алачык. Также необходимо обратить особое внимание на то, что произведениями искусства Низами Гянджеви по-прежнему восхищаются великие мыслители Ближнего Востока, его научные, философские, художественные и духовные мысли очаровывали и поражали западных мыслителей. К темам «Хамсе» еще в средние века обращались, а также под-держивались и развивались десятки прозаических произведений и идей.

Ключевые слова: Низами, бусы, озан, лачуга, турок

Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” poeması və Karlo Qotsinin “Turandot” pyesi (oxşarlıqlar və fərqlər)

Nizami Məmmədov Tağısoy

Filologiya elmləri doktoru

Bakı Slavyan Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: nizami.mamedov@mail.ru

Annotasiya. Təqdim olunmuş materialda dahi Azərbaycan mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin poetik yaradıcılığı, xüsusən onun “Xəmsə”sinə daxil edilmiş “Sirlər xəzinəsi” poeması italyan dramaturqu Karlo Qotsinin “Turandot” pyesi ilə müqayisəli-qarşılaşdırıcı planda əsaslı təhlil obyektinə çevrilmişdir. Hər iki əsərin janr-kompozisiya və poetik-üslub xüsusiyyətlərinə, fabula və süjet quruluşuna, obrazlar sisteminə, “Sirlər xəzinəsi” poeması ilə “Turandot” pyesinin bir-biri ilə bağlı cəhətlərinə və birini digərindən fərqləndirən elementlərə nəzər salınmışdır. Hər iki əsərin məzmun strukturunu təhlil etməklə belə bir nəticəyə gəlirik ki, orta əsərlər Şərq, türk, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatı özünün orijinal və ekzotik xüsusiyyətlərinə görə, nəinki Şərq ədəbiyyatı nümayəndələrinin, həm də Qərbi Avropa müəlliflərinin diqqətini yaxından cəlb edə bilmişdir.

Açar sözlər: Nizami, “Sirlər xəzinəsi”, Qotsi, “Turandot”, şərq atributikası, fiyaba, folklor, tragi-komizm

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.10.2021; qəbul edilib – 25.10.2021

Nizami Ganjavi's poem “Treasury of Secrets” and Carlo Gozzi's play “Turandot” (similarities and differences)

Nizami Mammadov Taghisoy

Doctor of Philological Sciences

Baku Slavic University. Azerbaijan.

E-mail: nizami.mamedov@mail.ru

Abstract. In the presented material, the poetic work of the great Azerbaijani thinker Nizami Ganjavi is deeply studied, especially his poem "Treasury of Secrets", which is included in "Khamsa" in a comparative-comparative way with the play of the Italian playwright Carlo Gozzi "Turandot". Attention is drawn to the genre-compositional and poetical-stylistic peculiarities, to the originality of the story and plot construction, the figurative system of both works, the characteristic features of the "Treasury of Secrets" and "Turandot" that unite and separate each of the named works to be studied. Studying the content structure of each of them, we come to the conclusion that medieval Eastern, Turkic, including Azerbaijani literature, due to its exotic features, largely attracted the attention of Western European authors.

Keywords: Nizami, "Treasury of Secrets", Gozzi, "Turandot", oriental attributes, fiaba, folklore, tragicomicism

Article history: received – 12.10.2021; accepted – 25.10.2021

Giriş / Introduction

Azərbaycan və ümumtürk ədəbiyyatında olduğu kimi, Şərq və Qərb ədəbi-fəlsəfi, bədii-estetik fikrində Nizami Gəncəvinin mövqeyinin müstəsna olduğunu ona digər xalqların təfəkkür sahiblərinin sıx-sıx müraciət etməsi də heç bir mübaligəsiz təsdiq edir. Bunu Nizami yaradıcılığının müxtəlif tərəflərini araşdırmalara cəlb edən dünyaçaplı filosoflar, estətlər, ədəbiyyat tarixçiləri, ədəbiyyatşünaslar və başqaları birmənalı şəkildə təsdiqləməkdədirlər. Nizami irsinə dünya ədəbiyyatının daimi maraq göstərməsini biz nəinki türk, Şərq ədəbiyyatları, həm də rus və Qərb ədəbiyyatları nümunələrinə müraciət etdikdə görə bilirik. Nizamini estetik, filosof, insan qəlbinin psixologu, pedaqoji deyimlər və fikirlər hakimi, şair, dastançı, humanist və s. kimi təqdim etmək heç də onun aparıcı keyfiyyətlərini sadalayıb, göstərmək anlamına gəlmir. Dəfələrlə təkrarlansa da, Nizami renessans xarakterli yaradıcılığı ilə sanki bədii-fəlsəfi sözün yeni tərəflərini fərqli şəkildə və yeni biçimdə dünyaya bəxş etdi. Bəzilərinin “renessans” ifadəsinə vaxtı keçmiş, döyülmüş, aktuallığını itirmiş terminoloji yanaşma kimi münasibət sərgiləmələrinə baxmayaraq, bizim dərk etdiyimiz rakursdan bu termin düşüncəni hərəkətə gətirən, ona yeni yön verən, insanlığın yolunu daha çox ziyalandırmağa sövq edən ədəbi-fəlsəfi baxışdır. “Renessans” ilk növbədə realist sənətin parlaq nümunələrini yaradan və onu yeni mahiyyətlə dolduran humanist dünyagörüşüdür. Nizaminin əsərləri də məhz bu missiyanı yerinə yetirməkdədir.

Əsas hissə / Main Part

Görünür, XV əsr italyan Renessansının parlaq nümayəndələrindən olan Covanni Bokkaççonun da (“Ameta”) nəzərlərini Nizami yaradıcılığının bəzi motivləri ilə buna görə özünə cəlb etmişdir. Yaxud dahi alman romantiki İohann Volfanq Höte özünün “Qərb – Şərq divanı”nda Nizaminin “Xəmsə”sində yer almış süjet və obrazlardan yararlanaraq böyük şairimizin Fərhadı, Şirini, Leylisi, Məcnunu və Bəhrəmi haqqında danışmışdır. Hötenin və Marianna Villemerin qarşılıqlı sevgi münasibətlərini birincinin ayrıca şeirdə və kitabda təqdim etməsi də Nizami sözünün ötəliyindən və ucalığından qaynaq aldığı görünməkdədir.

Hesab edirik ki, Hötenin Şərq bədii-fəlsəfi ənənələrinə, o cümlədən Nizami yaradıcılığına münasibəti heç də gözlənilməz deyildir. Və burada ilk növbədə Qərbin “Min bir gecə” nağıllarına müraciət, o cümlədən C.Bokkaççonun Nizami yaradıcılığına marağı həm praktik, həm də nəzəri planda hələ XVIII əsrə qədər yaranmışdır. Nizami əsərlərinə maraq ilk növbədə böyük mütəfəkkirin ifadələrinin metaforikliyi, dilinin eyhamlılığı, məcazlarının rəngarəngliyi ilə bağlı olmuşdur [12].

Nizaminin dahi əsərlərindən gələn təsir, axın digər Qərb mütəfəkkirlərinin də yaradıcılığında əks-səda verməkdədir. Volter, Şiller və başqalarının da əsərlərinin bir sıra motivləri məhz onun obraz və mövzularından qaynaq almışdır. Fon Hammer Purqştal Nizami əsərlərini tədqiqatlara cəlb edib, onların təsiri altında olarkən, özünün “Şirin” poeması yaratmışdır. Başqa bir alman araşdırıcısı “Xosrov və Şirin” və “Leyli və Məcnun” poemalarından vəcdə gələrək irihəcmli “Xosrov və Şirin” şeirini yazmışdır. Digər alman şairi X.Evers isə Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” poemasının motivlərinə söykənərək özünün “İsa və ölü balıq” adlı orijinal əsərini qələmə almışdır [1, s.28]. Yaxud Nizami Gəncəvinin dahiliyindən bəhs edən digər bir alman şairi Henrix Heyne yazırdı: “Almaniyanın özünün böyük şairləri vardır. Lakin Nizami qarşısında onlar belə deyillər” [11, s.59].

İtalyan yazıçısı və dramaturqu Karlo Qotsinin “Turandot”, fransız şairi A.R.Lesajın “Çin sahzadəsinin xanımı”, Volterin “Zadiq, yaxud tale” və digər bədii fikir sahiblərinin yaratdığı sənət nümunələri Nizaminin qələmindən çıxmış əsərlərin süjetlərindən qidalanmışdır. Bu tipli müraciət və mənimsəmə siyahısını xeyli davam etdirmək də olar. Lakin burada biz Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” poemasından qaynaq almış italyan dramaturqu Karla Qotsinin “Turandot” pyesi haqqında bir qədər ətraflı danışmaq istəyirik.

Nizami son dərəcə dahi sənətkar idi. Bu fikirlərin təsdiqini biz böyük rus şərqşünası, Nizami yaradıcılığının məsuliyyətli tədqiqatçısı Y.Bertelsin mülahizələrinə nəzər saldıqda daha yaxşı görürük. Bertels Nizaminin əsərlərinin mahiyyətinə dərinlən bələd olduqdan sonra qənaətlərini belə yekunlaşdırmışdı: “Onu (Nizamini – N.T.) heç kimlə müqayisə etmək olmaz” [7, s.235].

Bəs Karlo Qotsi kimdir? Onun Nizamiyə müraciəti nə ilə bağlıdır? Karlo Qotsi italyan yazıçısı və dramaturqu, folklor elementləri süjetlərindən geniş istifadə edib, nağılvarı əsərlər yazan, del arte komediya prinsiplərinə söykənərək maska personajlar seçiminə üstünlük verən müəlliflərdən olmaqla 1720-ci ildə Venetsiyada anadan olmuş, 1806-cı ildə dünyasını dəyişmişdir. Karlo Qotsinin qardaşı Qasparo Qotsidə öz dövrünün tanınmış təfəkkür daşıyıcılarından idi.

Karlo Qotsinin çoxsaylı əsərləri sırasında yer almış “fyaba” (xülya, nağıl, təmsil, misteriya, opera – buff, mif, əfsanə və s.) “Turandot” uzun illər ərzində Qərb ölkələrinin teatrları ilə yanaşı, həm də rus teatrında dahi Yevgeni Vaxtanqovun tamaşasına görə son dərəcə məşhur idi. Əsər M.Loziñskinin tərcüməsində rus oxucularına təqdim olunmuşdur [8].

“Turandot” pyesində çoxsaylı personajlar vardır ki, onların sırasında – Çin şahzadəsi Turandot, Çin imperatoru Altoum, Altoumun qızı, Adelma (tatar, türk şahzadəsi, Turandotun ən sevimli kənizi, Zelima Turandotun digər sevimli kənizi, Skirina – Zelimanın anası, Baraxın arvadı, Barax – Həsən adı altında pyesdə iştirak edən Kalafın keçmiş tərbiyəçisi, noğay tatarlarının xanı Kalaf, Teymurun oğlu, Teymur – Həştərxan şahı, İsmayıl – keçmiş Səmərqənd şahının tərbiyəçisi, səkkiz Çin müdrikinin Divanxanası və başqalarının iştirakını görmək mümkündür.

Hadisələr Pekində və onun ətrafında baş verir. İştirakçı personajların adlarından və obrazların hərəkətindən də görünür ki, K.Qotsi əsəri həqiqətən də türk – Şərq atributikası ilə daha çox bəzəməyə çalışmışdır. Əsər nəzmdə qələmə alınmışdır. Buradakı yer adları da Şərq landşaftına bürünmüşdür. Çin, tatar, Turandot, Həsən, Teymur, noğay, Həştərxan, Səmərqənd, Xorasan, Elmaza, Sultan, Xarəzm, Heykabad və s. və i.a.

“Turandot” ilk dəfə San Samuel Teatrının səhnəsində 22 yanvar 1762-ci ildə göstərilmişdir. F.Şiller isə bu nağılın (fyabanın) süjetindən vəcdə gələrək onu Veymar teatri üçün işləmişdir. Əsərdə yarım mifik, yarımtarixi və tarixi personajlar, fantastik və mifik nağıl obrazları, krallar, şahzadələr, mövcud olmayan dövlətlər, Çin imperatoru, tatar xanı, tatar knyazının arvadı, noğay tatarları xanının xanımı, Həştərxan şahı və başqaları vardır. Qafqaz dağlarında quldurlarla rastlaşma və s. kimi bəzən dumanlı, bəzən səbəbləri aydın olmayan hallar da əsərin infrastrukturunda yer almışdır.

Qotsinin əsərdə Şərq atributikasına daha çox müraciəti, fikrimizcə, Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndəki özünəməxsus təsvirlərlə bağlıdır. Əsərdə diqqəti cəlb edən, həm də “Divan” elementinin daha çox iştirak etməsidir. Burada Divan da Şərq monarxik sistemi üçün səciyyəvi olan çoxsaylı nazir və yüksək vəzifəliyərin məşvərətçi orqan kimi iştirak etməsi də maraqlıdır. Divanda səkkiz nazir, yəni səkkiz müdrik vardır. Əsərdə biz çoxsaylı möcüzəli məqamlarla, həm də qeyri-adi adətlərlə rastlaşırıq. Onlardan biri zamanın hesablanması götürülə bilər. Məsələn, heç demə saat (vaxt) Venesiya adətinə görə Günəş qurub edəndən sonra hesablanırmış. Venesiya saatında saat 13.00 səhər saat yeddi – səkkizə təsadüf etdirmiş. Yaxud bir də görürsən əsərdə möcüzəli mandraqora bitkisinin köüyündən bəhs edilir. Başqa cür onu “adambaşı” da adlandırırlar ki, bu çoxillik bitki turpa oxşayır və orta əsrlərdə mandraqoranın möcüzə yaradıcı müalicəvi xüsusiyyətlərindən danışılır ki, demə ondan uşağı olmayan qadınlar istifadə edərkən hamilə olurlar.

“Turandot” pyesinin eksklüziv məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir. Həştərxan şahı ailəsi ilə birlikdə öz ölkəsindən qaçmağa məcbur olmuşdur. Onun ölkəsinə qəddar Xarəzm sultanı gələrək şah ailəsini edam etməyi əmr etmişdir. Şah Artur, xanımı Elmaza və oğlu Kalaf uzun zamanlar qonşu xalqların torpaqlarında ölümdən gizlənməyə məcbur olmuşlar. Vəziyyət burada dözülməz olduğundan Kalaf nə iş olsa, görməyə məcburdur.

Beləliklə, Kalaf Pekinə gəlib xidmət etməklə, burada özünün keçmiş tərbiyəçisi ilə görüşür və tamamilə fərqli bir Həsən adıyla yaşayır. Eyni zamanda burada bir dul qadınla evlənir, onun ögey qızı isə Turandot xanımın yanında qalır. Kalaf Baraxdan şəhərdə hansı bayrama hazırlıq getdiyini soruşur. Demə, bu bayram yox, edama hazırlıq imiş. Burada Turandot şahzadənin əmri ilə

onun sevgisini qazanmaq istəyən gənclərin verdiyi üç tapmacanın cavabını tapmayanları edamla cəzalandırırlarmış.

Belə olduqda Kalaf da öz bəxtini sınamaq həssəsinə düşür və Turandotla hazır cavablıqda, çoxbilmişlikdə yarışmaq istəyir. Kalaf Turandotun hər verdiyi üç sualın cavabını asanlıqla tapır. Bununla belə, Kalaf əvəzində təklif edir ki, indi də Turandot onun verdiyi sualların cavabını tapsın. Kalaf birinci təklif edir ki, onun atasının və oğlunun hər şeyi olduğu halda indi nəyə görə hər şeyi itirdiklərini bildirsin və onların adlarını desin. Belə olduqda Turandot fikirləşir ki, birinci olaraq xanın və onun anasının adını bilməsi vacibdir. Kalaf yataq otağına keçirilənə qədər şahzadə onun arvadı Baraxı və bir də bir qocanı tapır ki, o da buraya, Pekinə oğlunu axtarmağa gələn Artur adlı şah imiş. Həsən deyir ki, o, heç bir halda heç kimə öz adını deməyəcəkdir. Gecə müxtəlif bəhanələrlə Kalafın yanına Turandotun kənizləri gəlib, şahzadənin adını bilmək istəyirlər, o isə onların kələklərinə inanmır. Nəhayət onun yanına sonuncu gələn Adelma olur ki, o, Kalaf hələ atasının yanında olan vaxt xidmətçi olaraq ona Xorasanda vurulmuşdu. Adelma Kalafa söyləyir ki, Turandot çox qəddar və soyuqqanlıdır və o, onu onsuz da öldürəcəkdir. Belə olduğu halda Kalaf, heç şübhəsiz ki, ona çatdırılanlardan məyus olur, özünün və atasının adını deyir.

Səhər Kalaf şahzadənin və onun əsabələrinin yığıldığı Divana gəlir. Divan qurulur. Nazirlər yığılır. Turandot xeyli vaxt görünmür, görünən də isə olduqca böyük əda ilə ona verilən sualın cavabını heç kim gözləmədiyi halda səsləndirir. Hamı gözləyir ki, daha hər şey bitmişdir. Deməli, Kalafın edamına hazırlaşmaq gərəkdir. Buna baxmayaraq, Turandot heç kimin gözləmədiyi halda Kalafa ərə getməyə hazır olduğunu elan edir. Turandotun ürəyi sevgi hissi ilə alışıb yanır. O, özünün qəddarlığına və ədalılığına görə özünü qınayır [3].

Əsərin yaranma tarixi ilə bağlı belə bir əfsanə də dolaşmaqdadır ki, Qotsi ilk pyesini öz dövrünün ən tanınmış dramaturqlarından biri Karlo Qoldoni ilə mübahisə etdikdən sonra yazmışdır. Mübahisə ondan ibarət olmuşdur ki, pyesi elə ağıla gəlməyən bir süjet əsasında yazmaq lazımdır ki, onun sayəsində daha çox və geniş tanınmağa layiq ola bilsən. Az keçmir ki, K.Qotsinin “Üç portağal sevgisi” adlı pyes ortaya çıxır. Məhz bundan sonra onunla bağlı İtaliyada daha çox bəhs edilir. Və o, bu əsəri ilə yeni fəyanı, teatr üçün işlənmiş tragikomik nağıl süjetini araya-ərsəyə gətirir [4].

Divanın məclisində (yəni nazirlər qarşısında) Kalaf şahzadənin müdrikliyi ilə yarışdıqda, vaxtı ilə tatar şahzadəsinin kənizləri olmuş Zelima və Adelmanın müşayiəti ilə içəri daxil olur. Kalaf Turandot və Zelimaya ona qədər buraya qədəm qoyanlardan daha ləyaqətli görünür. Çünki onun xeyirxahlığı və xoşsifətliliyi, ünsiyyəti və nitqi onları özünə daha çox cəlb edir. Adelma Kalafı şahzadə olaraq yox, Xorasan şahı olmuş atasının sarayındakı xidmətçisi kimi tanıyır. Hələ o vaxtlar Kalaf Adelmanın ürəyini yamanca ovsunlamışdı. Buna görə də Adelma istəmirdi ki, Turandot Kalafı bəyənsin. Buna görə də Adelma şahzadənin ürəyinin daha çox qəddar olmasında maraqlı idi. Zelima isə əksinə, istəyirdi ki, Turandotun ürəyi Kalafa görə daha şəfqətli olsun. Kalaf Turandotun suallarını cavablandırdıqda, Turandot sözünün üstündən qaçır. Kalaf isə ona güzəştə gedir. Turandot isə Kalafın suallarına cavab verə bilmədiyi halda insanların gözündə biabır olacağından qorxur. Turandot Kalafın suallarının cavabını tapdıqdan sonra o, Kalafın Divana gətirilməsini gözləyir. Divandakıların çöhrəsi gülmür, hamısı qüssəyə qərq olur. İmperator və nazirlər Turandotun cavabından sonra Kalafın edamına müntəzir dayanırlar. Kalaf özü də edama hazırlaşır. Birdən heç kimin gözləmədiyi hal baş verir. Yəni, yuxarıda söylədiyimiz kimi, Turandot sanki başqalaşır, içindəki qəddarlıq, zülmkarlıq, kişilərə qarşı nifrət yumşalır və elə oradaca Kalafın edam edilməcəyini və Kalafın onun əri olacağını elan edir. Hamı belə hala sevinə də, bu, Adelmaya olduqca pis təsir edir. Adelma gözləri yaş içində deyir ki, Kalaf əvvəl onun azadlığını əlindən almışdı, indi də sevgisinə son qoydu. Belə olduqda Altoum işə qarışır, onların arasındakı sevgi ilə bağlı məsələ onun əlində olmasa da, Adelmanı sakitləşdirmək üçün ona yenidən azadlıq bəxş edib, öz atasının yanına – Xorasan şahlığına qaytarır. Beləliklə, K.Qotsi bu əsəri və Turandot obrazı ilə qəddarlığa və ədalətsizliyə qarşı çıxır, hamı sevinir. Turandot əllərini səmələrə qaldırıb müraciət edərək özünün kişilərə qarşı nifrətinə son qoyulmasını elan edir [13].

Qeyd edək ki, Karlo Qotsinin “Turandot” pyesi əsasında italiyalı bəstəkar Cakomo Puççini “Turandot” operasını Cuzeppe Adami və Renato Simoninin librettosu əsasında işləməklə, həm də bu əsərin Fridrix Şiller tərəfindən də özünəməxsus işlənilməsindən də danışmalıyıq. Operanın ilk dəfə səhnəyə qoyulduğu Milanın la Scala teatrında 25 aprel 1926-cı ildə baş vermişdir [9].

“Turandot” tragekomediyasını, yuxarıda söylədiyimiz kimi, ilk dəfə fransız dramaturqu Lesaj özünün “Çin şahzadəsi” adlı komik operasında 1729-cu ildə Parisdəki Yarmarka Teatrında tamaşaya qoymuşdur. Lesaj bu operada Şərq süjetinin yalnız mərkəzi epizodundan istifadə etməklə qəzəbli və qəddar şahzadənin tapmacalar tapması ilə bağlı məqamı daxil etmişdir ki, həmin tapmacaların cavabını tapmayanları edam etdirməkdən həzz alırdı. Qotsidə isə Turandotun xarakteri son dərəcə dərin və mürəkkəbdir. Qotsinin Turandotu Lesajın Turandotundan daha rəhimdillidir. Lakin Turandotun belə davranışı dünyada qadınlarla kişilərin qeyri-bərabər hüquqlarının qorunması ilə bağlıdır.

Yuxarıda söylədiyimiz kimi, Turandot obrazı F.Şillerin də bədii təfəkkürünü məşğul etmişdir. 1802-ci ildə o, Qotsinin nağılvari süjetinin yenidən işlənməsinə nail olub, əsərin oyun tərəflərini daha çox kölgədə qoyub, ona patetik xüsusiyyətlər bəxş etmiş, Cakomo Puççininin “Turandot” operasının yaradılması üçün impuls vermişdir [14].

Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” poemasında müəllifin obrazlı təfəkkürdən qaynaq almasından, ehtimal etmək olar ki, Karlo Qotsi də xəbərdar idi. Və, yəqin ki, italiyalı yazıçı Nizaminin poemasının qədim türk və şərq rəvayətlərindən, əfsanəvi obrazlarından mənşə etibarı ilə qidalandığını da təsəvvür edirdi. Lakin Nizaminin ustalığı onda idi ki, ona məlum olan rəvayət və əfsanələri o, özünün məxsus olduğu bədii qayəsindən çıxararaq müxtəlif yerlərdə müxtəlif cür işıqlandırır, materialın bu və ya digər cizgisini irəli çəkir [2, s.498].

Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” poeması 20 məqalətdən ibarət olduğu kimi Qotsinin “Turandot” pyesində də çoxlu sayda dramatik şəkillər və pərdələr mövcuddur. “Sirlər xəzinəsi” poemasında çoxsaylı poetik detal və elementlərdən istifadə edildiyi kimi, “Turandot” pyesinin də dramaturji detallarının əhatəsi etərinə genişdir.

Ədəbiyyat tarixçilərinin yanaşmalarında Nizaminin adını çəkdiyimiz poemasını Sənai Qəznəvinin “Hədiqətül-həqaiq” əsərinin təsiri ilə qələmə alması haqqında fikirlər dolaşmaqdadır. “Sirlər xəzinəsi”ndə bu fikri təsdiqləyən misralara yer verildiyi də məlumdur. Sənainin “Hədiqətül-həqdiq”i ilə “Sirlər xəzinəsi”ndə oxşar ünsürlər gözə dəysə də, Nizaminin onunla bağlı işlədiyi mövzuya yanaşması tamamilə müstəqil xarakter daşıyır. Buna görə də bir daha belə bir fikri səsləndiririk ki, Sənainin “Hədiqətül-həqaiq”i ilə Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndəki səsləşmələrə münasibət də ikincidə orijinaldır. Orta əsrlər Şərq ədəbiyyatlarının dəyərli tədqiqatçısı A.Kudelinin fikrincə həmin dövrlərdə Yaxın Şərq ədəbiyyatında “orijinallıq ənənəyə qarşı deyildi, çünki ənənənin özü... sələfinə oxşamamağı tələb edirdi” [6, s.176].

Əminliklə söyləmək olar ki, Karlo Qotsinin “Turandot” pyesində də orijinallıq yetərinə görünməkdədir. Birinci, Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” və Qotsinin “Turandot”u fərqli janrlarda qələmə alınmışdır. İkinci, bədii, folklor və yazılı materialın işıqlandırılması hər iki əsərdə özünəməxsus prizmadan ortaya qoyulmuşdur.

Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndə yer almış “Xəlvət”lərində əsərin ən maraqlı və gözəl hissəsində romantik ədəbiyyat üçün səciyyəvi olan bədii-obrazlı vasitələrdən geniş istifadə də diqqətçəkicidir. Şair burada yetərinə rəngarəng simvolika və alleqorik obrazlardan – metaforik ifadələr, çeşidli məcazlar və s. kifayət qədər yararlanmışdır. Nizaminin əsərə daxil etdiyi hekayələr Şərq poetik düşüncə tərzindən elə uğurlu şəkildə qidalanmışdır ki, şair özünün götür-qoy etdiyi dünya-baxışı fəlsəfəsinə yeni zirvədən nəzər salmağa müvəffəq olmuşdur. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” Sənainin “Hədiqətül-həqaiq”i kimi didaktik keyfiyyətləri ilə seçilsə də, Nizamidə bütün məsələlərə nəinki sırf dini-irfani baxımdan, həm də fərqli fəlsəfi-etik kontekstdə yanaşılmışdır. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndə çoxsaylı personajlar iştirak etdiyi kimi, Karlo Qotsinin də “Turandot”unda onlar kifayətqədərdir. Eyni zamanda hər iki əsərdə pritçavarilik, mifik elementlər, şifahi ənənələrdən gələn səciyyəvi yanaşmalar özünü bariz şəkildə nümayiş etdirməkdədir.

Qotsinin “Turandot”unda komik elementlər faciəvilərlə möcüzəli şəkildə qarışır. Və burada maskaların iştirakı ilə bağlı kolliziyalar Pantalone, Truffaldino, Tartalya və Brigella kimi obrazların köməyi ilə ortaya çıxır. Əsərdəki nəzərə çarpan Çin milli koloriti, həm də Şərq atributikası ilə daha çox zənginləşir, dekorasiyalardan xüsusən xəncərdən istifadə və s. əsərin özünəməxsus rənglə bərq vurduğunun göstəricisi kimi çıxış edir. Beş şəkildən ibarət olan Qotsinin “Turandot” pyesində üç tapmacaya söykənən Şərqdən qidalanmış son dərəcə populyar folklor motivi əsərin oxucu və tamaşaçı tərəfindən mənimsənilməsinə təmin edir. Qeyd edək ki, XII əsrdə qələmə aldığı əsərində Nizami bu motivi gözəl qadına yiyələnmə ilə bağlayırdı və həmin süjet məhz belə bir şəkildə də “Fars nağılları” məcmuəsinə daxil edildiyindən ondan Qotsi də uğurlu şəkildə yararlanmışdır [10].

Turandot Çin imperatoru Altoumun qızı olaraq, məğrurluq, azadlıq və sərbəstlik sevməkdir. Bütün kişilər məkrli və yalançı olmaqla sevmək bacarığına qabil olmadıqlarına görə məhz Turandot ərə getməkdən imtina etmişdir. “Turandot”un fabulası bütün parametrləri ilə göstərir ki, bu dramatik poema XII əsr Azərbaycan şairi Nizaminin əsərindən mənimsənilmiş, əxz edilmişdir. Həmin əsər fransız oriyentalisti Peti de la Krua tərəfindən hələ Qotsi dünyaya gələnə qədər, yəni 1712-ci ildə İran nağılları məcmuəsində və “Fey Kabinet”i məcmuəsi tərəfindən nəşr olunmuşdur ki, Qotsi də məhz öz fəyası üçün onun bir sıra xüsusiyyətlərini götürərək bu elementləri uğurlu şəkildə kombinirə etməyə müvəffəq olmuşdur [5].

Nəticə / Conclusion

Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” romantik poema olsa da, onun zəka əhli ilə nadan, humanist ilə qeyri-humanist, həssas ilə kütbəyin, gözü-könlü toxla tamahkar arasında gedən mübarizə və münafiqlik əslində Nizaminin bütün əsərlərinin, xüsusilə “Sirlər xəzinəsi”nin drammatizminin təmin olunmasında başlıca konfliktlərdir” [15, s.8]. Yəni Qotsinin “Turandot” pyesində olduğu kimi, Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndə də drammatizm yetərincədir. Lakin eyni zamanda, folklor nümunələrinin ustalıqla işlənməsindən yaranan bədii əsərdir. K.Qotsi də Nizaminin romantik poemasına əsaslanaraq öz dram əsərini nağılvari süjetdən istifadə etməklə qələmə almaqla və əsər yenə də öz təravətini qoruyub saxlamaqda, bədii fikrə özünəməxsus ilmlər vurmaqdadır. Əsərin adı ilə bağlı biz heç bir mənbədə konkret etimoloji izah tapmasaq da, nədənsə “Turandot” adının ilk “Turan” hissəsini elə böyük Turanla bağlamaqda israrlıyıq.

Ədəbiyyat / References

1. Агаев А. Низами и немецкая литература // Автореф. дисс. канд. филол. наук. Баку, 1977.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, II cild. Bakı: “Elm”, 2007.
3. Краткое содержание 2minutri.ru
4. Краткое содержание...jiyun.su
5. Краткое содержание...scool-essay.ru
6. Куделин А.Б. Средневековая арабская поэтика. Москва, 1983.
7. Nizami Gəncəvi – 850: Şair haqqında məqalələr. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 1992.
8. Lib.ru/NOOED/GOOCI/GOZZI1/
9. Опера Пуччини «Тура»...belcanto.ru
10. Описание и анализ n...classlit.ru
11. Riyazi M.S. Nizami Gəncəvi müasir İran ədəbiyyatşünaslığında // Filol. üzrə fəls. dokt. diss. Bakı, 2017.
12. Соединить Запад и...ren.yandex.ru
13. “Турандот” за 9 mun...briefly.ru
14. Турандот – это...rm.dis.academic.ru.

15. Xəlil Rza. Bədii sözün tanrısı // Nizami Gəncəvi. Lirika. Sirlər xəzinəsi. Şərfnamə. Bakı: “Yazıçı”, 1988.

Стихотворение Низами Гянджеви «Сокровищница тайн» и Пьеса Карло Гоцци «Турандот» (сходства и различия)

Низами Мамедов Тагисой

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: nizami.mamedov@mail.ru

Резюме. В представленном материале глубокому изучению подвергается поэтическое творчество великого азербайджанского мыслителя Низами Гянджеви, особенно его поэма «Сокровищница тайн», входящая в «Хамсе», в сравнительно-сопоставительном плане с пьесой итальянского драматурга Карло Гоцци «Турандот». Обращается внимание на жанрово-композиционную и поэтико-стилистическую особенность обоих произведений, на своеобразие построение фабулы и сюжета, образную систему, характерных черт «Сокровищницы тайн» и «Турандот», объединяющих и разъединяющих каждого из названных произведений, подлежащих изучению. Анализируя содержательную структуру каждого из них, мы приходим к выводу о том, что средневековая восточная, тюркская, в том числе азербайджанская литература благодаря своей экзотической особенности в значительной степени приковывала внимание не только восточных, но и западноевропейских авторов.

Ключевые слова: Низами, «Сокровищница тайн», Гоцци, «Турандот», восточная атрибутика, фьяба, фольклор, трагикомизм

Nizami Gəncəvi: poetik sözün elmi cövhəri

Təhminə Bədəlova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: tehmine_b@mail.ru

Annotasiya. XII əsr Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı elə bir zəngin xəzinədir ki, istənilən mövzu üçün müraciət etsək, burada dəyərli, elmi-fəlsəfi baxımdan əsaslandırılmış dərin mülahizələrin, qiymətli fikirlərin olduğunu görürük. Bu hər şeydən əvvəl ondan irəli gəlirdi ki, bir neçə dili mükəmməl bilən şair özü dövrünün elm sahələrinə dərinlikdən bələd idi və bu biliklərini əsərlərində ustalıqla tətbiq etməyi bacarırdı. Nizami “Şərəfnamə”də bizim indi heyran qaldığımız bilik dairəsinin genişliyinin sirrini açır. Şair deyir ki, elə bir gecə olmamışdır ki, yeni bir şey öyrənmədən başımı yastığa qoyum. Odur ki, Nizami fikirlərini, sətiraltı mənalərini, işarə etdiyi mətləbləri ancaq hazırlıqlı oxucu anlaya bilər.

Məqalədə Nizami Gəncəvinin poetik mənalara baxılmasına xidmət edən elmi fikirlərinə diqqət yetirmiş, bədiiliklə elmin vəhdətindən yaranan dərin mənalara məzmun və məna yükünü açmağa çalışmışıq.

Açar sözlər: Nizami, qızıl, gümüş, civə, hikmət, bədiilik və elmiliyin vəhdəti

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 11.10.2021; qəbul edilib – 28.10.2021

Nizami Ganjavi: scientific essence of poetic word

Tahmina Badalova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: tehmine_b@mail.ru

Abstract. The creative work of Nizami Ganjavi - the Azerbaijani poet of the XII century is such a great and rich treasure that, if we address to any subject, we will find valuable, scientifically deep and philosophical thoughts, views and significant ideas here. This was due to the fact that the poet, who was fluent in several languages, and deeply acquainted with the sciences of his time, was able to skillfully use this knowledge in his works. Nizami in his work “Sharafname” reveals the secret of the depth of his knowledge admired by us. The poet says that there has never been such a night that I sleep without learning anything new. Therefore, only a qualified reader can understand Nizami's thoughts, subtexts and points.

The article focuses on Nizami Ganjavi's scientific ideas, which reveal his poetic meanings, the content of the deep meanings arising from the unity of artistry and science.

Keywords: Nizami, gold, silver, mercury, wisdom, unity of artistry and science

Article history: received – 11.10.2021; accepted – 28.10.2021

Giriş / Introduction

XII əsr Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı elə bir zəngin xəzinədir ki, istənilən mövzu üçün müraciət etsək, burada dəyərli, elmi-fəlsəfi baxımdan əsaslandırılmış dərin mülahizələrin, qiymətli fikirlərin olduğunu görürük. Bu hər şeydən əvvəl ondan irəli gəlirdi ki, bir neçə

dili mükəmməl bilən şair özü dövrünün elm sahələrinə dərinlən bələd idi və bu biliklərini əsərlərində ustalıqla tətbiq etməyi bacarırdı. Nizami “Şərəfnamə”də bizim indi heyran qaldığımız bilik dairəsinin genişliyinin sirrini açır:

نخفتم شبی شاد بر بسترى
که نگشادم آن شب ز دانش درى

[8]

*Bir gecə də olsun mən yatağa rahat girmədim,
Elmin yeni bir qapısını açmadan.* [2, s.46]

Əsas hissə / Main Part

Şairin elmə, bilik öyrənməyə nə qədər böyük önəm verdiyini cahən hökmdarı, Nizaminin ədalətli şah idealının təcəssümü olan İskəndərin İstəxrədə taxtda oturduqdan sonra “fars kitabxanasındakı” kitabları tərcümə edilmək üçün Yunana göndərməsi, özü Ərəbistana gedərkən onun üçün əziz olan, “qoynunda hökmdarın şahənə incisini daşıyan”, İsgəndərin evləndikdən sonra “Cahanbanu” adını verdiyi Rövşənəklə (Daranın qızı,) birlikdə qiymətli əşyaların, xəzinənin sırasında məhz kitabların da Ruma aparılmasını tapşırması bir daha sübut edir. Çünki Nizamiyə görə, “gözəl üzünə nazla, sevgi ilə, təzə qəlbi (körpəlikdən başlayaraq) elmlə, hikmətlə pərvəriş etdirmək lazımdır”.

Odur ki, Nizami fikirlərini, sətirləri mənalarını, işarə etdiyi mətləbləri ancaq hazırlıqlı oxucu anlaya bilər. Elm və sənətin sirləri və alimin, sənətkarın nüfuzu ilə bağlı biri-birindən dəyərli, ibarətəmiz düşüncələr, gözəl illüstrativ hekayətlər şairin məsnəvilərində əhəmiyyətli yer tutur. Nizaminin fikrincə, müvəffəqiyyətin başlıca meyarı zəhmətkeşlik, istedad və idrakın qüdrətidir.

Nizaminin oxucuya çatdırmaq istədiyi fikirlərin elmi yükü çoxşaxəli və sözün əsl mənasında ağırdır. Çox vaxt oxucuya, elə tədqiqatçının özünə də mənanı dərk etmək üçün təkcə filoloji biliklər kifayət etmir, başqa elm sahələrinə üz tutmaq lazım gəlir. Məsələn, adi bir səhnənin təsvirində, poetik sözün obrazıyaratma imkanlarından istifadə edən şair ilk baxışdan nəzəri cəlb etməyən bir fiziki bilgi verir: səsin dalğalar vasitəsilə yayıldığına işarə edir. “Şərəfnamə”də göstərilir ki, Çin xaqanı hökmdara qonaq gəlir, məclis qurulur və söhbət başlayır. Qarşılıqlı “söz mübadiləsini” şair özünəməxsus ifadə ilə çox orijinal ifadə etmişdir:

دران خرمیهای با ناز و نوش
رسیده ز لب موج گوهر به گوش

[8]

*Nazla, nuşla dolu olan bu şənlikdə
Söz incilərinin dalğası dodaqdan qulağa axırdı.* [2, s.289]

Məlumdur ki, akustika elmi hələ eramızdan əvvəl inkişaf etməyə başlamışdır və Nizaminin əsl peşəsi şairlik olsa da, o, fizikanın bu sahəsindəki biliklərdən xəbərdar olmuşdur.

Şair “İqbalnamə”də aqlın və düşüncənin çata biləcəyi “üfüqləri” müqayisə edib dövrün insanların elmə deyil, nücuma meyil etdiklərindən şikayətlənərkən “torpaqdan yaranan və torpaqda olanı” qarşılaşdırır və bu zaman onu qızılla müqayisə edərək yazır:

Qızıl toz halına gələrsə ağər,
Civəylə onları cəm edər zərgər. [3, s.108]

Bu beytdən aydın olur ki, Nizami qızılın fiziki və kimyəvi xassələrini, onun başqa metallarla qarşılıqlı əlaqəsini dərinlən bilmişdir. Məlumdur ki, təbiətdə adi şəraitdə yeganə maye metal civə-

dir. Qızıl, gümüş, platin kimi qiymətli metallar isə adi halda heç bir metalla reaksiyaya girmirlər və elə məhz bu xüsusiyyətlərinə görə də zinət əşyaları kimi də qiymətlidirlər. Onlar yalnız civə ilə birləşərək amalqama adlanan xəlitə əmələ gətirirlər. Qədim zamanlardan civənin qızılı özünə cəlb etmək xüsusiyyəti məlum idi və təbiətdə qızıl əldə edildikdə bu üsuldən istifadə olunurdu. Belə ki, qızıla təbiətdə saf halda deyil, qarışıqlar şəklində, daha çox torpaqla qarışıq halda rast gəlinir. Tərkibində qızıl olan qarışıqdan qızılı civə vasitəsilə ayırırdılar: civə qızılı özünə cəlb edir, sonra isə isitməklə buxarlanıb uçur və saf qızıl əldə edilirdi. Zərgərlikdə də ovxalanıb toz halına düşmüş qızılı bir yerə yığmaq üçün bu üsuldən istifadə etmişlər və qızılla civənin “münasibətindən” xəbərdar olan Nizami torpağın hər şeyi, o cümlədən insan bədənini “udmasından” danışarkən bu bilgisindən istifadə edərək həm sözlərini elmi baxımdan əsaslandırıbmış, həm də poetik bənzətmə yaratmışdır:

چو هرچ آن بود بر زمین ریز
به سیماب جمع آورد خاک بیز
چو زر پراکنده را چاره ساز
به سیماب دیگر ره آرد فراز
گر اجزای ما را که بودش روان
دگر باره جمع می‌توان

[9]

*Qızıl tozu nə qədər xırdalansa da,
Fərasətli adam onu civə ilə bir yerə toplayar.
Bir halda ki, dağılmış qızılı ağıllı adam
Civə ilə yenidən bir yerə yığa bilər,
Kaş bizim hərəkətdə olmuş üzvlərimizi də
Yenidən bir yerə yığmaq olaydı.* [4, s.516]

Şair “Sirlər xəzinəsi”ndə də yazır ki, “Civə kimi qızıl dərdini çəkməyənlər isə, / Gümüş olub Səncər dəmirini yeməyiblər” [7, s.66]. Bu beytdə də şair qızılla civənin və gümüşlə dəmirin qarşılıqlı fiziki təsirini özünəməxsus şəkildə mənalandırır: qızıl daima civəyə doğru can atır, civə isə qızıla meyil göstərmir, gümüşlə isə dəmir arasında isə heç bir fiziki reaksiya baş vermir. Professor Rüstəm Əliyev beytin ikinci misrasının izahında yazır ki, “Məşhur səlcuq Sultan Səncər (1117-1157) öz sikkəsini yalnız qızıl pul üstünə vurarmış. O, tarixdə qüdrət və əzəmət rəmzi kimi tanınmışdır” [7, s.261].

Ümumiyyətlə, Nizaminin ayrı-ayrı beytlərində qızılın bu və ya digər kimyəvi və fiziki xüsusiyyətlərinə uyğun bənzətmələrin yaradılması şairin bu səhədəki məlumatının dərinliyini sübut edir: “*Bir yəhudi misə qızıl çəkdi*”, “*Məgər qızılı sınaqdan keçirmək üçün məhək daşına çəkməzlərimi?*”, “*Torpağını qızıl suyuyla yoğurmuşlar*” və s.

“İqbalnamə”nin “İsgəndərlə Sokratın əhvalatı” hissəsində şair gümüşün parlaqlığı və tərkibinin saflığını deyilən sözün, verilən cavabın dəyəri ilə müqayisə edir, civənin xüsusiyyətindən isə insanın psixoloji durumunu daha aydın və təsirli şəkildə çatdırmaq üçün istifadə edir: müdrik filosof Sokrat hökmdara qulağını açıb ağıllı və hikmətli məsləhətləri dinləməyi tövsiyə edir:

*Sokrat verdi ona gümüşək cavab:
Dedi ki: "Qulağa tökülməz simab!"* [3, s.87]

Qeyd edək ki, zərgərlik sənətində işlədilən digər metallar və mineralların xassələrindən istifadə edərək yaradılan və bədii söz sənətkarlığı baxımından qüsursuz bədii təşbih və istiarələrə Nizami poeziyasında istənilən qədər nümunə tapmaq olar. Məsələn, şair “Xosrov və Şirin” əsərində təbiətdə mineral şəklində əldə edilən və qiymətli daşlardan olan ləlin yenə qiymətli mineral almazla qarşılıqlı fiziki əlaqəsindəki incə nüansdan hökmdarın yeni əsər yazılmasına işarə etməsindən

söhbət açdığı məqamda həm qüdrətli sultana ehtiramını, həm də yazdığı kitabın dəyərini bildirmək üçün məharətlə istifadə edir:

به دولت داشتند اندیشه را پاس
نشاید لعل سفتن جز به الماس

[10]

*Dövlət yardımıyla tökdülər tədbir,
Ləli deşmək üçün almaz gərəkdir.* [6, s.41]

Nizami Gəncəvi əsərlərində rast gəldiyimiz elmi biliklər hələ qədimlərdən xalq arasında sınılanmış, daha sonralar isə təcrübələrlə təsdiqini tapmışdır və hətta bu günədək məişətdə istifadə olunmaqdadır. Tarixi mənbələrdən öyrənirik ki, qədim zamanlardan gümüşün antibakterial xüsusiyyəti, bakteriostatik təsirə malik bir metal olduğu məlum idi. Hətta uzaq yürüşlər zamanı hökmdarlar və sarayın yüksək rütbəli mənsubları üçün ərzaq və su ehtiyatı məhz gümüş qablarda saxlanılırdı ki, uzun müddət yararlılıq keyfiyyətini itirməsin. Bu gün də suyun tərkibindəki birhüceyrəli bakteriyaları məhv etmək üçün onu içərisinə gümüş atılmış bir qabda saxlayıb sonra içirlər. Və yaxud tərkibində gümüş ionları yüksək miqdarda olan çayın suyunda çimmək insanları yoluxucu xəstəliklərdən qoruyur. Gümüşün bu keyfiyyətinin elmi izahında isə deyilir: “*Gümüş ionları bakterial hüceyrələrin daxilinə keçir və mikroorqanizmlərin fermentlərini blokadaya alır və bu zaman əksər ibtidailər məhv olurlar. Gümüş, dezoksiribonuklein turşularının azotlu əsasları ilə əlaqəyə girərək DNT-nin stabilliyini pozur və uyğun olaraq bakteriyaların, göbələklərin və virusların həyat qabiliyyətləri pozulur. Bundan başqa, gümüş ionlarının sürətlə hüceyrəyə, sitoplazmatik membrana daxil olması, hüceyrə təbəqəsinin funksiyasının pozulması (bakteriostatik effekt) və çoxlu sayda bakterial fermentlərin blokadası (bakteriolitik effekt) mikroorqanizmlərin məhvina səbəb olur*” [1]. Aşağıdakı beytdən görünür ki, gümüşün bu xüsusiyyəti Nizamiyə bəlli olmuşdur və şair “Şərəfnamə”də əsərinin dəyərini göstərmək üçün bu biliyindən məhz öz üslubuna yaraşan bir şəkildə istifadə edərək yazır:

من از آب این نقره تابناک
فرو شستم آلودگیهای خاک

[8]

*Mənsə bu parıldayan gümüşün suyu ilə
Torpağın bütün çirklərini yuyub aparıram.* [2, s.47]

Gümüşdən danışmışkən, “İskəndərin güzgü düzəltməsi” fəslindən də bəhs etmək yerinə düşərdi. Nizaminin güzgünün yaranmasına dair nəql etdiklərinə keçməzdən əvvəl qeyd edim ki, müasir dövrdə güzgülərin yaranması texnologiyası inkişaf etsə də, qədim dövrdə güzgülərin məhz hamarlanmış metallardan hazırlandığını müasir elm sübut etmişdir. İskəndərə qədər güzgünün icad edilmədiyini söyləyən şair (təbii ki, Nizami bu fikri bədii məqsədi üçün qeyd etmişdir) güzgünün yaradılması prosesinin təsvirini verərkən bir neçə metalın kimyəvi birləşmələrinin xüsusiyyətlərindən bəhs edir: əvvəlcə qızılı gümüşü qəlibə töküüb seyyəllə hamarlayırlar (qeyd edək ki, tarixdə güzgülərin qızıl və daha çox gümüşdən düzəldilməsinə dair faktlar vardır, lakin bu metallar bahalı olduqlarına görə sonralar bu üsuldan istifadə edilməmişdir), lakin gözlənilən nəticəni əldə edə bilmirlər, çünki alınan müstəvidə “öz qıyafələrini düzgün görmürlər”. Bütün gövhərlər sınaqdan keçirildikdən sonra növbə dəmirə çatır:

سرانجام کاهن درآمد به کار
پذیرنده شد گوهرش را نگار
چو پرداخت رسام آهنگرش

به صیقل فروزنده شد پیکرش
همه پیکری را بدان سان که هست
درو دید رسام گوهر پرست

[8]

*Elə ki, iş dəmirə çatdı,
Onun əks etdirdiyi xoşa gəldi.
Dəmirçi sənətkar sevgəl verincə,
Dəmirin cövhəri sevgəllə işıqlandı.
Bütün qıyafələri nə cür ki, vardı,
Cövhərə pərəstiş edən sənətkar o cür də gördü.* [2, s.111]

Lakin iş bununla bitmir, indi də güzgünü hansı formada düzəldirlərsə, görüntü həmin şəkli alır: enli olurdusa, çöhrəni enli göstərirdi, uzununa olurdusa, alını uzadırdı, dördbucaqlı və altıbucaqlı formalar da istənilən nəticəni vermir. Sonda onu dəyirmi şəkildə düzəltməyi qərara alırlar və yalnız bu zaman “onu hansı tərəfə döndərsələr də, eyni görüntünü verirdi”. Fikrimizcə, şair bu məqamda, yəni güzgünün görüntünü məhz dəyirmi şəkildə düzgün əks etdirə bilməsini Yerin kürə şəklində olması ilə əlaqələndirmişdir. Eyni zamanda, Nizami əldə edilən uğurlu nəticədə həndəsi biliklərin rolunu qeyd edərək yazır:

بدین هندسه ز آهن تیره مغز
برافروخت شاه این نمودار نغز

[8]

*Bu həndəsi yolla, qara beyinli dəmirdən
Şah bu gözəl əks eyləyəni parlatdı.* [2, s.112]

Şair elmi biliklərindən insanın daxili aləmini, xarakterinin ayrı-ayrı cizgilərini səciyyələndirmək üçün də məharətlə istifadə edir. “İqbalnamə”də şair başqasına tərbiyə verən kəsin əvvəlcə öz daxilini təmizləməli, mənən yüksəlməli olduğunu dəmirin cilalanaraq aynaya çevrilməsi və oksidləşərək paslanması hadisələri fonunda obrazlı ifadə etmişdir: “Dəmiri ayna tək parlardan insan, Pası (Fe(OH)₃) silməlidir öz vicdanından” [3, s.88].

Nizami Gəncəvinin hərtərəfli elmi biliyi “Yeddi gözəl” əsərində Xəvərnəq qəsrinin tikintisinin detallı təsvirində də hətta müasir oxucuları heyran qoymaya bilmir. Əvvəlcə sarayın tikiləcəyi yer seçilir, sonra isə usta axtarılıb tapılır. Burada qəsrin tikilməsini təsvir edən şair riyazi ölçülərdən danışır, bəzi cihaz və alətlərin (məsələn, üstürlab, dəmirölçən, sevgəl), maddə və materialların adlarını çəkir. Məsələn, şair yazır:

*Südlə sirişümlə edilmiş suvaq,
Baxanı əks edir güzgülər sayaq.* [5, s.56]

Burada əsrlərə yoldaşlıq edərək bu günümüzədək gəlib çatan abidələrin davamlılığını şərtləndirən tikinti materialları ilə də tanış ola bilirik. Sirişüm yumurta sarısından düzəldilmiş yapışqan maddədir. Südlə sirişümün qarışıqından vurulan suvaq möhkəm olmaqla yanaşı, həm də güzgü kimi əks edir. Elə bu xüsusiyyətindən irəli gələrək qalanın daha bir özəlliyi də ortaya çıxır, o qədər hamar suvaq vurulmuşdur ki, o, günün saatlarına uyğun olaraq rəngini dəyişir: səhərlər məvi, günorta Günəş çıxanda sarı, bulud günün qabağını örtəndə isə ağ rəngə boyanardı.

*Bəzənib düzənən gəlinə bənzər,
Üç rəngə boyanar hər axşam, səhər.
Üç rəng ona gözəl bəzək verərdi:
Göy, sarı, bir də ağ rəngə girərdi.*

*Səhər asimandan göy rəng alardı,
Çiyinə mavi bir örtü salardı.
Günəş baş verəndə üfüqdən yenə,
Saray da dönərdi günəş rənginə.
Bulud baş vuranda yenə əlbəəl
Olardı buludtək ağ, lətif, gözəl.
Havayla yekrənglik həvəsi vardı,
O gah qaralardı, gah ağarardı. [5, s.56]*

Əlbəttə, burada şair təxəyyülünün intəhasızlığı rəğbət oyadır. Lakin bu təsvirdə həqiqətin də payı olduğunu qəti inkar etmək olmaz. Çünki Şərq memarlığının üsulları bu gün də dünya elminin açma bilmədiyi sirlərlə doludur: ilin, ayın hansı günündən asılı olmayaraq günorta namazının vaxtında divarına işıq düşən Gəncədəki Şah Abbas məscidi, İsfahanda bir şamla isinən hamam və s.

Məharətlə seyyəl çəkilmiş səthin görüntünü əks etdirmək xüsusiyyətinə malik olmasına “Şərəfnamə”də “Rum və Çin nəqqaşlarının yarışı” fəslində də rast gəlirik. Rəsm çəkməkdə rumlu və çinlidən hansının daha mahir olduğunu müəyyənləşdirmək üçün düzənlənən yarışın sonunda hökmdar hər iki sənətkarın yaratdığı surətin tam eyni olmasından çox təəccüblənir və bunun sirrini tapmağa çalışır. Məlum olur ki, rumlu rəssam şəkil üzərində işləyərkən çinli sənətkar “dayanmadan divara seyyəl” çəkirmiş və yarışın əvvəlindən araya çəkilən pərdə qaldırılanda rumlunun çəkdiyi şəkil çinlinin seyyəl vurduğu divarda əks olunurmuş:

هر آن نقش کان صفه گیرنده شد
به افروزش این سو پذیرنده شد
بر آن رفت فتوی دران داوری
که هست از بصر هر دو را یآوری
نداند چو رومی کسی نقش بست
که صقل چینی بود چیره دست

[8]

*Bu tərəfdə yaranmış bütün naxışları,
O tərəf rəvnəqlə əks etdirirdi.
Bu işdə fitvanı belə verdilər ki,
Hər ikisi bəsirət sahibidir.
Rumlutək heç kimsə naxış vura bilməz,
Ancaq seyyəl çəkməkdə çinli üstündür. [2, s.291]*

Nizami əsərlərində bir çox qədim yunan alimlərinin adlarını çəkir, qəhrəmanlarının səciyyəvi keyfiyyətlərini daha qabarıq şəkildə çatdırmaq üçün onların bu və ya digər xüsusiyyətlərini uyğun gələn elm sahəsinin tanınmış nümayəndəsi ilə müqayisə edir, uğurlu və maraqlı təşbihlər yaradır. Şairin məsnəvilərində ən çox yer verilən, qəhrəmanların məişətinə daxil olan, onların tale yollarının istiqamətini dəyişən rəssam obrazlarından biri “Xosrov və Şirin”dəki Şapurdur. Şair Şapur oxucusuna təqdim etmək, daha doğrusu, tanıtmək üçün onu əfsanəvi şöhrətə malik rəssam Mani, əsərlərindəki simmetriyanı, riyazi dəqiqliyi göstərmək üçün yunan riyaziyyatçısı İqlidis (Evklid) ilə müqayisə edir və onun hətta görmədiyi, yalnız haqqında eşitdiyi şəxsin xəyalən rəsmi-ni yaratmaqda, hətta suyun üzərində belə, rəsm çəkməkdə mahir olduğunu deyir:

*Nəqşində Maninin şöhrəti vardı,
Rəsmində İqlidis qüdrəti vardı.
Zirək, şəkil çəkən, qələmi iti,
Xəyalən çəkərdi min bir surəti.
İncə, zərif işdə xeyli pərgardı,
Suların üstündə naxış salardı. [6, s.89]*

Nəticə / Conclusion

Hər beyti, hər misrası hikmət dünyasına bir açar olan Nizami sənətinin sirlərini bir məqalə çərçivəsində açmaq, təbii ki, mümkün deyildir. Şairin əsərləri təbabətə, insanın daxili orqanlarının funksional xüsusiyyətlərinə, qan dövrəsinin əhəmiyyətinə, astronomiyaya, gənaşılama, metalışləmə, sümükşləmə, xalçaçılıq və toxuculuq sənətlərinin sirlərinə dair qiymətli və maraqlı fikirlərlə olduqca zəngindir. Nizami Gəncəvi dühasına xas əlamətdar cəhət isə budur ki, şair bu biliklərini, sadəcə nəql etməmiş, onlardan çatdırmaq istədiyi bədii fikrin təsir gücünü, elmi əsasını təsdiqləmək, “çox söz işlətmədən” dərin mənalar aşılamaq üçün sənətkarlıqla istifadə etmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Gümüş. <https://az.wikipedia.org/wiki/Gümüş>
2. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. Şərəfnamə (filoloji tərcümə Qəzənfər Əliyevindir). Bakı: “Elm”, 1983.
3. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. İqbalnamə (tərcümə edən Mikayıl Rzaquluzadə). Bakı: “Lider”, 2004.
4. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. İqbalnamə (filoloji tərcümə Vəqif Aslanovundur). Bakı: “Elm”, 1983.
5. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl (tərcümə edən Məmməd Rahim). Bakı: “Lider”, 2004.
6. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin (tərcümə edən Rəsul Rza). Bakı: “Lider”, 2004.
7. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi (filoloji tərcümə Rüstəm Əliyevindir). Bakı: “Qanun”, 2014.
8. شرف نامه » خمسه » نظامی
9. خردنامه » خمسه » نظامی
10. نظامی گنجوی. خسرو و شیرین
<https://ganjoor.net/nezami/5ganj/khosro-shirin/sh6/>

Низами Гянджеви: научный суть поэтического слова

Тахмина Бадалова

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: tehmene_b@mail.ru

Резюме. Творчество азербайджанского поэта XII века Низами Гянджеви является сокровищницей, охватывающей всевозможные темы. В нем сконцентрированы ценные мысли, подкрепленные научно-философским содержанием. Этот мастер поэзии владел несколькими языками и хорошо разбирался в современных науках, что позволяло ему передавать свои наблюдения с помощью поэтической словесности высочайшего уровня. Например, темы, к которым обратился он в своем творении «Шарафнаме», по сей день поражают наше воображение богатством и точностью заключений, имеющих глубокое научное основание. При этом следует отметить, что поэт ежедневно, без усталости пополнял запас своих знаний. Мысли, отраженные им в поэмах, их скрытое значение могут быть доступны лишь читателю, склонному к серьезным размышлениям.

Автор статьи пытается раскрыть поэтическую значимость творчества Низами Гянджеви, сопряженную с весомыми научными высказываниями, дать оценку глубокому содержанию и смыслу его произведений, являющихся синтезом художественности и полезных знаний.

Ключевые слова: Низами, золото, серебро, ртуть, мудрость, единство художественности и научности

“Sirlər xəzinəsi”ndən iki beytin tərcüməsi haqqında

Firudin Qurbansoy

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan

Annotasiya. Ulduz elmi Orta yüzilliklərdə ümumtəhsil tədrisində biliklər sisteminə daxil idi. Bu biliklər sistemindən az xəbəri olanların sözləri ancaq leksik mənası ilə tərcümə və izahları o qədər də keyfiyyətli alınmır. Şeyx Nizami Gəncəvi kimi dahi söz ustasının çoxmənalı sözləri, bəzən rəmz və eyham yerində çıxış edir.

Dünya ədəbiyyatının korifeyi Şeyx Nizami Gəncəvinin ilk dastanı olan “Məxzən ul-əsrar” (Sirlər xəzinəsi) məsnəvisində Şira ulduzuna eyhamla yüksək bədii deyim nümunəsi yaradıb.

با فلک آنشب که نشینی بخوان
پیش من افکن قدری استخوان
کاخر لاف سگیت تی زخم
دبدبه بندگیت می زخم

“Kəlbi-Əkbər” iə bürcünün alfa ulduzu olan Şira hökmdarların mühafizəçi sayılır. Nücum elmində şöhrəti, dəbdəbəni, taxt-tacı, yüksək dövlət qulluğunu rəmzləşdirir. Çox yüksək mərtəbəli, nəcib və nüfuzlu şəxslərin mədhində, əsasən bu ulduza işarələr edilir. Mətndəki “səg” – it sözü bürcün adını bildirir. Tərcüməçi astroloji biliklərə bələd olmadığından, mətni hərfi mənada anlayaraq dahi şairimizin xarakterinə uyğun olmayan şəkildə tərcümə edib:

*Bir gecə fəlaklə süfrə arxasında oturarkən,
Mənə də bir neçə sümüük at.
Çünki mən sənə itin olmaqdan dəm vururam,
Sənə qul olmağım üçün haray salmışam.*

Poetik tərcümələrdə də Şeyx Nizami Gəncəvinin fikirlərinin əsliyi çoxmənalı sözlərin hərfi tərcüməsində təhrif edilib.

Açar sözlər: Sirlər xəzinəsi, filoloji tərcümə, Şira ulduzu, Böyük Köpək bürcü

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 11.04.2021; qəbul edilib – 28.04.2021

On the translation of two bayts from “Maxzan ul-asrar”

Firudin Gurbansoy

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

Abstract. The science of the stars was part of the knowledge system in the general education system in the Middle Ages. Whoever knows little about this system of knowledge, understands words only in the lexical sense, their translations and comments are not so good and accurate. The multi-layered words of a great master such as Sheikh Nizami Ganjavi sometimes come in instead of symbols and hints. The luminary of world literature Sheikh Nizami Ganjavi created an example of high artistic expression in the first epic “Mahzan ul-asrar” (Treasure of secrets) with a hint of the star Sirius.

با فلک آنشب که نشینی بخوان
پیش من افکن قدری استخوان
کاخر لاف سگیت تی زخم
دبدبه بندگیت می زخم

Sirius (/ˈsɪriəs/) is the brightest star in the night sky. Its name is derived from the Greek word Σεῖριος (Seirios, lit. 'glowing' or 'scorching'). Sirius from the Latin Sirius is the alpha star of the constellation Canis Major. (lat.α Canis Majoris). In astrology, this star symbolizes fame, luxury, the throne, high government service. On odes to praise, very high-ranking, noble and influential poets often show this star. The word “dog” in the text means the name of the constellation. Since the translator did not have astrological knowledge, he took the text literally and translated it in a way that did not correspond to the character of our great poet.

*That night when you sit down at the table with the sky to taste
(my present)*

Throw me some bones too.

*(After all, in the end - in the end) I boast that I am your dog,
And I scream loudly that I am your slave.*

And in poetic translations, the authenticity of the thoughts of Sheikh Nizami Ganjavi is distorted by the literal translation of ambiguous words.

Keywords: Treasure of secrets, philological translation, star Sirius, constellation Canis Major

Article history: received – 11.04.2021; accepted – 28.04.2021

Giriş / Introduction

Ulduz elmi bir-birilə üzvi əlaqədə olan və vaxtı ilə kompakt şəklində öyrənilən çoxsaylı biliklər sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi idi. Orta əsrlərdə yaranmış ədəbi nümunələri bu elmlərin vəhdətindən xəbəri olmayanlar düzgün başa düşməkdə çətinlik çəkir. Səyyarələr və bürcürləri təşkil edən sabit ulduzların hər birinin divan ədəbiyyatında öz rəmzi mənası var. Şeirlərdə ən çox rast gəlinən ulduzlar içərisində ŞİRA xüsusi seçilir.

ŞİRA ulduzuna latınca SİRİUS deyirlər. Sözü əsl yunanca “seirios”dandır, mənası “çox isti, bürcü, yandırıcı”dır. “Kəlb-Əkbər” (Böyük Köpək) bürcünün alfa ulduzudur. XƏRÇƏNG-dən 14 dərəcə 05 dəqiqəlik istiqamətdədir. Nücum elmində şöhrəti, dəbdəbəni, taxt-tacı, yüksək dövlət qulluğunu rəmzləşdirir. Çox yüksək mərtəbəli, nəcib və nüfuzlu şəxslərin mədhində, əsasən bu ulduza işarələr edilir.

Əsas hissə / Main Part

Qurani-Kərimdə ŞİRA ulduzundan başqa heç bir ulduzun adı çəkilmədiyi üçün divan ədəbiyyatında məhz ona bu qədər çox diqqət və maraq var. 53-cü ƏN-NƏCM surəsinin 49-cu ayəsində buyrulur:

وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشَّعَرِي (Və ənnəhu huvə Rəbbuş-Şira)
MƏALI: Və Odur ŞİRA ulduzunu yaradan!

Ayəni təfsir edərkən Məhəmmədkərim Ələvi Bakuvi yazırdı: “ŞİRA yıldızı CÖVZAnın (Ekizlər bürcünün) dalınca tülu edər (doğar). ŞİRADan başqa ona Kəlb ül-Cəbbar (Zalım it) də

deyirlər. Şira yıldızı ikidir; biri əl-Ğəmisə, digəri əl-Əburdur, hansı ki, Xəzə cəməəti (Məkkə) ona sitayiş edirdilər. ŞİRAYə sitayiş etməyi Xəzə cəməətinin rəislərindən ƏBU KƏBŞƏ adlı bir şəxs onlardan ötrü əhadis etdi. Ərəb camaatının hamısı bütpərəst idilər.

Həman ƏBU KƏBŞƏ onlardan aralanıb ŞİRA yıldızına sitayiş etdi. Qureyş camaatı Rəsuli-Xudanı (Məhəmməd Peyğəmbəri (s.ə.s.) dini-cədid (yeni din) gətirdikdə Əbu Kəbşəyə müqabil tutub İBN ƏBU KƏBŞƏ (Əbu Kəbşənin oğlu) deyirdilər” [12, s.536].

Türk astronomları ŞİRA ulduzunu QURUQ adlandırıblar. El içində yayın yarıdan keçməsinə bu ulduzun görünməsilə təyin edirlər. Buradan QURUQ sözü təhrif edilərək “Quyuq doğub”, hətta “Quyuq donub” ifadəsi yaranıb. Bu ulduz səhər səhər vaxtı günəşdən qabaq görünməyə başlayır. Uduz çox parlaq olduğu üçün üstü qıllı bir kürəyə, şara oxşayır. Buna görə də, ona ŞİRA (Ərəbcə, “tükli” deməkdir) adı veriliblər. XIX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi Həsənəli ağa Xan Qaradağski (Qaradaği) “Yay” adlı şeirində yazırdı:

*Yaydan bir az qalmış el dağdan enir,
QURUQ doğur, onda havalar sınır.*

Dünya ədəbiyyatının korifeyi Şeyx Nizami Gəncəvinin ilk dastanı olan “Məxzən ul-əsrar” (Sirlər xəzinəsi) məsnəvisində Şira ulduzuna eyhamla yüksək bədii deyim nümunəsi yaradıb. در سبب نظم کتاب فرماید “Dər səbəbə nəzme-ketab fərmayəd” (Kitabın yazılma səbəbi haqqında buyurur) bəhsində aşağıdakı beytlər var:

با فلک آتش که نشینی بخوان
پیش من افکن قدری استخوان
کاخر لاف سگیت تی زخم
دبدبە بندگیت می زخم
(Ba fəlak an şəb ke neşini bexan,
Pişə-mən əfkən ğədəri ustuxan.
Kaxere-lafe-səğite mizənam,
Dəbdəbeyə - bəndəğite mizənam). [1, s.37]

Nizami Gəncəvinin 840 illiyinə “Elm” nəşriyyatında 1981-ci ildə “Sirlər xəzinəsi”nin filoloji tərcüməsi nəşr olundu. Filoloji tərcümə, izahlar, şərhələr və lüğət XX yüzilliyin böyük iranşünas alimi, professor, mərhum Rüstəm Əliyevə məxsusdur. Yuxarıda göstərilən beytlər kitabda, çox təəssüf ki, belə tərcümə edilib:

*Bir gecə fəlaklə süfrə arxasında oturarkən,
Mənə də bir neçə sümük at.
Çünki mən sənə itin olmaqdan dəm vururam,
Sənə qul olmağım üçün haray salmışam.* [2, s.48]

Mərhum alim-tərcüməçinin həmin nəşriyyatda 1983-cü ildə rusca çap etdirdiyi filoloji tərcümə əslindən daha uzaqdır:

*В ту ночь, когда ты с небесводом сядешь за стол,
чтобы отвеждать (мой гостинец),
Подбрось и мне несколько костей.
(Ведь, в конце - концов) кичусь тем, что я твой пес,
И громко кричу, что я твой раб.* [3, s.41]

“Yazıçı” nəşriyyatı Nizami Gəncəvinin 840 illiyinə 1981-ci ildə “Sirlər xəzinəsi” adlı kitabı oxuculara təqdim etdi. Kitab “Azərnəşr”in 1958-ci il nəşri Süleyman Rüstəm və Abbasəli

Sarovlunun fars dilindən edilən bədii tərcümə kimi dəyişmədən nəşrindən ibarətdi. Burada həmin iki beytin tərcüməsi belə edilib:

*Söz süfrəsi başında fələklə zövq alarsan,
Öz comərdlik töhfənlə məni yada salarsan.
Sənə sadıq, vəfadar olmağın öz yeri var,
Qulluğunda dayanmaq iftixardır, iftixar. [4, s.45]*

Şairin yubileyi ilə bağlı “Yazıçı” nəşriyyatında 1982-ci ildə K.A.Lipskerov və S.V.Şervin-skinin farscadan ruscaya etdikləri “Сокровищница тайн” adlı bədii tərcümə kitabı da işıq üzü gördü. Əsərin bəhslərinin adları belə, qüsurla verilməyinin üstündən ötərək, nümunə göstərdiyimiz beytlərə diqqət çəkmək istəyirəm. Tərcüməçilər islami süfrə mədəniyyətindən xəbərsiz olmalarını tərcümədə açıq-aydın göstərmişlər. Əvvələn, süfrə stol (masa) üzərində olmurdu, yerə salınırdı, ikincisi dəstərxan yaxınlığında itin durub sümük gözləməsi də absurddur. İt saxlanan evə mələklər girməz hədisi-şərifindən tərcüməçilərin xəbərsiz olduğu da aşkara çıxır.

*Ты читай мою книгу, блистая меж звездных гостей,
Со стола своего ты мне кинь хоть немного костей.
Я ведь только твой пес, и расстался я с роком угрюмым
Услужая тебе этим лаем покорным и шумом. [5-6, s.58]*

Əgər rusca olan bu beytləri dilimizə sözbəsöz tərcümə etsək, belə bir mətn alınar:

*“Ulduz qonaqları arasında parlamaqla sən mənim kitabımı oxu,
Masanın üstündən heç olmazsa, mənə bir qədər sümük tolazla.
Axı mən ancaq sənin köpəyiməm, mən taleyin kürlüyündən
ayrılmışam
Sənə öz hürməyimlə təslimlə və hay-küylə xidmət göstərirəm”.*

Bilmirəm, hürən kimdir, ancaq, Şeyx Nizami Gəncəvi şah süfrəsinin pişiyindənsə, öz süfrəsinin pələngi olmağı daha üstün tutmuşdu. Heç kəsin süfrəsinin artığını da gözləməirdi, bunu özü üçün təhqir sayardı. 18-ci ƏL-KƏHF surəsində adı keçən 7 uyarın köpəyi istisna olmaqla, mürdar sayıldığından, şairlər hökmdarların deyil, ancaq Allahın, Peyğəmbərin, İmamın iti olmağı özlərinə şərəf sayıblar. Bir də, Şir bürcündə dünyaya gələnlərin astra-psixologiyasına uyğun olaraq Şeyx heç kəsin, hətta şahların da önündə alçalmağı özünə rəva bilmirdi, onlarla eyni sosial statusun adamı kimi danışdı, təzim etməyi bacarmırdı, yoxsa o, hər hansı bir sarayın mülk üş-şüərası olar, ruzisi bol yaşayardı. Ruscaya edilən bu tərcümə Moskvada Nizami Gəncəvinin beşcildliyi içərisində özünə yer tutmuş və kütləvi tirajla çap olunmuşdu. Həmin kitabları böyük fəxrlə postsovet məkanında yayanlar, əslində dahi şairimizə öz əlimizlə edilən böhtanın coğrafiyasını genişləndirmişlər.

Nizami Gəncəvinin lirikası, “Sirlər xəzinəsi” və “Yeddi gözəl”dən Xəlil Rza Ulutürkün etdiyi tərcümələri 2007-ci ildə ayrıca kitab kimi nəşr olunub. İki beytin tərcüməsini şair-tərcüməçi belə təqdim edir:

*Axşam əl uzadırkən fələklə bir təama,
Sən mənim də qarşıma bir tikə qoy, unutma.
Sənə məhəbbətimi vəsf etdim dönə-dönə,
Qoy sənə qul xidmətim iftixar olsun mənə! [s.137]*

Tərcümədən məlum olur ki, şair Nizami Gəncəviyə böyük bir məhəbbətlə yanaşmış, ancaq sətri tərcümənin cazibəsindən də çıxıb bilməmişdir.

“Məxzən ul-əsrar”ın ən son və ən kamil bədii tərcüməsi, əlbəttə ki, dövrümüzün müqəddir şair-tərcüməçisi Mircəlal Zəkiyəvə məxsusdur. 2007-ci ildə nəşr olunmuş, Şeyx Nizami Gəncəvinin vəzn, üslub və təhkiyəsinə həssaslıqla qoruyan bu tərcümə kitabı, çox təəssüf ki, cəmi min tirajla işıq üzü görüb. Həmin beytləri tərcüməçi belə təqdim edir:

*Çərx ilə həmsüfrə olan axşamı,
Bəndəyə həm süfrədən et ənamı.
Bəndəliyindən vururam dəm sənin,
Dəbdəbədir bəndəliyin həm sənin. [s.54]*

Mircəlal Zəkiyev böyük ədəblə şairin sözünün cövhərini çatdırmağa müvəffəq olmuşdur. O, başqa şair-tərcüməçilərdən fərqli olaraq Şeyx Nizaminin dəri (“dəri”-qapı sözündəndir, saraya məxsus mənasındadır, əyan-əşrəfin yüksək ədalı dili deməkdir) farscasından birbaşa tərcümə edir, əsərin vəznini, bəzən qafiyələrini də saxlayır və çətin anlaşılan hər beytə elmi şərhlər də yazırdı. Bəzən şərhlər yüz səhifəni aşır, dissertasiya həcminə yaxınlaşırdı.

Fars dilindən az-çox xəbəri olanlar bilməmiş deyil ki, “səgit” və “bəndəgit” sözləri birinci şəxsin təkinin mənsubiyyətini, yəni “itliyəm”i və “bəndəliyəm”i yox, ikinci şəxsin təkinə məxsusluğunu, yəni “itliyin”i və “bəndəliyin”i bildirir. Filoloji tərcümədə buraxılan bu bağışlanmaz kobud səhv bədii tərcümələrin əksəriyyətində təkrar edildi.

Əslində beytlərin tərcüməsi belə olmalıdır:

*O gecə ki, fələklə bir süfrədə oturmusan,
Bir qədər sümüklü (kababdan) mənim üçün endir.
Sözümün axırında sənin Köpəkliyindən danışiram,
Bəndə olmağının dəbdəbəsiindən danışiram.*

1110-cu ildən 1228-ci ilədək səlcuqlu Key Qubada qədər Alp Arslanın şəcərəsi Ərzincanda hakim olmuşdu. Beytlər onlardan birinə, 1162-1225-ci illərdə Ərzincan hakimi olmuş Məlik Fəxr əd-Din Bəhram şaha ünvanlanmışdı. Ərzincan hakiminin ismi Bəhram (pəhləvicəsi Vəhram) Mars səyyarəsinin adıdır. Səyyarələr fələkdə, zodiak bürcülərilə bir sferada yerləşir. Günəş sisteminin planetlərilə, o cümlədən Bəhramın (Marsın) da keçdiyi 12 zodiak bürcələrindən üçü süfrə üçün material verir; Qoç, (Həməl – Quzu), Buğa (Sur – Buzov), Oğlaq (Cədi – Çəpiş) ətindən kabab hazırlayıb “fələk süfrəsində məclis qurmağı” poetik obraz kimi görmək olar. Bürclərdəki ulduzları məcazi, xəyali xətlərlə birləşdirəndə şişlər üzərində kabab tikələrini təsəvvür etmək mümkündür. Qalaktikamızda 88 bürc mövcuddur ki, onların içində “Kəlbi-Əkbər” (Böyük Köpək) və “Kəlbi-Əsgər” (Kiçik Köpək) bürcləri də var. Kəlbi-Əkbər bürcündə Şira adında parlaq bir qoşa ulduz var, latıncası Siriusdur. Bu ulduz şahların, sultanların, hökmdarların ulduzu sayılır. “Sənin itliyindən dəm vururam” – deməklə, Şeyx Şira ulduzunun yerləşdiyi Kəlbi –Əkbər bürcünə işarə edir. Ənənəni davam etdirən Mövlanə Məhəmməd Füzuli “Leyli və Məcnun” poemasında elçilik vaxtı açılan süfrənin təsvirində bu priyomdan istifadə etmişdi:

*Olmuşdu dolub kabab ilə xan,
Cədyü Həməl ilə asıman həm. [7, s.89]*

(Süfrə kabab ilə dolmuşdu. Oğlaq-Cədi (çəpiş) və Qoç-Həməl (quzu) bürclərinin ulduzları ilə (süfrədəki kabab kimi) göy üzünü də dolu idi.)

Bəhram – od ünsürlü səyyarədir, mətbəx astralogiyasında od üzərində bişirilən kabab və qovurmanı rəmzləşdirir. Ağzının dadını bilən qurmanlar tikə kababla müqayisədə, ləzzətinə görə, sümüklü bişmişə həmişə üstünlük vermişlər. Şair göy məclisindən sümüklü kabab istəməklə, əsərinin müqabilində ədalətlə, ləzzətli qələmiyyə (qanorar) gözlədiyini bildirir.

“Səg” – köpək sözünü də, tərcümədə göstərildiyi kimi, məğrur şair özünə aid etmir, mətləb “Kəlbi-əkbər” Böyük Köpək bürcünün ən parlaq ulduzu olan, bir müddət səcdə edilmiş Şira (Sirius) barədədir, burada Bəhram şah həmin ulduza gizli deyim vasitəsilə, eyhamla bənzədilir. Şeyxin yaşadığı Gəncə heç bir siyasi, iqtisadi rabitə ilə Ərzincana bağlı və tabe deyildi ki, şair özünü Bəhram şahın təəbəsi, bəndəsi saysın. Bəndəliyindən danışsın – deməklə, şahı Şeyx göylərdən yerə endirir, sonrakı beytlərdə bu fikirləri təkzib etmir. Şair bu iki beytdə bədii fiqur olan istifhamdan bacarıqla istifadə edərək, böyük sənət möcüzəsi yaratmışdır. Bir yandan şaha (böyük) Köpək deyir, ikinci tərəfdən, onun bir dəbdəbəli bəndə olduğuna da öz rişgəndini açıq göstərir. “Dəbdəbə mizənəm” təbil çalırım – ucadan danışsın məcazi mənasını buraya tətbiq etmək düz olmaz. Sözü öz anlamında, yəni, dəbdəbənlə hətta fələklərə ucalasan da, sənə təzim olursa belə, yenə də bir Allah bəndəsisən – kimi başa düşmək lazımdır. Şair burada, həm də dünya malını mürdar ləşə, ona meyil edənləri isə köpəyə bənzədən Peyğəmbər (s.ə.s) hədisinə gizli işarə etmişdi. Fəxr əd-Din Bəhram şah Şeyx Nizaminin gizli eyhamlarını duyub onu layiqincə qiymətləndirməyi bacardı. İndi, ərazi baxımından Türkiyə Cümhuriyyətinin Şərqi Anadolu bölgəsində yerləşən Ərzincanda Tuqay Xatun, Məlik Qazi, Gülçü Baba, Mama Xatunla bərabər məqbərəsi olan Bəhram şah Nizami Gəncəvinin 2242 beytlik “Məxzən ul-əsrar”ına 5000 qızıl dinarla birgə, 5 baş yəhərli-üzəngili at, o dövrdə yüksək dəyərləndirilən, məişətdə əvəzi olmayan 5 seçkin yerli qatır, bahalı daş-qaşla bəzədilmiş libas da göndərdi. XIII yüzil tarixçisi İbn Bibinin 1250-ci ildə yazdığı, 1902-ci ildə Leydendə Paris əlyazması əsasında nəşr olunmuş “Tarix” əsərinin 57-58-ci səhifələrində olan bu məlumatdan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə “Azərbaycan şairi Nizami” adlı monoqrafiyasında istifadə edib. Hər misraya bir qızıl dinardan da artıq gələn bu mükafat şairin fələklər məclisindən gözlədiyi ənəmdən daha artıq çıxdı, ən səxavətli sifarişçi hər beytə bir qızıl dinar verərdi. O vaxta qədər heç bir şair belə yüksək qələmiyyə almamışdı.

Nəticə / Conclusion

Bütün bu deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, Dünya ədəbiyyatının korifeyi Şeyx Nizami Gəncəvinin əsərlərinin həm filoloji, həm də bədii tərcümələrinə xüsusi həssaslıqla yanaşmaq lazımdır. Yubileyləri ərəfəsində 1945-1947 və 1980-1981-ci illərdə tələsik edildiyi üçün heç bir tərcümə qüsurlardan xali deyil və təzələnməsinə böyük ehtiyac var.

Ədəbiyyat / References

1. نظامی گنجوی، مخزن الاسرار، باکو 1960
2. Nizami Gəncəvi. “Sirlər xəzinəsi” (fil.tərc.). Bakı, Elm, 1981
3. Низами Гянджеви. «Сокровищница тайн» (фил. перевод). Баку, ЭЛМ, 1983
4. Nizami Gəncəvi. “Sirlər xəzinəsi” (tərc.S.Rüstəm və A.Sarovlu). Bakı, Yazıçı, 1981
5. Низами. «Сокровищница тайн» (пер. К.А. Липскерова и С.В. Шервинского). Москва, гос.изд.Худ.Лит. 1959
6. Низами Гянджеви. «Сокровищница тайн» (пер. К.А. Липскерова и С.В. Шервинского). Баку, ЭЛМ, 1983, Язычы, 1982
7. Füzuli. “Əsərləri”. 6 cildə, II cild, Bakı, Azərbaycan, 1996
8. Əlyazma kitabı, 1036/1628, PDF محمد ابن عبدالخالق ابن معروف گیلانی
9. Əlyazma kitabı, PDF فرهنگ مثنوی
10. Əlyazma kitabı, PDF فرهنگ فارسی بفارسی
11. 1375, 6 cildə, تهران فرهنگ معین. فرهنگ فارسی.
12. اقل العلماء مير محمد كريم العلوي الحسيني الموسوي الباكوي. كتاب كشف الحقائق عن نكت الايات و الدقائق Bakı, 1222/1906, 3 cildə, III cild

О переводе двух бейтов из «Сокровища тайн»

Фирудин Гурбансой

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

Резюме. Наука о звездах была частью системы знаний в системе общего образования в средние века. Кто мало знает об этой системе знаний, слов понимает только в лексическом смысле их переводы и комментарии не так хороши и точны. Многослойные слова великого мастера такого как шейх Низами Гянджеви, иногда вступают вместо символов и намеков. Корифей мировой литературы Шейх Низами Гянджеви создал образец высокого художественного выражения в первом эпосе «Махзан уль-асраф» (Сокровище тайн) с намеком на звезду Сириус.

با فلک آنشب که نشینی بخوان
پیش من افکن قدری استخوان
کاخر لاف سگیت تی زخم
دبدبه بندگیت می زخم

Си́риус от латинского Sirius, – альфа звезда созвездия Большого Пса (лат. α Canis Majoris). В астрологии это звезда символизирует славу, роскошь, трон, высокую государственную службу. На одах хвале очень высокопоставленные, знатные и влиятельные людей поэты часто показывают эту звезду. Слово «собака» в тексте означает название созвездия. Поскольку переводчик не обладал астрологическими знаниями, он понял текст буквально и перевел его таким образом, который не соответствовал характеру нашего великого поэта:

*В ту ночь, когда ты с небесводом сядешь за стол, чтобы отведать
(мой гостинец),
Подбрось и мне несколько костей.
(Ведь, в конце - концов) кичусь тем, что я твой пес,
И громко кричу, что я твой раб.*

И в поэтических переводах подлинность мыслей шейха Низами Гянджеви искажается при дословном переводе неоднозначных слов.

Ключевые слова: Сокровище тайн, филологический перевод, звезда Си́риус, созвездия Большого Пса

Nizami Gəncəvinin əsərlərində Azərbaycan tarixi məsələləri

Mübariz Ağalarlı

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: mubariz.aqalar@gmail.com

Annotasiya. Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində ədəbi əsərlərin, folklor nümunələrinin, mifoloji-fəlsəfi baxışların müstəsna rolu vardır. Bu baxımdan dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin əsərləri ümumbəşəri ədəbi mahiyyət daşımaqla yanaşı, həmçinin türk-müsəlman dünyasının, xüsusilə də Azərbaycan tarixinin tədqiq olunmasında olduqca böyük əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, Nizami Gəncəvi öz məşhur “Xəmsə”sini zəngin tarixi proseslərin ardıcılığı üzərində yaratmışdır. Belə ki, o, ilk növbədə tarixi və ədəbi qaynaqlardan yararlanaraq bu məlumatlardan öz əsərlərində mənbə kimi istifadə etmişdir. Nizami Gəncəvi bu qaynaqlardan bir tarixçi kimi olmasa da, bir şair və görkəmli mütəfəkkir kimi yararlanmışdır. Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin görkəmli nümayəndəsi, bəşəriyyətin ədəbi incilər yaradan görkəmli nümayəndələri sırasında öncüllərdən biri olan Nizami Gəncəvinin əsərləri Azərbaycan tarixinin ən qiymətli qaynaqları arasında yer alaraq tarix yazımında olduqca böyük önəmə malikdir.

Açar sözlər: Azərbaycan şairi, Nizami Gəncəvi, “Xəmsə”, Azərbaycan tarixi, qaynaqlar

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.11.2021; qəbul edilib – 15.11.2021

Issues of Azerbaijani history in Nizami Ganjavi's works

Mubariz Aghalarli

Doctor of Philosophy in History

Institute of History named after Abbasgulu Agha Bakikhanov of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: mubariz.aqalar@gmail.com

Abstract. The literary works, folklore examples, mythological and philosophical views have an exceptional role in the study of Azerbaijani history. In this particular, besides having a universal literary essence the works of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi are also very important in the study of the Turkish-Muslim world, especially the history of Azerbaijan. It should be emphasized that Nizami Ganjavi created his famous "Khamsa" based on a series of rich historical processes. For this reason, he used this information as a source by benefiting of historical and literary sources in his works. Nizami Ganjavi used these sources not as a historian but as a writer and an outstanding thinker. The works of Nizami Ganjavi, the prominent representative of Azerbaijani literary history, one of the leading figures among the prominent representatives of humanity who created literary pearls are among the most valuable sources in the history of Azerbaijan and are of great importance in historiography.

Keywords: Azerbaijani poet, Nizami Ganjavi, “Khamsa”, Azerbaijani history, sources

Article history: received – 05.11.2021; accepted – 15.11.2021

Giriş / Introduction

Bəşər tarixinin nadir ədəbi şəxsiyyətlərindən biri olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığı səkkiz əsrdən artıqdır ki, xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Dahi sənətkarın bütün həyatı və zəngin ədəbi fəaliyyəti həmin dövrdə təkcə Azərbaycanın deyil, eyni zamanda Yaxın və Orta Şərqi ədəbi-mədəni mühitinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Gəncə şəhərində yaşayıb-yaratmış dahi mütəfəkkir dünya poeziyasına bir-birindən dəyərli söz sənəti inciləri bəxş etmişdir.

Nizami Gəncəvi ümumbəşəri mahiyyət daşıyan, ecazkar poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və şeiriyyəti görünməmiş yüksəkliklərə qaldırmışdır. Mütəfəkkir şairin məşhur “Xəmsə”si insanlığın mənəvi sərvətlər axtarışının zirvəsində dayanaraq, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur.

Əsas hissə / Main Part

Məlumdur ki, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində ədəbi əsərlərin, folklor nümunələrinin, mifoloji-fəlsəfi baxışların müstəsna rolu vardır. Bu baxımdan Nizami Gəncəvinin əsərləri ümumbəşəri ədəbi mahiyyət daşımaqla yanaşı, həmçinin türk-müsəlman dünyasının, xüsusilə də Azərbaycan tarixinin tədqiq olunmasında olduqca əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycanın təkcə dahi şairi deyil, həm də böyük mütəfəkkiri və filosofu olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığının ana kontekstinə tarix təşkil etməkdədir. Bu baxımdan Nizami Gəncəviyə filosof-şair dediyimiz kimi, tarixçi-şair də deyə bilərik. Tarix Nizami üçün təkcə bir mövzu arsenalı deyil, həm də gələcək nəsillərə nümunə kimi təqdim edilə biləcək qlobal bəşəri metahadisədir [8, s.5].

Dahi mütəfəkkir öz poemaları ilə, nəinki Şərq, eləcə də dünya poeziyasının inkişafına böyük töhfə vermişdir. Nizami öz məşhur “Xəmsə”sini zəngin tarixi fabula üzərində yaratmışdır. Belə ki, o, əvvəlcə tarixi hadisələr və şəxsiyyətlər haqqında kitabları, el rəvayətlərini və hekayələri oxuyaraq, yazdığı əsərlərdə mənbə kimi istifadə etmişdir. Doğrudur, Nizami yazılı və şifahi məlumatlardan tarixçi kimi olmasa da, bir ədib və mütəfəkkir kimi istifadə etmişdir [10, s.123].

Beş poemadan ibarət olan “Xəmsə” – “Sirlər Xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi Gözəl”, “İskəndərnamə” Nizami Gəncəvinin dünya mədəniyyətinin dahiləri ilə bir sıraya qoydu və onu yetişdirən Azərbaycan xalqına böyük şöhrət gətirdi. Onun yaşadığı dövrdə Azərbaycanda Atabəy Eldənizlər, Şirvanşahlar dövləti, eləcə də Ağsunqurilər hakimlik edirdi. Şair öz əsərlərini məhz bu sülalələrin mədhinə həsr etmişdir. Nizami “Məxzənül-əsrar” məsnəvisini Ərzincan hökmdarı Fəxrəddin Bəhram şah Mənküçəkə, “Xosrov və Şirin” əsərini Azərbaycan Atabəylərindən Məhəmməd Cahan Pəhləvanın adına yazmış, rəsmi olaraq isə İraq Səlcuq sultanı III Toğrul, “Leyli və Məcnun”u Şimali Azərbaycanda ən uzunömürlü dövlət olmuş Şirvanşahların güclü hökmdarı Axsitan Məlik Mənuçöhrə, “Yeddi gözəl” əsərini Marağa hökmdarı Ağsunquri Əlaəddin Körp Aslana, “İskəndərnamə”nin isə “Şərəfnamə” hissəsini Atabəy Əbu-Bəkrə, “İqbalnamə” adlanan ikinci hissəsini isə Mosul Atabəylərindən İzəddin Məsudə ithaf etmişdir [10, s.124]. Bu amil Nizami yaradıcılığında ədəbi tərəflərlə yanaşı, tarixi, siyasi, ictimai-sosial proseslərin də yer almasında mühüm amillərdən biri olmuşdur. Həmçinin Nizami Gəncəvi yaradıcılığının məhz Azərbaycan hökmdarlarına ithaf olunması, bu tarixi şəxsiyyətin gerçək bir azərbaycanlı olmasını danılmaz edən amillərdəndir.

Məlumdur ki, Nizami Gəncəvi yaradıcılığına, onun tarixi, siyasi, xüsusilə də ideoloji fikirlərinə kompleks şəkildə yanaşaraq görkəmli şair haqqında olduqca əhəmiyyətli əsər yazan şəxsiyyətlərdən biri də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucusu Məhəmməd Əmin Rəsulzadə olmuşdur. Qeyd edək ki, Nizami yaradıcılığında tarixi, siyasi fikirlərin yer alması, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “Azərbaycan şairi Nizami” əsərinin yazılmasında əsas amillərdən biri olmuşdur.

M.Ə.Rəsulzadə öz əsərində böyük böyük fəxr hissi ilə yazırdı ki, “Yunanlar dünyaya Home-ri, iranlılar Firdovsini, italiyalılar Vergilini vermişlərsə biz də Nizamini vermişik [9, s.13].

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “Azərbaycan şairi Nizami” əsəri Nizami Gəncəvi yaradıcılığının ən mükəmməl şəkildə tədqiq edilməsi ilə seçilir. Bu tədqiqatda Nizami və türklük məsələləri milli düşüncə işığında böyük məharətlə araşdırılmışdır.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə öz əsərində Nizaminin bir azərbaycan şairi olmaqla bəşəriyyətə verdiyi töhfələri bu şəkildə ifadə edir: “Konuları araşdırılınca Nizaminin fars nasionalizmindən uzaq, türk sevgisi ilə dolğun, Qafqaz mühit və şərtlərinə bağlı, yurdunun tarixi müqəddərat və geopolitikindən doğan daimi qayğılarla ilgili olduğu görülür ki, bu surətlə o, əlbəttə, bir Azərbaycan şairidir” [9, s.45].

Nizami Gəncəvi əsərlərində türk tarixi və dövlətçilik sistemini, ədalətli idarəçilik prinsiplərini önə çəkərək, türkləri ədalət simvolu olaraq tərənnüm edir. Ədalət üzərinə qurulmuş dövləti idealizə edən Nizami bu idealını türk dövləti formasında tapır. Dahi mütəfəkkir “Sirlər xəzinəsi” əsərində zülmə uğramış yaşlı bir qadının dili ilə Böyük Səlcuqlu Sultanı Səncərə xitabla: – Madam ki, ədalətsizliyə təhəmmül edirsən, demək ki, türk deyilsən!” deyir [9, s.166].

Türklər tarixi boyu hər zaman öz ədaləti ilə seçilmişdir. Bu indiki dövr üçün də belədir. Türk hər zaman mərd, igid, qəhrəman, gözəl, ədalətli, yüksək insani keyfiyyətləri ilə seçiləndir. Nizami insani gözəlliklə yanaşı, təbiət gözəlliyindən bəhs edərkən də türk sözündən istifadə etmişdir [4, s.32].

N.Gəncəvi əsərlərinin yüksək elmi dəyərə malik olmasını onun müxtəlif dillərdə olan qaynaqlardan istifadə etməsi ilə birbaşa əlaqələndirmək mümkündür:

*Ən qədim tarixi aşarlardan mən,
Yahudi, nəsrani, pəhləvilərdən
Ən incə sözləri əlimə saldım,
Qabığı ataraq, məğzini aldım.* [6, s.54]

Nizami Gəncəvi qaynaqlardan istifadə edərkən xüsusilə qeyd edir ki, mövcud olan tarixi məlumatlar, gerçək şərait, dövrün siyasi şərtləri, tam olaraq gerçək tarixi, ədəbi əsərlərin yazılmasını imkansız edir və tarixçiləri buna görə ittiham etmək doğru deyildir. Tarixi faktların subyektivliyi haqda Nizami yazır:

*Ən doğru sözlər ki, oyadır maraq,
Tarixdən onları birbir alaraq
Düzdüm dastanıma, əsər yaratdım,
Ağla sığmayanı büsbütün atdım...
...Təqdimi, təxiri tutmayın nöqsan,
Nöqsana məcburdur hər tarix yazan.* [7, s.45]

Şair, “Xəmsə”-sində xalqımızın zəngin keçmişinə, eləcə də bir sıra dünya ölkələrinin keçdiyi tarixi yolun təsvirinə geniş yer vermişdir. Nizami Gəncəvi “Xəmsə”-ni təşkil edən “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin” “Yeddi gözəl” ilə yanaşı yaradıcılığında tarixi faktların söz sənəti ilə vəhdətini özündə ehtiva edən əsərlərindən biri “İskəndərnamə” poeması olub, “Şərəfnamə” və “İqbalnamə” olmaqla iki ədəbi və elmi xarakteristikaya malik hissələrdən ibarətdir [11, s.115]. Görkəmli ədib “İskəndərnamə” əsərində istər dünya tarixi, istərsə də Azərbaycan tarixi haqqında dəyərli məlumatlar vermişdir.

Tanış olduğumuz qaynaqlar söyləməyə əsas verir ki, bir çox mənbələr Cənubi Qafqazın siyasi tarixi keçmişi onun mədəniyyəti kimi həm qədim dövrə aid, həm də erkən orta əsrə dair məlumatlarla zəngindir. N.Gəncəvi də “İskəndərnamə”də Cənubi Qafqazın tarixinə dair bir-birindən maraqlı faktlar təsvir etmişdir. Keyxosrovun döyüşdən sonra dağa çəkilib qeyb olması ilə əlaqədar

olaraq Avropa və Asiya tədqiqatçıları ilə yanaşı, dahi Nizami Gəncəvinin də Keyxosrovun Dərbənd yaxınlığındakı bir dağda saxlanan qızıl taxtı ilə əlaqədar yazıları vardır.

*Sərir adlanır o mübarək məzar,
Orda Keyxosrovun taxtı-camı var.
Keyxosrov mülkündən köçüb gedərkən,
Taxtına, tacına bu yerdir məskən. [6, s.232]*

Nizami Gəncəvi əsərlərində Azərbaycanın tarixi ilə yanaşı, toponimləri haqqında əhəmiyyətli məlumatlar verməkdədir. Onun əsərlərində Ərməniyyə adı tez-tez işlənən coğrafi ərazinin türk xanımı Məhin Banunun hökmranlığı altında olduğunu göstərir [2, s.29].

Müəllif “İskəndərnamə” və “Xosrov və Şirin” əsərində erməniyyə bölgəsinin indi bizim erməni adlandırdığımız haylara məxsus ərazi olmadığını, erkən orta əsrlər dövründə mövcud olmuş Azərbaycan Alban dövlətinin hüduqları daxilində göstərir. O, Bərdə hakimi Məhin Banunun İran yaylasından başlayaraq Ərmən vilayətini də içinə alan böyük bir ərazilərə hökmranlıq etdiyini yazaraq Şəmirə-Məhin Banun yaylağının Ərmən dağları, ovlağının isə Abxaz düzənliyi olduğunu göstərir, xatunun idarəçiliyi altındakı bu dövlətin paytaxtının isə Bərdə olduğunu yazır [10, s.124].

Şairin “İskəndərnamə” əsərinin “Şərəfnamə” qismində geniş yer verdiyi hadisələrdən biri e.ə. IV əsrdə baş vermiş və öz gedişatı ilə Cənubi Qafqazın tarixi vəziyyətinə yön vermiş hadisələrdən olan Makedoniyalı İskəndlə Əhəməni hökmdarı III Dara arasında baş vermiş döyüşdür. Bir neçə il müxtəlif zaman aralıqları ilə baş verən bu döyüşlər geniş təfəsilatı ilə təsvir edilir:

*Ordu toplanınca uca İskəndər,
Əmr etdi sayından verilsin xəbər.
Sayçılar məlumat verdi padşaha,
Altı yüz min əsgər gəlmiş dərgaha. [6, s.116]*

Antik müəlliflərin verdiyi məlumata görə, Əhəməni imperiyasının taleyini həll edən məşhur Qavqamel döyüşündən əvvəl Azərbaycan hökmdarı Atropat, III Dara tərəfindən Makedoniyalı İskəndərə qarşı göndərilən atlı kəşfiyyat dəstəsinə başçılıq edirdi [5, s.78].

Məlumdur ki, tarixin bütün mərhələlərində xalqımızın yaratdığı maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələri təkcə bizim deyil, digər xalqların da mədəni dəyərlərinin formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Təəssüflər olsun ki, bəşəriyyət üçün nümunə olacaq bu dəyərlər sistemi, zaman-zaman baş verən təbii fəlakətlər və müharibələr nəticəsində ciddi sınaq qarşısında qalıb, bəzi hallarda isə yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşmişdir. Tarixən ölkə ərazisində baş verən zəlzələlər və kütləvi şəkildə yayılan xəstəliklər təkcə mənəvi dəyərlərə ziyan vurmamış, həmçinin çoxsaylı insan itkisi ilə nəticələnib, demoqrafik proseslərə öz mənfi təsirini göstərmişdir [1].

Dahi mütəfəkkir öz ədəbi əsərlərini yaradarkən Azərbaycan tarixinin faciəvi anlarını yaddan çıxarmamış, ölkəmizin məruz qaldığı təbii fəlakətləri də nəzmə çəkmişdir. Nizami Gəncəvi doğma şəhəri olan Gəncədə 1139-cu ildə baş verən dağıdıcı zəlzələnin törətdiyi fəsadları özünün “İskəndərnamə” poemasında qələmə alaraq yazır: Bu təbii fəlakət haqqında məlumata Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” poemasında da rast gəlirik:

*Qopdu bir zəlzələ, göyü oynatdı,
Şəhərlər dağılıb yerlərə batdı.
Heç bir göz səlamət qalmadı inan,
Matəm sürməsinə qərq oldu cahan.
O qədər xəzinə batdı o gecə,
O şənbə gecəsi yox oldu Gəncə.*

Nizami Gəncəvi yaradıcılığının ictimai-siyasi və sosial dəyərləri arasında özünəməxsus yeri olan, ədalətli hökmdar və ideal cəmiyyət arzusunu ifadə olunmasıdır. Müəllifin “Yeddi Gözəl” əsərinin əsas qayəsini təşkil edən ədalətli hökmdar, ədalətli cəmiyyət yaratmaq ideyası, bir tərəfdən sabit siyasi hakimiyyətin mövcudluğu, cəmiyyət arasında dincliyin, əmin-amanlığın bərpası arzusu idisə, digər tərəfdən bəşəriyyətə fəlakətlər bəxş edən ədalətsiz müharibələrə son qoymaq çağırışı idi. Bu çağırışı müəllifin “Sirlər xəzinəsi” əsərində də müşahidə edə bilərik. Bu əsərlərdə müəllifin yaratdığı ədalətli hökmdar obrazı yalnız məhdud çərçivədə deyil, həm də bütün bəşəriyyətin hökmdarı hesab ediləcək xüsusiyyətlərə malik olmalı idi. Həmçinin dahi mütəfəkkir ədalətli cəmiyyət, ədalətli hökmdar anlayışlarını təkcə ədəbi prizmadan deyil, həm də siyasi və tarixi kontekstdən dəyərləndirmişdir.

Nəticə / Conclusion

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığının tarixi aspektlərinin önündə gələn amillərdən biri də əsərlərində tarixi şəxsiyyətlər haqqında verilən məlumatlardır. Xüsusilə də “Sirlər xəzinəsi” məsnəvisində bir çox tarixi şəxsiyyətlərin həyatı, fəaliyyəti haqqında məlumatlara rast gəlinir. Məhəmməd Peyğəmbər, İsa Peyğəmbər, Sasani hökmdarı Adil Nuşirəvan (531-579), Xəlifə Harun ər Rəşid, Qəznəvi hökmdarı Sultan Mahmud Qəznəvi, Səlcuq hökmdarı Sultan Səncər, Ərzincan və Ərzurum hakimi Fəxrəddin Bəhram şah (1162-1225) kimi tarixi şəxsiyyətlərin obrazı Nizami yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir [3].

Ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin görkəmli nümayəndəsi, bəşəriyyətin ədəbi incilər yaradan görkəmli nümayəndələri sırasında öncüllərdən biri olan Nizami Gəncəvinin əsərləri Azərbaycan tarixinin ən qiymətli qaynaqları arasında yer alaraq tarix yazımında olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat / References

1. Ağalarlı M. Azərbaycandakı təbii fəlakətlər tarixin yaddaşında. <https://525.az/news/139628-azerbaycandakı-tebii-felaketler-tarixin>
2. Bakıxanov A. Gülüstani-İrəm. Bakı: “Mömin”, 2001.
3. Bədəlova T. Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” məsnəvisində tarixi şəxsiyyətlər. <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/nizami-gencevin>
4. Əhmədova G. Nizami Gəncəvi və türklük Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin tədqiqatlarında. Proceedings International Conference on Works by Nizami Ganjavi as a literary and historical source. Baku, Azerbaijan University, 7 may.
5. Əliyərli S. Azərbaycan tarixi. (Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər). Bakı: Çıraq, 2009.
6. Gəncəvi N. Şərəfnamə. Bakı: “Lider”, 2004.
7. Gəncəvi N. İskəndərnamə. Bakı: “Çaşıoğlu”, 2004.
8. Kərimli T. Nizami və tarix. Bakı: “Elm”, 2002.
9. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, 2011.
10. Süleymanova S. Nizami Gəncəvinin əsərlərində tarixi hadisələrə baxış. Proceedings International Conference on Works by Nizami Ganjavi as a literary and historical source. Baku, Azerbaijan University, 7 may.
11. Şahverdiyeva Z. Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” poemasında tarixi motivlər. Proceedings International Conference on Works by Nizami Ganjavi as a literary and historical source. Baku, Azerbaijan University, 7 may.

Вопросы истории Азербайджана в творчестве Низами Гянджеви

Мубариз Агаларлы

Доктор философии по истории

Институт истории имени Абасгулу Ага Бакиханова НАНА. Азербайджан.

E-mail: mubariz.aqalar@gmail.com

Резюме. Литературные произведения, образцы фольклора, мифологические и философские взгляды играют исключительную роль в изучении истории Азербайджана. В частности, произведения великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви, помимо универсальной литературной сущности, также имеют большое значение в изучении тюркско-мусульманского мира, особенно истории Азербайджана. Следует подчеркнуть, что Низами Гянджеви создал свою знаменитую «Хамсу» на основе ряда богатых исторических процессов. По этой причине он использовал эту информацию в качестве источника, опираясь на исторические и литературные источники в своих произведениях. Низами Гянджеви использовал эти источники не как историк, а как писатель и выдающийся мыслитель. Произведения Низами Гянджеви, выдающегося представителя истории азербайджанской литературы, одного из ведущих деятелей среди видных представителей человечества, создавших литературные жемчужины, являются одними из ценнейших источников в истории Азербайджана и имеют большое значение в историографии.

Ключевые слова: азербайджанский поэт, Низами Гянджеви, «Хамса», история Азербайджана, источники

Nizami Gəncəvinin estetik görüşlərinin intermediallıq kontekstində analizi

Mətanət Vahidova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: vahidovametamet@gmail.com

Annotasiya. Klassik ədəbiyyatda intermediallığın təzahürü olan ekfrasisə dair onlarla nümunə göstərmək mümkündür. Nizami Gəncəvinin sənətlərə sevgisi, bu mövzular üzrə kifayət qədər bilgiyə malik olması onun hər poemasında musiqi, heykəltəraşlıq, rəssamlıq, nəqqaşlıqla bağlı məqamlara bu və ya digər dərəcədə yer ayırmasından da görünür. Onun yaradıcılığında musiqi və rəsm sənətinə xüsusi münasibət bir çox tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanmış, mövzu ətrafında müxtəlif araşdırmalar ərsəyə gəlmişdir.

Nizamiyə görə, sənət birləşdirici enerjiyə malikdir. Onun əsərlərində hətta epizodik obraz və ya hadisə belə, şairin sənət konsepsiyasını aşkara çıxarır. Bu baxımdan təsviri sənət və musiqi ilə bağlı olan ideyalar əsərin nüvəsinə daxil olaraq, intermedial kontekst yarada bilir. İntermediallıq haqqında yalnız o zaman danışmağa dəyir ki, simvollar koqnitiv yaradıcılığın əsas elementlərinə çevrilə bilsin, əsərin xarakterinin, mahiyyətinin formalaşmasında hər hansı rola malik olsun. Odur ki, Nizami yaradıcılığında sənətə münasibət heç də öləri və ya təsadüfi xarakterli deyil.

Mütəxəssislər Nizami yaradıcılığını dövrün musiqi sənəti ilə bağlı təsəvvürə malik olmaqda ən dəyərli nümunələrdən hesab edirlər. Digər əsərlərində musiqi elementlərinə öləri rast gəlinə də, “Xosrov və Şirin” Nizaminin musiqiyə ən geniş yer verdiyi poemasıdır. Xosrovlə Şirinin musiqi üstündə Barbəd və Nikisanın dilindən deyişməsi əsərin bir neçə fəslini təşkil edir. Burada biz dahi şairin musiqinin dərin bilicisi olduğunu görə bilirik. Nizami Gəncəvinin bütün yaradıcılığında təsviri ekfrasisə olduğu kimi, musiqi ekfrasisinə də onlarla nümunə göstərmək mümkündür. Onun nəhəng yaradıcılığını digər aspektlərdən olduğu kimi, intermediallıq kontekstindən də araşdırdıqca çox dərin, fəlsəfi, psixoloji qatlara enmək, bədii-estetik dünyagörüşünün detallarına bələd olmaq mümkündür.

Açar sözlər: intermediallıq, Nizami Gəncəvi, musiqi, ekfrasis

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 04.10.2021; qəbul edilib – 14.10.2021

Analysis of Nizami Ganjavi's aesthetic views in the context of intermediality

Matanat Vahidova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: vahidovametamet@gmail.com

Abstract. There are dozens of examples of ekphrasis manifestations of intermediality in the classical literature. Nizami Ganjavi's love for the arts and his sufficient knowledge of these topics can be seen in the fact that in each of his poems he devotes more or less space to music, sculpture and painting. In his work, a special attitude to music and painting has been emphasized by many researchers, and various studies have been conducted on the subject.

According to Nizami, art has a unifying energy. Even an episodic image or event in his works reveals the poet's concept of art. In this sense, ideas related to fine arts and music can enter the core of a work and create an intermedial context. Intermediality is worth talking about only if the

symbols can become the main elements of cognitive creativity, have any role in shaping the character and essence of the work. Therefore, the attitude to art in Nizami's work is not spontaneous or accidental.

Specialists consider Nizami's work to be one of the most valuable examples of having an idea about the musical art of the time. Although it is found in other works due to its musical elements, "Khosrov and Shirin" is Nizami's poem that gives the most space to music. Khosrov and Shirin's Barbed and Nikisa conversations over music form several chapters. It is possible to show dozens of examples of musical ekphrasis in Nizami Ganjavi's all work, as well as in the descriptive ekphrasis. As we study his great work in the context of intermediality, as well as in other aspects, it is possible to descend to very deep, philosophical, psychological layers, to get acquainted with the details of his artistic and aesthetic worldview.

Keywords: intermedialism, Nizami Ganjavi, music, ekphrasis

Article history: received – 04.10.2021; accepted – 14.10.2021

Giriş / Introduction

Ekfrasis yalnız struktur-semantik vahid olmayıb, poetikanın vacib elementlərindən biri kimi, həmçinin müəllifin və personajlarının mənəvi dəyərlərini, estetik baxışlarını əks etdirməkdə əhəmiyyətli rol oynayır. Ədəbiyyatın musiqi və təsviri sənətlə qarşılıqlı əlaqəsi intermediallıq kontekstində yalnız son onilliklərdə ədəbiyyatşünaslıq predmeti olaraq öyrənilməyə başlasa da, ümumən bu münasibətlərin mövcudluğu antik dövrlərə gedib çıxır. İstər Şərq, istərsə də Qərb klassik ədəbiyyatında intermediallığın təzahürü olan ekfrasisə dair onlarla nümunə göstərmək mümkündür.

Əsas hissə / Main Part

Nizami Gəncəvi yaradıcılığında musiqi və rəsm sənətinə xüsusi münasibət bir çox tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanmış, mövzu ətrafında müxtəlif araşdırmalar ərsəyə gəlmişdir. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə "Azərbaycan şairi Nizami" əsərində dahi şairi "rəng və ahəngi sevən sənətkar" adlandırır [6, s.276].

Böyük söz ustasının digər sənətlərə sevgisi, bu mövzular üzrə kifayət qədər bilgiyə malik olması onun hər poemasında musiqi, heykəltəraşlıq, rəssamlıq, nəqqaşlıqla bağlı məqamlara bu və ya digər dərəcədə yer ayırmasından da görünür. Nizamiyə görə, sənət birləşdirici enerjiyə malikdir. Təsədüfi deyil ki, ikinci poemasında Şirin Xosrovu rəssam Şapurun çəkdiyi rəsmdə görür və aşiq olur. Şapur 3 gün ardıcıl eyni şəkli çəkir və Şirin rəsmi hər dəfə görəndə Xosrova bir az da vurulur. Müxtəlif poemalarında Nizami təsviri sənətlə bağlı epizodlar təqdim edir: Fərhadın əsərləri haqqında şövlə bəhs etməsi, Nüşabənin sarayındakı ipək üzərindəki rəsmlərin təsviri, rəssamlar arasında keçirilən müsabiqə və s.

Fərhad əsərdə usta bir sənətkar kimi əvvəlcə Çində birlikdə sənət öyrəndiklərini deyən Şapurun dilindən öyülür: (*Külünlə başlarkən sənətkarlığa / Yeri quş qayırib yüklər balığa. / Qızıl bir rəng alır işindən güllər / Daşlara dəmirlə Çin nəqşi çəkər*) [4, s.182]. Şapurun rəssamlıq hünəri 3-cü əsrdə yaşamış böyük sənətkar Mani ilə müqayisə edilir ("*Nəqqaşlıqda Maninin yenidən (dünyaya) gəlməsi müjdəsini verirdi*") [2, s.61], yaxud "*Mani qüdrətli nəqqaş içəri girdi, Öpüşləri ilə yerə naxış vururdu*" və s.) [4, s.103]; Fərhadın Bisütun dağını çapıb rəsmlər nəqş etməsi isə Maninin ən məşhur "Ərjəng" əsəri ilə müqayisə edilir ("*Şirinin surətini külünlə o daşın üzərinə (Mani) Ərjəngi çəkdiyi kimi həkk etdi*") [2, s.188].

"Xosrov və Şirin", "Yeddi gözəl" poemalarında sadəcə öz sənətkar qəhrəmanlarının qabiliyyətini təsvir etmək üçün müqayisə müstəvisində böyük sənətkar Maninin adını bir neçə yerdə çə-

kən Nizami Gəncəvi “İskəndərnamə”nin “Rum və Çin nəqqaşlarının yarışı” adlı hissəsində ondan Reydən Çinə yola düşən peyğəmbər olaraq bəhs edir.

Həmin fəsildə kimin daha yaxşı sənətkar olduğunu müəyyənləşdirmək üçün şahla xaqanın hüsurunda Rum və Çin rəssamı arasında müsabiqə təşkil edilir. Aralarına pərdə çəkilir. Müəyyən olunmuş vaxtdan sonra ərsəyə gələn isə iki rəssamın yaratdığı tamamilə eyni 2 rəsm əsəri olur. Bu vəziyyət hər kəsi çaşdırır, qərar verməkdə çətinlik çəkirlər. Pərdə qaldırıldıqda rumlu rəssamın lövhəsi üzərində həmin o mükəmməl rəsm görünür, çinli rəssamın əl işi isə parıldayınca cilalanmış boş bir lövhədən ibarət olur. Pərdə yenidən örtüldüyü zaman hər ikisinin lövhəsində yenə eyni rəsm canlanır. Və beləcə, aydın olur ki, Çin rəssamı rəsm çəkməmiş, öz lövhəsini rəqibinin çəkdiyini ayna kimi əks etdirəcəyi qədər cilalamışdır. Lakin müsabiqənin məğlubu olmur, hər ikisinin gördüyü işi mükəmməl yerinə yetirdiyi deyilir.

Burada hər iki rəssamın əl işini şair metaforik olaraq “Ərjəng” adlandırır (“*Hər iki “Ərjəng”in birdir peykəri*”). “Ərjəng” rəssam, nəqqaş Mani tərəfindən gözəl rəsmlərlə bəzədilmiş bir kitabdır. Rəvayət olunur ki, bu kitabda o qədər gözəl şəkillər varmış ki, Mani onun səmadan göndərildiyini, müqəddəs olduğunu iddia etmiş. Poemanın sonrakı sətirələrində Nizami nəqqaş Maninin sənətkarlığını Çinə səfəri zamanı qarşılaşdığı vəziyyətlə bağlı şərh edir: gəlişindən xəbər tutan rəssamlar onu sınamaq üçün daş hovuz üzərində su illüziyası yaradırlar. Rəsm o qədər məharətlə işlənir ki, susuz çöllərdə günlərcə əziyyət çəkən Mani aldanıb hovuzla tərəf qaçır. Su doldurmaq məqsədilə “hovuz”u toxundurduğu kuzəsi sınır. Mani çinli sənətkarların hiyləsini anlayıb bu rəsm üzərinə həqiqidən seçilməyən, üstünə qurdlar darıxmış ölü it şəklində çəkir – susuzluqdan yansa da, kimsə bu köpək leşinə görə bu daş hovuzla yaxınlaşmasın, xəyalı puç olmasın deyər. Beləcə, Nizami nəqqaş Maninin yüksək istedadı ilə yanaşı, zəkasından da söz açmış olur: “*Onun zəkasının göstərdiyi sehrkarlıqdan \ Ona və onun Ərjənginə sığındılar.*” Bu epizodda təsviri sənətdə estetik mövqe baxımından realizm nümunəsini görürük.

Sənətsünas Telman İbrahimov Nizaminin “Rum və Çin nəqqaşlarının yarışı” süjeti vasitəsilə təsviri sənətin ikili təbiəti barədə fikir yürütdüyünü qeyd edərək yazır: “*İki təsvir üsulu var və onlara uyğun – iki növ rəssam var: Birincisi – heçdən reallıq yaradan, ikincisi – mövcud reallığın kamil güzgüsünə çevrilərək sənət yaradan.*” (Müəllif bu mövzudakı qısa fikirlərini belə bir qeydlə tamamlayır: “*P.S. Kim deyər bilər ki, Nizami Gəncəvi filosof, şairlə bərabər, sənətsünas olmayıb?!*”) [7, s.3].

Əlbəttə, burada reallığı “heçdən” yaratmaq məsələsi mübahisəlidir. Çünki nə olursa olsun, sənətin əslisi artıq Mütləq Yaradan tərəfindən yaradılıb və istənilən sənət reallıqda artıq var olanın əksidir. Sənətin ontoloji əsasına istinad edən Platonun mimesis (təqlid) nəzəriyyəsi sənətin həqiqi varlığı dərk etmək imkanı (əslində isə imkansızlığı) məsələsini qoyur. Platonun gerçəkliyin təqlidi kimi şərh etdiyi sənət ikiqat təqlid kimi (“təqlidin təqlidi”, “surətin surəti”, “kölgənin kölgəsi”) mövcuddur: reallıq düşüncəni (ideyanı) təqlid edir, sənət isə mövcud reallığı. Platona görə, həqiqətə sənətlə deyil, ideyaya uyğun əsərlər yaradan insanların yaradıcı fəaliyyəti ilə yetmək mümkündür.

Aristotel isə təqlidi insanın ilkin, fitri mülkiyyəti hesab edir. Sənətin mahiyyəti olan təqlidin əsasında təsvir edilənlə təsvirin oxşarlığı (üst-üstə düşməsi) dayanır. Onun düşüncəsincə, gerçək olan elə təqliddir. Elə buna görə də təsvir edənin əhvali-ruhiyyə və xarakterini əks etdirərək izləyicidə hər hansı təəssürat yaradan sənət əsəri Aristotela görə, bədii həqiqəti ifadə edir.

Beləliklə, “Şərəfnamə”də epizodik obraz olan Mani və onun iştirakçısı olduğu kiçik fəsil, əslində, Nizaminin sənət konsepsiyasını aşkara çıxarır. Bu baxımdan təsviri sənətlə bağlı olan bu ideya əsərin nüvəsinə daxil olaraq, intermedial kontekst yarada bilir. İntermediallıq haqqında yalnız o zaman danışmağa dəyir ki, simvollar koqnitiv yaradıcılığın əsas elementlərinə çevrilə bilsin, əsərin xarakterinin, mahiyyətinin formalaşmasında hər hansı rola malik olsun. Vizual və səs elementlərinin söz vasitəsilə ifadəsinin mümkünsüzlüyü haqqındakı fikirlərə cavab olaraq qeyd edək ki, ekfrasis obyekt deyil, obyektin doğurduğu hiss və düşüncəni ifadə edir. Odur ki, Nizami yaradıcılığında sənətə münasibət heç də ötəri və ya təsadüfi xarakterli deyil.

Rənglər insanın həyatında yalnız dekorasiya rolunu oynamır. Ta qədim dövrlərdən bəri rənglər sənətdə, məişətdə və hətta siyasətdə simvolik anlam kəsb edib. Bu baxımdan rənglərin insan üzərindəki təsiri, psixoloji mənalandırmalar hər zaman tədqiqatçıların və sənətkarların diqqət mərkəzində olub. Leonardo da Vinçi qədim yunan alimlərinin bu barədəki fikirlərini qəbul edərək, rənglərin təbiətdəki 4 ünsürlə bağlı olduğunu yazırdı: “qırmızı – alova, sarı – torpağa, mavi – havaya, yaşıl – suya bağlıdır”. Lakin rənglərin rəmz olaraq qavranılması həmişə olmasa da, çox vaxt mədəniyyətlərə görə dəyişir. Nizami Gəncəvinin əsərlərindəki rəng simvolizmi təsəvvüf mədəniyyətinə əks etdirir.

Nizaminin “Həft peykər” poeması dilimizə, əsasən, “Yeddi gözəl” şəklində tərcümə olunsa da, onun “Yeddi portret” (Yevgeni Bertels), “Yeddi obraz” (Zümrüd Quluzadə), “Yeddi şəkil” (Tağı Xalisbəyli) tərcümə variantlarının təklif olunduğu da məlumdur. Poemanın ideyasına, buradakı hekayələrin məzmun və mahiyyətinə baxsaq, yəqin ki, bu variantların hər biri indikindən daha çox məqbul hesab edilməlidir. Nizami yazdığı poema haqqında “*Surətpərəstlər üçün surəti qəşəngdir, / Məzmun sevənlər üçün də məğzi (ləpəsi) vardır*” – deyir [3, s.290].

Əvvəldən sona 7 rəqəmlə kodlaşdırılan bu əsər rənglər baxımından da dərin fəlsəfi-psixoloji kontekst kəsb edir. Burada Bəhrəmin şənbə günü qara (kəsrət) günbədə getməsi ilə başlayan yolu cümə günü ağ (vəhdət) rənglə bitir: qara – sarı – yaşıl – qırmızı – füzə – səndəl – ağ rəng marşrutu üzrə davam edən bu macəradə rənglər əhəmiyyətli kod rolunu oynayır. Klassik Şərq ədəbiyyatında rəng simvolizmi bütövlükdə mədəniyyəti, estetikani olduğu qədər həmçinin müəllifin özünü, bədii dünyagörüşünü ifadə etmək baxımından əhəmiyyətlidir. Əgər çağdaş ədəbiyyatda rəng mənalandırması düşüncədən daha artıq hiss və emosiyaları ifadə edirsə, klassik ədəbiyyatda bu baxımdan vurğu təsəvvüfi-rəmzi mənalandırma üzərindədir. Nizaminin yalnız “Yeddi gözəl” poemasında deyil, bütün yaradıcılığında əksini tapan ekfrasistik təsvir və rənglər bu qənaəti möhkəmləndirir.

Mütəxəssislər Nizami yaradıcılığını dövrün musiqi sənəti ilə bağlı təsəvvürə malik olmaqda ən dəyərli nümunələrdən hesab edirlər. Bu baxımdan şairin yaradıcılığında musiqi, o cümlədən musiqi sənətində Nizami irsinin yeri və mövqeyini araşdıran əsərlər yazılıb. Lakin müşahidələr göstərir ki, ümumən bu mövzuda olduğu kimi, bu tədqiqatlar da daha çox musiqişünaslar tərəfindən aparılıb və məsələnin musiqi tərəfi üzərinə vurğu edilib.

Digər əsərlərində musiqi elementlərinə öləri rast gəlinə də (məsələn, “Yeddi gözəl” poemasında ov zamanı Bəhram şahı müşayiət edən Fitnənin istedadları arasında onun məharətlə rud və cəng çalması, gözəl rəqs etməsi bir neçə beytlə təsvir olunur; Onu danlayan dostuna Məcnun “*İki düz alətin nəğməsimi var? Bərbət əyri olar, mizrab düz olar*” cavabı verir və s. yüzlərlə nümunə gətirmək olar), “Xosrov və Şirin” Nizaminin musiqiyə ən geniş yer verdiyi poemasıdır. Xosrov nəğməsiz bir udum badə içməyən, çalğı və rəqs izləmədən günü keçməyən bir obraz olaraq təsvir edilir. Sərkərdə Bəhram Çubin onun haqqında şayiə yayarkən əyləncəyə bağlılığını belə ifadə edir: “*Bir çalğı (rud) səsinə verər bir ölkə, / Ona nəğmə xoşdur bir eldən bəlkə.*”

Şirinin həsrətilə taqətdən düşən Xosrov Barbədin məclisi ələ almasını əmr edir. Poemada deyilir ki, Barbəd bildiyi yüz nəğmədən yalnız ən çox bəyəndiyi otuzunu ifa etdi. O, bərbətdə ifa edərək oxuduqca nəğmələri gah ürək verir, gah can alırdı – gah kədərləndirir, gah ümid bəxş edirdi. Bu fəsildə Barbədin ifa etdiyi nəğmələr bir-bir sadalanır: “Gənci-badavərd”, “Gənci-gav”, “Gənci-suxtə”, “Şadırvan-mirvarid”, “Təxti-taqidis”, “Nimruz”, “Naqusi”, “Övrəng”, “Fərrux-ruz”, “Səbz dər səbz”, “Müşguyə”, “Şəbdiz”, “Şəbi-fərrux” və s. “Böyük şair melodiyların adlarını sadalamaqla kifayətlənmir, həm də onların hər birinə qısa, metaforik xarakteristikalar verir və onların dinləyicilərdə hansı hissləri oyatdığını təsvir edir” [8, s.37].

Xosrovla Şirinin musiqi üstündə Barbəd və Nikisanın dilindən deyişməsi əsərin bir neçə fəslini təşkil edir. Burada biz dahi şairin həmçinin musiqinin dərin bilicisi olduğunu görə bilirik. İki xanəndənin bir-birinə cavab olaraq oxuduğu nəğmələr müxtəlif muğamlar üstündə ifa olunur: rast, zirəfkənd, rahəvi, hisari, üşşaq, İsfahan, Novruz pərdəsi və digər muğam şöbə və pərdələrinin; ud, rud, setar, cəng, təbil, bərbət, kərənay, saz, ney, dəf kimi musiqi alətlərinin adları çəkilir. Hər iki

ifadəçi məharətlə çalılıb-oxuyur. Eyni zamanda poemada Nikisa və Barbədin oxuduğu hər bir muğam öz xarakterinə uyğun olaraq təsvir edilir.

“İqbalnamə”də 29 müğənninin yer alması, hər hissədə müğənninin bir başqa musiqi alətində ifası, hər ifadan bir başqa əhval gözlənilməsi, “Əflatunun çalğı aləti qayırması” fəslində Ərəstunun təkəbbürü üzündən küsüb saraydan gedən alimin saz düzəltməsi və s. kimi epizodlar da şairin musiqiyə olan sevgisindən xəbər verir. Yeri gəlmişkən, adıçəkilən fəsildə Əflatunun saz hazırlaması prosesi elə kiçik detallarına qədər dəqiqliklə təsvir olunur ki, Nizami Gəncəvinin musiqi elminə dərinindən bələdliyi qətiyyənlə şübhə doğurmur.

*Eşidib burada o, nalə, fəryad,
Etdi bu ahənglə bir nəğmə icad.
Rudda bu ahəngi münasib yerdə
Quru bağırsaqlardan bağladı pərdə,
İçiboş qabağa çəkərək dəri,
Düzəltdi, bağladı o, pərdələri.
Ceyran dərisinə çəkdi qara rəng,
Quru ud səslənib oldu xoşahəng.
Bir xeyli cəhd edib fikrinə uyğun,
Düzəltdi, nəhayət, o bir ərgənin.
Telləri yaxşıca köklənmiş bu saz
Başladı verməyə ahəngdar avaz... [5, s.73]*

Ərəstunun sazının nəğməsindən nəinki insanın şadlandığı, hətta vəhşi heyvanların da aram tapdığı yazılır, yəni onun düzəltdiyi alət sanki sehriymiş kimi eşidən bütün canlıları əfsunlamaq gücündədir. Burada şair gözəl musiqinin psixologiyaya ecazkar təsirindən, söz qədər dəyərli olduğundan bəhs edərək, sənətin estetik gücünü əks etdirir.

Nəticə / Conclusion

Bu və başqa nümunələr Nizami Gəncəvinin musiqi estetikasına da yaxından bələdliyini təsdiqləyir. Bu bilgilərin poemada geniş miqyasda yer alması klassik ədəbiyyatda musiqi ekfrasisinə ən mükəmməl nümunələrdəndir. Ümumiyyətlə isə Nizami Gəncəvinin bütün yaradıcılığında təsviri ekfrasisə olduğu kimi, musiqi ekfrasisinə də onlarla nümunə göstərmək mümkündür. Musiqişünas S.Abdullayeva yazır: “Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinin və bizə çatmış lirik şeir beytlərinin ümumi sayından (28626) 758 beyt, yəni beytlərin 1/38 hissəsi bilavasitə musiqi ilə bağlıdır” [1, s.205]. Dahi Nizami bütün böyük sənətkarlar kimi öz sənətinin dəyərini bilirdi, ucalığına bələd idi və deyirdi:

*Kimin söz pərdəsində ahəngi var, sehri var,
Özü yerdə olsa da, ruhu göylərdə yaşar.*

Nizami Gəncəvi söz pərdəsində öz ahəngi, söz tablosunda öz rəngi olan, bir çox elm və sənət növlərinin sirlərinə vəqif olan dünya dahisidir. Onun nəhəng yaradıcılığını digər aspektlərdən olduğu kimi, intermediallıq kontekstindən də araşdırdıqca çox dərin, fəlsəfi, psixoloji qatlara enmək, bədii-estetik dünyagörüşünün detallarına bələd olmaq mümkündür.

Ədəbiyyat / References

1. Abdullayeva S. Nizamidə musiqi, musiqidə Nizami. Bakı, 2018.
2. Gəncəvi N. Xosrov və Şirin (filoloji tərcümə, izahlar və qeydlər Həmid Məmmədşadənindir). Bakı: “Elm”, 1981.

3. Gəncəvi N. Yeddi gözəl (filoloji tərcümə və izahlar Rüstəm Əliyevindir). Bakı: "Elm", 1983.
4. Gəncəvi N. Xosrov və Şirin. Bakı: "Lider nəşriyyat", 2004.
5. Gəncəvi N. İskəndərnamə. İqbalnamə. Bakı: "Lider nəşriyyat", 2004.
6. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı: "Təknur", 2011.
7. İbrahimov T. Nizami Gəncəvinin "İskəndərnamə" əsərində Rum və Çin nəqqaşlarının yarıışı. file:///C:/Users/User/Downloads/NIZAMI_GNCVININ_ISGNDNRNAM_SRIND.pdf
8. Байрамова А. Поэмы Низами Гянджеви в контексте взаимоотражения искусств. Баку: Изд. «Е.Л.» 2014.

Анализ эстетических взглядов Низами Гянджеви в контексте интермедиальности

Матанат Вахидова

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан

E-mail: vahidovamet Janet@gmail.com

Резюме. В классической литературе экфрасису как проявлению интермедиальности можно показать десятки примеров. Любовь Низами Гянджеви к искусству и его знание этих тем проявляется в том, что в каждой из своих поэм он уделяет больше или меньше места музыке, скульптуре и живописи. Многие исследователи подчеркивали особое отношение к музыке и живописи в его творчестве и на эту тему были проведены различные исследования.

По Низами, искусство обладает объединяющей энергией. В его произведениях даже эпизодический образ или событие раскрывает концепцию поэта об искусстве. С этой точки зрения идеи, связанные с изобразительным искусством и музыкой, могут войти в суть произведения и создать интермедиальный контекст. Об интермедиальности стоит говорить только в том случае, если символы могут стать основными элементами когнитивного творчества, сыграть какую-либо роль в формировании характера и сути произведения. Поэтому отношение к искусству в творчестве Низами по своей природе совсем не случайно.

Специалисты считают творчество Низами одним из ценнейших образцов представления о музыкальном искусстве того времени. Хотя и в других его произведениях мельком встречаются музыкальные элементы, «Хосров и Ширин» это поэма, в которой Низами уделяет музыке больше всего места. Разговоры Хосрова и Ширин посредничеством Барбеда и Никисы с музыкой составляют несколько глав произведения. Здесь мы видим, что великий поэт также является глубоким знатоком музыки. В творчестве Низами Гянджеви можно показать десятки примеров музыкального экфрасиса, также как и изобразительного. Изучая его великое творчество в контексте интермедиальности, также как и в других аспектах, можно прийти к очень глубоким философским, психологическим пластам, познакомившись с деталями его художественного и эстетического мировоззрения.

Ключевые слова: интермедиальность, Низами Гянджеви, музыка, экфрасис

Nizami poeziyasında insan və cəmiyyət

Sevda Novruzəliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Tibb Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: sevda.novruzaliyeva@mail.ru

*Əxlaqı xoş olan gözəl inciyəm,
Onunla yaşadım, onla köçərim.*

Nizami Gəncəvi

Annotasiya. Nizami poemalarında rastlanan problemlərin başında insan və cəmiyyət problemi durur. Şair beş əsəri boyunca bu məsələyə bir prizmadan yox, bir neçə prizmadan yanaşır. Hər dəfə yeni fikirlərdən, yeni bədii priyomlardan yararlanır.

Nizami insan ilə cəmiyyətin əlaqəsini ədalət, doğruluq, insaf, yardımlaşma, səxavət, tanrısevərlik, humanizm müstəvisindən müzakirəyə çıxarır. Ədib bu zaman hökmdarın üzərinə düşən vəzifələri sadalayır, ideal hökmdar obrazını yaradır. Şair çox gözəl bilirdi ki, ədalətli və dinsevər hökmdar olmayınca, cəmiyyətdə işlər axarına düşməz.

Açar sözlər: Nizami, poeziya, insan, cəmiyyət, humanizm, ədalət, düzlük

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 11.11.2021; qəbul edilib – 16.11.2021

Human and society in Nizami's poetry

Sevda Novruzəliyeva

Doctor of Philosophy in Philology

Azerbaijan State Medical University. Azerbaijan.

E-mail: sevda.novruzaliyeva@mail.ru

Abstract. At the heart of the problems encountered in Nizami's poems is the problem of man and society. Throughout his five works, the poet approaches this issue not from one prism, but from several prisms. Every time he uses new ideas, new artistic techniques.

Nizami discusses the relationship between man and society in terms of justice, truthfulness, fairness, assistance, generosity, piety, and humanism. In this case, the writer lists the responsibilities of the ruler, creates the image of an ideal ruler. The poet knew very well that without a just and pious ruler, things would not work out in society.

Keywords: Nizami, poetry, man, society, humanism, justice, honesty

Article history: received – 11.11.2021; accepted – 16.11.2021

Giriş / Introduction

Dahi Nizami bütün zamanların sevimli, filosof şairidir. Neçə ki bəşər vardır, Nizami böyük ehtiram və sevgi ilə anılacaq, Homer, Dante, Şekspir, Füzuli, Puşkin, Höte kimi ölməzdir. Nizami ona görə ölməzdir ki, ideyaları dünən olduğu kimi, bu gün də aktualdır, sabah da aktual olacaq, bəşərin rastlaşdığı problemləri qələmə aldığı üçün ümumbəşəridir.

Nizami ümumbəşəri olduğu qədər millidir, türk soy-kökü ilə öyünən, islam dəyərlərinə söykənən sənətkardır. Onun hər misrasında əruz vəzninin sərt şərtləri saxlanır, hər misrasında elm

sərgilənir, ağılı heyratə uduzduran bədii priyomları, məcazları, poetik fiqurları ortaya qoyan ecazkar şairdir.

Nizamini tərcümədə yox, yazdığı farsçada oxuyan hər an coşqu içində olmaqla, insan qələmindən çıxan mələk-sifət düşüncələrə notlanmaqla mənən dərin zövq alır, böyük şairin ruhuna ulu Tanrıdan rəhmətlər diləyir.

Əsas hissə / Main Part

İnsan cəmiyyətin yetişdirməsi olmaqla ona sıx bağlıdır. Cəmiyyət onu yetişdirir, ona təhsil və ailə verir, ona humanist duyğular aşılayır. Nizami doqquz əsr öncə “insan kim olmalıdır” sualının qarşısında özünü örnək gətirərək yazır ki, o kimsənin ardınca yaman danışmayıb, yamanların sözünü dilə gətirməyib, ona yaman deyəni hədiyyə ilə peşman edib, düşməyə kinli söz deməyib, etdiyi yaxşılıqların qarşılığı olaraq adına hər bir diyardan salamlar yollayıblar [3, s.38].

*Kimsənin dalınca deməram yaman,
Utanim üz-üzə gəldiyim zaman.
Yamanlar sözünü almaram dilə,
Peşiman edəram mükafat ilə.
Düşməyə kinli söz deməram, inan,
O sözlə özümə olaram düşman.
Pisdən yaxşılıqla qorunmaq mümkün,
Dünyada yaxşılıq hər şeyə üstün.
Yaxşılığım üçün hər bir diyardan
Salamdır hey gəlir namidarlardan.*

Cəmiyyətin bir üzvü olan insan cəmiyyətə fayda verməlidir, ziyan yox. Bu məsələdə Nizami məsləhət görür ki, kimsə yersiz (haqsız yerə) qan tökməsin, çünki fələyin də görünməz xəncəri var, qan tökənin qanını tökər. İnsan gərək kimsəyə qəm, kədər yetirməsin, axı az ziyan verən az ziyan çəkər, heç ziyan verməyənin bir ziyan toxunmaz [3, s.195]:

*Yersiz qan tökməkdən daim dur geri,
Vuracaq bax səni çərxin xəncəri.
Ərənlər söyləmiş nə gözəl məsəl:
“Dəyməz dəyməyənin ziyanlı bir əl.”
Yetməsin kimsəyə səndən qəm, kədər,
Az ziyan verənlər az ziyan çəkər.*

Yalan sözlər, yalan vədlər insanı dəyərdən salır, cəmiyyətin düzənini pozur, narazılıqlara, umu-küsülərə yol açır. Nizami deyir ki, yalançılıq sözün dəyərini salır, onu qiymətsiz edir. Doğru danışan, doğru davranan insan cəmiyyətə pozitiv notlar aşılayır, ətrafdakıları yanlış yoldan çıxarıb, düz yola çağırmış olur [2, s.47]:

*Var doğru yazmağa madam ki imkan,
Neçin gəlsin gərək ortaya yalan?!
Qiyətdən salmışdır sözü yalanlar,
Doğrunu danışan möhtəşəm olar.*

Bir insan yalan deyirsə, demək, o, digərinə acı (dərd) çəkirmiş olur. Bir insan bir ailənin fərdi olduğu üçün bir insana verilən dərd onlarca insana verilən dərd sayılır.

İnsanlığın yox olduğu cəmiyyət iflasa və zülmə uğrayar, hər kim istədiyini edər, heç kəs etdiyi hərəkətə görə hesabat verməz. Öz dövrünü sərt qınayan Nizami vurğulayır ki, insanlığın yox-

luğu ucundan adam adamdan həzər edib qaçır, insanlardan mərifəti (qanacağı) alıblar, insanlıq yoxa çəkilib [1, s.117]:

*Dövrə bax, insanlıq yoxdur deyə,
Adam adamdan həzər eyləyir.
Adəm cinsindən mərifəti alıblar
Və adamlığı ortadan çıxarıblar.*

Üstün insan o kəsdir ki, cəmiyyətə xeyir verir, cəmiyyətdən aldığına cəmiyyətə verdiyi ilə cavab verir. Nizami doğru olaraq bu qənaəti bölüşür ki, insan yalnız elm və hünəri (sənəti) ilə başqalarından üstün ola bilər. Cəmiyyətdə gözəl nə varsa, faydalı nə varsa, elmə və hünərə borcludur. İnsanlar arasında keçmişdə olduğu kimi, indinin özündə də çoxsaylı rütbələr var. Nizami bütün rütbələr arasında yalnız alimin rütbəsinə üstünlük verir [3, s.470]:

*Elm ilə, hünərlə, başqa cür heç kəs
Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz.
Rütbələr içində seçilir biri,
Hamıdan ucadır alimin yeri.*

Nizami tövsiyə edir ki, bir insanın vücudunda bir hünər görsən, onu bəyən, bəyənməsən, bir inci itəcək, bəyənsən, bu inci ayrı rəng olar, suyunun çeşməsi ikiqat artar. Demək, xeyirsevərlik cəmiyyətdə istedadların, hünərlərin artmasına yol açır [1, s.228].

*İnsanın vücudunda olan hər hünəri
Bəyənməsən, bir inci itmiş olacaq.
Əgər onu bəyənsən, başqa rəng olar,
Suyunun çeşməsi iki dəfə çox olar.*

İnsanları tərbiyəli olan cəmiyyət alqışlanan cəmiyyətdir. Belə yerdə cinayət və qanun pozuntuları az olur, hər kəs layiq olduğu vəzifəni tutur. Məhz tərbiyəli insanlar hünər arayır, Nizaminin sözü ilə desək, harda olsalar, orda canla hünər (sənət, peşə) öyrənirlər [1, s.228]:

*Tərbiyə ilə bəslənmiş insanlar
Hünər görsələr, canla bəslərlər.*

Nizami insanları səxavətə (əliaçıq olmağa) çağırır. Şairin qənaətinə, yeməyi dəniz kimi tək yemə, yoxsa yediyin dəniz kimi acıyar (necə ki Xəzər dənizindən heç yerə çıxış olmadığı üçün suyu şordur), bulaq ol, gəlib-gedənə su ver, hər kuzə də qarşında əyilər. Başqa sözlə, simic insanlar cəmiyyətin neqativ fərdləridir, səxavətli insanlar isə cəmiyyətin sayə qoyulan inciləridir [3, s.520].

*Yeməyi heç yemə dəniz kimi tək,
Yediyin olmasın acı dəniz tək.
Bulaq ol, çox olsun gəlib içənin,
Dursun qulluğunda kuzələr sənənin.*

Əmək təbiətin insana verdiyi ali nemətdir, insanı ucaldır, məqama çatdırır, ona sayqı və başı ucalıq donu geydirir. Tənbəli olan ailə, kollektiv, cəmiyyət tənəzzülə uğrayır. Bədəndə xərcəng insana nə acılar verirsə, tənbəllik də insanın iç üzünü çürüdür, insanı möhtac duruma qoyur, onu ehtiyacların qoynuna atır [3, s.521]:

*Bu nə tənbəllikdir, giriş bir işə,
Bekarlıq insanı sıxar həmişə.
Özgənin əliylə qazdırma mədən,
Özün bir əl tərpat, əgər dirisən.*

Cəmiyyəti sağlam saxlamaq üçün onu canilərdən (qətl törədənlərdən) və oğrulardan qorumaq lazımdır. Nizami yazır ki, canilər və oğrular cəmiyyətə zərbə vuran, onu sağlam düzəndən çıxaran neqativ ünsürlərdir. Belələrinə bağışlamaq olmaz, bağışlananlar yenə etdikləri suçu edə-cəklər [3, s.523]:

*Günahsızla dava fikrinə düşsən,
Səbr elə, bu işdə tələsmə heç sən.
Canini, oğrunu bağışlama heç,
Başqa təqsirlərdən, günahlardan keç.*

Nizami zülmü kəskin qınayır, çünki zülm (haqsız yerə pislik) insanın başına olmazın bəlalar gətirər. Heç vaxt olmayıb ki, zülm edən sonadək xoşbəxt yaşasın, cəzasını çəkməsin. Əgər zülmün ardınca cəza olmasaydı, yer üzünün düzəni çoxdan pozulardı, cəmiyyət ciddi sarsıntılarla üz-üzə qalardı. Bütün zalımlar, Hitler, Mussolini, Mircəfər Bağirov, Səddam Hüseyn kimi tiranların sonu faciə ilə bitib, onlara təbii ömrü sonadək yaşamaq müyəssər olmayıb [3, s.513]:

*Zülmü birdəfəlik yadından çıxar,
Çünkü zülümkarlıq ömrü azaldar.*

Hamı məst edən içkini qınayır, dünya dinləri ona yasaq qoyur. İçki ailəni dağıdır, cəmiyyəti pozur, cinayətlərə yol açır. Nizami insana tövsiyə edir ki, ədəb doğuran ağıl məst etmə, içki ağıl düşməni sırasında yer alır, içki abrı aparır, içki ağıl aparır. Cəmiyyətin saf qala bilməsi üçün, göründüyü kimi, Nizami də içkiyə yasaq qoyur [1, s.187]:

*Ədəb doğuran ağıl məst etmə,
Qoyma sərçəyə şahin yem olsun.
Hər məqamda halal gələn meyi
Ağına düşmənlilik haram edibdir.
Mey nədir, abrın camına tökülə,
Axı ağıl adı can alan çeşmədir.
Mey cahanın dərdini aparsa da,
Xacə, içmə, axı ağıl da aparır.*

Nizami ideal cəmiyyətin (hamının şən-firavan-qorxusuz yaşadığı cəmiyyətin) formullarını təqdim edir. Bu formulların başında ədalət (nəyin necə olmasını göstərən prinsip) durur. Şair tapşırır ki, faydasız bağları ürəyindən çıxar, zülmə yol vermə, ədalətə yol ver [3, s.168]:

*Faydasız bağları qır qəlbədən, yetər,
Zülümkar deyilsən, ədalət göstər.*

Hər insan davranışının başında ağıl durur. Nizami deyir ki, ağıl da üstündə ədalət durur. Şairin baxışında ədalət ən gözəl hünər (insani dəyər) sayılır [1, s.168]:

*Ağıl da hünərdən sayılır, baxsaq,
Ən gözəl hünərsə, ədli san ancaq.*

Cəmiyyət, ölkə asayişə qərqlər, əgər onu idarə edənlər düz adam olsalar, ədalətin yanında dursalar, insanların şəhər gününü düşünsələr, əliaçıqlıq göstərsələr. Bunları biz demirik, Nizami deyir [3, s.424]:

*Hökümdar ölçüylə bəxş edə gərək
Odu da, suyu da, güntək, buludtək.
Əliylə dürr saç a o, dənizlərə,
Dağlarda torpağı lələ döndərə.
Harda bayrağını ucaltsa göyə,
Kisədən paylaya bol-bol hədiyyə.*

Suçlu, pozucu insandan cəmiyyəti qorumaq üçün qanunu pozanların əl-ayağını yığışdıran qanunlar sərtləşməli, etdiyi pis əməldən dönənlər bağışlanmalıdır. İskəndər şahın adından Nizami buyurur [3, s.188]:

*Kim günah işləsə cəzaya çatar,
Peşiman olursa, ədlim bağışlar.*

Cəmiyyət ilə insan arasında doğruluq, düzgünlük olarsa, həm cəmiyyət udar, həm də insanlar. Nizaminin qələmində cəmiyyət güzgüdür, nəyin pis və nəyin yaxşı olmasını o, çox gözəl bilir. Birinin qərəzsiz olaraq etdiyi iradlara dostcasına irad kimi baxmaq lazımdır. Demək, cəmiyyətin düzgün irad söyləyən fərdi başqasının bəyənilən və bəyənilməyən işləri önündə güzgü tutan fərd olur. İrad söylənən isə özünü sındırmalıdır, islah etməlidir [1, s.192]:

*Sənin eyblərini bir-bir sayaraq mən
Sənin yaxşı, pis işinə güzgü tuturam.
Güzgü sənin şəklini düz göstərsə,
Özünü sındır, güzgünü sındırma.*

Dünyada Tanrı adlı gözəgörünməz bir hakim var. Onun gözündən heç nə itmir, zamanı gələndə üzə çıxır. Nizami deyir ki, ey insan, olduğun cəmiyyətdə gizli nə etsən, Tanrı onu üzə çıxaracaq, az verib çox almısan, çox aldığını geri alacaq. Gül əyri (dəyirmi) olduğu üçün yanında tikan var, neyşəkər (şəkər qamışı) düz olduğuna görə şirinlik tapıb. Demək, cəmiyyətdə işi əyri olanın qarşısına tikan (can və mal itkisi) çıxır, işi düz olanın qarşısına şirinlik (sayqı və uğur) çıxır. Bu ikisindən hansını seçmək konkret insanın öz işidir, öyüd verən və irad göstərən insanın işi deyil [1, s.190].

*Sənin gizli etdiyini sənə edəcəklər,
Az verib, çox aldığını (geri alarlar).
Gül əyri olduğdan tikanı tapdı,
Neyşəkər düzlükdə şirinlik tapdı.*

Cəmiyyətdə özünü düzgün aparan insan heç nədən çəkinməz. Nizami yazır ki, əgər saxta olsan, onda halal ol, qızıl və yaqut kimi olsan, oddan çəkinmə. Belə ki, qızıl nə qədər odda yansa, bir o qədər ərintilərdən təmizlənər və özü yanmaz. Yaquta gəlincə, o, odda yanmır [1, s.102]:

*Əgər saxta olsan, onda halal ol,
Qızıl, yaqut olsan, oddan çəkinmə.*

Öz əməyilə dolananlar, öz varlığından fayda alanlar cəmiyyətin sağlam düşüncəli adamlarıdır. Elələri də var ki, özgə malı ilə keçinən, yediyini sonra qusan barama qurdu kimidir. Birincilər cəmiyyətə komfort (hüzur) verir, ikincilər acı (dərd, bəla) verir [3, s.123]:

*Ancaq öz varınla ol coşqun ümman,
Götür öz faydanı öz varlığından.
Özünə ölüncə özün ol qonaq,
Ağac ol, özündən doğur qol-budaq.
Yedi özgə malın barama qurdu,
Nazildi barmaqtək, yediyin qusdu.*

Nizami təklif edir ki, ölkəni bir hökmdar idarə etsin, yüz hökmdar yox, necə ki yağışın azı xeyir, çoxu ziyan gətirir. Müasir anlayışda bu o deməkdir ki, ölkə üçün prezident idarəçiliyi yaxşıdır, parlament idarəçiliyi yox. Qardaş Türkiyə bu yaxın keçmişdək parlamentli Respublika idi, orada tez-tez çevriliş olurdu, terror ölkəni, cəmiyyəti bezdirmişdi, minlərlə günahsız insan terrorun qurbanı olurdu. Türkiyə prezidentli Respublika olan kimi böyük iqtisadi, siyasi, hərbi uğurlara imza atdı, terrorun kökü də demək olar ki, kəsilib [4, s.249]:

*Yalnız bir tac ilə ölkə yüksələr,
Tacidar çox olsa, el ziyan çəkər.
Yüzü yox, ölkəyə bircə şah gərək,
Yağış da çox olsa, zay olar əmək.*

Nizami cəmiyyəti bürüyən ədalətsizlik, zülm, özbaşınalıq, hünərsizlərin iş başında olması, hünər sahiblərinin layiq olduğu işdə olmaması, elminin elmsizə möhtac olması kimi mənfi hallardan heyfslənir, bunları islah etməyə imkanı yoxdur. Odur deyir, kaş məndə elə imkan olaydı ki, kimsəni kimsəyə möhtac qoymazdım. Göründüyü kimi, Nizami dünyada hakim olan ictimai-siyasi düzənə (nizama) etiraz edir [3, s.40]:

*Elə bir ixtiyar olsaydı məndə,
Qoymazdım bəndəyə möhtac bir bəndə.*

Ölkəni, cəmiyyəti idarə edən şahlara Nizami üz tutub deyir ki, mənəşəbinə, taxtına güvənməsin, axı hər taxtın önündə bir tabut gedir və dağlar daş bağlasa da, düşünmə ki, bu daşlar qırılmaz, zaman gələr, o daşlar toza dönər. Demək, hər nəyin hökmünü verən, daşları toza döndərən zaman zalım şahı zalımların siyahısına, adil şahı da adillərin siyahısına salar [3, s.139]:

*Güvənmə taxtına sən, ey tacidar,
Hər taxtın önündə bir də tabut var.
Güvənmə ki, dağlar çəkmiş daş hasar,
Elə zənn etmə ki, qırılmaz daşlar.
Döyüş zamanında işlərkən əllər,
Dağlardan toz qopar, titrər təməllər.*

Nəticə / Conclusion

Son olaraq bildiririk ki, insan və cəmiyyətə dair Nizaminin söylədiyi fikirlər bir məqalənin tutumuna sığmaz, bu ən azı bir dissertasiya mövzudur.

Ədəbiyyat / References

1. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. (filoloji tərcümə edən Rüstəm Əliyev). Bakı: Qanun, 2014.
2. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. (poetik tərcümə edən Rəsul Rza). Bakı: Yazıçı, 1982.
3. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. (poetik tərcümə edən Abdulla Şaiq). Bakı: Yazıçı, 1982.
4. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. (poetik tərcümə edən Xəlil Rza). Bakı: Gənclik, 2002.

Человек и общество в поэзии Низами

Севда Новрузалиева

Доктор философии по филологии

Азербайджанский государственный медицинский университет. Азербайджан.

E-mail: sevda.novruzaliyeva@mail.ru

Резюме. В основе проблем, встречающихся в стихах Низами, лежит проблема человека и общества. В пяти своих произведениях поэт подходит к этому вопросу не с одной призмы, а с нескольких. Каждый раз он использует новые идеи, новые художественные приемы. Низами обсуждает отношения между человеком и обществом с точки зрения справедливости, правдивости, честности, помощи, щедрости, благочестия и гуманизма. В этом случае писатель перечисляет обязанности правителя, создает образ идеального правителя. Поэт очень хорошо знал, что без справедливого и благочестивого правителя дела в обществе не сложатся.

Ключевые слова: Низами, поэзия, человек, общество, гуманизм, справедливость, честность

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında torpaq və su sərvətləri ekoloji amil kimi

Yusif Mahmudov

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Annotasiya. Torpaq mühitin biokos maddəsi kimi canlı və cansız aləmlərin əlaqələrini konkret göstərən varlıqdır. Torpağın bir sərvət kimi ekoloji əhəmiyyəti öncə onun əkinə yararlılığı ilə müəyyən edilir. Ona görə də torpağa tərif verərkən bu amil qeyd olunur: torpaq – yerin bitkilər bitən münbit üst qatıdır. Torpağın münbitlik dərəcəsi onun tərkibindəki humus maddəsinin miqdarından asılıdır. Çürüntülü torpaqlar humusla zəngin olduğu üçün burada bitən bitkilərin növmüxtəlifliyi və məhsuldarlığı da yüksək olur. Kifayət qədər münbit olmayan torpaqlar kasıb hesab edilir, məhsulverimi isə aşağı olur. Belə torpaqlarda əkilən bitkilər zəif inkişaf edir. Məhsuldarlığın yüksək olmasında suyun da əhəmiyyəti çox böyükdür. Su hər şeydən əvvəl ilk həyatın yarandığı mühitdir. Ona görə də canlı orqanizmlər də daxil olmaqla suyu torpaq, hava və iqlim (günəş şüaları, külək, rütubət, istilik və s.) komponentləri ilə birlikdə ətraf mühitin əsas amillərindən hesab edirlər. XII əsrdə yaşayıb-yaratmış böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi əsərlərində hər iki amilə geniş toxunub. Tədqiqat obyektini olaraq seçdiyimiz bu mövzuda dahi şairin ekoloji fikirləri araşdırılır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, torpaq və su, ekoloji problem, ətraf mühit, təbii sərvətlər, kimyəvi çirklənmə

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 01.09.2021; qəbul edilib – 08.09.2021

Soil and water resources as an ecological factor in the creativity of Nizami Ganjavi

Yusif Mahmudov

Doctor of Philosophy in History

Abstract. The soil as a biocosal substance of the environment is a being that concretizes the relations of the living and inanimate worlds. The ecological significance of the soil as a wealth is determined primarily by its suitability for cultivation. Therefore, when determining the soil, this factor is noted: the soil is the fertile upper layer of the earth in which plants grow. The degree of soil fertility depends on the amount of humus substance in it. Since decaying soils are rich in humus, the species diversity and yield of plants growing here are also high. Insufficiently, fertile soils are considered poor, and yields are low. Plants planted on such soils do not develop well. In high yields, water is also of great importance. Water is, first of all, the environment in which the first life is born. Therefore, water, including living organisms - soil, air and climate [sunlight, wind, humidity, heat, etc.] are considered the main environmental factors in combination with components. The great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi, who lived and worked in the XII century, extensively touched on both factors in his works. This topic, which we have chosen as the object of research, explores the ecological ideas of the brilliant poet.

Keywords: Nizami Ganjavi, soil and water, ecological problem, environment, natural resources, chemical pollution

Article history: received – 01.09.2021; accepted – 08.09.2021

Giriş / Introduction

Tarixən bəşəriyyətin inkişafında torpağın əkin kimi istifadəsi həlledici amillərdən biri olub. Torpağın bu xüsusiyyəti bütün dövrlərdə yaradıcı insanların əsərlərində öz əksini tapıb. Nizami Gəncəvinin təbiət görüşləri sistemində ekoloji faktorlar xüsusi maraq kəsb edir. Torpağın bir sərvət kimi ekoloji əhəmiyyəti onun əkinə yararlılığı ilə müəyyən olunur. Yəni torpağın münbit olması əsas şərtidir. Münbit olmayan torpağın məhsulverimi çox aşağı olduğundan belə torpaqlar əkinə yararlı hesab edilmir. Şoran və eroziyaya uğramış torpaqlarda əkin işləri aparmaq, toxum səpmək həm folklor nümunələrində, həm də dini baxışlarda pislənib. Qeyri-münbit torpaqların kəsib hesab edilməsi səbəbsiz deyil. Belə torpaqlarda əkilən bitkilər çox zəif inkişaf edir. Məhəmməd peyğəmbərin vəsiyyətlərinin birində deyilir: Ya Əli, dörd əməl hədəf və artıqdır. Doyduqdan sonra yemək; Günəş işığında çıraq yandırmaq; şoran torpağa toxum əkmək; qədirbilməyə yaxşılıq etmək [8].

Əsas hissə / Main Part

Torpağın şoranlaşması bu gün də ciddi ekoloji problemlərdən biridir. Çünki şoran torpaq heç bir məhsul vermir. Təsadüfi deyildir ki, Peyğəmbər şoran torpağa toxum əkməyi hədəf hesab edib [7]. Nizami Gəncəvi isə yazırdı:

*Hər kim toxum əksə şoranlıq çölə,
Bircə peşimançılıq gətirər ələ. [6]*

Böyük şair problemin elmi mahiyyətinə vararaq, şoranlıq sahəyə toxum səpməyin mənasız olduğunu bildirir. Çünki belə torpaqlarda lazımi qədər qida ehtiyatı olmadığı üçün bitki normal inkişaf edə bilmir, yaxud məhsuldarlıq xeyli az olur. Ona görə də şair misralarının birində toxumu şor yerə səpən əkinçini nədən adlandırır:

*Padşaha nəsihət verən bir insan
Toxumunu şor yerdə səpmiş o nadan. [3]*

Ekoloji amil kimi torpaqla bərabər canlı orqanizmin inkişafında suyun da faydası böyükdür. Onun tamlığının qorunub saxlanması və həyat fəaliyyəti ilə əlaqəli biokimyəvi proseslərin getməsi üçün mütləq su tələb olunur. Su yaxşı həlledici və yuyucudur, sanitariya-gigiyenik cəhətdən əvəzəlməzdir, maddələr mübadiləsinin tənzimlənməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Təsadüfi deyildir ki, hələ ən uzaq tarixdən başlayaraq bu cansız varlıq haqqında bir-birindən maraqlı fikirlər söylənilmiş, hekayətlər danışılmış, folklor nümunələri yaradılmışdır. Nizami Gəncəvi təbii sərvət kimi suyun elmi mahiyyətinə varır, onu aləmə həyat verən, can verən maddi varlıq kimi dəyərləndirir və düzgün olaraq qeyd edir ki, susuz heç bir orqanizm yaşaya bilməz, heç bir canlı hüceyrə fəaliyyət göstərə bilməz. Yəni canlı orqanizmdə gedən bütün həyatı vacib proseslər məhz su mühitində gedir, maddələr mübadiləsi nəticəsində orqanizmdən kənarlaşmalı olan tullantılar su vasitəsilə xaric olunur.

*Su kimi aləmə həyat ver, can ver,
Hər rəngə uyğunlaş, dərdə dərman ver. [4]*

Şair həm də inamla deyir ki, cansız da olsa su sənə yaxın olan bir dost kimidir, onun saflığına inanmamaq mümkün deyil:

*Ən yaxın dostuna sirrini inan
Zir-zibil çıxarmı heç təmiz sudan. [2]*

Şair-filosof Nizami Gəncəvinin ətraf mühit haqqında təsəvvürləri dərin və çoxşaxəli olub elmi əhəmiyyətə malikdir. Böyük Nizaminin təbiət görüşləri sistemində ekoloji faktorlar daha çox diqqəti cəlb edir.

*Ağac əkən zaman elə yerdə ək
Ki yaqın biləsən o bar verəcək.* [1]

Müəllif burada torpağın mineral maddələrlə, üzvi qalıqlarla zəngin olduğunu, belə torpaqda bitkinin normal inkişaf edə biləcəyini göstərir.

*Ağac əkilməli münbit bir yerə
Ta behişt bağı tək meyvələr verə.* [6]

Dahi şair torpağın məhsul verimini əngəlləyən səbəblərdən biri kimi şorlaşma ilə bərabər səhralaşmaya aparıb çıxaran eroziya haqqında da məlumat verir. Qeyd etmək lazımdır ki, eroziya - torpağın münbit üst qatının aşınması, dağıdılmasıdır. Eroziyanın bir neçə əmələgəlmə səbəbləri var: Su eroziyası, külək eroziyası və antropogen təsirlərdən yaranan eroziya. Sonuncuya irriqasiya eroziyasını, müharibənin fəsadı kimi hərbi eroziyanı, heyvanların intensiv hərəkəti ilə əlaqəli yaranan eroziyanı və s. misal göstərmək olar. Biz Nizami Gəncəvinin əsərlərində adıçəkilən bu tip eroziya nümunələrindən birinə baxaq:

*Torpaqla qurd dostluğu eləyir daim külək,
Özü yüngül, əli boş, heç nə itirməyəcək.* [5]

“Küləyin torpaqla qurd dostluğu” – ifadəsində şiddətli külək əsməsi nəticəsində torpağın üst qatının dağılması fikri əks olunmuşdur. Şair ikinci misrada güclü küləyin özünün bununla heç nə itirmədiyini, lakin torpağa ciddi ziyan vurduğunu, otlağa və əkinə yararlı münbit hissəni sovurub apardığını qeyd edir. Bu, həm də torpağın məhsuldarlıq səviyyəsinin aşağı düşməsi deməkdir.

İqlim komponenti kimi quraqlığın ətraf mühitə vurduğu ziyan da çox güclü təsirə malikdir. Nizami quraqlığın zərərli təsirinə də toxunub.

*Bir əkin yerini vursa quraqlıq,
Yağışın mənası qalarmı artıq.* [4]

Quraqlığın kəskin ekoloji faktor kimi ətraf mühitə vurduğu zərər fəlakətli nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bu zaman yaşıl bitkilər kütləvi şəkildə tələf olar, torpaq susuzlaşır və s. N.Gəncəvi mövcud problemləri aradan qaldırmaq üçün torpağa qayğıkeş münasibəti önə çəkir:

*Yenidən abad et bu köhnə bağı,
Torpaqdan təmizlə köhnə alağı.* [4]

və ya:

*Çox da acıqlanma, bərk savaş olar,
Torpaq bərkidicə dönüb daş olar.* [1]

Şumlanmayan, əkilməyən torpaq bərkiyir, kərsəyə çevrilir, əkinə yararlı forması dəyişir. Torpaq şumlandıqca narınlaşır, dənəvərləşir, susaxlama qabiliyyəti yaxşılaşır, rütubəti, nəmişliyi qorunur. Bunların bitkinin kökü, toxum və cücərtisi üçün faydası vardır. Ona görə də şair torpağa qayğı göstərməyin vacib olduğunu bildirir.

Biogeosenozun komponentləri arasında daim maddələr dövrünü gedir. Həyatın ilk dövrlərindən başlanan bu proses getdikcə mürəkkəbləşmiş, onun həyata keçirilməsi üçün hər bir qruplaşmada qeyri-üzvi maddələrdən üzvi maddələr hazırlayan canlılar – produsentlər, otyeyən və ətyeyən heyvanlardan ibarət konsumentlər və üzvi maddələri qeyri-üzvi maddələrə parçalayan redu-sentlər kimi qida zənciri formalaşmışdır. Nizami bu prosesi aşağıdakı şeir parçasında dəqiq və düzgün vermişdir.

*Torpaqda yaşayanlar dönüb torpaq oldular,
Min canı qucdüğünü hardan bilsin bu məzar?*

Yaxud

*Qaytar bu ərşdən gələn Tanrı əmanətini,
Qaytar qara torpağa öz torpaq cəsədini.
Qaytar çərxin borcunu, bu torpağı tərk elə,
Torpaq hər nə veribsə, bir gün alır... dərk elə. [5]*

Torpağa düşmən gözü ilə baxmaq, heç bir qaydaya sığmayan şəkildə onu istismar etmək, dincə qoymadan fasiləsiz əkmək torpağın gücdən düşməsinə səbəb olur. Nizami təlqin edir ki, torpağa əhalinin dolanışığını təmin edən təbii sərvət kimi baxmaq lazımdır. Neqativ münasibət bəsləmək yaxşı iş deyildir, ona diqqət və qayğı gərəkdir:

*Yaşa ki, dünyaya işıq verəsən,
Torpağa göz dikmə ilan kimi sən. [4]*

Bunun baş verməməsindən ötrü əkin üçün nəzərdə tutulmuş sahə növbəli şəkildə istifadə olunmalı, torpaq mütləq dincə qoyulmalıdır. Nizami “İskəndərnamə” poemasında bu məsələyə də toxunur:

*Torpaq tək dincliklə daim yoldaş ol,
Qoy fəlak tələssin, sən ağırbaş ol. [2]*

Torpağın heriyə (dincə) qoyulması hələ orta əsrlərdə, feodalizm dövründən məlumdur. Gücdən düşmüş torpağın dincə qoyulması faydalılıq baxımından bu gün də aktualdır.

Su canlı orqanizmin əsasını təşkil edir. Canlı orqanizm üçün suyun faydası çoxdur, lakin tərkibində zərərli maddələr olmayan suyun. Çirkli sular, yararsız hesab edilən sular fəsadlar törədir. Bu cür suların içilməsi məsləhət görülmür. Suyun çirklənməsi çağdaş dövrümüzün mühüm ekoloji problemlərindən biridir. Nizami yaşadığı zamanın çirkli və zərərli sularından da bəhs etmişdir.

Bununla belə, Nizami suyun qüdrətinə inanır, onun faydalı cəhətlərini açıqlayır, müalicə əhəmiyyətinə diqqəti cəlb edir. Su həyatın başlanğıcı, yaradıcısı və əmələ gəlidiyi mühitdir. Susuz heç bir orqanizm yaşaya bilməz, heç bir canlı hüceyrə fəaliyyət göstərə bilməz. Sağlamlığımız üçün güvənə biləcəklərimiz sırasında yeyinti məhsulları, qida vasitələri önəmli yer tutur. Təmiz suyu da bura aid etmək olar. Keyfiyyətli su orqanizmin normal fəaliyyətində əsas yerlərdən birini tutur.

*Sakit axan su kimi yaşamağı seç peşə,
Yüngül suyun qiyməti ağır olur həmişə. [5]*

Təbiətdə suyun 2 növü vardır: adi (yüngül) su və ağır su. Ağır suyun tərkibində hidrogenin yerinə izotop deuterium olur. İçməli su yüngül hidrogenin (protium) oksigenlə əmələ gətirdiyi birləşmədir. Protiumdan fərqli olaraq, deuteriumun əmələ gətirdiyi su “ağır su” adlanır. Kimyəvi re-

aksiyalar ağır su ilə yavaş gedir. Fiziki xassələrinin yaxınlığına baxmayaraq, ağır su içməyə yaramır. Yüngül su isə gündəlik məişətdə və təsərrüfatda istifadə etdiyimiz adi, təmiz sudur. Ekoloji təmiz su sağlamlıq üçün çox vacibdir və faydalıdır. Təsədüfi deyildir ki, bir çox hallarda müalicə məqsədilə tövsiyə edilir. Ona görə də N.Gəncəvi “yüngül su” adlandırdığı bu cür sulara xüsusi hal kimi yanaşır.

Hər şeyi qədərində istifadə etdikdə faydalı olur. Nizami deyir ki, hətta dirilik suyu (müalicə, dərman mənasında) çox içilərsə zərər verər.

*Bir dirilik suyu olsa da bu su,
Başdan aşsa əgər, vardır qorxusu. [1]*

Bütün suların içməli olduğunu ehtimal etmək düz deyil. Elə sular var ki, uzun müddət yığıntı şəklində toplanıb qalır; lillənir, çamur bağlayır. Ölmüş mikroskopik canlıların qalıqları bu cür sulara çox olur; bitki qalıqlarının, heyvan cəsədlərinin çürüntüləri kəsif qoxu verir, xoşagəlməz dad gəlir, rəngi dəyişir. Belə su nəinki içməyə yaramır, hətta sağlamlıq üçün ciddi fəsadlar törədə bilər. Bəzən bu cür sulara zəhərli maddələr də qarışır. Suyu düşmüş əşya qırıntısı su ilə kimyəvi reaksiyaya girərək zəhərli birləşmələr əmələ gətirir.

*İçmə heç bir zaman yoxlanmamış su,
Əvvəl başqasında yoxla bir onu. [2]*

Nizami qeyd edir ki, bərk susasan da qarşılaşdığın hər suyu içmə. Hər şeyə bir paltar biçmək mümkün olmadığı, yaraşmadığı kimi hər rast gəldiyin suyu içmək də doğru deyil. Şair demək istəyir ki, keyfiyyətinə bələd olmadığın su içilərsə orqanizmin sağlamlığına zərər verə bilər.

*Hər rast gələn suyu içmək yaramaz
Hər şeyə bir paltar biçmək yaramaz. [1]*

Keçmişdə uzaq səfərlərə çıxan və istiyə, susuzluğa tab gətirməyən dəvə karvanını bir vadi kimi şoranlığın aldadıcı görünüşü cəlb edirdi. Şoran torpaqlarda duz kristalları cüzi nəmişlik yaradır və uzaqdan sucaq təsiri bağışlayır. Ona görə də Nizami deyirdi ki:

*Sulu görünərək nə qədər şoran
Su axtaranları qırmış susuzdan. [1]*

Bildiyimiz kimi, torpağın səthində yığılıb qalmış mənşəyi bəlli olmayan tullantılar (gübrələr, pestisidlər və s.) yağış vasitəsilə yuyularaq torpağa hopur. Nəticədə onun çirklənməsinə, məhsuldarlığının aşağı düşməsinə, burada yetişəcək bitki məhsullarının keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Yaxud yağış sularına qarışaraq ətrafdakı su hövzələrinə axıb onun çirklənməsinə səbəb olur.

*Bu natəmiz torpaqda, ey pəhrizçi könüllər,
Təmiz su gəzməyiniz əbəs deyilmi məgər? [5]*

Dolanışiq tələbatı, maddi ehtiyac zaman-zaman əhalinin su hövzələrinə yaxın ərazilərdə ev tikmələrinə, yaşayış məntəqələri salmalarına səbəb olmuşdur. Belə yerlərdə məskunlaşan insanlar çox vaxt ekoloji fəlakətlə üz-üzə qalmalı olurlar. Çay daşqınları, sel-su basmaları, suyun səviyyəsinin qalxması ağır fəsadlarla nəticələnir. Ona görə də dahi şair aşağıdakı misralarında haqlı idi.

*Selin-suyun ağzında ev-eşik quran insan,
Bari bir qapı aç ki, sel gələndə qaçasan. [5]*

Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan qadın skelet qalıqlarında rast gəlinən mirvari dənələrinin əmələ gəlməsi su mühitində gedir. Mirvari – bədii ədəbiyyatda dürr və sədəf kimi də işlədilir. Mirvari sulara yaşayan molyusk çanaqlarında suyun iştirakı ilə əmələ gəlir. Nizami yazır:

*Görərsə buluddan sədəf səxavət
Bulud da sədəfdən görər məhəbbət. [6]*

Balıqqulağı və ya molyuskanın (bu dəniz midiyası da ola bilər) çanağına kənar cisim (qum zərrəciyi, xırda daşlar, parazitlər və s.) düşdükdə qıcıqlanaraq xüsusi maddə ifraz edir və yad cismin ətrafında mirvari maddəsinin laylarından ibarət nazik təbəqə əmələ gətirir. Bir müddət sonra o molyusku müdafiə edən mirvari dənələrinə çevrilir. Sədəf adlanan bu maddə mirvari aqreqatı (kalسيوم karbonat - əhəng kristalı) və buynuz maddəsindən (konxiolindən) ibarətdir.

Qədim dövrlərdən başlayaraq, hələ də dəyərini itirməyən mirvari dənələri həm bəzək məmulatlarının hazırlanmasında və bir sıra xəstəliklərin müalicəsində şəfaverici vasitə kimi işlədilir. Quru molyusklardan fərqli olaraq, su hövzələrində yaşayan molyusklarda sədəfin əmələ gəlməsi bu prosesdə suyun əhəmiyyətli dərəcədə iştirakını göstərir. Böyük Nizami “bulud nə səpərsə göylərdən yerə, sədəf də onları çevirər dürrə” – dedikdə bunu nəzərdə tuturdu.

Nəticə / Conclusion

N.Gəncəvinin bioekoloji fikirləri çox az tədqiq olunan sahələrdəndir. Onun daha geniş tədqiqinə ehtiyac vardır. Hesab edirik ki, çağdaş ekologiya elmi üçün bunun faydası ola bilər. Nizamının ekoloji fikirlərinin həm elmi, həm də tədris nəşrlərinə daxil edilməsini zəruri sayırıq.

Ədəbiyyat / References

1. Gəncəvi N. Xosrov və Şirin. Bakı: “Lider”, 2004 .
2. Gəncəvi N. İskəndərnamə. İqbalnamə. Bakı: “Lider”, 2004.
3. Gəncəvi N. İskəndərnamə. Şərəfnamə. Bakı: “Lider”, 2004 .
4. Gəncəvi N. Leyli və Məcnun. Bakı: “Lider”, 2004.
5. Gəncəvi N. Sirlər xəzinəsi. Bakı: “Lider”, 2004.
6. Gəncəvi N. Yeddi gözəl. Bakı: “Lider”, 2004.
7. Mahmudov Y. İslam dinində ətraf mühitə münasibətin bəzi məsələləri. // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə kafedrasının təşkil etdiyi aspirant və dissertantların elmi-praktik konfransının materialları. Bakı: “Borçalı”, 2002.
8. Ya Əli. // “Dədə Qorqud” jurnalı, № 1, 1993.

Почвенные и водные ресурсы как экологический фактор в творчестве Низами Гянджеви

Юсиф Махмудов

Доктор философии по истории

Резюме. Почва как биокосная субстанция среды – это существо, конкретизирующее отношения живого и неживого миров. Экологическая значимость почвы как богатства определяется прежде всего ее пригодностью для возделывания. Поэтому при определении почвы отмечается этот фактор: почва – это плодородный верхний слой земли, в котором растут растения. Степень плодородия почвы зависит от количества гумусового вещества в ней. Так как разлагающиеся почвы богаты перегноем, то и видовое разнообразие и

урожайность растений, растущих здесь, также высоки. Недостаточно плодородные почвы считаются бедными, а урожайность низкой. Растения, высаженные на таких почвах, плохо развиваются. В высокой урожайности вода также имеет большое значение. Вода – это, прежде всего, среда, в которой зарождается первая жизнь. Поэтому вода, в том числе и живые организмы, – почва, воздух и климат (солнечные лучи, ветер, влажность, тепло и т.д.) считаются основными факторами окружающей среды в сочетании с компонентами. Живший и творивший в XII веке великий азербайджанский поэт Низами Гянджеви в своих произведениях широко затронул оба фактора. В этой теме, которую выбрал автор в качестве объекта исследования, исследуются экологические идеи гениального поэта.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, почва и вода, экологические проблемы, окружающая среда, природные ресурсы, химическое загрязнение

Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” poeması Azərbaycan nağılları kontekstində

Xanım Mirzəyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Folklor İnstitutu. Azərbaycan
E-mail: xanim102@mail.ru

Annotasiya: Nizami Gəncəvi (1141-1209) “İskəndərnamə” poemasını yazarkən yaratdığı obrazı bütün cəhətləri ilə canlandırmaq üçün həm yazılı mənbələrdən, həm də xalq ədəbiyyatından geniş şəkildə bəhrələnmişdir. Şairin istifadə etdiyi xalq ədəbiyyatı nümunələri içərisində nağıllar xüsusi yer tutur. Qeyd edilir ki, 1941-ci ildə nəşr edilmiş “Nizami əsərlərinin el variantları” (Toplayanları: H.Əlizadə, M.Təhmasib) kitabında 32 nağıl vardır ki, onlardan 24-ü İskəndərlə bağlıdır. Xüsusi olaraq o da vurğulanır ki, həmin nağılların əksəriyyəti Nizaminin “İskəndərnamə” poemasının təsiri ilə sonradan yaradılmışdır. Məqalədə Azərbaycan nağılları içərisində yer alan üç süjet ilə (“İskəndərin buynuzu”, “İskəndər o dünyada”, “Torpaq hərisi”) “İskəndərnamə” poemasındakı uyğun fəsillər arasında qarşılaşdırma aparılır, onlar əsasında baş qəhrəmanın bədii obrazının hərtərəfli yaradıldığı göstərilir. Qeyd edilir ki, Nizami bu nağıllar vasitəsilə poemada özünün nəsihətamiz fikirlərini daha inandırıcı və təsirli şəkildə verməyə nail olmuşdur.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, “İskəndərnamə”, poema, tale, motiv

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.10.2021; qəbul edilib – 28.10.2021

Nizami Ganjavi's poem “Iskendername” in the context of Azerbaijani fairytales

Khanım Mirzayeva

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Folklore of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: xanim102@mail.ru

Abstract. Nizami Ganjavi (1141-1209) benefited from both written sources and folk literature to revive all the features of the image he created while writing the poem “Iskendername”. The fairy tales occupy a special place among the samples of folk literature used by the poet. It is noted that in the book “Folk variants of Nizami's works” (collected by H.Alizade, M.Tahmasib) there is 32 fairy tales and 24 of them are about Alexander. It is particularly emphasized that most of these tales were later created under the influence of Nizami Ganjavi's poem “Iskendername”. In the article it is compared three plots of Azerbaijani fairytales (“Horn of Alexander”, “Alexander in that world”, “Greedy for the Land”) with relevant chapters of “Iskendername” poem and it is noted that on the basis of them the artistic image of main character was created comprehensively. It is noted that Nizami Ganjavi in the poem managed to convey his admonishing thoughts more convincingly and effectively by way of these fairytales.

Keywords: Nizami Ganjavi, “Iskandarnamə”, poem, fate, motive

Article history: received – 12.10.2021; accepted – 28.10.2021

Giriş / Introduction

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin (1141-1209) dünya miqyasında tanınmasında özünün “Pənc gənc” (“Beş xəzinə”), katiblərin isə “Xəmsə” adlandırdığı beş müstəqil poemadan ibarət hikmət çələnginin rolu danılmazdır. Şairin yaratdığı bu beş xəzinə özünün mövzu əhatəsinə, dərin məzmun və ideya tutumuna, zəngin obrazlar aləminə görə təkrar olunmaz sənət incisi kimi daim sevilmiş, heç bir sərhəd tanımayaraq dünyanı fəth etmişdir. Yaradıcılığında bəşəri mövzulara üstünlük verən şair mənsub olduğu xalqın zəngin söz xəzinəsinə dərinlikdən bələd olmuş, ondan müxtəlif məqamlarda, məqsəduyğun şəkildə bəhrələnmişdir. Nizami elə sənətkarlardandır ki, o, bir çox mövzuları xalqdan alıb, onları yaradıcılıq süzgəcindən keçirərək yenidən xalqa qaytarmağı bacarır. Şairin bu sahədəki bacarığı “Xəmsə”yə daxil olan bütün poemalarda rəngarəng formalarla, təkrarsız və orijinal bir biçimdə özünü göstərir. Təsadüfi deyil ki, Nizami Gəncəvi irsinin şifahi xalq ədəbiyyatı ilə bağlılığı bir sıra araşdırmaların tədqiqat obyektinə çevrilmiş, bu sahədə dəyərli fikirlər söylənilmişdir [1, s.57-62; 2, s.156-187; 9, s.107-125].

Nizami Gəncəvinin bəhrələndiyi şifahi xalq ədəbiyyatı janrları içərisində Azərbaycan nağıllarının xüsusi yeri vardır. Araşdırıcıların da qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan nağılları ilə Nizaminin əsərlərindəki bir çox motivlər olduqca yaxından səsləşir. AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Azadə Rüstəmovə “Nizami Gəncəvi (Həyatı və sənəti)” kitabında bu məsələyə toxunaraq yazır: “Azərbaycan nağılları içərisində yüzlərlə Nizami motivlərinə təsadüf olunur. Toplanma tarixi yeni olduğundan bu nağılların Nizami şeirinin təsiri ilə yaradıldığı ehtimal edilir. Lakin, şübhəsiz, onların kökü Nizami dövrünə, bəziləri isə hələ Nizamidən çox-çox qabaqlara gedib çıxır” [2, s.181].

Nizami Gəncəvinin xalq nağıllarından bəhrələnməsi, əsərlərində onlardan çeşidli formalarda istifadəsi şairin mövzuya və problemə yaradıcı yanaşması ilə bərabər, müxtəlif bədii istək və məqsədlərə də xidmət edirdi.

Əsas hissə / Main Part

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Nizaminin Azərbaycan xalq nağıllarından yaradıcı şəkildə bəhrələnməsi və öz qəhrəmanının bədii obrazının bütün yönləri ilə canlandırılması baxımından “Xəmsə”yə daxil olan sonuncu – “İskəndərnamə” poeması xüsusilə seçilir. Şair öz qəhrəmanını geniş planda verərkən onunla bağlı olan bütün detalları əsərinə daxil etmək üçün şifahi xalq ədəbiyyatına daha çox müraciət etmiş, onun hərtərəfli bədii obrazını yaratmağa nail olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, elə nağılların özündən gələn motivlər də poemada üstünlük təşkil edir. Təsadüfi deyil ki, 1941-ci ildə çap olunmuş “Nizami əsərlərinin el variantları” (Toplayanları: H.Əlizadə, M.Təhmasib) kitabında 34 adda nümunə vardır ki, onların ikisi dastan (“Leyli və Məcnun”, “Fərhad və Şirin”), 32-si isə nağıldır [8]. Həmin nağıllardan 24-ü isə bilavasitə Nizaminin “İskəndərnamə” poemasının baş qəhrəmanı İskəndərlə bağlıdır. Eləcə də filologiya üzrə fəlsəfə doktoru İlkin Rüstəmzadə tərəfindən hazırlanmış “Azərbaycan nağıllarının süjet göstəricisi” kitabına əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycan nağıllarının süjet göstəriciləri içərisində İskəndərlə bağlı çoxlu sayda nağıl süjeti vardır [10]. Onların Nizaminin “İskəndərnamə” poemasından əvvəl, yoxsa onun təsiri ilə sonradan yaranmasını dəqiqliyi ilə demək mümkün deyil. Qənaətimizə görə, “Nizami əsərlərinin el variantları” kitabında “İskəndərnamə” poeması ilə bağlı 24 nağılın əksəriyyəti Nizaminin əsərinin təsiri ilə sonradan yaranmışdır.

Bu məqalədə isə konkret olaraq üç süjet – “İskəndərin buynuzu”, “İskəndər o dünyada” və “Torpaq hərisi” haqqında bəhs ediləcəkdir. “İskəndərin buynuzu” adlanan süjet belədir: “İskəndərin başını qırخان dəllək bu sirri heç kimə açmamalıdır. Sirri quyuya danışır, oradan çıxan qamış onu yayır” [10, s.200]. Bu süjetlə bağlı Azərbaycan folklorunda 10-dan artıq nağıl qeydə alınmışdır. Azərbaycan nağıllarındakı bu süjet Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” poemasının “İqbalnamə” hissəsindəki “İskəndərin onun başını qırخان qulam ilə əhvalatı” [7, s.450-454] fəslə ilə çox yaxından səsləşir. Nizami bu hissədə İskəndərin adı ilə bağlı bütün məqamları təqdim edir. Mə-

lumdur ki, İskəndər həm də peyğəmbər – “Zülqərneyn” kimi tanınmışdır. Nizami Gəncəvi “İskəndərnamə” poemasında İskəndəri həm fəth, həm də peyğəmbər kimi qələmə almışdır. Hətta Qurani-Kərimdə adları çəkilən 28 peyğəmbər içərisində Zülqərneynin adı da vardır. (Ancaq Qurani-Kərimdə adları keçən Zülqərneyn, Loğman və Üzeyir peyğəmbər kimi qəbul etməyən müəlliflər də vardır.) Təsədüfi deyil ki, professor Aida xanım Qasımova bu barədə yazır: “Zul-Qarneynin kimliyi həmişə müfəssirlər arasında mübahisələr doğurmuş, farslar onun İran hökmdarı Kir olduğunu bildirmiş, rəy çoxluğu isə Quranda anılan Zul-Qarneynin Makedoniyalı İskəndər olduğunu iddia etmişlər. Lakin elm aləmində Zul-Qarneynin qədim Yəmən padşahı olduğunu bildirənlər də vardır” [6, s.201].

Nizami “İskəndərnamə” poemasında Zülqərneyn adını əvvəlcə belə mənalandırır:

*Onun adı ona görə iki qərn sahibi idi ki,
Məğribdə və Məşriqdə istədiyinə nail olmuşdu. [7, s.451]*

Məlumdur ki, ərəb dilində “qərn” sözü Şərq və Qərb mənasında da işlənir. İskəndərə Şərqi də, Qərbi də fəth etdiyi üçün “Zülqərneyn” (“İki qərn sahibi”) ləqəbini vermişlər [4, s.231]. Nizami bundan sonra başqa bir fikir irəli sürür:

*Başqa bir sözə [rəvayətə] görə, onun zəngin hazırlığı varmış,
Arxasında iki hörüklü saç varmış. [7, s.451]*

“Qərn” sözünün saç mənası da vardır. Guya İsgəndərin iki hörük saçı olduğu üçün ona “Zülqərneyn” (“İki hörüklü”) deyirmişlər [4, s.232].

Şair daha sonra yazır:

*Başqa bir fikrə görə, o yatarkən yuxuda
Günəşdən fələyin iki qərnini [məşriq və məğribini] aldığını görmüş. [7, s.451]*

Nizami “Zülqərneyn” sözü ilə bağlı son olaraq belə bir fikir yazır:

Bir başqa alimin dediyinə görə,

O, iki qərn ömür sürmüşdür [bir qərn 30 ilə bərabərdir]. [7, s.451]

Nizami daha sonra filosof Əbu Məşərin “Üluf” adlı əsərindən çıxış edərək yazır ki, “İskəndər öləndən sonra yunanlar onun surətini çəkmişlər. Həmin surətin sağ və solunda iki mələk şəkli də verilmişdir. Surətin üstündə iki buynuz şəkli olmuşdur. Guya İskəndər Allah tərəfindən yaradılıb yerə göndərilmiş, bu mələklər də onun sağ-solunda qarovulçusudurlar. Sonra həmin şəkil ərəblərin əlinə keçmiş, onlar buynuzlu mələyi İskəndər bilib, ona “Zülqərneyn” (“İkibuynuzlu”) adını vermişlər. İskəndər sikkəsi üzərində buynuzlu büt şəklinin həkk edildiyi də məlumdur” [4, s. 232].

Nizami başqa bir bilicinin dilindən isə belə deyir:

*[İskəndərin] iki qulağı əndazədən artıq uzunmuş.
Başına tac qoyarkən o, bir qulağına
Dürlə haşiyələnmiş qın taxarmış.
Başqa qulağı üçün xəzinədən var imiş.
Onu xəzinə kimi adamlardan gizli saxlayarmış. [7, s.452]*

Göründüyü kimi, Nizami son olaraq öz qəhrəmanı ilə bağlı olan rəvayətlər içərisində buynuzları deyil, daha inandırıcı görünən uzun qulaqları əsas götürmüş və əsərinə bununla bağlı əhvalatı daxil etmişdir. Nizami İskəndərin başqırxaqla bağlı verdiyi əhvalata belə yekun vurur:

*Agah olmuş ki, yer üzündə
Heç kəsin sirri gizli qala bilməz.
O, yaradanı xoşluqla yad etmiş,
Özü azad olmuş və [dəlləyi də] qılıncdan azad etmişdir. [7, s.454]*

Lakin sonradan İskəndərin uzun qulaqları xalq arasında qoşa buynuzla əvəz edilmişdir. Nədənə xalq arasında İskəndərin buynuzu ilə bağlı olan əhvalata geniş yer verilmiş, bu da çoxsaylı nağılların əsas süjetinə çevrilmişdir. Bizcə, burada xalqın özündə buynuzla xüsusi marağın olması əsas rol oynamış və nəticədə buynuz uzun qulaqları üstələyərək “İskəndərin buynuzu” və ya “Buynuzlu İskəndər” kimi nağıllar yaranmışdır. Bu məqamda professor Aida Qasimovanın aşağıdakı fikirləri də maraq doğurur: “Yəmən padşahlarının “Zül-Qarneyn” adlanması, çox güman ki, qədim Yəməndə Sabiliyin – yəni astral tanrılara ibadətin geniş yayılması, Günəşin ilahiləşdirilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, qədim Misir mifologiyasında Günəş tanrısı sayılan Amon qoşa buynuzlu öküz şəklində təsvir olunmuşdur, yəni bu tanrının timsalında göy cisminə ibadət konkret totemlə – öküzlə birləşmişdir. Görünür, Amonun ipostasları Yəməndə də olmuş və bəzi hökmdarlar özünün fəvqəladə qüdrət sahibi olduğunu bildirmək üçün Zül-Qarneyn – Qoşabuynuzlu ləqəbini götürmüşdür” [6, s.201].

Görünür, qeyd edilənlərin İskəndərin də Zülqarneyn (Qoşabuynuzlu) kimi tanınmasında müəyyən qədər rolu olmuşdur. Fakt isə qaçılmazdır: Azərbaycan nağılları içərisində “İskəndərin buynuzu” ilə bağlı süjet çox geniş yayılmış, neçə-neçə nağılların əsas mövzusunə çevrilmişdir.

İskəndərlə bağlı ikinci süjetin (“İskəndər o dünyada”) qısa məzmunu belədir: “İskəndər dirilik suyu əldə etmək üçün zülmət dünyasına gedir, amma sudan içmək ona qismət olur” [10, s.204].

Nizaminin “İskəndərnamə” poemasının “Şərəfnamə” hissəsinin sonunda “İskəndərin dirilik suyu axtarması” və “İskəndərin Zülmətə getməsi” fəsiləri bu nağıl süjeti ilə yaxından əsləşir. Azərbaycan xalq nağıllarında İskəndərin dirilik suyu axtarması və Zülmətə getməsi ilə bağlı süjet çox geniş yayılmışdır. Həmin nağıllardakı hadisələrlə Nizaminin “İskəndərnamə” poemasındakı əhvalatlar arasında çox yaxınlıq vardır. Nizami İskəndərin dirilik suyu axtarmaq həvəsinə düşməsini şahın məclisində bir qocanın zülmətdən danışması və orada insanlara ömürlük həyat verən dirilik suyu ilə bağlı söhbətləri ilə əlaqələndirir. Poemada İskəndərin dirilik suyu ardınca Zülmətə getdiyi fəslin əsasında üç rəvayət-nağıl dayanır; onlardan biri dehqanın, digəri rumluların, başqa birisi isə ərəblərin dilindən təqdim olunur. O da maraqlı faktdır ki, Nizaminin təqdim etdiyi hər üç rəvayət-nağıla müxtəlif variantlarda Azərbaycan əfsanə, rəvayət və nağıllarında rast gəlinir. “İskəndərin qaranlıq dünyaya getməsi” nağılında, “İskəndərin zülmətə getməsi”, “İskəndər və Xızır peyğəmbər”, “Xızır və İlyas” xalq əfsanələrində qədim yaşıllıq tanrısı sayılan Xızırın iştirakını eyni şəkildə həm də “İskəndərnamə” poemasında görürük. Həmin folklor nümunələri ilə “İskəndərnamə”də olan bəzi məsələlər bir də ona görə eyniləşir ki, Xızır qabağa düşüb yol göstərən, bələdçi kimi təqdim edilir. Nizami İskəndərin Xızır ilə dirilik suyu üçün zülmət dünyasına getməsi, ancaq həmin suyun Xızır qismət olub, İskəndərə çatmamasını göstərir [7, s. 370-371]. Şair rumluların dilindən verdiyi rəvayətdə isə İlyasın Xızır ilə birlikdə dirilik suyu üçün səfərə çıxdıqlarını göstərir. Onlar rast gəldikləri bir çeşmə başında süfrə açırlar; süfrələrində quru balıq da var idi. Onlardan biri əyilib çeşmədən su içmək istəyəndə əlindəki quru balıq suya düşür; balığı götürmək üçün suya əl atanda isə balığın diri olduğunu görür. Bilir ki, bu bulaq axtardıqları dirilik suyudur. Hər iki yoldaş bu sudan içir və əbədi həyat qazanır [7, s.369-370]. Nizami ərəblərin dilindən verdiyi başqa bir rəvayətdə də İskəndərdən fərqli olaraq, dirilik suyundan içməyin Xızır ilə İlyasa qismət olduğunu göstərir [8, s.370]. İskəndərin ölümsüzlük qazanmaq üçün Zülmətə getməsi və oradan əliboş qayıtması ilə Nizami sanki dünyaya meydan oxuyan dövrünün hökmdarlarına xatırladır ki, heç kəs ölümdən qaça bilməz, ölüm haqdır. Şair bu deyilənləri həmin fəsildə Mələyin dili ilə belə ümumiləşdirir:

*“Dünyanı, – dedi, – bir başa ələ keçirdin,
Belə çiy xülyadan hələ doymamısan!” [7, s.371]*

İskəndərlə bağlı digər nağıl süjet isə “Torpaq hərisi” adlanır. Süjet belədir: “İskəndər və yaxud Şah Abbas dünyasını dəyişəndə gözləri və ya əlləri yumulmur. Abidin məsləhəti ilə onun gözlərinə (ovcuna) torpaq tökürlər, ondan sonra yumulur” [10, s.210]. Göründüyü kimi, nağıllarda eyni süjetin həm İskəndərlə, həm də Şah Abbasla bağlı olduğu müşahidə edilir. Heç şübhəsiz ki, bu, öncə İskəndərlə bağlı yaranmış, sonradan digər hökmdarlara, o cümlədən Şah Abbasa aid edilmişdir. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında İskəndərlə bağlı nağıllarda bu süjet də geniş yayılmışdır. Nizami də öz qəhrəmanını təsvir edərkən yazır ki, İskəndər vəfat etdikdən sonra onu tabuta qoyurlar; onun dediyinə əməl edərək bir əlini tabutdan kənara çıxarırlar və ovcuna torpaq tökürlər:

*Şah əmr vermişdi ki, tabutdan
Onun bir əlini kənara çıxarsınlar,
Onun əlinə boş torpaq töksünlər. [7, s.603]*

Azərbaycan nağıllarında bu məqam müxtəlif şəkillərdə yer alır. Məsələn, “İskəndər Zülqərneyn” nağılında deyilir: “... Amma qəribə bir möcüzə oldu. Ölünün (İskəndərin – X.M.) qolunu nə qədər tabutun içinə qoyurdularsa, yenə qolu tabutdan eşiyə çıxırdı, ovucu da açıq qalmışdı. Bu işə hamı məəttəl qalmışdı. Axırda gedib əhvalatı İskəndərə zülmət dünyasının yolunu görsədən qocaya dedilər. Qoca dedi: “Oğlum, gedin onun ovcuna bir xışma torpax tökün. Onun gözü torpaxdan doymayıbdı... Bəli, qoca dediyi kimi gəlib yerdən bir xışma torpax götürdülər. Torpağı meyidin ovcuna tökən kimi ovuc yumuldu, qol da çəkildi tabutun içinə” [3, s.142-143]. Başqa bir xalq nağılında isə bu, Nizamidəki kimi verilir: “(İskəndər) vəsiyyətini eliyir. Deyir ki, mənı basdıranda əlimin birini açıx şəkildə qoyun çöldə. Bilən, qanan biləjəydi əlim niyə açıxdı. Qanmıyan deyəjəhdi ki, İsgəndər deyir ki, mən getdim, dünya qaldı. Qanan da deyəjəh ki, İsgəndər deyir mən dünyadan əliboş getdim, apardığım beş metrə kəfən oldu. Heylə də eliyillər, kəsəsi” [5, s.194].

Nizami İskəndərin dünyapərəstliyini, torpaq hərisliyini ölüm səhnəsində onu dəfn etməyə aparan carçıların dili ilə aşağıdakı kimi yekunlaşdırır və sanki yenə dövrünün hökmdarlarına ibrət dərsi verir:

*Dünyanın yeddi ölkəsinin hakimi
Şahlardan yalnız və yalnız bu bir adam [İskəndər] idi ki,
Dünyanın hər xəzinəsindən yük bağladı,
Əlində torpaqdan başqa heç bir şey yoxdur,
Siz də dünyadan köçəndə
Bu torpaq diyarından [dünyadan] bir ovuc
qara torpaq aparacaqsınız. [7, s.603]*

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, nümunələrdən də göründüyü kimi, Nizami “İskəndərnamə” poemasında baş qəhrəmanın bədii obrazını yaradarkən xalq yaradıcılığından geniş istifadə etmişdir. Bu istifadə isə sadəcə olaraq İskəndərlə bağlı rəvayət və nağıl süjetlərini əsərə gətirmək xatirinə deyildi. Şairin xalq nağıllarına müraciəti müxtəlif poetik məqsədlərə xidmət edirdi. Belə ki, Nizami bu nağıl süjetlərini öz poemasına gətirməklə həm onlardan çıxan hikmətli-ibrətamiz fikirləri daha inandırıcı və təsirli şəkildə verməyə, həm də qəhrəmanının bədii obrazını bütün detalları ilə yaratmağa nail olmuşdur. O da danılmaz faktdır ki, Nizami yunan, rum və ərəb rəvayətləri ilə yanaşı, öz xalqının zəngin şifahi ədəbiyyat nümunələrindən də bəhrələnmişdir. Bu isə müəllifə İskəndərlə bağlı müxtəlif məqamlara həmin örnəklər vasitəsilə yeni-yeni çalarlar qatmağa, mövzunu daha geniş və əhatəli verməyə imkan vermişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Abbasov Ə. Nizami Gəncəvinin İskəndərnamə poeması. Bakı: Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, 1966
2. Azadə R. Nizami Gəncəvi (həyatı və sənəti). Bakı, Elm, 1979
3. Azərbaycan nağılları. Beş cildə, V cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2005
4. Cəfər Ə. İzahlar // İskəndərnamə. İqbalnamə. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2004.
5. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. I kitab (Ağdam, Füzuli, Ağcabədi, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, Elm və təhsil, 2012.
6. Qasımova A. Cahiliyyət ərəblərinin əqli-mənəvi durumu. Bakı, Elm, 2007
7. Nizami. İskəndərnamə. Filoloji tərcümə (Şərəfnamə. Tərcümə edəni: Qəzənfər Əliyev; İqbalnamə. Tərcümə edəni: Vəqif Aslanov). Bakı, Elm, 1983.
8. Nizami əsərlərinin el variantları. Bakı, Azərnəşr, 1941.
9. Paşayev S. Nizami və xalq əfsanələri. Bakı, Gənclik, 1983.
10. Rüstəməzadə İ. Azərbaycan nağıllarının süjet göstəricisi. Bakı, Elm və təhsil, 2013.

**Поэма Низами Гянджеви «Искендернаме»
в контексте азербайджанских сказок**

Ханум Мирзоева

Доктор философии по филологии

Институт фольклора НАНА. Азербайджан.

E-mail: xanim102@mail.ru

Резюме. Низами Гянджеви (1141–1209) пользовался как письменными источниками, так и народной литературой, чтобы возродить все особенности образа, который он создал при написании поэмы «Искендернаме». Сказки занимают особое место среди образцов народной литературы, которыми пользовался поэт. Отмечается, что в сборнике «Народные варианты произведений Низами» (собранные Х.Ализаде, М.Тахмасиб) 32 сказки, из них 24 – об Александре. Особо подчеркивается, что большинство этих сказок позже были созданы под влиянием поэмы Низами Гянджеви «Искендернаме». В статье сравнивается три сюжета азербайджанских сказок («Рог Александра», «Александр в том мире», «Жадный до земли») с соответствующими главами поэмы «Искендернаме» и отмечается, что на их основе комплексно создавался художественный образ главного героя. Отмечается, что Низами Гянджеви в поэме сумел более убедительно и эффектно передать свои наставляющие мысли посредством этих сказок.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, «Искендернаме», поэма, судьба, мотив

Nizaminin poeziyasında “Allah” anlayışı

Elman Quliyev

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: elmanquliyev55@gmail.com

*Be hər ca ke ruy ari əz niko bəd,
Pənahət Xoda bado poştət xerəd.*

*Yaxşıda, yamanda hara üz qoysan,
Allahı pənah seç, ağılı arxa.*

Nizami

Annotasiya. Dahi Nizaminin beş poemasında Allahın qüdrəti, hikməti, elmi, ədaləti, helmi, əzəli və əbədiyyəti, dərk edilməzliyi, paklığı, məkan və zamandan xaric olması, hər şeyi görməsi, eşitməsi və bilməsi, mehriban və bağışlayan olması, cəza və mükafat verməsinə dair mindən çox misra yer alır. Misraların hər biri Qurani-Kərimin ayrı-ayrı ayələrindən qaynaqlanan poetik düşüncələrdir.

Məqalənin aktuallığı odur ki, onun müəllifi heç bir alim və tədqiqatçının fikrini, şərhini və tərcüməsini təkrar etmədən, farsca “Xəmsə”yə müraciət edir, orijinala maksimum yaxın olmaqla qafiyəsiz heca vəznində (6+5 formatda) özünün tərcümələrini ortaya qoyur, hər misranın açıqlamasını verir, Quran ayələrindən azərbaycanca sitatlara yer ayırır.

Məqalənin bir özəlliyi də odur ki, Quran terminlərini, farsca hər sözün yerində işlək tərcüməsini, təsəvvüf terminlərini, farsca frazeoloji feillərin kalka variantlarını saxlayır, bunlar da tərcümənin orijinalın ruhuna yaxın olmasını təmin edir.

Nizami elə dahidir ki, onun çoxmiqyaslı zəngin yaradıcılığının fizika, kimya, biologiya, astronomiya, təbiətşünaslıq, tarix, etnoqrafiya, ədəbiyyatşünaslıq, coğrafiya, dilşünaslıq, fəlsəfə, dinşünaslıq və sair elm sahələri ilə bağlılığı var. Bu məqalə “Allah” anlayışından bəhs etdiyi üçün onun üç yarımbaşlığı var – “Nizami Allahdan nə istəyir”, “Allah əzəli-əbədi-məkansız olaraq”, “Allah tək-pak-qadir-dərk edilməz olaraq”.

Nizami yaradıcılığında Qurani-Kərim geniş yer tutur. Onu bir məqalə ilə əhatə etmək olmaz. Bu, bir dissertasiya mövzudur. Ümid edirik ki, Nizami ili olan 2021-ci ildə alimlər, tədqiqatçılar, doktorantlar şairin Allaha dair baxışlarını geniş tədqiq edəcəklər.

Açar sözlər: Nizami, Xəmsə, Allah, əzəli-əbədi-qadir-tək-pak-bənzərsiz-məkansız, xilqət, mərifət

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 09.12.2021; qəbul edilib – 13.12.2021

The concept of “Allah” in the poetry by Nizami

Elman Guliyev

Doctor of Philosophy in Philology

E-mail: elmanquliyev55@gmail.com

Abstract. The five poems of the great Nizami contain over a thousand semi-verses that speak of might, wisdom, knowledge, justice, meekness, eternity, comprehensibility of Allah and that He is pure and merciful, abides outside of place and time, sees everything, hears everything, knows everything, punishes and rewards. Each verse is a poetic thought borrowed from individual verses of the Quran.

The relevance of the article is the fact that the author refers to the Persian "Khamsa", without repeating the opinion, commentary and translation of any scientist or researcher, sets out his translations in a unrhymed syllable (6+5 format), as close as possible to the original, explains each verse and quotes from the Quran in Azerbaijani.

Another feature of this article is that it contains the terms of the Quran, the correct translation of each Persian word, Sufi terms and literal variants of Persian phraseological verbs, which ensure that the translation is close to the spirit of the original.

Nizami is such a genius that his multifaceted rich work is associated with physics, chemistry, biology, astronomy, natural sciences, history, ethnography, literature, geography, linguistics, philosophy, religion and other sciences. Since this article is devoted to the concept of "Allah", it has three subheadings – "What Nizami wants from Allah", "Allah as eternal-uncreated-spaceless", "Allah as one-unique-powerful, unattainable".

The Holy Quran is a widely used subject in Nizami's work. It cannot be covered in one article. This is the topic of one thesis. We hope that in 2021, in the year of Nizami, scholars, researchers and doctoral students will widely study the views of the poet regarding Allah.

Keywords: Nizami, Khamsa, Allah, eternal-mighty-unique-pure-incomparable-spaceless, creation, enlightenment

Article history: received – 09.12.2021; accepted – 13.12.2021

Giriş / Introduction

Nizami irsini Quran ilə əlaqələndirmək tədqiqatçıdan iki bacarığı tələb edir – Nizamini farsca oxuyub anlamaq, Quranı ərəbcə oxuyub sətri mənanı anlamaq. Hər ikisi çətinidir, çünki Nizami dahidir, Quran isə Allah kəlamıdır.

Bu məqalədə Quranın sətri tərcüməsindən 13 sitat, Nizami poeziyasından farsca 116 misra yer alır. Nizami təkcə Allahın qüdrətini vəsf etmir, həm də Onun ədalətini, səbrini, səxavətini, rəhmini, mehribanlığını, mükafatını, cəzasını və sairəni qələmə alır.

Əsas hissə / Main Part

1. Nizami Allahdan nə istəyir?

Nizami insan olaraq Allahdan diləyir ki, doğru-düzgün yaşam tərzini seçməkdə və heç zaman ondan dönməməkdə, ilahi mərifətə çatmaqda, qəm tələsi olan dünyadan qurtarmaqda, dünyadan köçəndən sonra pak olan can diyarında əbədi olaraq qalmaqda ulu Yaradan ona yardımçı olsun.

Şair hər gecənin əvvəlində (başında) yatmadan öncə ulu Xaliqin adını təsbih etməyə tələsib. Gecəyarısı oyanıbsa, gözlərində yaş Allahı çağırır. Səhər oyananda yolu ancaq Allaha olub, gecəgündüz Onu pənah seçib. Şair istəyir ki, Allah onun xahişini qəbul etməməklə onu xəcalətli etməsin. Allaha "İş quran", "Hökm verən" adları ilə xitab edən şair istəyir ki, Allahın köməyi sayəsində möhtac olanlara (insanlara) möhtac olmasın: [5, s.957]

بتسبیح نامت شتاب آورم
ترا خوانم وریزم از دیده آب
همه روز تا شب پناهم بتست
مکن شرمسارم در این داوری
کزین با نیازان شوم بی نیاز

چو اول شب آهنگ خواب آورم
چو در نیمشب سر برآرم ز خواب
و گر بامداد است راهم بتست
چو خواهم زتوروز و شب یاوری
چنان دارم ای داور کار ساز

*Gecənin başında yatmadan öncə
Tələsib adını təsbih edirəm.
Oyansam yuxudan gecəyarısı,
Səni çağırıram, gözlərimdə yaş.
Əgər də səhərsə, yolum Sənədir,
Gecə də, gündüz də pənahım Sənsən.
Səndən gecə-gündüz yardım istərəm,
Xəcalətli etmə məni bu işdə.
Elə et, İş quran, ey Höküm verən.
Möhtac olanlara möhtac olmayım.*

Allaha qul olan Nizami 36 yaşından öncə Allahın inayəti ilə ad-san qazanmışdı, ağaya (hörmət sahibinə) dönmüşdü. Allaha köləlik Nizamini ağa səviyyəsinə yüksəltmişdi. Sözü bu yerində yada düşür ki, “*Allah istədiyinə izzət verir*” [1, s.26]. Sitata baxaq: [4, s.9]

دعائی کند من کنم مستجاب	تو گفتی که هر کس در رنج و تاب
درین عاجزی چون نخوانم ترا	چو عاجز رهاننده دانم ترا
مرا کار بایندگی کردنست	بلی کار تو بنده پروردنست

*Nizami Səninlə ad-san qazandı,
Sənə kölə olub, ağaya döndü.*

Nizami istəyir ki, Allaha olan əzmini Allah elə isitsin ki, dünyadan köçəndə sevinə-sevinə getsin. Demək, ölüm – ölmək deyil, sadəcə, yeri dəyişməkdir: [5, s.958]

چنان گرم کن عزم رایم بتو که خرم دل آیم چو آیم بتو

*Sənə bu əzmimi elə isit ki,
Ürəkdən sevinim, Sənə gələndə.*

Tanrıya xitabən özünü aciz görən Nizami deyir ki, O, hər dua edənin duasını qəbul edir. Şair də Onu acizi qurtaran bildiyi üçün yalnız Ona səslənir. Onun işi bəndə yaratmaqsa, Nizaminin də işi Ona bəndəlik etməkdir. Şair dəqiq bilir ki,

ای شرف نام نظامی بتو خواجگی اوست غلامی بتو

“*Kim Ona güvənir, qırılmaz bir dəstəkdən yapışmış olur*” [1, s.256]. Nümunəyə baxaq: [5, s.958]

*Sən dedin, dar gündə hər hansı kimsə
Bir dua edərsə, qəbul edəram.
Acizi qurtaran görürəm Səni,
Necə səsləməyim Səni acizkən.
Bəndə yaradırsan, bəli, işindir,
Bəndəlik etmək də mənim işimdir.*

Allah ilə özü arasında münasibətə Nizami aşağıda on dörd prizmadan yanaşır:

- ✓ Şair elə qırılıb ki, külək şənliyini tam sovurub,
- ✓ Qırılan şairi Allah qurtarar,
- ✓ Allah onu qırsa da, ona mumiya (sınıq dərmanı) verər,
- ✓ Şair gecəyarısı Allaha sığınır,
- ✓ Şair istəyir ki, Allah fəzilət Ayından yoluna nur saçsın,
- ✓ Şair istəyir ki, Allah onu yolkəsənlərdən qorusun,
- ✓ Şair istəyir ki, Allah onu öncə şükrə çatdırsın, sonra vara,
- ✓ Şair istəyir ki, Allah onu səbrə çatdırsın, sonra çətinə,
- ✓ Şair istəyir ki, Allah ona dözə bilmədiyi bəlanı verməsin,
- ✓ Şair istəyir ki, Allah bəla versə, ona öncə dözümlü versin, sonra bəlanı,
- ✓ Şair deyir ki, dünyada ondan bir ovuc toz qalar, ya da torpaq,
- ✓ Şair deyir ki, dünyadan köçsə də, Allaha bəndəlikdən çıxmaz,
- ✓ Şair deyir ki, həmişə Allahın adına sənə deyər,
- ✓ Şair deyir ki, hər yerdə onu Tanrı biləcək: [5, s.958]

بلائی که باشم در آن ناصیور	زمن دوردارای زبیداد دور
گرم در بلائی کنی مبتلا	نخستم صبوری ده آنگه بلا
گرم بشکنی ورنهی در نورد	کفی خاک خواهی زمن خواه گرد
برون افتم از خود بپرکندی	نیفتم برون باتواز بندگی
بهرگوشه کافتم ثنا خوانمت	بهرجا که باشم خدا دانمت

*Mən elə qırıldım, elə əzildim,
Bütün şənliyimi külək sovurdu.
Qırılan bu məni Sən qurtararsan,
Qırsan da, mumiya Sən verəcəksən.
Bu gecəyarısı Sənə sığındım,
Fəzilət Ayından yoluma nur saç.
Yolkəsən kimsədən gəl qurtar məni,
Qoyma ki, üstümə düşməni sevin.*
*Öncə şükrə çatdır, sonra da vara,
Öncə səbrə çatdır, sonra çətinə.
Vermə o bəlanı, dözə bilməyəm,
Uzaq et onu, ey zülümədən uzaq.
Əgər bir bəlaya salmalı olsan,
Öncədən dözümlü ver, sonra bəlanı.
Sən məni qırsan da, ya toxunmasan,
Bir ovuc toz qalar məndən ya torpaq.*

شکسته چنان گشته ام بلکه خرد	که آبادیم را همه باد برد
توئی کز شکستم رهائی دهی	وگر بشکنی مومیائی دهی
در این نیمشب کز تو جویم پناه	بمهتاب فضلم بر افروز راه
نگهدارم از رخنه رهزنان	مکن شاد برمن دل دشمنان
بشکرم رسان اول آنگه بگنج	نخستم صبوری ده آنگاه رنج

*Dağılıb bu haldan çıxsam da bir gün,
Sənə bəndəlikdən çıxan deyiləm.
Hər yerdə adına sənə deyərəm,
Hər yerdə mən Səni Tanrı bilərəm.*

Allahın bir qulu olan Nizami bu Yaradanın əmri önündə bir top kimidir (Onun əmrini icra edəndir). Şair həm də özünü hər iki cahanda Onun “kuy”inin tozu sayır (Onun eşqinin vurğudur). Nizami istəyir ki, Haqq-taala onun qəlbini mərifət ilə dirçəltsin və boynunu qəm tələsindən (dünyadan) qurtarsın.

Yuxarıda adıçəkilən “mərifət” fəlsəfə-təsəvvüf termini olub bir neçə uzun-uzadı ağır qadağadan sonra salık olanın yetdiyi bir haldır ki, bu zaman o, arif olaraq heç bir şəkk-şübhə olmadan öz qəlbində Haqq-taalanı müşahidə edir, hansını ki nəzər və dəlil ilə etmək olmur [3, s.4228]. Otuz iki yaşında insanların çoxu Allahdan var, ad-san, məqam istəyir, bu yaşda olmuş Nizami isə Allahdan fəlsəfi-təsəvvüfi anlamda mərifət istəyib: [4, s.8]

بندہ نظامی کہ یکی گوی تست در دوجہان خاک شر کوی تست
خاطرش از معرفت آباد کن گردنش از دام غم آزاد کن

*(Əmrinə) top olan bu qul Nizami
Hər iki cahanda “kuy”inə tozdur.
Mərifət verərək, qəlbini dirçəlt,
Bu qəm tələsindən boynunu qurtar.*

Qurani-Kərim vurğulayır ki, “Göylərin və yerin mülkü (şahlığı) Ona məxsusdur” [1, s.107]. Buna istinadən Nizami də Allahı dünyanın padşahı sayır, özünü və insanları isə xidmətçi olaraq görür: [5, s.954]

خدایا جہان پادشائی تراست زما خدمت آید خدائی تراست

*Dünyaya padşahlıq Sənə yaraşır,
Bizdən qulluq gələr, Səndən allahlıq.*

Kainatda, o sıradan dünyada nə var, onların Allah adlı bir Məbudu (ibadət olunmağa layiq olanı) var. Məbudu tanıyandan sonra gərək Onun işlərinə qarışmayasan, “onu niyə belə etdi, bunu niyə elə etdi” suallarını verməyəsən. Birinci, ona görə ki, Rəbbimiz səhv etmir və etdiyini unutmur [1, s.52]. İkinci, ona görə ki, *Kimsə Onu sorğu-suala tuta bilməz* [1, s.23]. İki beytə müraciət edək: [4, s.130]

چو دانستی کہ معبودی ترا هست بدار از جستجوی چون و چه دست

*Görsən ki, bir Məbud səni yaradıb,
“Necə”dən, “niyə”dən onda əl götür.*

2. Allah əzəli-əbədi-məkansız olaraq

Başlanğıcı, sonu, yeri olmamaq yaradılana xas deyil, yalnız Yaradana xas özəllikdir. Zaman və məkan içində əsir olan insan Allahın bu üç sifətini qavramaq gücündə deyil. Yaradanın əvvəli olmadığı üçün başlanğıcı yoxdur, sonu da olmadığına görə sonluğu yoxdur: [4, s.4]

اول او اول بی ابتداست آخر او آخر بی انتهاست

*Onun əvvəlinin əvvəli yoxdur,
Onun sonunun da bir sonu yoxdur.*

Gələcəkdə hansı varlıqlar ortaya çıxarsa, Allah onlardan öncə var olduğu üçün onların ilkindir. Bu gələn varlıqlar bir gün yox olub sıradan çıxar, amma Allahın varlığı yenə qalacaq. Bu, ona görə belədir ki, O, əzəli və əbədidir: [4, s.3]

پیش وجود همه آیندگان پیش بقای همه پائندگان

*Gələcək hər nədən öncə var olan,
Qalacaq hər nədən sonra var olan.*

Hamı fani və öləridir, Allah isə qalıcı (əbədi) olandır. Onun uca və müqəddəsliyi Onu fəna-ya uğramağa qoymur. Nizami aşağıda yer alan sitatın orijinalında fani “öləri”, bəqa “qalıcı”, təala “uca”, təğəddos “müqəddəs” olmaqla, Qurandan dörd terminə yer ayırır. Şair “göylərin və yerin şahlığı” anlamında “mulkus-səməvəti vəl-ərd” adlı Quran ifadəsini “uca və müqəddəs şahlıq” formatında təqdim edir: [4, s.6]

ما همه فانی و بقا بس تراست ملک تعالی و تقدس تراست

*Hamımız faniyik, bəqa Sənindir,
Uca və müqəddəs şahlıq Sənindir.*

Nizami yazır, Yaradandan yazılı fərman olmayınca, kimsənin bədəninə can gələ bilməz. Bu yanaşma Quranda belə işıqlanır ki, “*De, ruh Rəbbimin əmrindən (ərsəyə gəlmiş)dir və sizə bu elmdən yalnız bir az verilmişdir*”. [1, s.85] Sitata baxaq: [4, s.133]

همی تا زو خط فرمان نیاید بشخص هیچ پیکر جان نیاید

*Ondan bir yazılı fərman olmasa,
Kimsənin cisminə can gələ bilməz.*

Qurana istinadən Nizami vurğulayır ki, uca Tanrı kimsədən və heç nədən yardım almadan gözəl bir cahən yaratmışdır. “Özündən var olan” anlamında “Qaim biz-zat” olan başqasına yardım üçün üz tutarmı. Başqa sözlə, “*Həmd xasdır Allaha, hansı ki övlad götürməyib, mülkündə (səltənətində) ortağı yoxdur və zəif (aciz) deyil ki, yardımçısı olsun*” [1, s.111]. Nümunəyə baxaq: [5, s.955]

جهانی بدین خوبی آراستی برون زانکه یاریگری خواستی

*Bəzədin beləcə gözəl bir cahən,
Bu işdə kimsədən yardım almadan.*

Qurandan ilhamlanan Nizami hesab edir ki, Yaradanın heç bir işdə ortağı yoxdur, bütün insanlar da Onun hambalları (qulları) arasında yer alır. Bunlardan eləsi yoxdur ki, Onun qoyduğu düzəni poza. Bilirik ki, “*O heç kəsi öz hökmünə (səltənətinə) şərik etməz*” [1, s.26]. Şairə müraciət edək: [4, s.131]

خداوندیش با کس مشترک نیست همه حمال فرمانیم و شک نیست
کرا زهره ز حمالان راهش که تخلیطی کند دربار گاهش

*Allahkən işində şəriki yoxdur,
Hamımız hambalıq, heç şübhə yoxdur.
De hansı qulunda belə cürət var,
Qoyduğu düzəni düzəndən sala?*

Allahın qüdrətindən iki nümunəni Nizami aşağıda təqdim edir – bir tük olmadan yeri ölçür, qoxu olmadan küləyi gətirir. Belə bir naxış (nizami) ortaya qoyduğu üçün şair Onun qüdrətinə alqış deyir. Ulu Tanrının zərgər işlərindəndir ki, “Sizi yırğalatmasın deyə, yer üzündə möhkəm dayanmış dağlar saldı və (hansısa bir yerə) gedə biləsiniz deyə çaylar və yollar qoydu” [1, s.15]. Dörd misranı təqdim edək: [4, s.131]

بسجد خاک و موئی بر ندارد بیارد باد و بوئی بر ندارد
زهی قدرت که درعبرت فزودن تواند این چنین نقشی نمودن

*O ölçür torpağı, bir tük olmadan,
Küləyi gətirir, qoxu olmadan.
Qüdrətə alqış ki, ibrət almağa
Belə bir naxış qoyub ortaya.*

Allah elə bir ülvî varlıqdır ki, Onun dərkinə yol yoxdur, Onu ancaq tanımaq olar. Nizaminin qələmində Onu tanımaq üçün dəlil və qiyas (sübut və müqayisə) anlayışlarına istinad olunmalıdır. “Doğmayıb, doğulmayan” Tanrını, başqa cür dərk etmək olmaz: [4, s.130]

ترازوی همه ایزد شناسی چه باشد جز دلیلی یا قیاسی

*Tanrını duymağa tək bir cə meyar
Dəlildən, qiyasdan ayrı nə vardır?*

Yaradanı dərk etməyə çalışan kimsə Yerdə yox, fələyin damında da Onu tapa bilməz. Nizami deyir ki, şüur bu işdə öz idrak başmağını yırtıb, şüur bu məsələdə acizdir: [4, s.129]

بجستجوی او بر بام افلاک دریده وهم را نعلین ادراک

*Fələyin damında Onu tapmağa
İdrak başmağını şüur yırtıbdır.*

Yuxarıdakı sitatda “şüur” olaraq verdiyimiz orijinalda ərəbcə “vəhm” sözü “yanlış təsəvvür” anlamına gəlir [3, s.5063]. Nizami bu fəlsəfi sözü işlədib ki, Allahı dərk etməyə çalışanın yanlış təsəvvürdə olduğunu qabartsın.

Kainatda elə bir varlıq yoxdur ki, Allahı yenə bilsin. “Hamını yenən” anlamında “Qahir”, habelə “hər nədə görünən” anlamında “Zahir” epitetlərinə Nizami müraciət edir ki, Yaradanın hər nə üzərində yenən, hər zərrədə görünən özəlliklərini ortaya qoysun: [4, s.129]

وجودش بر همه موجود قاهر نشانش بر همه ذرات ظاهر

açıqlamamız:

*Var olan hər nəyə Qahir olandır,
Hər zərrə içində Zahir olandır.*

*Var olan hər nəyi yenəcək Odur,
Hər zərrə içində görünən Odur.*

Allahı tanımaq olur, amma dərk etmək olmur. Onu insana ağıl tanıdır, kimdə bəsirət olsa (könlünün gözü ilə baxsa), o kimsə Ondan çəkinib qorxar. Allahdan çəkinib qorxan dünyanın bütün qorxularından qurtular: [4, s.130]

خرد بخشید تا او را شناسیم بصارت داده تا از وی هراسیم

*O, ağıl verdi ki, Onu tanıyaq,
Bəsirət verdi ki, Ondan çəkinək.*

Hər yaradılmışın bir başlanğıc, bir sonluq sirri var. Uca Yaradan nə onun, nə də bunun sirri-ni insana, hətta ən böyük dahilərinə vermir. Xilqətin möcüzəsi qarşısında insan dühasının acizliyini görən Nizami deyir ki, “*Düşüncə bir addım atmayıb durur*”. Göründüyü kimi, Tanrı hər işdə olduğu kimi, bu işdə də insan zəkasını mat qoyur: [4, s.130]

چنان کرد آفرینش را باغاز که پی بردن نداند کس بدان راز
چنانش در نورد آرد سرانجام که نتواند زدن فکرت در آن گام

*Yaranış işinə elə başladı,
Bir kimsə bu sirri qavraya bilmir.
Bu işə elə bir sonluq verər ki,
Düşüncə bir addım atmayıb durar.*

Nizaminin doğru yozumunca, pak olan Tanrı ən üstün bilik verəndir. Bilikdən qaynaqlanan qələmilə O, torpağın köksünə qələm çalıb – okenlar, dənizlər, çaylar, göllər, dağlar, təpələr, dərələr, düzənlər, yarğanlar, meşələr, çəmənlər... salıb. Hikməti üzündən bilir ki, onlardan hansını həra qoysun: [5, s.954]

توئی برترین دانش آموز پاک زدانش قلم رانده بر لوح خاک

*Pak olan, ən üstün bilik verənsən,
Bilikdən torpağa qələm çalmısən.*

Yer üzərində və altında hansı canlı və cansız varlıq var, bir gün yox olub aradan gedər. Yaradanın təbiət üzərində qoyduğu qanun belədir. Fənaya uğramayan yalnız Allahın zatıdır. Səma kitabı bu məsələni belə qabardır ki, “*Sizdə olan tükənib puç olar, Allah qatında olan isə qalıcıdır*” [1, s.96]. Aşağıdakı beytə diqqət edək: [4, s.131]

بفرساید همه فرسودنی ها همو قادر بود بر بودنی ها

*Fənalı olanlar fənaya gedər,
Qalanlar üstündə O, qadir olar.*

Yaradılmışların hər biri Onun təkliyinə (tək qüdrət və tək hikmət sahibi olmasına) şahid durur. İnsan əqlilə, elmilə yaradılanlar da Onu təsdiq edirlər, çünki Onun qoyduğu fiziki-kimyəvi bioloji qanunlara tabedirlər: [4, s.130]

زهر شمعى كه جوئى روشنائى بوجدانيتش يابى گوائى

*Sənə işıq verən bütün şamları
Onun təkliyinə şahid görərsən.*

Nizami bənzəri, tayı-bərabəri olmayan Allaha sığınib, Onun əltutanlığına güvənib, Ondən kömək istəyib, Onun qapısını özünə qiblə edib, nəvazişi də Ondən gözləyib. Başqa cür ola bilməzdi, axı “Əgər Allah sizə kömək etsə, sizə heç kəs qalib gələ bilməz və əgər sizi köməksiz qoysa, Ondən sonra kim sizə kömək edər” [1, s.160]. Sitatı veririk: [4, s.9]

بركه پناهيم^۲ توئى بى نظير دركه گريزيم توئى دستگير
جز درتو قبله نخواهيم ساخت گر نوازى تو كه خواهد نواخت

*Biz kimə sığınaq, Sənsən oxşarsız,
Biz kimə yüyürək, Sənsən əl tutan.
Qapından ayrını qiblə etmərik,
Nəvaziş etməsən, onu kim edər?*

Yaradən öz yaratdıqlarına elm və qüdrət baxımından elə naxış vurub ki, insan ağılı ondan yaxşısını düşünüb ortaya qoya bilməz. Mühəndis (alim) yaranışın sirrini çox axtarıb, amma necə başladığını tapa bilməyib. Tapa bilməz, çünki Onun elm və qüdrət naxışından insan baş çıxarmaz. Hikmət dolu kitab buyurduğu kimi, “Rəbbin insanları (elm və qüdrət baxımından) əhatə etmişdir”. [1, s.60] Nümunəni veririk: [5, s.955]

چنان برکشیدی و بستی نگار كه به زان نیارد خرد در شمار
مهندس بسی جوید از رازشان نداند كه چون کردی آغازشان

*Xilqətə vurmusan elə bir naxış,
Ondan yaxşısını ağıl düşünməz.
Mühəndis bu varlıq sirrini arar,
Bilməz ki, onları necə başladı.*

3. Allah tək-pak-qadir-dərkədlilməz olaraq

Allahdan başqa bir varlıq yoxdur ki, tək-pak-qadir-dərkədlilməz olsun. Nizami öz əsərlərinin ayrı-ayrı yerlərində bu dörd özəllik haqda dəfələrlə bəhs edir. Yaradən təkliyini, paklığını, qüdrətini, dərkədlilməzliyini təsdiq edən saysız-hesabsız dəlillər var, bunları görmək üçün insana bəsi-rət adlı sağlam ağıl lazımdır.

Allahın qüdrətinə ram olan göylər və yer Ona təslimdir, Onun rəmzi bayrağının altına keçib. Yerdə olan insan da Ondən var oldu, O isə kimsədən və heç nədən yox, yalnız Özündən var oldu. Bu da aydındır ki, “Göylərdə və yerdə olanlar Ona məxsusdur. Hamı Onun qarşısında təslimdir” [1, s.116]. Şairi dinləyək: [4, s.6]

زیر نشین علمت کاینات ما بتوقائیم چوتوقائیم بذات

*Sənə bu kainat təslim olubdur,
Səndən var olmuşuq, Sənsə Özündən.*

Yuxarıda yer alan “Ğaem be zat” Quran ifadəsi olub, onu “Özündən var olan” təqdim edirik. Allah pakdır, Onun varlığı surət götürmür (kiməsə, nəyəsə oxşamır), bağlantı da götürmür (kiməsə, nəyəsə bağlı deyil). Demək, O, mütləq anlamda bənzərsizdir: [4, s.6]

هستی تو صورت پیوند نی تو بکس و کس بتومانندی

*Varlığın surətə bağlı deyildir,
Sənə oxşayan yox, Sən də birinə.*

“Əzəl” dini termin olub “başlanğıcı olmayan başlanğıc” deməkdir, “əbəd” də dini termin olaraq “sonu olmayan son” anlamına gəlir. Nizaminin qələmində insanlar yox ikən Allah “əzəl”dən var olub, insanlar yox olandan sonra da O, əbədi olaraq var olacaqdır. Başlanğıcı və sonu olmamaq yalnız Allaha xas özəllikdir: [4, s.8]

ای به ازل بوده و نابوده ما وی به ابد زنده و فرسوده ما

*Əzəldən var idin, bizlər isə yox,
Əbədi olarsan, bizlər olmaıq.*

Qurandan qaynaqlanan Nizami yazır ki, Allah-taalanın qaldığı bir yer yoxdur, çünki yerləri yaradanın yeri olmaz. O elə bir zətdir ki, Onun sirrini kimsə açıb sadalaya bilməz, nə də ki düşüncə Ona yol tapa bilməz. Demək, Yaradan yeri bilinməz və dərkənməzdir: [5, s.1406]

طلب کردن جای او رای نیست که جای آفریننده را جای نیست
نه کس راز او را تواند شمرد نه اندیشه داند بدو راه برد

*Yerini aramaq doğru deyildir,
Yeri yaradanın yeri olmayır.
Nə kimsə sirrini açıb sadalar,
Nə də ki düşüncə Ona yol alar.*

Hər canlı və cansız varlıq üç prosesdən keçir – doğulur, böyüyür, fənaya gedir. Bu üçünün Yaradana aidliyi yoxdur. O doğulmayıb ki, ölə, artmır ki, azala, yemir ki, möhtac ola. Nizami burada Xalığın üç özəlliyini ortaya qoyur – dəyişməz olduğunu, ölməmiş olduğunu, ölməz olduğunu: [4, s.6]

آنچه تغیر نپذیرد توئی وانکه نمرد است و نمیرد توئی

*Hər nə ki dəyişmir, demək, o, Sənsən,
Ölməyən və ölməz olan da Sənsən.*

Xalığın varlığı və sifəti (özəllikləri) ilkin və sonuncudur. İlkin ona görə ki, Ondən öncə heç kim və heç nə qalmaz. Nizami 1-ci misrada təsdiq edir ki, yalnız kainatı var edib, yox edən ilkin və sonuncu olmağa layiqdir: [4, s.3]

اول و آخر بوجود و صفات هست کن و نیست کن کاینات

*Zatıyca, sıfətcə – ilkin, sonuncu,
Kainat var edən, həm də yox edən.*

Beyin nə düşünürsə, o düşünülen beyində doğan düşüncədir. Hər nə ki düşüncəyə sığmır, hər nəyi ki düşüncə dərk edə bilmir, Nizami onu Allaha aparan yol sayır. Başqa sözlə, ürpək düşüncəyə əzəmətli olan sığmaz: [5, s.1406]

هر اندیشه ای کان بود در ضمیر خیالی بود آفرینش پذیر
هر آنچه او ندارد در اندیشه جای سوی آفریننده شد رهنمای

*Beyində var olan fikir, düşüncə
Orada doğan bir xəyal sayılır.
Hər nə ki fikirdə yer ala bilmir,
Elə o, Tanrıya aparan yoldur.*

Ayağı yalın (hədəfə çatmayan) düşüncə Yaradanı axtarmaq üçün yol ölçür (boş yerə gedib gəlir), Onu tapmayıb qapısından əliboş geri dönür, heç oxşarını da görə bilmir. Düşüncəyə acıyan ağıl “Ədəbsiz düşüncəni çağırır, tənbeh edərəm” deyir. Allahı axtarmaq yolunda düşüncəni aşağılayan Nizami düşüncə üçün “ayağı yalın” anlamında “tohi pa” bədii təyini, düşüncənin boş yerə gedib-gəlməsini qabartmaq üçün “yer ölçdü” anlamında “rah nebeşt” frazeoloji feilini seçir: [4, s.5]

وهم تهی پای بسی ره نبشت هم زدرش دست تهی باز گشت
راه بسی رفت و ضمیرش نیافت دیده بسی جست و نظیرش نیافت
عقل درآمد که طلب کردم ترک ادب بود ادب کردم

*Yer ölçdü ayağı yalın düşüncə,
Di gəl qapısından əliboş döndü.
Çox getdi, yerini tapa bilmədi,
Çox baxdı, oxşarı görə bilmədi.
Ağıl da dedi ki, “Çağırır onu –
Ədəbsiz olanı tənbeh eylərəm”.*

Saniyədə üç yüz min km gedən işıq sürətindən daha sürətli var, o da düşüncə sürətidir. İş ondadır ki, bu gedişlə də düşüncə Yaradanı tapmağa acizdir.

Nəticə / Conclusion

Nizami tək şairdir ki, onun əsərlərində Allahın vəsfi gen-bol işıqlanır. Buna baxmayaraq, tədqiqatçılarımız həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də ilahiyyat baxımından böyük önəm daşıyan bu məsələyə az yer ayırırlar. Bu məqalənin üstünlüyü odur ki, “Allah” anlayışı ilə bağlı Nizaminin mülahizələrini farsca və azərbaycanca filoloji tərcümədə Quran müstəvisindən təqdim edir.

Ədəbiyyat / References

1. Qurani-Kərim. (2017). Bakı, Nurlar.
2. Moin Məhəmməd. (1389). Fərhang-e-farsi, 6 cildə, III c. Tehran.
3. Moin Məhəmməd. (1389). Fərhang-e-farsi, 6 cildə, IV c. Tehran.
4. Nizami Gəncəvi (1390). Kolliyat-e-Xəmsə, 2 cildə, I c. Tehran.
5. Nizami Gəncəvi (1390). Kolliyat-e-Xəmsə, 2 cildə, II c. Tehran.

Понятие “Аллах” в поэзии Низами

Эльман Гулиев

Доктор философии по филологии

E-mail: elmanquliyev55@gmail.com

Резюме. В пяти поэмах великого Низами содержатся свыше тысячи полустиший, говорящих о могуществе, мудрости, знании, справедливости, кротости, извечности, вечности, непостижимости Аллаха и о том, что Он пречист, пребывает вне места и времени, видит всё, слышит всё, знает всё, милостив, милосерден, наказывает и поощряет. Каждое полустишие представляет собой поэтическую мысль, заимствованную из отдельных стихов Корана.

Актуальность статьи заключается в том, что автор обращается к персидскому “Хамсе”, не повторяя мнение, комментарий и перевод какого-либо ученого или исследователя, излагает свои переводы в нерифмованном слоге (формат 6+5), максимально приближенном к оригиналу, объясняет каждое полустишие и цитирует стихи из Корана на азербайджанском языке.

Еще одной особенностью этой статьи является то, что она содержит термины Корана, правильный перевод каждого персидского слова, термины суфизма и дословные варианты персидских фразеологических глаголов, которые гарантируют, что перевод близок к духу оригинала.

Низами настолько гений, что его многогранное богатое творчество связано с физикой, химией, биологией, астрономией, естественными науками, историей, этнографией, литературой, географией, лингвистикой, философией, религией и другими науками. Поскольку эта статья посвящена понятию “Аллах”, в ней есть три подзаголовка – “Чего Низами хочет от Аллаха”, “Аллах как извечный-вечный-беспространственный”, “Аллах как единый-чистый-могущественный-непостижимый”.

Священный Коран – широко используемый предмет в творчестве Низами. Его нельзя покрыть одной статьей. Это тема одной диссертации. Надеемся, что в 2021 году, в Году Низами, ученые, исследователи и докторанты широко изучат взгляды поэта относительно Аллаха.

Ключевые слова: Низами, "Хамсе", Аллах, извечный-вечный-могучий-единственный-чистый-бесподобный-беспространственный, творение, просветление

Quran hikməti – Qorqud və Quran məktəbi – Nizami

Namiq Hadi

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü. Azərbaycan

E-mail: axmedoglu@gmail.com

Annotasiya. Bu məqalədə islam əxlaqının gözəlliyindən bəhs edilir. Nə əvvəli, nə də axırı olmayan haqqın məhəbbətinin zamanında yaranmış Quran hikməti və “Kitabi-Dədə Qorqud” xatırlanır. “Sirlər Xəzinəsi” əsərini yazan böyük Şeyx Nizaminin də Quran məktəbinin yetirməsi olduğu bilinir.

Qorqud Ata kimdir, sualının yeganə cavabı vardır. O, Quran hikmətidir, ərzi-ədəmi-qüdrətdir ki: Nə dersə olardı, qeybdən dürlü xəbər söylərdi.

Açar sözlər: Quran, mifologiya, Dədə Qorqud, yazı, eşq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 13.10.2021; qəbul edilib – 25.10.2021

Wisdom of Quran – the school of Quran and Gorgud – Nizami

Namig Hadi

Member of Union of Azerbaijani Writers. Azerbaijan

E-mail: axmedoglu@gmail.com

Abstract. This article is dedicated to the beauty of moral values of Islam. The wisdom of Quran which appeared during the time of endless love of right and “The Book of Dada Gorgud” are remembered. It is known that Sheykh Nizami who wrote the work “Treasury of Mysteries” was a student of the school of Quran.

There is only one answer to the question of who Dada Gorgud is. He is the wisdom of the Quran, the power of human: Whatever he said happened.

Keywords: Quran, mythology, Dada Gorgud, writing, love

Article history: received – 13.10.2021; accepted – 25.10.2021

Giriş / Introduction

Azərbaycan xalqının eşq və həqiqət haqqında mifik təsəvvürləri çox qədim dövrlərdən mövcud olmuşdur. Haqq anlayışı atəşpərəstlik zamanında Zərdüştün kitabı “Avesta”da olan fəlsəfi həqiqətlərdən – nurla zülmətin, xeyirlə şərin mübarizəsindən yaranmışdır. Bu xalq uca Haqqın Oğuz Leylayi-məhəbbətindən yarandığını anlayaraq məhəbbətin ilahi məqam olduğunu bilmişdir. Atəşpərəstlik və oda sitayiş məhəbbətin yüksəlişi olan Məcnuni-eşqə sitayiş olub, ilahi eşqin də Odlar Yurdunda yarandığına dəlildir. Çünki eşq – haqdan ayrı düşüb cəhalət qaranlığında qərib qaldığını dərk edənlərdə yarandı.

Əsas hissə / Main Part

“O Yaradan ki, sizin üçün yaşıl ağacdən (Şəcərətül-yəqin adlı insani həqiqətlərin cəm olduğu həyat ağacından) od əmələ gətirdi” (Yasin 80) (Nəfsi onunla yandırır pak etməklə ədəb üçün kökə qayıdasınız deyə).

Miflər haqqında söylənilənlər gerçəkdir. Mif – dərk olunmayanda nağıl olaraq qalır. Nizami kimi klassiklərimiz haqqında fikir söylərkən təkə tarixçi araşdırmalarına və arxeoloqların rəylərinə əsas mənbə kimi baxılması doğru deyildir. Belə olduqda, ədəbiyyatımız statistik məlumatlar toplusundan başqa bir şeyə yaramaz. Əgər sözün tərcüməsi ilə fikir olduğu kimi anlaşılmazsa, biz ən gözəl əxlaq olan İslam əxlaqından uzaq düşə bilərik. Axı İslam gözəl əməllər ardınca getməkdir və yaradılmışların vəhdəti, mədəniyyətlərin və məqsədlərin birliyi, multikulturalizm də məhz İslamdadır. Haqq üçün bunu da deməyi özümə borc bildim ki, Kitabı Dədə Qorqud və Nizami dastanları haqqında alimlərimiz bir çox mətləbləri yazmışlar. Düşündüm ki, mən də bu məhəbbət-namələrdən indiyədək toxunulmayan məsələləri öyrənməyə səy göstərim. Əlbəttə ki: “Gər cəzbeyi-eşq olsa gətirəm, necə gəlməz” ümidi ilə elmin gücünə arxalandımsa da, “Gər cəzbeyi-eşq olmasa, gəlsə, vecə gəlməz” qorxusu ilə də Allaha pənah, dedim.

Qorqud Ata kimdir, sualının yeganə cavabı vardır. O, Quran hikmətidir, ərzi-ədəmi-qüdrətdir ki: “Nə dersə olardı, qeybdən dürlü xəbər söylərdi. Həqq-təala onun könlünə ilham edərdi” [1, s.11]. “İnsanların əksəriyyəti zənnə və gümana uyarlar. Zənn isə əsla həqiqət ola bilməz”, – deyə xatırladır Quran. Həqiqətdən loğmana: “Allaha şükr et, (deyə) hikmət verdik (oğul olaraq) Tövbə edib mənə tərəf dönənlərin yolunu tut”, – dedik. Loğman dedi: “Oğlum! Namaz qıl, (insanlara) yaxşı işlər görməyi hökm et, pis işləri qadağan elə (axır zaman peyğəmbər gəlib qiyamət qopunca sənə hökm olunanı et)”. (Loğman 12, 15, 17). “Çünki ona sənin Rəbbin vəhy etmişdir”. “O gün (Qiyamət günü) insanlar əməllərinin özlərinə göstərilməsi üçün (qəbirlərindən məşhərə) dəstə-dəstə çıxacaqlar” (Zilzal 5, 6). Quran hikməti də anlatdı ki: “Mən sizə nə bir zərər, nə də bir xeyir vermək qüdrətinə malik deyiləm. Allah dərgahından olanı və Onun göndərdiklərini (hökmlərini) təbliğ etməkdən başqa” (Cinn 21, 23). Hərəkət üçün işığa yol göstərməklə ədalətin bu hökmünü gerçəkləşdirən Qorqud Ata oğuz qövmünün müşkilini həll edərdi [1, s.11]. Oğuz türkü-işiq yolu, ağ üz turuq, təriq mənasına gəlir. Nizamidən: “Sənin qoyduğun yolla ağıl qan dəryasından can gəmisini sahilə çıxarmışdır” [5, s.41].

Qorqud Atanın hikmətləri, mənəvi aləmlərin gözəl görünməyən gözəlliyindən - Türkün simasından bir nişandır. Bəzmi-Ələstdə mərifət şərabı paylayan, sufilərin də saqisi olub, meyfürüş adlandırdıqları, Əli (ə) yolunu elmdən əmələ doğru hərəkətdə işıqlandıran məgər Oğuz türkü deyilmi?

Peyğəmbər əfəndimizin üzünü seyrdə görən Bəktüz Əmən əhvalatı məgər vəsfi dillərdən düşməyən gecəni – Merac gecəsini xatırlatmırmı? Quranda Haqqı nişan verən “Huvə” yəni “O” nidalı fikir dili olduğu kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud”un da haqqı nişan verdiyi yerə könülləri qonduran quş dili vardır.

Aşağı aləmdə gecə-gündüz bərabərliyinə Novruz demişlər. Yuxarı aləmdə isə Novruz haqqın ədalət tərəzisinin göründüyü gündür. Nizami “İskəndərnamə”sində İskəndərin doğulduğu günü Novruz adlandırdı. Bu yeni gün tövbə qapılarının da açıq olduğu gündür, Bayandur xanla görünən nurlu gündür.

“Bu (səmadan qəlbə) nazil olub (hökmlərini) vacib buyurduğumuzdur. Biz onda açıq-aşkar əlamətlər nazil etdik ki, bəlkə düşünüb ibrət alasınız” (Ən-Nur 1). İşiq fəlsəfəsinin banisi Sührəvərdi söylədi ki, işiq hərəkətin səbəbidir. İşıqlar aləminin sirlərini açan vəhyi və ilhamı bildirir, hökm onun əlində olarsa, zaman işıqlı olar. Şeyx Nizami əbəs yerə demədi ki:

*Səxavətin qulağını (burub) ona ədəb öyrət,
Söz şamının nəfəsini alovlandır.
Fələk (rütbəli) xələti öz quluna göndər,
Qəbul ətrini (odlu İsa nəfəsinlə) Nizamiyə göndər ki,
“Pişqədəmlər sözün eşitmək gərək,
Hər nə kim, pirlər demiş, etmək gərək”. [5, s.46]*

Əvvəla, Məhəmməd peyğəmbərə Rəsulullah deyiblər, qeyri-elçilərə də Rəsul əleyhissəlam. Quranın hökmündə belədir: “Biz səndən əvvəl də (zahiri aləmin idarəedicisi olan) peyğəmbərlər

göndərdik” (Rəd: 38). Quranın Mursəlat surəsi ilə bir-birinin ardınca göndərilən rəsullar hələ söz yaranmazdan əvvəl ağıllara işıqlı kəlmə nöqtələri kimi gələrək xəyali varlıqların sahibi olan göyləri axır zamanda qiyamətin qopacağı xəbəri ilə qorxutsalar da, göylər iman gətirməmişlər. Nizami anladır ki, “sənə dini bəsləmək işi tapşırılbır ki, işi ədalətliyə bu cür qurublar [5, s.87]. Üzünlü ona tut ki, böyük arxadır, arxanı Günəşə tut ki, o, Zərdüştlüyün mənbəyidir” [5, s.88]. Şahlığa yetmişmiş ağıl Qurandan ona gələnləri xeyir bilib qəbul etdi, gəlməyənləri də şər bilib qəbul etmədi. Beləliklə də, Quran ağılda bölünərək sözdən ibarət ağılın kitabı edildi. Əvvəldən ağıla sığışmadığı üçün göylərin hökmü ilə ən gözəl kəlməni ağılda bölməklə Quranı da qissələrə bölüb, onu qissə-xan etmişlər. “Bu Quran elə bir kitabdır ki, onu sənə insanları, onların öz Rəbbinin izni ilə zülmətlərdən nura-yenilməz qüvvət sahibi, tərifəlayiq olan Allahın yoluna çıxarmaq üçün nazil etmişik” (İbrahim 1). Beləliklə də, Qurandakı ən gözəl kəlməni – La ilahə illəllah kəlməsini bölməklə Füzuli demişkən, Məhəmməd Mustafa haqqı olan Leylini öz rızası Məcnundan ayırdınız. Quran anladır: Allaha tərəf qayıdın, azadəliyi sevən “ey insanlar! (Bu Məhəmməd) sizə Rəbbiniz tərəfindən dəlil gəlmişdir. Biz sizə (öz dəyər və mərtəbənizi tanıyasınız deyər oddan) aydın bir nur (Quran) endirdik” (Nisa 174). Məşhur hədisin ilk sözüdür ki, “lovlek ləmə xələqtül-əflak” (əgər sən olmasaydın fələkləri xəlq etməzdik). Tanrının həzrəti Məhəmmədə xitabən dediyi bu kəlam kainat yaranmazdan əvvəl Məhəmmədin nurunun batini aləmin idarəedicisi, Türkünün dirəyi Bayandur xandan, nuri-rux adlandırılan haqqın günəşindən bəyan olunmasına işarədir. Allah yaratdıqlarını Azər adlı bu Günəşin odlu cazibəsi ilə sınağa çəkdi. Odlar Yurdu Azərbaycan Azərin canıdır, öz yurdunu göz bəbəyi kimi qoruyan Babəyidir və Allahın od əmanətinə xəyanət edənlərin əli ilə Azəridən ayrı salınaraq parçalanmış qəlbinin Yasin harayıdır. Çünki, bu odu söndürüb külü ilə bəxt oyunlarına rəvac verildi. İnsan təkə biooloji varlıqdan ibarət deyildir və onun əsl varlığı, od ilə pak etdirilən nurlu ruhani varlığı da vardır. Adəm övladının Allaha qul olmaq məqsədini puç edən bu Xürrəmi, ləqəbi Babək anlatdı ki, Allah insanı Quranda azad və kamil yaradıbdır. Və yalnız onu mərifət əhli etmək istəyini də həmçinin. Hind Veda təliminin də məqsədinin bəşəriyyəti bədən zülmətindən xilas etməsi olduğunu xatırladıram. KDQ-da tez-tez təkrarlanan “məgər” adlı zidd düşüncə ilə bədən ölü hökmündə qalsaydı necə olardı? Buna qəza gözündə səbəbləri yaradan haqq olan İsgəndərdir. KDQ-dan: “Ozan, evin dayağı oldur ki, (haqq) yazıdan... ol Ayişə, Fatimə soyudur. Xanım, onun bəbəkləri bitsin” [1, s.14]. Çünki Bəbəksiz haqqın nəzəri görünür. “Sirlər Xəzinəsi”ndən: “Sənə olan eşqin atəşi bizim üçün dirilik suyudur. Sübh sənin Günəşə bənzər surətinin təbəssümüdür”. Axır zamanda qiyamətin qopacağı xəbəri ilə qorxudan Peyğəmbər sizi (bəşəri düşüncə Dirsə xanla) rəbbinizə (Bayandur xana) iman gətirməyə çağırdığı halda, sizə nə olub ki, ona iman gətirmirsiniz? (KDQ-da 1-ci boyun sonunda Dirsə xan, ona Qiyas olaraq verilmiş oğlu Buğac vasitəsilə Bayandur xana iman gətirdi, “xanlar xanı (Bayandur xan) oğlana bəylik verdi, taxt verdi”) [1, s.27]. “Hələ bundan da əvvəl (Allah, siz ulu babanız Adəmin belində, yaxud ruhlar aləmində olduğunuz zaman yalnız ona iman gətirəcəyiniz barəsində) sizdən əhd almışdı. (Bəzzə adlı qalada, Bəzmi-ələst meydanında “bəli” demişdiniz) Əgər (tövbə edib) iman gətirəcəksinizsə”. “Sizi zülmətdən nura (küfrdən imana) çıxarmaq üçün öz bəndəsinə açıq-aşkar (əlamətləri: şamı günlüyünü yer üzünə tikdirməklə və ala seyvanını göy üzünə aşındırmaqla min yerdə toxuduğu ipək xalçasının döşənməsi ilə) ayələr nazil edən odur” (Hədid 8, 9). Nurlu Quranı ayələri ilə tanıdan Odur. Hikmət: Quran nurdur, ağ və rəq üstündəki qara yazılar nur deyildir düşüncəsinə rəğmə Nizami dedi: Ey Mədinə örtüklü, Məkkə niqablı Günəş, Nə qədər kölgə altında oturacaqsan? [5, s.36] Sənin torpağın xilafətə (İslamda zidd düşüncə olan cəhalətə) ətir saçdı.

Lakin fitnə küləyi (tamah əhlinə) gəlib (İslamın) o məhəbbət ətrini apardı [5, s.37]. İnsanların cəddi Həzrəti İbrahimin dualarından: “Ya rəbbim, məqamım olan bu Məkkə torpağını bərəkətli et”. Bu məqamda babam Nabi əfəndidən gəlmiş gözəl bir beyt deməyi fərz bildim:

*Sakın tərki-ədbədən, kuyi-məhbubi-xudadır bu
Nəzərgahi-ilahidir, məqami-Mustafadır bu.*

Çünki saf ağılın öz surət gözəlliyi olan Züleyxa gözəlliyinə vurğunluğu onun mənə Yusifinin ədəb köynəyini cırdı, tövbəsini sındırdı, onu öz təbiət gözəlliyinin (Züleyxanın) əsiri etdi. KDQ-dan: “Naib paralandı, şəhid oldu. Beyrək (həya) dutsaq getdi. Gərdək (tövbənin evi) görünməz olmuş. Quranı xatırladı: (Hüdeybiyyə səfərindən-hüda məqamına yetişmək istəyindən) geri çəkilməklə qəflətdə qalan bədvi ərəblərə de: “Siz çox güclü bir qövmlə (Oğuzla) vuruşmağa çağırılacaqsınız. Siz onlarla vuruşacaqsınız, ya da onlar dönüb müsəlman olacaqlar” (Əl-Fəth 16). Bədvi ərəblər: “Biz iman gətirdik”, – dedilər. De: “Siz iman gətirmədiniz. Ancaq İslamı qəbul etdik”, – deyin. (Hücurat 14). İngilis Frensiz Bekon demişdir: “Dayaz fəlsəfə insan əqlini Allahsızlığa sövq edir. Fəlsəfənin dərinliyi isə insan əqlini dinə və Allaha doğru yönəldir”. İnsan dünyada qəzavü qədrlə üzləşmişdir. Nizami “Sirlər xəzinəsi”ndə dünyanın qəzalarından bəhs edərkən aqibət haqda düşünməyin fəzilətlərindən bəhs edib xatırladır ki, ədəbin toxumu nədir? – sədaqət əkmək, sədaqətin qiyməti nədədir? – onu qorumaqda. KDQ-da bu düşüncə ilə tamamlanır: “Əl-aqibət, uzun yaşın ucu ölüm, axırı ayrılıqdır” [5, s.96]. Allah günahlarınızı (adı görklü) Məhəmməd Mustafa üzünə suyunu bağışlasın, xanım hey – deyərək nida etdi [1, s.166]. KDQ-ni məhəbbətnamə adlandırsaq xəta etmərik. Bu məhəbbətin zamanı əbədidir. Onun doğum tarixi olmur. Çünki haqqın məhəbbəti, nə əvvəli və nə də axırı olmayan dövrü-zaman kimi sonsuzdur. Nizami əsl Quran məktəbidir, ifadəsini mən cəsarətlə deyirəm və Qurandan bəhrələnmədən Nizami fəlsəfəsinin sirlərinin açılı biləcəyinə ümid etmirəm.

Təsəvvüfdə qiyamət, peyğəmbərin gələcəyi xəbəri verilməsi və günahların da öz sahiblərinə bağışlanması ümidi ilə qəflət yuxusundan ayılmaqla Tanrı hökmlərini yerinə yetirmək üçün qalxmağa deyilir. Dədə Qorqudun nəfsə qarşı cihadda dünyada Qopuz hökmü çalması, axirətdə də şadlıq əlaməti mərifət əhli üçündür. Əgər adəm övladının öz heyvani təbiətindən ayrılmaq istəyi gerçək olsaydı, o azad insan olardı. Qəzanın fitnə gözü aman vermədi. Dədə-Qorqudun Basata: “Sən insansan, heyvanla müsahib olmağıl” – dediyini xatırlayın [1, s.112].

Seyid Əzimdən misilsiz beytlər bu səbəbdən yaranmadımı:

*Məni canandan edən dur bu canu tən imiş,
Tərkin etdim mənə bu hər ikisi düşmən imiş.
Bu üzün qarə könüldür mənə rüsva eləyən,
Mən onu dust bilirdim mənə bu düşmən imiş.* [6, s.298]

KDQ-da Dirsə xan Qüdrətül-qadiridir. İstək və arzulardan ibarət bədən tərtibatı üçün ətlər, sümüklər topladı, onlarla bu torpaq təbiəti canlandırılaraq Dirsə xana haqqın məhəbbətini qazandırdı. Haqqın məhəbbət əli isə bütün bütlləri sındırdı, haqdan uzaqlığı yaradan haqq aşığına eşq səbəb oldu. Əvvəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz, demişdi Qorqud ata [1, s.11]. Haqdan uzaqlıq haqq aşığına qəm gətirməli idi, gətirdi də. Deməli, qəm ilə olmuş aşiq. Bir gün azad yaşamaq istəyi ilə bədəni öz zülmətindən (ərəbi bədəni) xilas etmək istəyi ilə yaşamış (23 il ərzində nazil olmuş ayələrlə 23 il yaşamış) Babək Xürrəmi həqiqətdə imamətin dayağı Bayandur xan deyilmi? Peyğəmbərimizin könül verdiyi batini aləmin idarəedicisi və Nizaminin də zamanə imamı adlandırdığı Məcnun Füzuliyə də Qurandan ayan oldu:

*Ey Füzuli, mənə rahat qoymadı şeydə könül,
İstərim kim, qurtulam ondan, verəm bir dilbərə.* [3, s.268]

Dastanın “Təpəgöz” boyunda Həsəndən Həsənə yadigar qalan eşq öz ədaləti ilə haqlı xəlifə olmadımı? Busəlik məqamında ədalət Baba Ömərdən qalmadımı? Məgər Şeyx Nizami demədimi sənə ədalətin dünyanı şadlandıran böyük əməldir və “Türklərin dövləti ona görə ucaldı ki, vilayət-də ədalət hakim oldu?” [5, s.101].

Allahı eşq ilə tanımaq hökm olmuşdu. Quranda olduğu kimi Oğuznamədə də məgər deyilmədimi ki, ey (sultani eşqin məzhəri) Davud! Biz sənə yer üzündə özümüzə xəlifə etdik, ayəsini də müəzzim oxudu. Məgər sudan yaradılışda suyun zülmətindən baş qaldıran Buğa görklü cəhalətin

başını Buğacın odu Odər ərşdə kəsmədimi? Boyların sonunda da Aruz qocanın timsalında qoca ağılın özündə həyanı (Beyrəyi) öldürməklə tövbə evi olan dinə meyil göstərmək arzusunun başını qəza qələminin Qaragünə yazısı kəsmədimi? Qəza yazısı ağılın tərəzi gözünü naqis etmədimi? Axır zaman olub qiyamət qopunca ağılın həya ilə din arasındakı tərəzisi pozulmadımı? Çünki das-tanda “alçaq yerdə yapılmış Tanrı evi Məkkə görklüdə” [1, s.13] deyilir. Aqillər Kəbə ətrafında nə qədər səy etdilsə də, zaman daxilində Tanrı ilə ünsiyyət anı olmadığından əməlləri günah oldu. Bəşəri düşüncə Dirsə xanın timsalında qara otağa qondurulub qara qoyun yəxnisini yedi. Yəni (insanlar) dünyada qara ölümü dadıb qəm yedilər.

Nizami anladır ki, “Ağılın boyunu hünərdən azad deyil və heç bir hünər də ədalətdən gözəl deyil [5, s.99].

İdrak üçün Kant öz fəlsəfəsində “Saf ağılın tənqidi” əsəri ilə sübut etməyə çalışır ki, insanın dərk etmə dairəsi təzahürlər aləmi ilə məhdudlaşır. Obyektiv idealist olan Hegelin fikrincə, “ilkin ruhi başlanğıc insandan kənarda və ondan asılı olmayaraq mövcuddur. Təfəkkür isə şeylərin daxili mahiyyətini əhatə edir”. Quran hikməti anlatdı ki, günahların bağışlanması olmasa idi, Allahın ədalət sifəti görünməzdi. Şeyx Mahmud Şəbüstəri “Həqqül-yəqin” risaləsində buyurur: “Həqiqət toxumu kamil insan adlı bu ağacın xəttində seyr və inkişaf yolu keçir. Bu nöqtədən xəyali bir düz xətt (yol) başlayır, axır nöqtənin ilk nöqtəyə birləşdiyi bir məqamda xəyal dairəsi təsəvvürə gəlir. Bu varlıq dairəsinin enmə qövsündə başlanğıc haqqın əbədiyyət mərtəbəsi, sonluq isə insandır. “Biz insanı məşəqqətdə yaratdıq” (Əl-Bələd 4).

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, Nizami yaradıcılığında “Kitabi Dədə Qorqud” türk eposunun və islam əxlaqının gözəllikləri poetik şəkildə ifadə olunmuşdur. Əbədi və sonsuz olan Allahın hikmət və məhəbbətindən xəbər verən Quran ayələri və türk xalq eposu olan Dədə Qorqud dastanlarındakı mənəvi-əxlaqi dəyərlər Nizami yaradıcılığının əsas qaynaqlarındandır. “Sirlər Xəzinəsi” əsərini yazan böyük Şeyx Nizami Gəncəvi Quran məktəbinin dahi yetirməsidir.

Ədəbiyyat / References

1. Kitabi-Dədə Qorqud. (tərtib edən: H.Arashlı). Bakı, 1962 .
2. Qurani-Kərim. Bakı: “Çıraq”, 2005.
3. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri, I cild. Bakı, 1944.
4. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı: “Yazıçı”, 1983.
5. Nizami Gəncəvi. Sirlər Xəzinəsi (filoloji tərcümə: Rüstəm Əliyev). Bakı, 1981.
6. S.Ə.Şirvani. Əsərləri, I cild. Bakı, 1967.

Последователь мудрости Горгуда и учения Корана – Низами

Намик Хад

Член Союза Писателей Азербайджана

E-mail: axmedoglu@gmail.com

Резюме. Эта статья посвящена красоте моральных ценностей ислама. Вспоминаются мудрость Корана, выраженная в бесконечной любви к праву, и «Книга Деда Горгуда». Известно, что Шейх Низами, написавший произведение «Сокровищница тайн», был учеником школы Корана.

На вопрос, кто такой Деде Горгуд, есть только один ответ. Он мудрость Корана, сила человека: все, что он сказал, произошло.

Ключевые слова: Коран, мифология, писание, Деде Горгуд, любовь

Şifahi xalq ədəbiyyatı Nizami yaradıcılığının qaynağı kimi

Orxan İsayev

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: orxan.qeriman@mail.ru

Annotasiya. Nizami Gəncəvinin 5 poemadan ibarət “Xəmsə”si öz genişliyi və çoxşaxəliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu əsəri zənginləşdirən əsas məqamlardan biri də şairin istifadə etdiyi mənbələrdir. Nizami öz yaradıcılığında həm yazılı, həm də şifahi mənbələrdən kifayət qədər geniş şəkildə yararlanmışdır. Onun sadə xalqa yaxın olan həyat tərzini əsərlərində də xalq folklorundan istifadəyə əsas vermişdir. Bir sıra rəvayət, əfsanə, dastan motivləri Nizami poemaları üçün qaynaq rolunu oynamışdır. Folklardan bir mənbə kimi istifadə özünü daha çox “Sirlər xəzinəsi”, “Yeddi gözəl” və “Leyli və Məcnun” əsərlərində daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Şeyx Nizami öz qəhrəmanlarını da xalq folkloruna yaxın tarixi şəxsiyyətlər arasından seçməyə üstünlük vermişdir. İskəndər, Xosrov Pərviz, Sultan Səncər, Bəhram Gur xalq əfsanə, nağıl və rəvayətlərinin əsas qəhrəmanları kimi xarakterizə olunur. Bu bir daha sübut edir ki, şifahi xalq ədəbiyyatı Nizami Gəncəvi yaradıcılığının əsas qaynaqlarından biri olmuşdur.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, şifahi xalq ədəbiyyatı, Xəmsə, mənbə

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 17.11.2021; qəbul edilib – 26.11.2021

Oral folk literature as a source of Nizami's creative work

Orkhan Isayev

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: orxan.qeriman@mail.ru

Abstract. Nizami Ganjavi's "Khamsa" consisting of 5 poems attracts attention with its breadth and diversity. One of the main points that enriches this work is the sources used by the poets. Nizami made extensive use of both oral and written sources in his work. His simple lifestyle to create a basis for the use of folklore in his works. A number of legends, myths motifs served as a source for Nizami's poems. There is an example of folklore in "Treasure of Secrets", "Seven Beauties" and "Leyli and Majnun". Sheikh Nizami also preferred to choose his heroes from historical figures close to folklore. Iskandar, Khosrov Parviz, Sultan Sanjar, Bahram Gur are given as the main heroes of folk legends. This proves once again that oral folk literature was one of the main sources of Nizami Ganjavi's works.

Keywords: Nizami Ganjavi, oral folk literature, Khamsa, source

Article history: received – 17.11.2021; accepted – 26.11.2021

Giriş / Introduction

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı öz genişliyi və çoxşaxəliliyi ilə bu gün də alim və tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir. Böyük mütəfəkkir öz əsərlərində demək olar ki, bütün elm sahələrinə müraciət etməklə yanaşı, bədii cəhətdən də ölməz sənət əsərləri yaratmağa müvəffəq olmuşdur. İstər Azərbaycanda, istərsə də digər ölkələrdə Nizami Gəncəvi irsi ilə bağlı kifayət qədər ciddi araşdırmalar aparılmış, sanballı məqalələr, monoqrafiyalar yazılmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq hələ də Nizami yaradıcılığının tədqiqində mübahisəli məqamlar qalmaqdadır. Belə məqamlardan biri

də şairin müraciət etdiyi mənbələr, qaynaqlar, məxəzlərdir. Əsasən də “Xəmsə”yə daxil olan beş böyük poemada dahi mütəfəkkirin istinad etdiyi qaynaqlarla bağlı nizamişünaslar müxtəlif fikirlər irəli sürürlər.

Əsas hissə / Main Part

Bununla bağlı filologiya üzrə elmlər doktoru Ramazan Qafarlı “Nizaminin məhəbbət ideali: mif, əfsanə, yoxsa gerçəklik?” adlı məqaləsində yazır: “Nizami poemasının mənbələrindən danışanda iki qaynaq diqqət mərkəzinə çəkilir:

Birincisi, folklor, xüsusilə şifahi şəkildə ağızlarda gəzib dolaşan əfsanə və rəvayətlər;

İkincisi, yazılı ədəbiyyat – ərəb və fars dillərində yazılan kitablar” [4, s.46]. Fikrimizcə, hər iki qaynaq Nizami əsərlərinin mövzusu üçün qaynaq rolunu oynamışdır. Şair özü bu haqda yazır:

*“Düzgün, dürüst olan nə var saxladım,
Kitabla yanaşı kitab bağladım.
Dedim qoy söz üstə yansın ürəyim,
Qəribə naxışla onu bəzəyim.
Gizli kitabları açdım aradım,
Cahan ucqarları göstərdi yardım.
Ərəbcə, dəricə deyilənləri,
Buxari, Təbəri əsərlərini.
Tapdım... çox evlərin xəzinəsində,
Pərakəndə yatan nüsxələri də”* [9, s.302].

və ya

*“Dünyada nə qədər kitab var belə,
Çalışıb əlləşib gətirdim ələ.
Oxudum, oxudum sonra da vardım,
Hər gizli xəznədən bir dürr çıxardım”* [9, s.352].

Qeyd etdiyimiz nümunələrdə müəllif özü istinad mənbələrini bədii şəkildə oxucuya təqdim edir. Burada Təbəri, Buxari kimi alimlərin adının çəkilməsi Nizaminin yazılı qaynaqlara müraciət etdiyini açıq-aydın göstərir. İkinci nümunə isə ümumi səciyyə daşıyır. Burada işlədilən “Dünyada nə qədər kitab var belə” fikri heç də yalnız yazılı kitab kimi başa düşülməməlidir. Nizami poemalarını oxuyarkən böyük şairin şifahi xalq yaradıcılığına nə qədər dərinlən bələd olduğunu və bu mənbələrdən kifayət qədər yararlandığının şahidi oluruq. “Maraqlı məsələlərdən biri budur ki, Nizami Gəncəvi folklorlardan istifadə etdiyi zaman həmin incilərin haradan gəldiyinə də işarə etmişdir. Onun “deyirlər”, “eşitmişəm”, “pirani belə söylədi”, “qocanın dediyinə görə”, “ixtiyar qoca belə deyir” və s. ifadə və işarələri fikrimizi təsdiq edir. Bəzən də müəyyən bir nümunədən bəhs açarkən yazır ki, “belə oxumuşam”, “belə yazılır” və s. Buradan da aydın olur ki, şair özündən əvvəl qeyd edilmiş hər hansı bir yazılı qaynaqlardan bəhrələnməmişdir” [16, s.40].

Nizami Gəncəvi haqqında verilən məlumatlardan aydın olur ki, o, bütün ömrünü Gəncədə keçirmiş və daim saraylardan uzaq olmağa çalışmışdır. Xalqın içində yaşaması onun folklorla, şifahi xalq ədəbiyyatına daha dərinlən bələd olmasına şərait yaratmışdır. “Əsərlərinə yazdığı müqəddimələrdən çıxan məlumata görə, Nizami qədim dillərdən pəhləvi, nəsturi, yəhudi dillərini də bilirmiş. O, öz poemaları üçün topladığı materialları adi və geniş yayılmış sadə qaynaqlardan deyil, qeyd edilmiş qədim dillərdəki məxəzlərdən dəqiq araşdırmalar vasitəsilə əldə etdiyini bizə anlatmışdır” [12, s.37]. Bu qədər zəngin bilik və dünyagörüşünə malik olması Nizamiyə təkə qədim və nadir yazılı mənbələrə deyil, həm də dünya xalqlarının folkloruna, onların əfsanə, rəvayət, dastan və s. kimi janrlara da müraciət etməsinə imkan verirdi. Rus alimi Yevgeni Bertels bu haqda

yazırdı: “Əgər Nizami bəlli olmayan başqa yazılı mənbələrdən istifadə etməmişsə (bir sıra səbəbə görə bunu təsdiq etmək çətindir), o zaman Azərbaycanda çox geniş yayılmış olan şifahi rəvayətlər onun üçün material olmuşdur” [1, s.62-63]. Azərbaycanda ağız ədəbiyyatı nümunələrinin geniş yayılmasına həmin dövrün şərtləri daxilində nəzər salmaq lazımdır. Şərq dünyasının bir parçası olan Azərbaycanda başqa xalqların folkloruna məxsus nümunələr də kifayət qədər yayılmış, dildən-dilə keçərək məşhurlaşmışdı. Nizami Gəncəvinin öz əsərlərini yazarkən yararlandığı bir çox əfsanə, rəvayət, əsatir, dastan və s. Azərbaycanda yayılan və bir çox Şərq xalqlarına məxsus folklor nümunələri idi. Buna ən bariz nümunə “Leyli və Məcnun” əfsanəsidir. Şair özü poemanı dastan adlandırmışdır. Nizami irsini tədqiq edən alimlərin böyük əksəriyyəti Nizaminin məhəbbət poeması üçün mövzunu qədim ərəb əfsanəsindən götürdüyünü təsdiq edirlər. “Məlum olduğu üzrə “Leyli və Məcnun” macərasına aid ərəb məxəzlərində Nizamidən xeyli əvvəl bir çox rəvayətlər varmış. “Leyli və Məcnun”un tədqiqi göstərir ki, Nizami bütün məxəzlərdən xəbərdarmış. Lakin böyük şairin yalnız və ancaq ərəb məxəzlərinə istinad etdiyini qəbul etmək doğru sayıla bilməz. Çünki “Leyli və Məcnun” mövzusu ətrafındakı rəvayətlər Nizami dövründə yaxın Şərqdə o qədər geniş yayılmışdır ki, bu rəvayətlər həmin mövzu əsasında ilk dəfə yaradılan dastana təsir etməyə bilməzdi” [3, s.27]. Tədqiqatların nəticəsi sübut edir ki, bu mövzunun Azərbaycanla da sıx bağlılığı olub. Belə ki, bütün Şərq ölkələrinə yayılan “Leyli və Məcnun” əfsanəsi Nizaminin vətəninə də dillər əzbəri olmuşdur. Bu haqda görkəmli alim Sədnik Paşayev yazırdı: “Şirvan hökmdarı Əxstanın “Leyli və Məcnun” əfsanəsini qələmə almağı Nizamidən xahiş etməsi təsadüfi deyildir. Bu əfsanə XII əsrdə Azərbaycanda, eyni zamanda Qafqazda geniş surətdə yayılmışdır. Leyli gözəllik, Məcnun nakam aşiq obrazı kimi dillərdə dastan olmuşdu. Hər iki ad poetik obraza çevrilmişdir” [11, s.85]. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə də “Azərbaycan şairi Nizami” əsərində qeyd edir ki, “Leyli və Məcnun” əfsanəsi ərəblərə aid olsa da, Azərbaycanla sıx və ənənəvi bir əlaqəsi vardır [12, s.117].

“Leyli və Məcnun” nə qədər şifahi xalq ədəbiyyatı nümunəsi sayılsa da, bu əfsanənin real tarixi faktlar əsasında meydana gəldiyini iddia edənlər var. Bir sıra mənbələrdə Qeysin (Məcnun) tarixi şəxsiyyət olması barədə məlumatlar qeyd olunur. Bəziləri onun şair, bəziləri isə sadəcə olaraq nakam aşiq olduğunu və sevgisinə görə xalq arasında məşhurlaşdığını bildirirlər. Ramazan Qafarlı Məcnunu tarixi şəxsiyyət hesab edən alimlərin sırasında Bertelsin adını qeyd etsə də, şərqşünas alimin “Böyük Azərbaycan şairi Nizami” əsərində bu fikirlərlə razılaşmadığını görürük. Y.E.Bertels yazır: “Lakin Məcnunun tarixi sima olduğunu zənn etmək doğru deyil. İbnəl Kəlbə deyir ki, Məcnunun şeirlərini və onun Leyliyə olan bədbəxt eşqi haqqındakı rəvayəti Bəni Üməyyə xanədanı üzvlərindən biri yaratmış, lakin öz adını bildirmək istəməmişdir. Bu məlumat mənə tamamilə doğru görünür” [1, s.74].

Xalq yaradıcılığı, folklor, dillərdə əzbər olan dastan və rəvayətlər Nizami üçün əsl qaynaq mənbəyi rolunu oynamışdır. Bütün əsərlərində ibrətəməz, tərbiyəvi ideyanı önə çıxaran mütəfəkkir şifahi xalq ədəbiyyatını yazılı ədəbiyyata gətirməklə öz fikir və ideyalarını daha rahat şəkildə yayma, oxucu auditoriyasını genişləndirə bilirdi. “Xəmsə”yə daxil olan poemaların hər biri bir hökmdara ithaf olunsa da, bu əsərləri oxuyub anlamaq üçün hökmdar olmağa ehtiyac yox idi. Nizamini sadəcə kəndli də dərk edə bilirdi. Fikrimizcə, bunun ən başlıca səbəbi Nizami əsərlərinin məhz şifahi xalq ədəbiyyatı üzərində yazılması idi. Xalq yaradıcılığı nümunələri, eləcə də insanların qədim mifoloji görüşləri Nizami Gəncəvinin tərbiyəvi, fəlsəfi, elmi mülahizələri üçün əsas dayaqlardan olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, şair öz hökmdar qəhrəmanlarını seçərkən də xalq arasında daha çox sevilən, haqqında müxtəlif əfsanələr, rəvayətlər, dastanlar uydurulan tarixi şəxsiyyətlərə üstünlük verirdi. Makedoniyalı İskəndər, Xosrov Pərviz, Bəhram Gur, Nuşirəvan, Harun ər-Rəşid və s. hökmdarlar folklor qəhrəmanları kimi XII əsrdə də xeyli məşhur idilər.

Nizami Gəncəvinin 5 böyük poemasının hər biri süjet və motiv etibarlı ilə şifahi xalq ədəbiyyatına çox yaxındır. Bu onu göstərir ki, müəllif bu ölməz əsərləri yaradarkən xalq yaradıcılığının ənginliklərinə baş vurub və bu xəzinədən dürr çıxarmağa müvəffəq olub. Doğrudur, poemaların yalnız şifahi xalq ədəbiyyatından istifadə edilərək yazıldığını iddia etmək yanlış olardı. Nizami kimi alim şəxsiyyət öz dövrünün bir çox elmi məxəzlərindən xəbərdar idi və əsərlərində də bundan

istifadə edirdi. Bu səbəbdən də Nizaminin qaynaq kimi həm yazılı, həm də şifahi xalq ədəbiyyatından istifadə etdiyini söyləmək daha məqsədəuyğundur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz faktları əsas götürüb Məmməd Ələkbərovun “Nizami Gəncəvi və Azərbaycan xalq yaradıcılığı” mövzusunda yazdığı namizədlik dissertasiyasında qeyd etdiyi “Nizami dastanlarının başlıca mövzusunun, məlum olduğu üzrə, qədim hadisələr və əfsanələr təşkil edir” [3. s.41], – fikri ilə razılaşa bilmərik. Nizamişünas alim Sədnik Paşayev də bu fikirlə razılaşmır. Alim yazır: “Bizcə, Nizami qədim folklor nümunələrindən istifadə başlıca yol saymamış, yeri gələndə başqa mənbələrə də müraciət etmişdir. Dahi şair bəzi folklorlardan aldığı kiçik süjetlər əsasında yeni keyfiyyətli incilər yaratmışdır” [11, s.32]. Yuxarıda “Leyli və Məcnun” poeması haqqında danışarkən bəzi tədqiqatçıların Qeysi tarixi, real şəxsiyyət kimi qəbul etdiklərini vurğuladıq. “İskəndərnamə”də də Nizami bir sıra qədim kitablara müraciət etmiş, tarixi faktlara bədiilik qataraq ədəbiyyat nümunəsi yaratmışdır. Bu fikirləri “Xosrov və Şirin”, “Yeddi gözəl” poemaları haqda da söyləyə bilərik. Lakin hər poemada şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə kifayət qədər yer verilmişdir. Bu özünü “Sirlər xəzinəsi”ndə daha çox büruzə verir. Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan poemalar arasında “Sirlər xəzinəsi” digərlərindən fərqlənir. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə bu əsəri “din yayan müqəddəs kitab” [12, s.199] adlandırır və onu Cəlaləddin Ruminin “Məsnəviyə mənəvi” əsərinə bənzədir. “Sirlər xəzinəsi”ndə dini rəvayət və əfsanələr çoxluq təşkil edir. Bu rəvayətlərin böyük əksəriyyəti Şərq xalqlarının folkloruna aiddir. Bir sıra dini əfsanələrin isə Azərbaycanla birbaşa əlaqəsi var. Həm əfsanələr Azərbaycan ərazisində çox yayılmışdır, həm də bir sıra yer adları, toponimlər məhz bu əfsanələrlə bağlı olaraq yaranmışdır. Nizami də “Sirlər xəzinəsi”ndə dini əfsanə və rəvayətlərə daha çox yer verməklə bu əsərə xalq ruhunu hopdura bilmişdir. Bir sıra beytlərdə şair dini rəvayətlərə sadəcə üstüörtülü toxunur və əgər oxucu həmin rəvayətdən xəbərdardırsa, söhbətin nədən getdiyini dərhal anlayır. Məsələn, Nizami yazır:

*“Zöhrə üzü suluydu Yerin yanında hələ,
Harutun qanadları düşməmişdi Babilə.
Onda ayırdı səndən bu səmalar, bu yerlər,
Bildin, həsrət çəkirlər, yolunu bəkləyirlər”.* [8, s.132]

Burada söhbət dini rəvayətə görə, Harut və Marut adlı iki qılman tərəfindən yoldan çıxarılan Zöhrədən gedir. Əsatirə görə, Zöhrə musiqi və şənlik ilahəsi hesab olunurdu və Harutla Marut tərəfindən aldadıldıqdan sonra Tanrı onu cəzalandıraraq yerdən göyə qovmuşdur. Harut və Marut isə cəza olaraq Babilistanda dərin bir quyudan başaşağı vəziyyətdə asılmışdılar.

Nizami Gəncəvi poemanın başqa bir yerində də bu rəvayətə işarə edərək yazır:

*“Gəncəm – Babilim mənim Harutu yandırmada,
Ən uzaq ulduzu da Zöhrən nurlandırmada.
Zöhrən söz dəyərini Mizan bürcündə ölçür,
Dilim-ruh aləminin lisanıdır, gözüdür”.* [8, s.64]

“Sirlər xəzinəsi”ndə Nizaminin işarə ilə toxunduğu başqa bir rəvayət isə məşhur pəhləvan Rüstəmin atası Zəlin adı ilə bağlıdır.

*“Biz ki, gəncliyimizi bəxş elədik cahana,
Bəs niyə bənzəmədik bu əbədi cavana?
Çocuğunu Simurğə bəxş edən Sam gənc ikən,
Çocuğunun saçları ağappaqdır bəs nədən?”* [8, s.103]

Rəvayətə görə, Rüstəmin atası Zal doğularkən saçları ağ olub. Uşağın atası Sam cəmiyyətdə gülüş obyektinə çevrilməmək üçün ağsaçlı doğulan uşağı bir dağın başına qoyur və geri qayıdır. Əfsanəvi Simurq quşu uşağı tapır və öz yuvasında böyüdür.

“Sirlər xəzinəsi”ndə mövcud olan bir sıra hekayələr Azərbaycan əfsanələri ilə mövzu baxımından olduqca oxşardır. “Şübhəsizdir ki, bu hekayətlərin mövzusu Nizami xalqdan almış, lakin onu zaman və insan haqqındakı düşüncələri üçün bir vasitəyə çevirmişdir. “Sirlər xəzinəsi”ndə bilavasitə xalq ədəbiyyatından alınmış süjet və motivlər bunlarla bitmir. “Nuşirəvan və bayquşların söhbəti”, “Sultan Səncər və qarı hekayəsi”, “Bir şahzadənin dastanı”, “Harun ər-Rəşid ilə dəlləyin dastanı”, “Ovçu, it və tülkü dastanı”, “Firudin ilə maralın dastanı”, “Bir-biri ilə çəkişən iki həkimin dastanı” və başqaları bilavasitə Azərbaycan folklorundan, xüsusilə onun ən qədim əsəti və əfsanə qaynaqlarından istifadə yolu ilə yaradılmışdır” [11, s.32]. “Bir-biri ilə çəkişən iki həkimin dastanı” “Gül və zəhər” əfsanəsinə, “Bir şahzadənin dastanı” “Bostan əhvalatı” nağılına, “Sultan Səncər və qarı” “Şah və qarı” əfsanəsinə, “Harun ər-Rəşid ilə dəlləyin dastanı” “Xan yurdu” əfsanəsinə, “Nuşirəvan və bayquşların söhbəti” “Ədalətli Ənuşirəvan” əfsanəsinə mövzu, süjet və ideya baxımından olduqca yaxındır. “Sirlər xəzinəsi” poemasında vahid süjet xətti olmadığı üçün əsərdə olan ayrı-ayrı hekayələr şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri ilə müqayisə edilir. Nizaminin sayca ikinci poeması sayılan “Xosrov və Şirin” isə vahid süjet xətti əsasında qələmə alınıb. Bu əsərdə də Nizami Gəncəvi xalq yaradıcılığına bir qaynaq kimi müraciət edib, ondan yararlanıb. Bunu Yevgeni Bertels də təsdiq edir. Bertels “Böyük Azərbaycan şairi Nizami” əsərində yazır: “Poemanın süjeti Nizamidən çox əvvəl varmış və bir dərəcəyə qədər sasanilər xanədanının xronikasına daxildir. Lakin yazılı əsərlərdən başqa şifahi rəvayətlər də varmış və bu rəvayətlər xalq arasında qədim İran şahlarının Qəsri-Şirin və Bisütun adı ilə məşhur olan tikintiləri ilə əlaqədar edilir” [1, s.62].

Yer adlarının bu hekayə ilə əlaqədar adlanması mövzunun həm qədimliyinə, həm də xalq arasında kifayət qədər məşhur olmasına dəlalət edir. Orta əsr müəllifləri də Xosrov və Şirin haqqında rəvayət və əfsanələrin Şərq xalqlarında, eləcə də Qafqazda və Azərbaycanda geniş yayıldığını təsdiq edirlər. Bertels ərəb coğrafiyaçısı Yəquta və tarixçi Təbəriyə istinad edərək sasanilər hökmdarı Xosrov Pərvizlə əlaqədar əfsanələrin xalq içində məşhur olduğunu və bir sıra yer adlarının da bu əfsanələr əsasında meydana gəldiyini qeyd edir. Professor Mikayıl Rəfilov isə “Xosrov və Şirin” haqqında olan hekayəni birbaşa Azərbaycanla əlaqələndirərək yazır: “Xosrov və Şirin” İran tarixindən doğmamışdır, bəlkə Azəri xalqının daxilində yaşamış olan qədim və gözəl bir əfsanədən qüvvət almışdır” [13]. Bizə görə, hörmətli professorun fikirlərini təsdiq edən digər bir amil Fərhad obrazı ilə bağlıdır. Əsərdə Fərhad el sənətkarıdır və bir növ xalqı təmsil edir. Azərbaycan ərazisində isə Fərhadın adı ilə bağlı kifayət qədər toponimlər, hidronimlər, oykonimlər mövcuddur. “Nizami “Xosrov və Şirin” əsərində Azərbaycan folklorundan sıx-sıx və məharətlə faydalanmışdır. Daşyonan Fərhadla əlaqədar əfsanələr bu baxımdan xüsusilə əhəmiyyətə malikdir. Toplanmış əfsanələrdən və yerli toponimik materiallardan hasil olan qənaət budur ki, daşyonan Fərhadın mənşəyi bilavasitə Azərbaycan torpağına və folkloruna bağlıdır” [11, s.50]. Yevgeni Bertels qeyd edir ki, Arifi adlı Azərbaycan şairi Fərhadın oğullarından birinin sarayının və bütün ailənin sərdəbəsinin Bakıda olduğunu yazır [1, s.73]. Şərqşünas alimin fikrincə, Arifi bu sözləri təsadüfən yazmamışdır. Maraqlıdır ki, Azərbaycanda bu mövzu ilə bağlı olan əfsanələrin, rəvayətlərin böyük əksəriyyətində qəhrəman Xosrov yox, məhz Fərhadır. Nizami özü də “Xosrov və Şirin” poemasında Fərhada xüsusi hörmətlə yanaşır, onu cəfəkeş, mərd, sevgisi yolunda canından keçən əsl qəhrəman kimi təqdim edir. Çox güman Nizami folklor nümunələrindən istifadə etməklə Fərhada dərin məhəbbət aşılaya bilmişdir. Burada Fərhadın mənşə etibarı ilə Azərbaycandan olması da rol oynaya bilərdi. Bu bir daha sübut edir ki, Nizami xalq yaradıcılığına hörmət və ehtiramla yanaşır və Azərbaycan folklorunu dərinlən bilirdi. Nizami əsərlərinin hər biri üçün səciyyəvi olan “ədalətli şah” ideyası “Xosrov və Şirin” poeması üçün keçərli olmasaydı, bəlkə də şair Fərhadı əsərin əsas qəhrəmanı kimi təsvir edərdi.

Bəzi folklorşünas alimlərin fikrincə, Nizami şifahi xalq ədəbiyyatından bir qaynaq kimi ən çox “Yeddi gözəl” poemasında istifadə etmişdir. “Bu mürəkkəb quruluşlu əsərin motivləri Midiya əfsanələrindən, “Dədə Qorqud dastanları”ndan tutmuş bir sıra Yaxın Şərq xalqlarında yayılmış rəvayətlərlə yanaşı, bizim bir çox əfsanələrimizlə də səsələşməkdədir” [11, s.89]. Bu poemada təsvir edilən döyüş və qəhrəmanlıq səhnələri “Kitabi-Dədə Qorqud” boyları ilə, Fitnə haqqında əhvalat

“Çiçəyin hünəri” əfsanəsi ilə yaxın bağlılıq təşkil edir. Memar Simranın günahsız şəkildə öldürülməsi motivi Azərbaycan folklorunda geniş yayılmışdır. Buna misal olaraq “Ağ körpü”, “Ustanın qarğışı”, “Şindar qalası”, “Xan sarayı” və s. kimi çoxsaylı rəvayət və əfsanələri misal göstərə bilərik. Nizami Gəncəvi “Yeddi gözəl” poemasını yazarkən bu əfsanələrdən, rəvayətlərdən xəbərdar idi. Bu faktlar sübut edir ki, həqiqətən də şair əsər yazarkən təkcə yazılı mənbələri araşdırmaqla kifayətlənmir, xalq yaradıcılığına da xüsusi olaraq nəzər salırdı.

Ümumiyyətlə, “Yeddi gözəl” poeması süjet etibarı ilə də folklora çox yaxın əsərdir. Poemada olan bir sıra hadisələr nağılları, dastanları xatırladır. Bunu əsərin əvvəllərindən hiss etmək olur. Belə ki, Azərbaycan dastanlarının, nağıllarının bir çoxunda şahın övladı olmur. Çox zaman nəzir-niyazdan, dualardan sonra Tanrı həmin şahı övlad nəsisir və bu nəzir-niyazla doğulan şahzadə əsas qəhrəman kimi süjet boyu ön planda olur. “Yeddi peykər” dastanının qəhrəmanı Bəhrəmin atası Yəzdigüird də övladsızdır. Bununla belə nağıl və dastanlarımızda olan fərq ondan ibarətdir ki, Yəzdigüirdün iyirmi il müddətində bir neçə oğlu olmuş, lakin onlar yaşamamışlar [16, s.116]. Çox güman bu məsələdə Nizami Gəncəvi yazılı qaynaqlara istinad edib. Məlumdur ki, Yəzdigüird də, Bəhram da real tarixi şəxsiyyətlərdir. Təbii ki, Nizami kimi mütəfəkkir şəxsiyyət tarixi simaları bədii obraz kimi təqdim edərkən onlar haqqında yazılı mənbələri də araşdırmış, təkcə folklordan deyil, tarixi faktlardan da istifadə etmişdir.

“Yeddi gözəl” poemasının folklor nümunələri ilə yaxınlığından danışarkən mütləq şəkildə dünyanın yeddi ölkəsindən gətirilmiş gözəl qızların Sasani hökmdarı Bəhram Gura hər gecə nağıl danışmasını da qeyd etməliyik. Uzun qış gecələrində nənələrin, babaların öz nəvələrinə nağıl danışması ənənəsi bu gün də davam etməkdədir. Bu əsərlə bir daha Nizami Gəncəvinin şifahi xalq ədəbiyyatına olan məhəbbətinin şahidi oluruq.

Nizaminin sonuncu poeması olan “İskəndərnamə”nin də qəhrəmanı tarixi şəxsiyyət olan Makedoniya hökmdarı Flippin oğlu İskəndərdir. İskəndər bəşər tarixinin ən məşhur hökmdarlarından biri hesab olunur. Təsadüfi deyil ki, bir sıra xalqların folklorunda İskəndərlə bağlı kifayət qədər nağıllar, əfsanələr yaranmışdır. İskəndərin adı müqəddəs Qurani-Kərimdə də çəkilir və bu böyük sərkərdə həmin kitabda Zülqərneyn təxəllüsü ilə yad edilir. “Zülqərneyn” sözünün mənası “iki buynuzu olan” deməkdir. Maraqlıdır ki, Nizami Gəncəvi də İskəndərin bu təxəllüsündən xəbərdar idi və həmin hadisəyə poemada da yer vermişdir. AMEA Folklor İnstitutunun əməkdaşı Maşallah Xudubəyli “Bir tütəyin sirri” məqaləsində yazır: “Həmişə ulu nəsilərimizin deyimlərinə əsaslanıb ondan bəhrələnən Nizami Gəncəvi bu əfsanələri sadəcə nəzm dilinə döndərməklə kifayətlənmir, həm də ona öz nöqteyi-nəzərindən təhlili yanaşır və müdrik kəlama çevirir. Nizaminin dili ilə söylənən ən heyvətli əfsanə belə, adama inandırıcı görünür. Şairin özündən əvvəl və sonra eyni mövzuda söylənən təsvirlərin hamısı onun qüdrətinin kölgəsində qalır. Məşhur İskəndərin “Zülqərneyn” adlanması əfsanəsi də belədir. Onu dinlədikcə adama elə gəlir ki, bu hekayəti ilk dəfə Nizaminin dilindən eşidir. Xalqa istinad etməsi isə sadəcə olaraq onun təbiiliyindən irəli gəlir” [4, s.103]. Nizami İskəndərlə bağlı həm Azərbaycan, həm də başqa xalqların folklorunda bir çox nümunələrdən istifadə etməklə bu cür ölməz əsər yarada bilmişdir. Mövzu baxımından kifayət qədər zəngin mənbələrlə işləməsi əsərdə İskəndər obrazını oxucuya daha dolğun şəkildə təqdim edilməsinə şərait yaratmışdır. Nizaminin İskəndəri Azərbaycana gətirməsi və burada baş verən hadisələrin bir çoxu da məhz şifahi xalq ədəbiyyatından qaynaqlanır. Azərbaycan folklorunda olan “Soltanbud”, “Baba dağı”, “Acınohur”, “Niqablı qız” və s. əfsanələrin süjet və motivləri “İskəndərnamə” poemasında təsvir olunan bir çox hadisələrlə eynilik təşkil edir. XII əsrdə bu cür folklor nümunələri Azərbaycan ərazisində geniş yayılmışdır. Bir maraqlı cəhət də bundan ibarətdir ki, “Xosrov və Şirin” poeması ilə eyni olan rəvayətlər, əfsanələr, yer adları daha çox Azərbaycanın qərb hissəsindədirsə, İskəndərlə bağlı folklor nümunələrinə daha çox Şirvanda təsadüf edilir. Paşa Əfəndiyev A.P. Fituniyə istinadən yazır ki, Şirvanda İskəndərlə bağlı çox sayda əfsanələr dolaşır. Bu əfsanələrdə İskəndəri Böyük İskəndər, İskəndər Zülqərneyn, Buynuzlu İskəndər, Dərbənd qalasını, Şirvan qalasını inşa edən, İskəndər qalasını tikdirən və s. kimi adlandırırlar. Alim qeyd edir ki, şimalda yerləşən Şahdağın ətəyində də vaxtı ilə “İskəndər qalası” olub [10, s.135]. Şirvanda yayılmış əfsanələrin

hər biri böyük Nizami üçün qaynaq rolunu oynayır. Bu cür əfsanələrin xalq arasında geniş yayılması Nizamiyə öz qəhrəmanını Azərbaycana gətirməyə rəvac vermişdir.

Nəticə / Conclusion

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı zəngin olduğundan onu tədqiq etmək elə də asan deyil. Şairin istifadə etdiyi mənbələri araşdırmaq daha çətin bir işdir. Artıq sübut olunub ki, Nizaminin müraciət etdiyi mənbələr arasında elə qədim əlyazmalar, kitablar olub ki, onların bir çoxu zamanəmizə gəlib çatmayıb. Fikrimizcə, şifahi xalq ədəbiyyatı ilə də vəziyyət eynidir. Nizaminin xalq yaradıcılığından qaynaq kimi istifadə etməsi heç bir şübhə doğurmur və bununla bağlı yuxarıda xeyli nümunə göstərdik. Lakin elə folklor nümunələri də var ki, müəyyən bir dövr ərzində insanlar arasında işlənsə də, sonradan unudulub, yaddan çıxıb. Nizami yaradıcılığında məhz bu cür nümunələrin də iz qoyduğunu istisna etmirik.

Daim xalqın, sadə insanların arasında yaşamış Şeyx Nizami öz əsərlərini də sadə folklor nümunələrinə istinad edərək yaratmış, yazılı mənbələrə müraciət edərək poemalarının elmi çəkisini daha da artırmışdır. Nizaminin əsərləri təkcə klassik ədəbiyyatın tədqiqi baxımından deyil, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının öyrənilməsi baxımından da çox dəyərlidir.

Ədəbiyyat / References

1. Bertels Yevgeni. Böyük Azərbaycan şairi Nizami. Bakı: "AzFan", 1940.
2. Əfəndiyev Paşa. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: "Maarif", 1981.
3. Ələkbərov Məmməd. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan xalq yaradıcılığı. Gəncə: "Elm", 2021.
4. Nizami Gəncəvi və folklor. Bakı: "Nurlan", 2013.
5. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı: "Adiloğlu", 2011.
6. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. Bakı: "Adiloğlu", 2011.
7. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı: "Lider nəşriyyat", 2004.
8. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bakı: "Lider nəşriyyat", 2004.
9. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Bakı: "Lider nəşriyyat"
10. Paşayev Sədnik. Azərbaycan folkloruna dair tədqiqlər. Gəncə: "Pirsultan", 2006.
11. Paşayev Sədnik. Nizami və xalq əfsanələri. Bakı: "Gənclik", 1983.
12. Rəsulzadə Məhəmməd Əmin. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı: Azərnəşr, 1991.
13. Rəfil Mikayıl. Xosrov və Şirin. Ədəbiyyat qəzeti. 12 mart, 1947-ci il, №7 (477)
14. Rzasoy Seyfəddin. Nizami poeziyası: Mif-Tarix konteksti. Bakı: "Ağrıdağ", 2003.
15. Rzasoy Seyfəddin. Mifologiya və folklor: nəzəri-metodoloji konteksti. Bakı: "Nurlan", 2008.
16. Xalisbəyli Tağı. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan qaynaqları. Bakı: Azərnəşr, 1991.

Устная народная литература как источник творчества Низами

Орхан Исаев

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: orxan.qeriman@mail.ru

Резюме. «Хамсе» которую написал Низами Гянджеви, привлекает внимание своей широтой и разнообразием. Одним из главных моментов, обогащающих эти произведения, являются источники, которыми пользовался поэт. Низами широко использовал как письменные, так и

устные источники в своем творчестве. Его образ жизни, близкий к простонародному, также дал повод использовать фольклорные мотивы в своем творчестве. Источником стихов Низами послужил ряд легенд, мифов и сюжетов саг. Использование фольклора в качестве источника более заметно в «Сокровище тайн», «Семь красавиц» и «Лейли и Меджнун». Шейх Низами также предпочитал выбирать своих героев из исторических личностей, близких к фольклору. Искандер, Хосров Парвиз, Султан Санджар, Бахрам Гур охарактеризованы как главные герои народных легенд, сказок и мифов. Это еще раз доказывает, что устная народная литература была одним из основных источников творчества Низами Гянджеви.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, фольклор, “Хамсе”, источник

Nizami Gəncəvinin sələfləri və xələfləri

Nizami və Güvahi etik-əxlaqi görüşlərində səsleşmələr

Nüşabə Araslı

AMEA-nın müxbir üzvü

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

Annotasiya. XVII əsr türk şairi Güvahi və onun “Pəndnamə” əsərinə həsr olunmuş məqalədə türk mühiti və bütün bu hadisələrdə iştirak edən hekayələr haqqında yazılmışdır. Müəllif hekayələr, kəlamlar və təmsillərdən istifadə edərək, bu gün də istifadə olunan türk atalar sözləri, məsəllər və ifadələrlə öz fikirlərini təsdiq etmişdir.

Güvahinin “Pəndnamə” əsərinin Nizami əsərləri ilə müqayisəsi göstərir ki, müəllifin fikirləri əxlaqi-didaktik baxışlarla üst-üstə düşür. Nizaminin əsərlərində isə fars dilində türk kəlamları, atalar sözləri və optimist ifadələrdən istifadə olunub. “Pəndnamə” əsərini Nizaminin yaradıcılığı ilə birləşdirən ümumi cəhət onu göstərir ki, Güvahi Nizaminin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olub və onun “Pəndnamə” əsəri Nizami şeirlərinin türk xalq yaradıcılığı ilə bağlılığını təsdiq edən bir bədii nümunə kimi də böyük əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: “Pəndnamə” Türk mühiti, atalar sözləri, məsəl, təmsil, ibrətamiz

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 24.10.2021; qəbul edilib – 04.11.2021

Consonances in ethical-moral views of Nizami and Guvahi

Nushaba Arasli

Correspondent Member of ANAS

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

Abstract. The article deals with Turkish poet of the 17th century Guvahi and his work “Pendnameh” Guvahi described the Turkish environment and wrote about the stories which he has seen and been participation of all those events. The author using the stories, edifying sayings and fables he affirmed his thought with the Turkish proverbs, saying and expressions which are used nowadays.

The comparison of the work “Pendnameh” by Guvahi with the works of Nizami shows that the author’s opinions are common with the moral-didactic views and the Turkish sayings, proverbs and vivacious expressions were used in the works of Nizami in Persian. The common thought and theme which combine the work “Pendnameh” with the works of Nizami show that Guvahi had been familiar with the creative work of Nizami and his work “Pendnameh” as a literary pattern which affirms the poems of Nizami with the influence of the Turkish folk-art and has a great interest.

Keywords: “Pendnameh”, Turkish environment, proverbs, saying, fable, edifying

Article history: received – 05.10.2021; accepted – 13.10.2021

Giriş / Introduction

Nizami Gəncəvinin dünyəvi əhəmiyyət kəsb edən ölməz irsi Türk xalqları ədəbiyyatlarına da qüvvətli təsir göstərərək ilk türk poemalarının yaranması və bu ədəbiyyatın yüksək bəşəri ideallarla bir daha zənginləşməsində əvəzsiz rol oynamışdır. Nizaminin doğma xalqının şifahi ədəbiyyatı və qədim türk abidələrindən təsirlənməsi, onun əsərlərinin türk xalqları içərisində geniş yayılması ilə nəticələnmiş, şairin oğuz-qıpçaq ənənələri ilə bağlı söz və istilahlər işlətməsi, türk atalar sözləri və məsəllərindən faydalanması Nizami poemalarının türk dilinə tərcümə olunması üçün də əlverişli zəmin yaratmışdır. Hələ XIV əsrdən başlayaraq Nizami əsərləri qismən və tam şəkildə türk dilinə tərcümə edilmiş, şairin Xarəzmli Qütb, Yusif Sinan Şeyxi, Eşqi kimi mütərcimləri meydana gəlmiş, Nizami mövzularında orijinal nümunələr, “Xəmsə”lər ərsəyə gəlmişdir. Nizami təsiri türk xalqlarının şifahi ədəbiyyatlarında da geniş yayılaraq türk xalq dastanları, nağıl, rəvayət, əfsanə və başqa xalq ədəbiyyatı nümunələrində xalq sənətkarlarının türkülərində, el maniləri, aşiq şeirində də özünü qabarıq göstərmişdir.

Əsas hissə / Main Part

Nizami poemaları ilə yaxından tanış olan türk ravi və məddahları çox zaman şairin əsərlərinin ideya məzmununu əsas götürərək onu xalq zövqü, zamanın tələbi və türk şifahi ədəbiyyatının öz xüsusiyyətləri ilə məharətlə birləşdirmiş, məzmunca Nizami əsərindən fərqli, fikri baxımdan isə ona yaxın maraqlı nümunələr yaratmışlar.

Əsərlərində türk xalq məsəlləri, aforizmlər və türk rəvayətlərinə tez-tez müraciət edən Nizami, türk xalq yaradıcılığına bu baxımdan da qüvvətli təsir göstərmişdir. Nizami poemalarında əksini tapan fəlsəfi-əxlaqi səciyyəli hekayələr, şairin həyatın müxtəlif sahələrinə dair didaktiki-etik görüşləri, işlətdiyi xalq məsəlləri, mənalı aforizmləri xalq içərisində yayılaraq dillər əzbəri olmuş, orta əsrlər türk yazılı ədəbiyyatına da nüfuz edərək, xüsusilə məsnəvi şeirində geniş yer almışdır. Bu baxımdan XVI əsr türk şairi Güvahinin “Pəndnamə” əsəri xüsusilə səciyyəvidir.

Güvahinin həyat və yaradıcılığı barədə qaynaqlarda geniş məlumat yoxdur. Şairin doğum və vəfat etdiyi tarix dəqiq müəyyənləşdirilməmişdir. Şairdən bəhs edən Aşiq Çələbi, Həsən Çələbi, Lətif və Bəyani təzkirələrində, Əlinin “Kühül-əxbar”ında onun “sipahi” (əsgər) olduğu, Sultan Səlimin ordusunda xidmət elədiyi qeyd olunur. Təzkirələr Güvahinin “Pəndnamə”dən başqa “Qürbətnamə”, “İbrətnamə” və “Kühül-bədayi” adlı bir əsəri olduğunu da qeyd edirlər. Aşiq Çələbi isə təzkirəsində Güvahinin “Pəndnamə”sinin “Künzül bədayi” də adlandığını bildirir.

Güvahinin öz qeydlərindən onun “Pəndnamə”ni 1526-cı ildə bitirib, Sultan Süleyman Qanuniyə ithaf etdiyi məlum olur. Qaynaqlarda bəzən Güvahinin bu əsərinin görkəmli fars şairi Fəridəddin Əttarın ilk dəfə bədii yaradıcılığa gətirilən “Pəndnamə”sinin tərcüməsi olduğu da qeyd edilir. Əslində bu fikir doğru deyildir. Güvahi Əttardan təsirlənsə də, onun əsərini tərcümə etməmiş, əxlaqi-didaktiki görüşlərinin təsədüfi baxımdan şərh və əsasən sufi-təlimi mülahizələrini əhatə edən sələfindən fərqli olaraq daha çox doğma mühitdən çıxış etmiş, “Pəndnamə”sinə türk xalqları içərisində yayılmış nəsihət səciyyəli hekayə, ibrətamiz lətifə və xalq təmsillərini daxil etmişdir. Güvahi öz öyüdlərini də Türk atalar sözləri, məsəl və deyimlərlə təsdiq etmişdir. Güvahi çox yerdə həyatı müşahidələrini, bilavasitə şahidi olduğu əhvalatları qələmə almış, Ayas Paşa, İbrahim paşa, Əli Paşa Qızıl Əhməd, Nəsrəddin Xoca kimi türk şəxsiyyətləri ilə bağlı hadisələrdən bəhs etmiş, xalq danışığında bu gün də işlənməkdə olan türk deyim və məsəllərindən bəhrələnməmişdir.

Güvahi “Pəndnamə”sində başlıqların ərəbcə olması, əsərdə gözədəyən ərəb və farsca ifadələr, şairin ərəb və fars dillərinə yaxşı bələd olduğunu aydınlaşdırır. Bununla belə Güvahi türkcə sözlərə üstünlük vermiş, türk ata sözlərinin işlənmə xüsusiyyətləri ilə də fərqlənmişdir. Təsədüfi deyildir ki, Güvahi “Pəndnamə”sindən söz açan qaynaqlarda şairin əsərinin Türk mühitinin məhsulu olması xüsusi vurğulanır, onun “Zəban-i türkidə olan əmsalın əksərini nəsx və pənd tərqiğ üzrə nəzmə gətirib adını “Pəndname-yi” Güvahi verdiyi” – qeyd olunur [1, s.287].

Eyni fikrə tanınmış türkoloq İ.V.Borblinanın “Orta əsrlərdə Şərq ədəbiyyatı” kitabındakı “Türk ədəbiyyatı” fəslində də rast gəlirik [2, s.409].

Əsərin ilk nəşiri Məhmət Həngirmən Güvahi “Pəndnamə”sinin türk düşüncə tərzini əks etdirdiyini bir neçə yerdə diqqətə çatdıraraq yazır: “Güvahi Yavuz Sultan Selimin Misir seferinə katılmış, Anadolu’da duyduğu bütün ata sözü deyim fikir və masalları Pənd-naməsinə aktarmışdır. Hikayə, fikrə və masalların sonunda oğut verirken de doğrudan-doğruya Türk ata sözlərindən yararlanmışdır” [3, s.7].

“Pəndnamə”nin kimə ithaf olunması da qəti müəyyənləşdirilməmişdir. Qaynakların böyük bir qismi Güvahinin öz əsərini Yavuz Sultan Səlimə ithaf etdiyini bildirir. Məhmət Həngirmən haqlı olaraq, bu fikirlə razılaşmayıb bəlkə də şairin öz əsərini Yavuz Sultan Səlimin adına yazmaq istədiyini, amma sonradan Yavuzun vəfatından sonra onu Sultan Süleyman Kanuniyə ithaf etdiyini qeyd edir. Əsərin özündə də bir neçə yerdə şair Süleyman Qanunidən söz açır, onu mədh edir.

“Pəndnamə”nin qurtarma tarixi ilə bağlı Güvahinin qeydləri də onun əsəri 1526-cı ildə Sultan Süleyman Qanununin hakimiyyəti zamanı bitirdiyini göstərir.

Güvahi Tovhid, Peyğəmbərin nəti, çəhar yarm (Əbubəkr, Ömər, Osman və Əlinin) mədhindən sonra gələn “Mətlə-i dastan” belə başlayır:

*Gəl ey akıl dil ü can lövhine yaz
Güvahi sözlərin kim kildi ağaz
Anın bu nazıdır silk-i cevahir
Bilür kadr in olan sarraf-i mahir
Meani bahri içre degme qavvas
Cevahir bulmaya bunlar gibi has
Nesayihdur ekabirden bu kamu
Muazzizdür cevahirden bu kamu....* [3, s.93]

Şair “Mətlə-i dastan”dakı ilk hekayədə zamanə şahını da öyərək, oxucunu öz hökmdarına həmişə sadiq olmağa çağırır.

*Ulul-əmre olan asi cihanda
Cezası bulur bunda vü anda
Hudaya şahımız ol Han Süleyman.
Selatin zübdəsi Sultan Süleyman
Feza-yi-kişver şəh-suvari.
Yeğane Han Selim’ün yadigarı
Nice kim tura bu devran-i alem
Ola emrim ile sultan-ı alem...* [3, s.96]

“Pəndnamə”də Zati, Nədimi kimi türk divan şairlərinin adları çəkilir, İbrahim Paşa, Əli, Qızıl Əhməd, Məlik İsfəndiyar, Hacı Bektaş, Xoca Nəsrəddin” və onlarla bağlı əhvalatlar qələmə alınır.

Əsərdə əksini tapan hekayə, lətifə və təmsillər içərisində Cəlaləddin Mövlananın “Məsnəvi-sindən, Gülşəhrinin “Məntiqütteyr”, Əhmədinin “İskəndərnamə” əsərlərindən alınmış nümunələrə də yer verilir.”Pəndnamə”də “Kitabi- Dədə Qorqud” və Füzuli əsərlərini xatırladan məsəl və ifadələrlə qarşılaşırıq.

Güvahi özünün F.Əttar, C.Rumi və başqa sələfləri kimi, Nizaminin də adını heç yerdə çəkmir. Bununla belə əsərdə Fərhad, Məcnun, Leyli və başqa Nizami qəhrəmanları anılır, Leyli və Məcnun məhəbbəti ilə bağlı türk xalqları içərisində geniş yayılmış rəvayətlərdən istifadə olunur. Şair eşq ilə bağlı nəsihətamiz görüşlərini ifadə edərkən, Nizaminin “Leyli və Məcnun” əsəri əsasında yaranmış xalq hekayələri ilə fikrini təsdiqləyir. Misal olaraq “Leyliyə Məcnun gözüylə

bax” xalq məsəli ilə bağlı yaranan və Cəlaləddin Rumi “Məsnəvi”sində də əksini tapan aşağıdakı rəvayəti götürək:

*Dimiş Leyliyi görüp bir nazarsuz
Safa-yi işkdan dur u habersuz
Ki Mecnun ger bununçun çok melalet
Çeker hüsninde yok bunun o halet
Taaccüb kılmamış ol söze Leyli
Dimiş Mecnun ider Leyliye meyli
Çu Mecnuna iderler bu beyanı
Dimiş benüm gözümle görün anı. [3, s.184]*

Yenə həmin fəsildə yer alan başqa bir hekayədə oxuyuruq:

*Hak içim aş idup bir vakt Leyli
Yidürdi halka hayr eyledi hayli
Kazanlar üzr e vuruban ayağın
Virurdi aşı simana çanağın.
Meger Mecnun da çanak sundı vardı
Anun çanağını kefçeyle urdi.
Uşandı anda Mecnunun çanağı
Sevindi görüb en Mecnun o lağı.
Didiler iy zaifu hasta vü zar
Ne iş itdi sana gör ol cef a-kar
Didi siz anlamazsuz ali var dur,
Benümle anun özge halı vardır...
Vereydi aş bana dahi o dilber
Olerdum ben de halk ile beraber. [3, s.185]*

Güvahi bu xalq rəvayətini şərh edərək Leylinin çanağı sındırmakla Məcnuna iki mətləbi anlatmaq istədiyini bildirir: Əvvəla ona sən aş meyil etmə, ancaq mənim qəməmi ye; ikincisi isə, mən sənəm, sən də mənə, bunu unutma.

Onu da qeyd edək ki, “Leyli və Məcnun” mövzusunun Şərq ədəbiyyatında işlənməsi haqqında əsaslı tədqiqat aparmış görkəmli türk ədəbiyyatşünası A.S.Ləvənd bu motivin Əbdürrəhman Cami tərəfindən mövzuya gətirildiyini qeyd edir. Halbuki bu rəvayət mövzusunun türk ədəbiyyatında mövcud sufi təlimi görüşlərin qüvvətlənməsi ilə bağlı yaranan xalq yaradıcılığı nümunəsi olub, Camidən əvvəl XIV əsr türk şairi Əhmədinin “İskəndəməmə” əsərində də öz əksini tapmışdır.

Güvahi əsərində ictimai həyat və xalq məişətinin müxtəlif sahələrinə dair əksini tapan hikmətli söz və nəsihətlər, Nizami poemalarında şairin təsvir olunan əhvalatlarla bağlı haşiyə çıxaraq söylədiyi öyüdlər, bədii ricətləri, şəxsi münasibət və əxlaqi-fəlsəfi qənaətlərini bildirdiyi beytlərlə yaxından səsləşir. Xüsusilə, Güvahinin nəfsə uymamaq, tamahdan çəkinmək, var-dövlətə arxalanmamaq, təvazökarlıq, xeyirxahlıq, səxavət, pis yoldaşdan uzaq olmaq, yaxşı ad, vətənə sevgi, əməyə rəğbət, doğruluq, elmin faydası haqqında görüşləri, şeir, söz sənəti və eşqlə bağlı mülahizələri bizə hər şeydən əvvəl Nizami yaradıcılığını xatırladır. “Pəndnamə”ni Nizami əsərləri ilə birləşdirən belə ümumiliklər aydın göstərir ki, Güvahi Nizami yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmuş və əsərinin başlanğıcında “əkabirlərin nəsihətlərini” qələmə aldığını deyərək, Nizamini də nəzərdə tutmuşdur.

“Pəndnamə”də el hikmətindən alınmış aforistik səciyyəli beytlər də Nizami aforizmlərini xatırladır. Burada isə biz Güvahi “Pəndnamə”si və Nizami əsərlərində yer alan atalar sözləri və

türk xalq deyimlərinin oxşar, bəzən də eyni tərzdə əksini tapdığını göstərən bir neçə nümunə ilə kifayətlənmək istəyirik.

Güvahi əsərindəki öyüdlərindən birini “su sənəyi suda sınar” məsəli ilə təsdiqləyir:

*Hemin anlayana bu mani yiter.
Ki ahir sulu senek suda yiter.* [3, s.117]

Bu məsəli Nizami “İskəndəməmə” əsərində İskəndər şahın anasına yazdığı məktubunda belə işlətmişdir:

*Ke gər qətre şod çeşmə bedorud bad
Şekeste səbu bər ləbe-rud bad.* [4, s.200]

(*Əgər qətrə getdisə, çeşmə sağ olsun, səbu (su qabı) çay qırağında sınar.*)

Güvahinin əsərində oxuyuruq:

*Tutasın diyü huyin açır özüm
Ki üzümə görə kararur üzüm.* [3, s.118]

“Üzüm üzümə baxıb qaralar” məsələni Nizami belə işlədir:

*Mədeh modberanra bəre-xiş rah
Ke ənqur əz ənqur gərdəd siyah.* [4, s.113]

(*Bəxtsiz adamları yaxına buraxma ki, üzüm üzümə baxıb qaralar.*)

Güvahi sadıq dost, vəfalı yoldaş barədə danışarkən deyir:

*Yalunuz iş tutuban umma uzlik
Ki Tanrıya yar aşur yalunuzluk.* [3, s.119]

Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərində də belə bir məsələ qarşılaşırıq. Şair yazır:

*Tora əz yar nəqorizəd behər kar
Xodayəst onke bimesl əst o biyar.* [5, s.118]

(*Sən hər işdə yoldaşla ol ki, taysız və yoldaşsız ancaq Tanrıdır*) “Pəndnamə”də oxuyuruq:

*Şitab etme budur resm-i zamane
Ayaq-ayaq çıxarlar nərduşana.* [3, s.246]

“Nərdivana pillə-pillə ayaq qoyarlar” məsəli Nizaminin əsərində öz əksini belə tapmışdır:

*Nəmixahi ke zir ofti ço saye
Məşo bər nərdeban coz paye-paye.* [5, s.501]

Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərində belə bir atalar sözü ilə qarşılaşırıq:

*Morgi-zirək becostocuye-təam
Bedo payyftəd həmi dər dam.* [6, s.380]

Bu atalar sözü “Pəndnamə”də türkcə əksini belə tapın:

*Dirilən murg-i çapuk çar u naçar
Olur iki ayağından giriftar.* [3, s.143]

Nizami oğlu Məhəmmədə nəsihət edərkən deyir:

*Ey besa xab ku bovəd delgir
Vasil-i an delxoşist dər təbir.* [6, s.52]

Güvahi bu məsəli “Pəndnamə”sində belə ifadə edir:

*Her olmayanı duş bil zahira tuş
Uşenme hayr olur korkulu duş.* [3, s.153]

“Biri birinə bağ qıydı, o isə ona bir salxım qıymadı” xalq məsəlindən Nizami öz “İskəndərnamə”sində belə faydalanır:

*Yeki dad bağı be bituşeyi
Nədadəş ze bağ an digər xüşeyi.* [7, s.992]

(*Birisi bir yoxsula bağ verdi, o birisi bağdan ona bir salxım vermədi.*)

Güvahi “Pəndnamə”sində bu məsəl bir beytə sığışdırılmadığından iki beytlə ifadə olunur.

*Meger kim bir kişi bir kimseye bağ
Bağışlamış kim ola sol işi sağ.
İricek vakt-ı mive anla sözüm
Ol ana vermemiş bir salkım üzüm.* [3, s.36]

Belə misalların sayını istənilən qədər artırmaq olar. Ancaq elə gətirilən bu nümunələr də Nizaminin əsərlərində türk atalar sözləri və məsəllərini fars dilində işlətdiyini təsdiq etmək üçün kifayətdir. Məlumdur ki, atalar sözləri və xalq məsəllərinin belə oxşarlığı müəyyən dərəcə həyatı təcrübə, məişət, düşünmə tərz, dünyagörüşün bənzərliyi, həyatı məsələlərə, əxlaqi görüşlərə münasibətin eyniliyini göstərməkdədir. Doğrudur, mənşə baxımdan bir-birindən uzaq olan xalqların folklorunda da ümumi cəhətlər, ayrı-ayrı xalqlara məxsus atalar sözlərində də bənzərlik vardır. Bu isə belə hikmətli sözlərin həyatı gerçəklikdən doğması, varlığı əks etdirməsi ilə bağlı olub, həyat həqiqətlərinə xalq münasibətinin bənzərliyini göstərir. Ancaq bu zaman daha çox mənaca səsləşmə, ideya və fikri baxımdan yaxınlıq nəzərə çarpır. Nizami əsərlərində rastlaşdığımız bir çox atalar sözləri və xalq deyimləri türk xalq zəkasının əksi olub, öz bədii ifadəsini Güvahi “Pəndnamə”sində tapan nümunələrin məzmunca demək olar ki, eynidir. Fərq burasındadır ki, Nizami bu aforizm və xalq məsəllərini əsərlərində mətnlə bağlı özünəməxsus bir sənət qüdrətilə işlətməmiş, Güvahi isə “Pəndnamə”nin “məfailün, məfailün, fəilün” vəzninə müvafiq tərzdə təqdim etmişdir.

Nizami poemalarında tez-tez qarşılaşdığımız idiomatik ifadələr, obrazlı ifadə və el deyimlərinin Güvahi “Pəndnamə”sində öz əksini tapması da maraqlıdır. Məsələn, Nizami əsərlərində “ağ yalan danışmaq”, aydın olan bir şeyi gizlətməyə çalışmaq mənasında işlənən “Günəşi palçıqla suvamaq” deyiminə Güvahi “Pəndnamə”sində də rast gəlirik.

Nizaminin “İskəndərnamə” poemasında Bərdə hökmdarı Nüşabənin elçi sifətilə onun sarayına gələn və özünün İskəndər olduğunu danmaq istəyən şahə qəzəbləndiyini belə ifadə edir:

*Bər aşoft Nüşabə bər an şir del
Ke puşid xurşidra zire-gel* [7, s.1048]

*(Nüşabə o aslan ürəklinin əlindən elə qəzəbləndi
Ki, günəşi palçıqla suvadı (palçıq altında gizlətdi))*

“Xosrov və Şirin” əsərində də Məhin Banunun Şirinin günahını onun üzünə vurmamaq üçün özünü əhvalatdan xəbərsiz kimi göstərməsini bildirərkən deyir:

*Sərə-xom bər meye-cuşide midəşt
Be gel xurşidrapuşide midəşt [5, s.105]*

(Qaynayan meyi küpdə saxladı, günəşi palçıqla örtmək istədi)

Bu ifadəyə Güvahinin “Pəndnamə”sində də rast gəlirik:

*Düşicek penbede gizlenmez ateş
Kaçan sıvanısar balçıqla güneş [3, s.180]*

Nizami məlum mətləbi soruşmaq, aydın məsələni ehtiyac olmadan bir daha xəbər almaq mənasında işlənən “görünən kəndi xəbər almaq” deyimindən Şirinin dili ilə faydalanır:

*Ço kurab çənd ləl əz səng porsəm,
Çəra deh binəm o fərsəng porsəm. [5, s.362]*

*(Korlar kimi nə vaxta qədər daşdan ləl soruşum
Niyə kəndi gördüyüm halda məsafəni soruşum.)*

Bu obrazlı ifadəyə Güvahinin “Pəndnamə”sində də rast gəlirik:

*Yakın menzilde halka söz ne hacət
Görünen köye kulağuz ne hacet. [3, s.153]*

Yaxud xalq danışdığından gələn “Əyri oturub, düz danışmaq” deyimini götürək. Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərində bu ifadə Şirinin söhbətində belə səslənir:

*Biya ta kəc neşinəm rast güyəm
Çə xariha kəzy naməd beruyəm. [5, s.35]*

(Gəl əyri oturub, düz danışım, ondan mənə nə əziyyətlər qaldı ki, görməyim.)

*Dimişlerdur ulular bunu böyle:
Kayurmaz egri otur, toğru söyle. [3, s.217]*

“Pul pulu çəkər “ ifadəsi Nizami poemasında belə işlənir:

*Şenid əz dəbirane-dinarsənc
Ke zər zər kəşəd dər cəhan gənc gənc. [7, s.911]*

(Pul ölçən katiblərdən eşitmişdi ki, qızıl qızılı, xəzinə xəzinəni çəkər.)

Bu deyim Güvahi əsərində belə təqdim olunur:

*Önünde yöklu özine özenür
Sonunda akça akçayı kazanur. [3, s.244]*

“Leyli və Məcnun” əsərində Nofələ açıqlanan Məcnun ona deyir:

*Zin koştə ço naomid budi
K 'an ca ke nəkaştı dorudi. [7, s.552]*

(Bu aşığıdan əgər ümidini kəsmişdin (bə) əkmədiyin yeri niyə biçdin.)

Bu beytdə bihudə iş görmək, əbəs çalışmaq mənasını ifadə edən “əkmədiyin yeri biçmək” deyimi “Pəndnamə” də öz əksini belə tapır:

*O kavm-i hod yolçunun esker
Hemişe ekmedugi yirde biçer.*

Güvəhinin “Pəndnamə”sində yer alan “Hemişe çok yanılır söyleyen çok” məsəli də bizə Nizaminin “Xosrov və Şirin”indəki

*Soxən kəm quy ta bər kar girənd
Ke dər besyar bəd besyar girənd. [7, s.163]*

(Sözü az söylə ki, işə yarasın, çoxda çox nöqsan tutarlar.)

– beytini xatırladır.

Güvəhinin əsərində Nizaminin işlətdiyi deyim və ifadələrlə yaxından səs-ləşən nümunələr çoxdur. Biz bu tədqiqatda onların ancaq bir qismini göstərə bildik. Bu da maraqlıdır ki, tanınmış türkoloq olan görkəmli Polşa alimi A.Zayonovski XV əsr türk şairi Şərifinin “Şahnamə” tərcüməsinə həsr etdiyi tədqiqatında türk deyim və xalq məsəllərindən danışarkən, “Oğuznamə”, M.Kaşqarının “Divanü-Lüqat-it-türk” və məşhur türkoloq alimlər Radolf, Bariber de Meynard, Qordlevski, Ö.Aksöyə söykənərək “günəşi palçıqla suvarmaq”, “əyri oturub, düz danışmaq”, “əlini əlinə vurmaq”, “su dəstisi suda smar” və başqa bu kimi deyimlərin türk mənşəli olub XIV əsr çıxatay şairi Qutbun “Xosrov və Şirin” tərcüməsində də əksini tapdığını xüsusi vurğulayır [8, s.220].

Nəticə / Conclusion

Bütün bunlar Güvəhinin Nizami əsərlərində fars dilində və bir qədər dəyişiklərlə əksini tapan türk atalar sözü, məsəl və deyimlərin yarandığı ilk şəkllə daha uyğun bir tərzdə “Pəndnamə”sinə daxil etməsini göstərir. Bu baxımdan Güvəhinin əsəri Nizami sənətinin türk xalq yaradıcılığı ilə qarşılıqlı bağlılığını bir daha təsdiq edən bədii nümunə kimi də böyük tədqiqi əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat / References

1. Qəstəmunlu Lətifi. Təzkireyi Lətifi, İqdam mətbəəsi, 1932.
2. Боролина И.В. Турецкая литература, литература Востока в средние века, М., МГУ, т.II, 1970.
3. Güvahi, “Pendname”, Hazırlayan: Mehmet Hengirmen. Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1983.
4. نظامی گنجوی شرفنامه، ترتیب دهنده متن علمی و تدقیقی ع.ع.علیزاده، باکو، 1947
5. نظامی گنجوی خسرو و شیرین، ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی بسعی و انتقادی له و آلکساندروویچ خه تاقوروف، باکو، 1960
6. نظامی گنجوی هفت پیکر، متن علمی و انتقادی طاهر محرموف، معکو، 1987
7. خمسة نظامی الیاس بن یوسف نظامی گنجوی، انتشارات ققنوس، تهران 1380
8. Ədəbiyyat. A.Zayançkovski, Şehnamenin ilk türkce manzumesinde Atasözleri ve Deyimleri. Ankara, Bilimsel Bildirmeler TTL Basımevi, 1966.

Созвучия в этико-нравственных воззрениях Низами и Гувахи

Нушаба Араслы

Член-корреспондент НАНА

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

Резюме. В статье рассказывается о турецком поэте 17 века Гувахи и его произведении «Пенднаме». Гувахи описал турецкую среду и написал о событиях, которые он наблюдал и в которых непосредственно участвовал. Автор, используя рассказы, назидательные поговорки и басни, подтверждал свои мысли турецкими пословицами, поговорками и выражениями, которые используются и в наши дни.

Сравнение произведения Гувахи «Пенднаме» с произведениями Низами показывает, что оценки автора совпадают с морально-дидактическими взглядами, а турецкие поговорки, пословицы и жизнерадостные выражения использовались в произведениях Низами на персидском языке. Общие мысли и темы, объединяющие произведение «Пенднаме» с произведениями Низами, показывают, что Гувахи был знаком с творчеством Низами, а его произведение «Пенднаме», являясь литературным образцом, подтверждает связь творчества Низами с турецким народным творчеством и имеет большое значение.

Ключевые слова: «Пенднаме», турецкая среда, пословицы, поговорки, басня, назидание

Nizami Gəncəvi və Sənai Qəznəvi

Zəhra Allahverdiyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: zahra.allahverdiyeva@mail.ru

Annotasiya. Orta əsrlərdə sufi mistikləri insanları iki qismə bölürdü. İlahi başlanğıca yaxın olan insanlar, yəni müqəddəslər və maddi dünyanı olduğu kimi qavrayan adi insanlar. İlk başlanğıc ideyaya, yəni Allaha bağlı olanlar – peyğəmbərlər, imamlar, sufi şeyxləri, filosoflar - bir sözlə, ruhi təkamül keçmiş olan insanlar aid edilirdi. Adi insan Həqiqət olan Allaha çatmaq üçün ruhu təkamüldən keçməli, sufizmin 4 mərhələsini başa vurmaqla kamilləşmə yolu ilə İlk ideyaya qovuşma imkanı əldə edə bilərdi və burada sufi şeyxləri, müridlər mühüm rol oynayırdılar. Tədqiqatçılar Nizami Gəncəvinin sələfləri və “Sirlər xəzinəsi” əsərinin yazılı mənbələri sırasında Sənai və onun “Hədiqətül-həqayiq” əsərini ön plana çəkirlər. Şairin özünün də işarə etdiyi kimi, o, Sənainin “Hədiqətül-həqayiq” əsəri ilə tanış olmuşdur. Lakin Nizami öz sələfinin qatı mistik dünyagörüşü və əsərindəki sufi traktatlarına xas ağır moizə və simvolik üslubdan vaz keçmiş, dərin əxlaqi-fəlsəfi məzmunlu, həyatı əhəmiyyətli və ideyaları ilə yeni olan fərqli bir əsər ortaya qoymuşdur. Nizami Gəncəvinin didaktik üslubu Azərbaycan poeziya məktəbi ənənələrinin yüksək bədii-fəlsəfi məzmunlu davamıdır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Sənai Qəznəvi, “Sirlər xəzinəsi”, “Hədiqətül-həqayiq”

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 18.12.2021; qəbul edilib – 30.12.2021

Nizami Ganjavi and Sanai Qaznavi

Zahra Allahverdiyeva

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: zahra.allahverdiyeva@mail.ru

Abstract. In the Middle Ages, Sufi mystics divided the world into two parts. People who are close to the divine beginning, that is, saints and ordinary people who perceive the material world as it is. The first idea, that is, those who are attached to God - prophets, imams, Sufi sheikhs, philosophers - in short, people who have undergone spiritual evolution. In order to reach God, the Truth, the common man had to go through an evolution of the soul, and by completing the four stages of Sufism, he could gain the opportunity to attain the First Idea through perfection, and Sufi sheikhs and murshids played an important role here. Among the predecessors of Nizami Ganjavi and the written sources of “Makhzanul-asrar”, researchers highlight Sanai and his work “Hadiqatul-haqayiq”. As the poet himself pointed out, he got acquainted with Sana'i's “Hadiqat al-Haqiq”. However, Nizami abandoned the strict mystical worldview of his predecessor and the heavy sermons and symbolic style typical of the Sufi treatises in his work, and created a different work with a deep moral and philosophical content, vital and new in its ideas. Nizami Ganjavi's didactic style is a continuation of the traditions of the Azerbaijani school of poetry with a high artistic and philosophical content.

Keywords: Nizami Ganjavi, Sanai Ghaznavi, “Makhzanul-asrar”, “Hadiqatul-haqayiq”

Article history: received – 18.12.2021; accepted – 30.12.2021

Giriş / Introduction

Nizami Gəncəvi irsinin qaynaq tapdığı və birbaşa bağlı olduğu tarixi-fəlsəfi və ədəbi mənbələrin öyrənilməsi işi XX əsrdən başlayaraq bir sıra alimlərin diqqətini cəlb etmişdir. Mənbəşünaslıq probleminin çoxşaxəli istiqamətlərindən biri də Nizami Gəncəvi yaradıcılığının dövrün sufi poeziyası ilə əlaqələrinin araşdırılmasıdır. Tədqiqatçılar Nizami Gəncəvinin sələfləri və “Sirlər xəzinəsi” əsərinin yazılı mənbələri sırasında Əbdülməcd Məcdid ibn Adəm Sənai Qəznəvi (1081-1131) və onun “Hədiqətül-həqayiq” əsərini ön plana çəkirlər.

Məlumdur ki, Sənainin əsəri sufi təriqətinin ideologiyasını geniş əks etdirən irihəcmli bir əsərdir. Orta əsrlərdə sufi mistikləri dünyanı tanıma dərəcəsinə görə insanları iki qismə bölürdülər. İlahi başlanğıca yaxın olan insanlar, yəni müqəddəslər və maddi dünyanı olduğu kimi qavrayan adi insanlar. İlk başlanğıc ideyaya, yəni Allaha bağlı olanlar – peyğəmbərlər, imamlar, sufi şeyxləri, filosoflar - bir sözlə, ruhi təkamül keçmiş olan insanlar aid edilirdi. Adi insan Həqiqət olan Allaha çatmaq üçün ruhu təkamüldən keçməli, sufizmin 4 mərhələsini başa vurmaqla kamilləşmə yolu ilə İlk ideyaya qovuşma imkanı əldə edə bilərdi və burada təriqət başçıları olan sufi şeyxləri, müridlər mühüm rol oynayırdılar. Sənainin “Hədiqətül-həqayiq” əsəri sufizmin ruhi təkamülünün mərhələlərinə həsr olunmuş didaktik traktatdır.

Nizami Gəncəvinin özünün də işarə etdiyi kimi, o, Sənainin “Hədiqətül-həqayiq” əsəri ilə tanış olmuşdur. Lakin Nizami öz sələfinin qatı mistik dünyagörüşü və əsərindəki sufi traktatlarına xas ağır moizə və simvolik üslubdan vaz keçmiş, dərin əxlaqi-fəlsəfi məzmunlu, həyati əhəmiyyətli və ideyaları ilə yeni olan fərqli bir əsər ortaya qoymuşdur. Nizami Gəncəvinin didaktik üslubu Azərbaycan poeziya məktəbi ənənələrinin yüksək bədii-fəlsəfi məzmunlu davamıdır.

Əsas hissə / Main Part

Məlumdur ki, sufizmin vəhdətül-vücud fəlsəfəsinin əsası olan Allahın maddi aləmdə təcəllası iki nəhəng qrup simvollar sistemində özünü göstərir:

1. İlahi varlığı təmsil edən, Allaha və müqəddəslərə aid adlardan ibarət simvollar sistemi. Elmi ədəbiyyatda bu qrupu fəlsəfi simvollarından fərqləndirərək, ayrıca “dini simvollar” da adlandırırırlar.

2. Vəhdətin açıqlanmasına yönəldilmiş, maddi dünyada ilahi bəyanı, isbatı bildirən simvollar.

Gördüyümüz, toxunduğumuz, bizə aşkar olan dünyada hər şey o gizləndən (Allahdan) xəbər verir. Allahın ən gözəl, mükəmməl, sevə-sevə yaratdığı varlıq isə insandır. İslami sufizmdə insan və onun kamilliyi, gözəlliyi çox yüksək mərtəbəyə qaldırılır. Dünya humanist fikrin inkişafı tarixində bu mərhələnin müstəsna rolu vardır.

Sənainin “Hədiqətül-həqayiq” əsəri müqəddimə və 10 fəsildən ibarət olsa da, hər bir fəslin özü çoxsaylı hissələrə bölünür. Əsərin təkcə tövhidə həsr olunmuş hissəsi 90 fəsildən artıqdır və ayrı-ayrı geniş babları əhatə edir. “Tövhid” adlanan fəslin bablarına – tövhid, mərifət, vəhdət və əzəmətinin şərh, saflaşma mərhələsi haqqında, qəlbin tərbiyəsi, eşqin işığı, yüksəkliyin dərk olunması və mənəvi keyfiyyətlər, pis niyyətlərin hüdudu haqqında təmsil, dərəcələr haqqında, mühafizə və nəzarət haqqında, zəkat verən xalq haqqında təmsil, hikmət və Raziqin¹ ruzisinin səbəbi, hidayət haqqında, valideyni ilə mübahisə edən uşaq haqqında təmsil, uşaqların zinəti, Yaradan, sünnə² və qüdrət haqqında, qüdrətə təzim, əcz,³ biniyazi,⁴ fəqr, dünyanın keçiciliyi, fəqrlik məqamına ucalmış şəxsiyyətin keyfiyyətləri haqqında və sair didaktik moizələr daxildir.

¹ Raziq – ruzi verən Allah nəzərdə tutulur.

² Sünnə – qayda-qanun

³ Əcz – insanın Allah qarşısında aciz olduğunu bildirir.

⁴ Biniyazi – insanın Allahdan başqa kimsədən asılı olmamasını bildirir.

Təkcə bu bölgüdə əsərin sufizmin mərhələ və pillələrinə həsr olunmuş sufi traktatı olduğunu və Nizami Gəncəvi əsərindən fərqləndiyini ortaya qoyur.

Sənai Qəznəvinin fəlsəfi-didaktik görüşləri sırf təriqətə xidmət edir və ideya-poetik üslub baxımından Nizami Gəncəvi əsərindən sönlükdür. Sənai sufizmin böyük ideoloqu olmaqla, didaktik təhkiyə üsulu ilə sufizm təriqəti haqqında öz biliklərini və dünyagörüşünü təbliğ etmişdir.

Nizami Gəncəvi isə özünün “Sirlər xəzinəsi” poemasını özünəməxsus novatorluqla işləmiş, məqalət və novellaları mütənasib və orijinal olan bir əsər yaratmışdır. Nizami yaradıcılığının mühüm cəhəti onun novatorluğu və məqsədyönlü ideya istiqamətində idi. Nizami ilk dəfə olaraq “Məxzənül-əsrar” əsərində “varlıq tacında ən qiymətli gövhər” olan insanın problemlərini - həyatını, əxlaqını, fiziki və ruhani kamilliyini şərtləndirən məsələləri, ictimai ədaləti, bəşəri bərabərliyi ön plana çəkdi. Ədalətli şəhliğin əsas xarakterik cəhətlərinin açıqlanması, hökmdarları davamlı şəkildə ədalətə dəvət olunması, insanın ictimai azadlığının təbliği Nizami sənətinə xas xüsusiyyətdir. Azərbaycan alimi R.Azadənin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, “Hədiqətül-həqayiq”də “Sirlər xəzinəsi”ndə olan siyasi kəsər yoxdur” [1, s.32].

Bununla belə, “Sirlər Xəzinəsi”ndə olduğu kimi, “Hədiqət-ül-həqayiq”də də pis əməllərə aludə olanların tezliklə bu əməllərdən üz döndərərək tövbə etməyinin lazım olduğu təsvir edilir. Sənaiyə görə, ən pis, zalım adam öz əməllərindən tövbə edib, haqq yolunu tutmayanlardır. Şair sufizmin ilahi vəhdət ideyasını əsas götürmüş, irfani elmlərdən, Qurandan faydalanmışdır. Allahın ağılla dərk olunmadığını, onu vəhm və hissə duymaq mümkün olmadığını göstərən şair yazır:

احدست و شمار از او معزول

صمدست و نیاز از او مخدول

آن احد نی که عقل داند و فهم

[3] و آن صمد نی که حس شناسد و وهم

(O) Əhəddir və hesab Ondandır.

(O) Səməddir və niyaz ondandır.

Əql və fəhm ilə Əhədi tanımaq olmaz.

Hiss və vəhm ilə Səmədi tanımaq olmaz.

Nizaminin “Sirlər Xəzinəsi”ndə qoyulmuş zülmə etiraz, ədalət tələbinin əksinə olaraq, Sənai öz əsərində səbr fəlsəfəsinə üstünlük verir, insanın bütün zülm, əziyyət və məhrumiyyətlərə dözməsini tövsiyə edir. Sənaiyə görə, insanın öz güzəranı üçün çalışması, mübarizə aparması əbəddir, çünki, insan dünyaya gələndə, onun ruzisi Allah tərəfindən verilmişdir:

از خیال محال دست بدار

تا بدان بارگه بیابی بار

اندرین بحر بیکرانه چو غوک

[3] دست و پای بزن چه دانم بوک

Boş xəyallardan əlini üz ki,

O bargahdan yük tapasan.

Qurbağa kimi sonsuz bəhrin içində,

Əl-ayağını döy ki, kitabdan nə bildim?

Nizamiyə görə, isə bu dünyada hər şey insan üçün xəlp olunmuşdur. Allah uca fələyin gözünü insanın üzünə, onun şərəfinə açmışdır. Dünyanın gözü olan insan qəlbindən pası silməli, gözəl və azad yaşamağa can atmalıdır.

Sənai öz əsərində mütəmadi şəkildə dünyanın pis və yaxşılıqdan, düz və əyrilikdən ibarət olduğunu və insanın bu fəna dünyadan üz çevirməsini təbliğ edir. O, insanı elm və əməl sahibi olmağa çağırır, ruh və can hikmətlərinə yiyələnməyi isə xüsusi tövsiyə edir:

کان سرای بقا برای تو است
وین سرای فنا نه جای تو است
نیست از بهر آسمان ازل
نردبان پایه به ز علم و عمل
بهر بالا و شیب منزل را
[3] حکمت جان قوی کند دل را

*O dirilik sarayı sənin üçündür
Və bu fəna saray sənin yerin deyildir.
Əzəl asimanına yetmək üçün,
Elm və əməl nirdivanından başqa dirək yoxdur.*

Nizamiyə görə, insan heç vaxt mövcud vəziyyətlə kifayətlənməməli, öz yaşayışı və güzəranı uğrunda mübarizə aparmalıdır. Əmək insan cəmiyyətinin əsasıdır. Bütün çətinliklərdən qurtulmaq və səadətə qovuşmaq üçün əməklə məşğul olmaq, xidmət göstərmək insanın ali vəzifəsidir. Göründüyü kimi, bir sıra cəhətlər “Sirlər xəzinəsi”ni “Hədiqət-ül-həqaiq”dən tamamilə fərqləndirir. Sənai mərifət fəlsəfəsinin nəzəriyyəsini təbliğ edirsə, Nizami bu fəlsəfənin nəticələrini real həyatı hadisələr vasitəsi ilə tərənnüm edir. Bununla belə, “Hədiqətül-həqaiq” əsərinin didaktik hissələri və hekayələrdə ədalətin qorunması və zülmə qarşı şairin etirazları xüsusi yer almışdır. Əsərə daxil edilmiş bir hekayədə nəql olunur:

کرد روزی عمر به رهگذری
سوی جوقی ز کودکان نظری
همه مشغول گشته در بازی
کرده هریک همی سرافرازی
هریکی از پس مصارعتی
بنمودی ز خود مسارعتی
برکشیده برای خط و ادب
جامه از سر برون به رسم عرب
چون عمر سوی کودکان نگرید
حشمتش پرده طرب بدرید
کودکان زو گریختند به تفت
جز که عبدالله زیبر نرفت
گفت عمر ز پیش من به چه فن
تو بنگریختی بگفتا من
چه گریزم ز پیشت ای مکرّم
نه تو بیدادگر نه من مجرم
نزد آنکس که دید جوهر خود
چه قبول و چه رد چه نیک و چه بد
میر چون جفت دین و داد بود
[2, s.87] خلق را دل ز عدل شاد بود

(Bir gün Ömər yolda gedərkən, çoxlu uşaq olan yerdən keçirdi. Uşaqların hamısı oyuna məşğul idi. Hamısı bir-birilə qürurlanırdı. Uşaqlara tərəf baxmadan oradan keçən Ömər, öz əzəmətli görünüşü ilə onların şadlıq pərdəsini yırtdı. Uşaqlar ondan qaçıb gizləndilər. Təkcə Abdulla Zübüyardən başqa hamısı qaçıb getdi. Ömər dedi: Bu nə fəndir ki, mənə qarşımdan qaçmadın? O, dedi: “Mən niyə sənə qabağından qaçım, ey kərəm yiyəsi! Nə sən zalımsan, nə mən günahkaram”. O kəsin yolunda ki, adam öz cövhərini görür, Nə qəbul, nə rədd ? Nə yaxşı, nə pis? Əmir din və ədalətlə cüt olsa, Xəlqin könlü ədalətdən şad olar)

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, Sənai Qəznəvinin “Hədiqətül-həqayiq” əsəri həm məzmun, həm də ideyalarının rəmzlərlə ifadə olunması baxımından sufiyanə bir əsərdir. Nizami Gəncəvi Şərq poeziyasının fəlsəfi-didaktik janrında modern yeniliklər etmiş, özünün yüksək yaradıcılıq istedadı və fərdi üslub keyfiyyətləri ilə fərqli bir sənət nümunəsi ortaya qoymuşdur.

Ədəbiyyat / References

1. Azadə R. Nizami Gəncəvi (həyatı və sənəti). Bakı, Elm, 1979
2. حقيقة الحقيقه و شريعة الطريقه ابوالمجد مجدود بن آدم سنائي غزنوي بهكوشش: دكتور عليمحمد صابري، رقيه تيموريان و بهزاد سعیدی
3. <https://ganjoor.net/sanaee/hadighe/>

Низами Гянджеви и Санаи Газневи

Захра Аллахвердиева

Дотктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: zahra.allahverdiyeva@mail.ru

Резюме. В средние века суфийские мистики разделяли людей на две группы: люди, приближенные к божественному Началу, т.е. святые, и простые люди, которые принимают материальный мир в его сущности. К идее божественного Начала, т.е. служения Аллаху относились пророки, имамы, шейхи-суфии, философы, одним словом, прошедшие духовную эволюцию. Простой человек для достижения Истины, т.е. Аллаха должен пройти духовную эволюцию, лишь тогда он сможет пройти 4 этапа суфизма путём достижения мудрости и получить возможность соединиться с начальной Идеей, в чём большую роль играли суфийские шейхи и духовные учителя-мюршиды. К ряду последователей Низами и на основе письменных источников его поэмы “Сокровищница тайн” исследователи прежде всего относят Санаи и его произведение “Хадигатуль-хагаи”. Как отмечено и самим поэтом, он был ознакомлен с этим произведением Санаи. Но Низами не принимал сугубо мистического мировоззрения Санаи и символического стиля произведений своего последователя, свойственного суфийским трактатам, и создал совершенно новое по своим идеям глубоко нравственно-философского содержания и жизненного значения произведение. Дидактический стиль Низами своим художественно-философским содержанием явился продолжением традиций азербайджанской поэтической школы.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Санаи Газневи, “Сокровищница тайн”, “Хадигатуль-хагаи”

Nizami və çağdaşı Həsənoğlu

Seyfəddin Altaylı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: cavi_e@yahoo.com

Annotasiya. Azərbaycan və Anadolu coğrafiyası türklüyün doğma yurdu, şərq ilə qərb türklüyünün qovuşma yeridir. Bu səbəblə Azərbaycan türk dünyasında xüsusi yerə malikdir. Bura eyni zamanda Şərq və Qərb mədəniyyətlərinə körpü olmuşdur. Bu mədəniyyətlərdən təsirlənmiş, onlara təsir etmişdir.

Azərbaycan, XII-XIII əsrlərdə Nizami Gəncəvi, XIII əsrdə Şeyx Səfiyyəddin Urməvi, astronomiya alimi Nəsirəddin Tusi, İzzəddin Həsənoğlu, XVI yüzildə Füzuli kimi şəxsiyyətləri türk və dünya mədəniyyətinə ərməğan etmişdir.

İslam dininin X əsrdə Qaraxanlı hökmdarı Satuq Buğra Xan zamanında qəbul edilməsiylə türkcədə Quran vasitəsilə ərəb və fars dilinin təsiri görülməyə başlamışdır. Səlcuq Bəyin başçılığında təşkilatlanan oğuzlar Toğrul Bəyin başçılığında Səlcuqlu dövlətini yaratmış, bu dövlət qısa zamanda imperiyaya çevrilərək fars dilini dövlət dili elan etmiş, bu da mədəniyyətimizə mənfi təsir etmiş, ərəb dili elm, ədəbiyyat dili də farsca olmuşdur.

XI əsrdən Xorasandan Azərbaycana və Anadoluya axışan oğuzlar buralarda Oğuz türkcəsinin hakimliyini yaratmış, XIII əsrdə monqol işğalı ilə fars dilinin də üstünlüyü axıra çatmışdır. Anadoluda yaranan bəyliklər bu çağda türkcəyə üstünlük vermiş, Azərbaycan da bundan istisna olunmamışdır.

Biz məqaləmizdə Nizami ilə Həsənoğlunun mədəniyyətimizə verdiyi bəhrələrdən söz açacağıq.

Açar sözlər: Nizami, Həsənoğlu, Azərbaycan, Oğuzlar, İslam

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.07.2021; qəbul edilib – 13.07.2021

Nizami and his contemporary Hasanoghlu

Seyfəddin Altayli

Doctor of Philosophy in Philology

E-mail: cavi_e@yahoo.com

Abstract. The geography of Azerbaijan and Anatolia is the birthplace of Turkism, the meeting place of East and West Turkism. For this reason, Azerbaijan has a special place in the Turkic world. It was also a bridge to Eastern and Western cultures. It was influenced by these cultures.

Azerbaijan presented important personalities such as Nizami Ganjavi in the 12th and 13th centuries, Sheikh Sefiyeddin Urmevi in the 13th century, astronomy scholar Nesreddin Tusi, Izzeddin Hasanoghlu and Fuzuli in the 16th century to Turkish and world civilization.

The religion of Islam was adopted by the Turks in the 10th century during the reign of Satuk Bugra Khan, the ruler of the Karakhanid State. Thus, in order to understand the Qur'an and hadiths better, it has become necessary to learn Arabic. Oghuzs were organized in the period of Seljuk Bey and they established the Seljuk State during the reign of Tugrul Bey, this state became an empire in a short time. The Seljuk Empire declared the Persian language as the state language, which negatively affected our civilization. Over time, the Arabic language became the language of science and Persian the language of literature.

The Oghuzs, who migrated from Khorasan to Azerbaijan and Anatolia in the 11th century, established the rule of Oghuz Turkic here. In the 13th century, with the Mongol invasion, the

dominance of the Persian language came to an end. The principalities that emerged in Anatolia and Azerbaijan at that time preferred Turkish.

In our report, we will talk about the benefits that Nizami and Hasanoghlu have given to our culture.

Keywords: Nizami, Hasanoghlu, Azerbaijan, Oghuzs, Islam

Article history: received – 05.07.2021; accepted – 13.07.2021

Giriş / Introduction

Dövlətsah Səmərqəndi Nizami haqda, “Dil, Şeyx Nizaminin kamilliyini, fəzilət və böyüklüyünü dilə gətirməkdən acizdir”, – (Səmərkəndi 1977: 185) deyərək böyük şairimizə verdiyi yüksək dəyəri dilə gətirmişdir. İzzəddin Həsənoğlu haqqında isə, “Arif, muvəhhid, salik və məczup bir adam idi. İslamın və Müsəlmanların Şeyxi Raziyyə’l hak və’d din Əli Lalanın xələfasından Şeyx Camalü’ddin Əhməd Zakirin Mürididir. Bu zatın hal tərcüməsinin vəlilərlə sırasında yazılması vacibdir. Ancaq şairlikdə də mükəmməl bir adam idi. Türkçə və Farsca gözəl şeirlər söylər, Türkçədə təxəllüsü Həsənoğludur, divanı da Azərbaycanda çox məşhurdur” (Səmərkəndi 1977: 275) demişdir.

Əsas hissə / Main Part

Dövlətsah Səmərqəndi Nizamini “Şeyx Nizami”, Həsənoğlunu isə “Arif, muvəhhid, salik və məczup” yəni bilikli, Allahın birliyinə inanan və onun eşqiylə cəzbəyə tutulmuş bir şəxs kimi qeyd etmişdir. Dövlətsahın ifadəsinə görə, Nizami də təsəvvüf əhlidir, hətta şeyxlik səviyyəsinə yüksəlmiş bir mütəsəvvifdir. XV yüzildə yaşamış Molla Cami də Nizami üçün “Allah-təala sirrinin qüdsiyyətini artırın. Zəhiri elmlər və rəsmi istilahlər haqda kamil bilik sahibi idi, ancaq cüm-ləsindən əl çəkib üzünü Ulu Haqqa döndərmişdi” (Cami 2020: 878), – deyərək qeyd etmişdir.

Bu iki ədəbi şəxsiyyətimizin duyğu və düşüncələrinin yaxşı anlaşılması üçün müəyyən tarixi hadisələrə nəzər salmağımız vacibdir. II Göytürk dövləti Uyğur Türkləri tərəfindən tənəzzülə uğradılmış, ancaq onların qurduğu Uyğur dövləti Göytürklər kimi qüdrətli ola bilməmişdir. Çinlilər bu səbəblə qərbə sarı irəliləyib Türküstanı və burdan keçən İpək Yolunun nəzarətini tamamilə öz əllərinə keçirmək istəmişlər. O vaxtlar xəlifə Hz. Ömər və Osman zamanlarında İslam ordularının fəthləri çoxalmış, Əməvi və Abbasi dövrlərində isə zirvəyə çatmışdır. Asiyanın ortalarına kimi yayılan İslam ordularının yürüşü çinliləri narahat etmişdir. Onların da buralarda gözü olduğuna görə aralarında 751-ci ildə Talas döyüşü yaranmış, Karluk türkləri tarixən türk düşmən olan çinlilərə qarşı ərəb ordularını dəstəkləmiş və çinlilər ağır məğlubiyyətlə üzləşmişdir. Talas döyüşü türklərin İslam dini ilə tanışlıq qədim din olan Tanrıçılığı yavaş-yavaş buraxıb Müsəlman olmalarına, bu addım da Abbasi hakimiyyətində türklərin hərbi və idari qurumlarında yer tutmasına səbəb olmuşdur. Çinlilər bu döyüşdən sonra min il Asiyanın mərkəzinə ayaq qoya bilməmiş, türk boyları çin təzyiqindən xilas olmuşdur. Qərbi Türküstanda böyük sarsıntılara məruz qalan türklər təkrar bir araya gəlmiş, Karluk türkləri öz dövlətlərini qurmuşdur. Talas döyüşündə çinlilərdən götürülən əsirlərdən kağız emalı öyrənilmiş, öncə Səmərqənddə, sonra Bağdad və Misirdə kağız istehsalat mərkəzləri yaranmış, buradan Avropaya ixrac edilərək dünya mədəniyyətinə böyük təsir bağışlamışdır [5, s.87-93].

İslam dini vasitəsilə ərəblərlə ünsiyyət yaradan türklərin xüsusilə Oğuz boylarının İslam dinini qəbul etməsi həm türk, həm də dünya tarixi yönündən çox əhəmiyyətli bir hadisədir. Çünki türklərin oturaq həyata keçid prosesi İslam dini ilə olmuş, Oğuzlar Monqol işğalıyla birlikdə Xorasan bölgəsinə köçmüş, burada işğala məruz qaldıqda bir hissəsi Anadoluya [12, s.41-42], digər hissəsi də Azərbaycana üz tutmuşdur.

Azərbaycan tarixin müəyyən çağlarında İran-Turan mübarizələrinin yarandığı meydançaya çevrilmiş, strateji yöndən hədsiz önəmə malik olan bu bölgə qədim və yeni mədəniyyətlərin qovuşma yerinə dönmüşdür. Şərqdə yaranan İslam mədəniyyətində üç xalqın, ərəb, farslarla birlikdə türk millətinin imzası vardır.

Türklər, İslamiyyəti qəbul etməklə yeni bir mədəniyyətlə, İslam mədəniyyəti ilə tanış olmuş, bu mədəniyyətin dilini, əsaslarını və özəlliklərini öyrənərək öz mədəniyyətləri ilə birləşdirmişdir. Bu da türkcəyə və türk ədəbiyyatına öz təsirini göstərmişdir. Keçid dövrü kimi adlandırılan XI-XII yüzillər arasında hakim olan bu dövərdə yaradılan əsərlərdə İslamdan öncəki türk ədəbiyyatı ilə İslam təsirindəki ədəbiyyatın izləri aydın görünür. Türklər ərəb və fars ədəblərinin yaratdığı əsərləri örnək alaraq Qutadqu Bilik, Atabətül Həqayiq kimi əsərləri yaratmışdır. İslami simvollar, məmunlar və qavramlar ədəbiyyatda özünü göstərmiş, qəzəl, qəsidə, məsnəvi kimi ərəb və fars ədəbiyyatının örnəkləri milli vəznimiz olan heca əvəzinə ərüzla və didaktik xarakterdə yazılmışdır. Daha çox əxlaqi və dini mövzulara üstünlük verilən əsərlər yaradılmışdır.

Siyasi tarix yönündən Oğuzların bir qolu tərəfindən Səlcuq dövlətinin qurulması yalnız Oğuzların tarixi üçün deyil, türk və dünya tarixi üçün də çox önəmli bir olay olmuşdur [9, s.364]. Alparslanın Malazagirt döyüşündə Bizans ordusunu məğlub etməsi oğuz boylarının sürətlə Azərbaycan və Anadoluya axmasına imkan yaratmışdır. Hər iki coğrafiyada məskunlaşan oğuz boyları həm türk, həm də dünya tarixinə önəmli şəxsiyyətlər bəxş etmişdir ki, Nizami və Həsənoğlu da bu şəxsiyyətlərimizdənndir.

Monqol işğalıyla birlikdə Anadoluya və Azərbaycana üz tutan Əhməd Yəsəvi irsinin davamçıları xüsusilə şeir sahəsində böyük təsirə malik olmuşdur. Səlcuq imperiyasının dövlət dilinin farsca olması ədəbiyyatda fars dilinin hökmran olmasına və fars mədəniyyətinin həm Azərbaycan, həm də Anadoluya yoluxmasına zəmin hazırlamışdır. Türkcə XIII yüzildə ərəbcə və farscanın təsirilə məhv olma təhlükəsiylə üzləşmişdir. O vaxtlar əsər yazan ədəblər əsərlərinin giriş hissəsinə “Türkcə şeir və elm dili deyildir. Bu dil kobuddur və gücü-qüdrəti zəifdir”, – [1, s.87; 13, s.260] deyərək əsərlərini məcbur qalib fars və ya ərəb dilində yazdıqlarını qeyd etmişdir. XIII yüzil şairi Aşıq Paşa;

*“Türk dilinə kimsənə bakmazıdı
Türklərə hərgiz köñül akmazıdı
Türk dahı bilməz idi ol dilləri
İncə yolu ol ulu mənzilləri”.* [14, s.955]

beytləri ilə “Qəribnamə” adlı əsərində Türkcəyə olan münasibəti vəciz biçimdə dilə gətirmişdir.

1075-ci ilə Qutalmış oğlu Süleyman Şah tərəfindən İznikdə yaradılan Anadolu Səlcuqlu dövlətinin tənəzzülünə yaxın yaranan bəyliklərin katibləri fars olduqlarından qeydləri bu dillə tutmuşdur, ancaq bəyliklərdə bəylərin əksəriyyəti bu dili bilmədiyindən türkcəyə üstünlük vermişdir. Qaramanoğulları bəyliyi 13 May 1277-ci il tarixində toplanan dövlət məclisində türkcədən özgə bir dildə danışılmayacağı haqda qərar qəbul edilmiş [8, s.57-58], bu tarixdən sonra Türkçəçilik cərəyanı sürət qazanmışdır.

Türkçəçiliyin sürət qazanmasında Əhməd Yəsəvinin təsiri nəzərdən yayındırıla bilməz. Onun bəzi xəlifələri və bunların müridləri Anadolu və Azərbaycana üz tutmuş, xüsusilə Anadolu-da Yəsəvilik, Nəqşibəndilik, Mövləvilik, Heydərilik, Babailik kimi təriqətlər yaranmış və bu təriqətlər vasitəsilə həm İslam dini xalqa mənimsədilmiş, həm onlara mənəvi güc aşılannmış həm də türkcəyə dönüş başlamışdır. Bunun təsiri ilə Anadoluda Xoca Dəhhani, Ahməd Fakih, Şeyyad Həmzə, Yunus Əmrə, Aşıq Paşa, Azərbaycanda isə İzzəddin Həsənoğlu kimi şairlər yetişmişdir.

Nizami öz kimliyini “Pədən mer pədən mera Tork bud, Dir niru hər yek yeki qorq bud” (Mənim dədələrim və babalarım Türk idi, hər biri gücdə sanki bir qurd idi”, – deyərək müəyyən etmişdir. Bu sözlər türklərin qurddan törəməsi ilə bağlı mifik anlayışı əks etdirir. Eyni anlayış Həsənoğlunun “Sîrətü’n-Nəbi” adlı əsərində də öz əksini tapmışdır.

*İçində biñ kişi var adı mərdān
Qamusı pəhlivāndur cəngi-kürdān;*

*Pəs andan şoñra didi Şāh-ı Mərdān
Nə dirsiz məşləhət nədir ey kürdān*

Nizaminin əsərlərini fars dilində yazması məsələsinə gəldikdə isə buna tarixin və taleyin bir hökmü gözüylə yanaşılmasının daha düzgün olacağı aydındır. Səbəbi də tarixi və mədəni olaylara o çağların gözüylə baxılırsa Nizaminin və Mövlananın əsərlərini yazarkən Fars dilini tərcih etmələri daha yaxşı başa düşülər. İslam mədəniyyətinə ərəb mədəniyyəti kimi ad qoyulması nə qədər səhvdirsə, Nizaminin, Mövlananın əsərlərini fars dilində yazdığına görə onlara farsdır demək o qədər səhvdir. Bir vaxtlar Latın dili bütövlükdə Avropa xalqlarının ortaq elm dili olmuş, Latın millətindən olmayan xalqlar latın diliylə elmi əsərlərini yaratmışdır. Ərəb dili də o çağlarda elm dili olmuş və alimlər əsərlərini bu dildə yazmışdır.

Farscanın ədəbiyyat dili halına gəlməsi məsələsinə gəldikdə buna Oğuzların tarixi yürüşü prizmasından baxılmalıdır. Oğuzların önəmli hissəsi XI yüzildə Səlcuqun ətrafında toplanmış, Oğuz Yabgu dövlətinin tənəzzülə uğramasıyla birlikdə yaşlanmış Səlcuq Bəy Oğuz boyları arasında ən böyük hörmət və nüfuza malik olduğuna görə yabqu, yəni dövlət rəhbəri olmalıydı, ancaq qocaldığına görə “yabqu” ünvanını oğlu İsrailə vermiş, o da “Arslan” təxəllüsünü götürmüşdür [12, s.59]. Səlcuqa tabe olan boyların Arslan’ı “yabqu” seçərək Oğuz Yabgu Dövlətini idarə etməsi Türk dövlət adəti ilə bağlıdır. Bu olay 1001-ci ildə gerçəkləşmiş və Səlcuq Bəy boyların rəhbərlərini toplayaraq, “Bölgədəki xalqın dini inamını mənimsəməsək təcrid edilər və kiçik bir topluluq kimi qalırıq”, – deyər tövsiyə etmiş və ona bağlı oğuzlar İslam dinini kütləvi şəkildə qəbul etmişdir [9, s.365]. Səlcuqlu dövləti qurulduqda dövlət idarəsində yazı-pozu işlərinin yeridilməsi məsələsi gündəliyə daxil olmuş, oğuzların köçəri həyatı sürdürüb oxu-yazı işiylə məşğul olmadıqlarından dövlətin məmurları məcburi olaraq fars kadrları işə götürmüş və dövlətin rəsmi yazı dili də farsça olmuşdur. Dövlət sarayında danışılan bu dil istər-istəməz ədəbiyyata da öz təsirini göstərmiş və İslamlaşmış türk boyların əksəriyyəti beləliklə ədəbiyyat dili kimi farscanı mənimsəmişdir.

Mərkəzi Asiyada farscanı danışmaq dili kimi qəbul edən bir çox xalq ədəbiyyatlarını da bu dillə yaratmış, beləliklə farscanın təsiri Əfqanıstan və Hindistana kimi yayılmışdır. XVIII yüzillikdə necə ki, fransız dili Avropada yüksək təbəqənin dili olmuş və bir çox qeyri Fransız millətlərə mənsub ədiblər əsərlərini fransızca yazmışlarsa, İslam dünyasında da qeyri fars xalqlar əsərlərini farsca yazmışdır. Azərbaycanda Xaqani Şirvani, Fələki Şirvani, Mücirü Beyləqani, Əbül Üla Gəncəvi kimi ədiblər örnək kimi göstərilə bilər [11, s.17-17].

Səlcuq imperiyasının tənəzzülə başlamasıyla birlikdə Azərbaycanda və Anadoluda bəyliklər yaranmış, ancaq başlayan Monqol işğalı hər iki coğrafiyada mədəniyyətin inkişafına böyük zərbə endirmişdir. Bu əsnada Xoy şəhərində dünyaya gəlmiş və Anadoluya köçmüş Mahmud adlı Azərbaycan Türkü burada Əxilik təşkilatını yaradaraq, Əxi Əvran adını almışdır. Əxiliyin əsl məqsədi Türk tacirlərinin və sənətkarlarının təşkilatlanması, bir-birinə dayaq olması və işğalın mənfiliklərini aradan götürmək olmuşdur. Əxi Əvran türklərə alın təri ilə dolanma, başı dik və özünə güvənərək minnətsiz yaşama istedadını aşlamışdır [4, s.433-434].

Nizami də bu anlayışı öz əsərində əks etdirmişdir:

*Huşsuzlara yataq olan bir qəryə
Zalımlara verər asanca cizyə*

*Aslan ürəkli olmadan iş aşmaz
Öküz ürəklilərdə mərdlik olmaz*

*Nədən boyun əyərsin hər qəzaya
Nədən razı olursan hər cəfaya*

*Dağ kimi dur, arxan olsun qaya, daş
Üzünə dur daşürəyin, əymə baş!* [11, s.47]

Bəzi araşdırmaçılar “əxi” sözünün ərəb dilindən götürüldüyünü və qardaş mənasında olduğunu irəli sürmüşdür, ancaq qədim Türkcədə axı, akı sözü əliaçıq, comərd anlamındadır. [10, s.49] Həsənoğlunun əsərində də əxi sözü bir çox yerdə, ancaq qardaş anlamında işlənmişdir.

*Pəs Əbū Bəkrə didi tır ey əhi
İşbu oğlancıklar ilə sən dəhi*

*Həmzə didi virəyim üş bən dəhi
Biñ dirhəm gümüş şana yā ibn-i əhi*

Dövlətşah Səmərqəndi və Molla Cami, Nizaminin mütəsəvvif olduğunu qeyd etmişdir. Nizami “İskəndərnamə” adlı əsərinin müqəddiməsində,

*Ey mübarək Xızırım, sanma ki mən
Məyi qəsd etmədəyəm “mey” diyərkən*

*Dediyim məylə özümdən keçərəm
Bu keçişlə gedər, aləm edərəm.*

*Tanrının vədi mənim saqimdir
Qədəhim cəzbə, meyim səvgimdir.*

*Tutduğum haq yola and olsun kim,
Dəyməmişdir meyə ağzım, ətəgim.*

*Meyə vurdusa Nizami bir cam
Haq halalı ona olsun da haram.* [11, s.55]

Mütəsəvviflər öz əsərlərində mey, şərab, qədəh, sevgili, gül, qönçə kimi sözləri rəmzi mənada işlətmişlər. Əhməd Yəsəvi “Divan-ı Hikmət” adlı əsərində,

İçtim şərab boldum xarab, əslim türab
Keldim körab könlüm sərab ısqqa pür-ab

*İçdim şərab, oldum xarab, əslim torpaq
Geldim qaçaraq, könlüm heyran, eşqə
təşnə*

Haqdın xitab kelsə körməs qullar əzab
Bulaq yañlıq axar közdin yaşım məniñ

*Haqqdan xitab gəlsə görməz qullar əzab
Bulaq kimi axar gözdən yaşım mənim,*

[3, s.159]

– deyərək “şərab”ı rəmzi mənada işlətmişdir. Həsənoğlu da məsnəvisində bu cür rəmzi ifadələri dilə gətirmişdir.

*‘Eşq idi əvvəl bu sözi söylədən
‘Eşq idi bu varlığı var eyləyən*

*Mə ‘şūquñdan gər başında var xəyāl
Ol degildür ol xəyāl ilklə mühāl*

*Söyləgil ey geyb elinin bülbüli
Geyb elindən mi gətirdün bu güli*

Bunlardan Nizaminin də, Həsənoğlunun da mütəsəvvif olduqları və Əhməd Yəsəvinin dini-mistik anlayışını davam etdirdikləri görünür. Təəssüflər olsun ki, Əhməd Yəsəvinin Azərbaycan-dakı təsəvvüf irsi layiqincə araşdırılmamışdır.

Nəticə / Conclusion

Nizami və Həsənoğlu Azərbaycanın yetişdirdiyi və Türk ədəbiyyatına bəxş etdiyi iki önəmli şəxsiyyətdir. Nizami həm çağdaşlarına, həm də sonrakı yüzillərdə yetişən şairlərə örnək olmuş və irsi davam etdirilmişdir. Gülşəhri, özünü Nizaminin davamçısı kimi göstərmişdir [6, s.25]. Ahmədi onun “İskəndərnamə” adlı əsərini tədqiq edərək Nizaminin fəlsəfi düşüncələrinin təsirində qalmışdır (Köprülü 1978: 218). Şeyxi, Nizaminin “Xosrov və Şirin” məsnəvisini tərcümə edərək min beytini Osmanlı sultanı II. Murada təqdim edərək Germiyana qayıtmış [7, s.116], sultan onu çox bəyənmiş və Şeyxini vəzir etmək qərarına gəlmiş, ancaq Şeyxini qısqananlar Nizaminin Pənc-Gənc əsəri kimi beş məsnəvinə tərcümə etdikdən sonra bu məqama layiq ola biləcəyini söyləmiş və Sultan da ona Kütahya şəhəri yaxınlığındakı Tokuzlu kəndini tımar kimi bağışlamış, o da kənddə getdikdə kəndlilər döymüş və “Xarnamə” adlı 126 beytlik mizah tərzindəki məsnəvisini yazmışdır [2, s.456-457].

İzzəddin Həsənoğluna gəldikdə adı Azərbaycandan Məmluklar ölkəsinə kimi yayılmış və şeirləri sevilərək oxunmuşdur. Seyfi Sarayının onun məşhur apardı könlümü bir xoş qəmərüz can-fəza dilbər beyti ilə başlayan qəzəlini tərcüməsini arxasına əlavə etməsi, Sîrətü'n-Nəbî adlı məsnəvisinin XIX yüzildə üzünün köçürülməsi Həsənoğlu sənətinin böyüklüyü və ona duyulan sevginin nişanəsidir.

Azərbaycan da bu iki şəxsiyyəti ilə nə qədər fəxr etsə yenə də azdır.

Ədəbiyyat / References

1. Altaylı, Seyfəddin-Hüseynova, Nigar (2018), Türk Xalqları Ədəbiyyatı (ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti). Bakı: “Elm və təhsil”.
2. Banarlı, Nihad Sami (1971), Türk Edebiyatı Tarihi, c. I. İstanbul, Devlet Kitapları.
3. Bice, Hayati (2020), Dîvân-ı Hikmet, Ankara, TDV yayınları.
4. Çağatay, Seadet (1976), Fütüvvətçilikle Ahiliğin Ayrıntıları, Belleten.
5. Keleş, Bahattin (2016), Talas Savaşı'nın Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmelerindeki Yeri ve Önemi, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi.
6. Köksal, M. Fatih (2016), Gülşehrî Hakkında Notlar, Tullis Journal /Turkic Language And Literature Surveys Cilt: 1-Sayı: 1-Haziran.
7. Mengi, Mine (2015), Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, Akçağ Yayınları.
8. Merçil, Erdoğan (2000), Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmi Dil Olmasını Kim Kabul Etti, Ankara, Belleten, Cilt LXIV.
9. Özaydın, Abdülkerim (2009), “Selçuk Bey” maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, c.36. Ankara. TDV Yayınları.
10. Paçacıoğlu, Burhan (2016), Türkçenin VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Söz Dağarcığı. İstanbul, Kesit Yayınları.
11. Resulzade, Mehmed Emin (1951), Azerbaycan Şairi Nizamî, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.
12. Sümer, Faruk (1972), Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları. Ankara, İkinci Baskı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
13. Tezcan, Semih (2010), Divan Şiirinde Türkçe Kaygısı, Bilig.
14. Yavuz, Kemal (2000), Garib-Nâme (Âşık Paşa). İstanbul, TDK Yayınları.

Низами и его современник Гасаноглу

Сейфаддин Алтайли

Доктор философии по филологии

E-mail: cavi_e@yahoo.com

Резюме. География Азербайджана и Анатолии – это родина тюркизма, место встречи восточного и западного тюркизма. По этой причине Азербайджан занимает особое место в тюркском мире. Это также был мост к восточной и западной культурам. На него повлияли эти культуры.

Азербайджан представил турецкой и мировой цивилизации таких важных личностей, как Низами Гянджеви в XII, шейх Сефиаддин Урмеви в XIII веке, ученый-астроном Насреддин Туси, Иззеддин Хасаноглу и Фюзули в XVI веке.

Религия ислам была принята турками в X веке во время правления Сатук-Бугра-хана, правителя государства Караханидов. Таким образом, чтобы лучше понимать Коран и хадисы, возникла необходимость выучить арабский язык. Огузы были организованы в период Сельджук-Бея и они основали государство Сельджуков во время правления Тугрул-Бея, это государство за короткое время стало империей. Империя Сельджуков провозгласила персидский язык государственным, что негативно отразилось на нашей цивилизации. Со временем арабский язык стал языком науки, а персидский – литературным.

Огузы, переселившиеся из Хорасана в Азербайджан и Анатолию в XI веке, установили здесь власть огузов-тюрок. В 13 веке, с нашествием монголов, господству персидского языка пришел конец. Возникшие в то время княжества в Анатолии и Азербайджане отдавали предпочтение турецкому.

В статье говорится о пользе, которую Низами и Хасаноглу принесли нашей культуре.

Ключевые слова: Низами, Хасаноглу, Азербайджан, огузы, ислам

Nizami Gəncəvi və Əlişir Nəvai “Xəmsə”lərinin genezisində dair

Yaşar Qasımbəyli

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan

E-mail: yashargasimov@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə dahi Azərbaycan və özbək şairləri Nizami Gəncəvi və Əlişir Nəvainin bir sənətkar kimi formalaşmasında və yetişməsində həlledici rol oynamış şairlərin yaradıcılığı nəzərdən keçirilir. Şərqin iki böyük sənətkarının yaradıcılığının mənşəyi və ədəbi, dini-fəlsəfi mənbələri haqqında müqayisəli şəkildə fikir yürüdüldü. Nizami Gəncəvinin əsərlərinin meydana gəlməsində Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin yanaşı iştirak etdiyi vurğulanır. Nizami özündən əvvəlki möhtəşəm və müqəddəs yazılı abidələrlə bağlı olduğu kimi, özündən sonrakı böyük sənət nümunələri ilə də qırılmaz surətdə, yaxından tanış idi.

Ümumtürk bədii təfəkkürü tarixində İslam-əruz poetikasına keçidin növbəti mərhələsi məhz XIII-XV əsrlərə təsadüf edir və bu mərhələnin ən qüdrətli nümayəndəsi dahi özbək şairi Ə.Nəvaidir. Türk şairlərinin ənənəvi və doğma heca şeir mədəniyyətindən ərəb-fars poetikasına keçid prosesinin məhz bu dövrdə reallaşdığını nəzərə alsaq, Ə.Nəvainin sələflərinin son dərəcə məsuliyyətli bir milli vəzifəni yerinə yetirdiklərini təsəvvür etmək olar. Eyni zamanda, Nəvai yaradıcılığının və ümumən, türkdilli klassik eposun yüksək zirvəsi sayılan Nəvai “Xəmsə”sinin əsas ədəbi-estetik və ictimai-fəlsəfi mənbələri də, farsdilli bədii abidələrdən sonra, məhz bu dövrdə meydana gəlmiş epik nümunələrdir. N.Gəncəvi, Ə.X.Dəhləvi, Ə.Cami və başqaları kimi fars dilli klassiklərlə bir sırada Qütb, Mövlanə Lütfi, Heydər Xarəzmi, Dürbek və başqaları türk bədii təfəkkürü tarixində dahi Nəvainin qüdrətli sələfləri kimi şöhrətlənmiş sənətkarlardır.

Açar sözlər: Ə.Firdovsi, Yusif Xas Hacib, N.Gəncəvi, Ə.X.Dəhləvi, Ə.Cami, Ə.Nəvai, Qütb, Heydər Xarəzmi, Mövlanə Lütfi

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.10.2021; qəbul edilib – 13.10.2021

On the genesis of “Khamisa” by Nizami Ganjavi and Alisher Navoi

Yashar Gasimbeyli

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS.Azerbaijan

E-mail: yashargasimov@mail.ru

Abstract. The article “On the genesis of “Khamisa” by Nizami Ganjavi and Alisher Navoi” examines the work of poets who played a decisive role in the formation and development of the great Azerbaijani and Uzbek poets Nizami Ganjavi and A. Navoi as an artist. For the first time, a comparative analysis of the origins and literary, religious and philosophical sources of creativity of two great artists of the East is carried out. It is emphasized that Eastern and Western cultures coexist in the formation of the work of Nizami Ganjavi. It is clear from the above analysis that Nizami was inextricably linked with the great works of art that came after him, as well as with the majestic sacred written monuments that preceded him.

The next stage in the history of common Turkic artistic thought is the transition to Islamic-Eruz poetics in the 13th-15th centuries, and the most prominent representative of this stage is the great Uzbek poet A. Navoi. Considering that during this period the process of transition of Turkish poets from traditional and native syllabic poetry to Arabic-Persian poetics took place, it can be imagined that A. Navoi's predecessors fulfilled an extremely responsible national task. At the

same time, the main literary-aesthetic and socio-philosophical sources of Navoi's Khamsa, considered the highest peak of Navoi's creativity and the Turkic-speaking classical epic in general, are examples of the epic that arose in this period after the monuments of Persian verbal art. Along with oriental classics such as N. Ganjavi, A.Kh. Dehlevi, A. Jami and others, Qutb, Mevlana Lutfi, Heydar Kharezmi, Durbek and other famous artists played a decisive role in the development of the Turkic-speaking artistic thought and they were powerful predecessors of the great Navoi.

Keywords: A.Firdovsi, Yusif Khas Hajib, N.Ganjavi, A.Kh.Dehlavi, A.Jami, A.Navoi, Qutb, Heydar Kharezmi, Mevlana Lutfi

Article history: received – 05.10.2021; accepted – 13.10.2021

Giriş / Introduction

Nizami Gəncəvi və Əlişir Nəvai “Xəmsə”lərinin genezisindən və bədii fikir tarixindəki mövqeyindən bəhs edərkən, qeyri-ixtiyari olaraq, onların hansı mənbələrdən nəşət etdiyi barəsində düşünməli oluruq. Nəvai “Xəmsə”sinin sələfləri haqqında elmdə məlumatlar aydın və yetərinədir; ilk növbədə N.Gəncəvi “Xəmsə”si, Əmir Xosrov Dəhləvi və Əbdürəhman Caminin “Xəmsə”ləri. Bu mənbələri sırasına türk xalq şifahi eposu nümunələrini də əlavə etmək zəruridir. Amma N.Gəncəvi “Xəmsə”sinin ilk əsas qaynaqları ilə bağlı ədəbiyyatşünaslıq elmində mühüm və zəruri məlumatlar o qədər də çox deyil. Bütün ədəbiyyatşünaslar Nizami “Xəmsə”sinin istinad mənbələri sırasında ilk olaraq, Ə.Firdovsinin “Şahnamə”sini nişan verirlər. Həqiqətən, böyük farsdilli sənətkarın özünün sələfi olması barəsində Nizaminin də etirafları mövcuddur. Bir sıra şərqşünas və Nizamişünaslar “Xəmsə”nin meydana gəlməsində Azərbaycan və dünya xalqlarının, o cümlədən türk xalqlarının, bir sıra başqa Şərq xalqlarının əsatir və əfsanələri, şifahi eposunun da mühüm rol oynadığını qeyd etmişlər; V.V.Bartold [13], Y.E.Bertels [15; 16; 17], N.Konrad [10; 18], A.M.Şerbak [2], A.Zayochovski [4], A.Hayitmetov [1], Q.Beqdeli [8], A.Taqircanov [3], V.Zahidov [14], E.Rüstəmov [5], N.M.Mallayev [11], Rəsulzadə M.Ə. [9], H.Arashlı [6; 7] və başqaları problemə müxtəlif aspektlərdən yanaşmış, “Xəmsə” hadisəsinin ümumdünya əhəmiyyətini açmağa səy göstərmişlər. Bizcə, Nizaminin sələfləri probleminə daha geniş müstəvidə yanaşmaq məqsədəuyğundur. Xüsusən, bəşəriyyətin bədii təfəkkürü tarixində yazılı və şifahi epos nümunələrinin həlledici əhəmiyyətə malik olduğunu nəzərə alsaq, eyni zamanda, ümumən, söz sənətinin inkişaf tarixinin, əsasən, möhtəşəm epos abidələrinin mahiyyəti və dəyəri ilə müəyyənləşdiyini yadımızda saxlasaq, bu məsələnin nə qədər mühüm əhəmiyyətli olduğunu təsəvvür etmiş olarıq. Bu nöqteyi-nəzərdən Nizamiyə qədərki dövərdə, yəni bizim eramın min iki yüz ili və eradan əvvəlki yüzilliklər ərzində yaranmış hansı möhtəşəm epos nümunələri mövcud idi və Nizami onların hansıları ilə tanış ola və yaradıcılıq qaynağı kimi istifadə edə bilərdi? Dünya ədəbiyyatında bizə məlum olan bu cür epos nümunələrinin sayı o qədər də çox deyil; Homerin məşhur “İliada” və “Odiseya”sı, “Şahnamə” və “Qutadqu bilik” və s.

Əsas hissə / Main Part

N.Gəncəvi öz məşhur dastanlarını qələmə alarkən həmin mövzularla bağlı ədəbi-tarixi, dini-fəlsəfi və ictimai-siyasi məzmun daşıyan materialları toplamış, onlarla yaxından tanış olmuşdur. Dahi şairin mötəbər tədqiqatçılarından biri Məmməd Əmin Rəsulzadə bu münasibətlə aşağıdakıları qeyd edir: “Əsərlərdə yazdığı müqəddimələrdən çıxan məlumata görə, Nizami qədim dillərdən pəhləvi, nəsturi, yəhudi dillərini də bilirmiş. O öz poemaları üçün topladığı materialları adi və geniş sadə qaynaqlardan deyil, qeyd edilmiş qədim dillərdəki məxəzlərdən dəqiq araşdırmalar vasitəsi ilə əldə etdiyini bizə anlatmışdır” [9, s.37]. Nizaminin bir çox başqa tədqiqatçıları da onun ərəb-fars və türk dillərindən başqa daha bir neçə dili, o cümlədən, qədim ırbani və yunan dillərini mükəmməl surətdə bildiyini vurğulamışlar. Dahi şairin dünyanın bir sıra öz dövrü üçün nüfuzlu və

mədəni dillərini bilməsi onun əsərlərinin qaynaqları və mənbələri barəsində təsəvvürlərimizin daha da genişləndirilməsini tələb edir. Bu məsələlərə dərinlən nüfuz edən M.Ə.Rəsulzadə öz məşhur monoqrafiyasında aşağıdakıları vurğulayır: “Nizaminin yüksək təhsil alması onun əsərlərindən və müasirləri tərəfindən ona “Həkim” (“Böyük bilici”, “müdrək”) ləqəbinin verilməsindən də aydın görünür. XII əsrin “ürfan sahələrinin hamısından əsərlərində əlamətləri görünən bu ensiklopedik bilikli adamın islam elmləri ilə yanaşı, yunan fəlsəfəsinin bütün hissələri ilə yaxından tanış olub bəhrələndiyi heç bir şübhə doğurmur. “İskəndərnamə”də bütün tanınmış yunan filosoflarının hamısını “danışdıran” şair onların “Dünyanın yaranışı” haqqındakı fikir sistemlərini özünəməxsus şeir dili ilə xülasə etmişdir. Bundan əlavə şair tarixə, dinlərə, hikmətə, həndəsəyə, riyaziyyata, astronomiyaya, sehriyyat və əsatirə dair geniş məlumatlara sahib olduğunu da göstərmişdir” [9, s.36] Məsələn, böyük şair musiqi aləminə dərinlən bağlılığını “Xosrov və Şirin” dastanında “Barbədin Xosrov Pərvizə çaldığı otuz mahnının ustalıqla hərəsini bir beytdə təsvir etməsi ilə”, qədim ədəbiyyat və rəvayətlərə bələdliyini isə “Kəlilə və Dimnə” təmsillərinin qırxını 40 beytə sığdırması ilə, öz əsərlərində islam elmlərinin tarixini və dərinliklərini dərinlən mənimsədiyini, “Qurani-Kərim”, hədis, peyğəmbərin tərcümeyi-halı və onun haqqındakı rəvayətlərdən bol-bol istifadə ilə” eyni zamanda, astronomiya elmini və ulduzlar aləmini yaxşı bildiyini isə “Məcnunun ulduzlara öz vəziyyətini peşəkar bir alim kimi şərh etməsindən” [9, s.37] anlayırıq.

N.Gəncəvi “Xəmsə”sinin mənşəyindən bəhs edərkən M.Ə.Rəsulzadənin dahi şairin məşhur dastanları haqqındakı fikirləri önəmlidir: “Nizamidən əvvəl “Xosrov və Şirin”, “Yeddi gözəl”, “Leyli və Məcnun” poemalarının mövzuları qədim kitablarda, qismən ərəb dilində nəzm halında, qismən də farsca, pəhləvicə və ərəbcə nəsr şəklində mövcud idi. Nizami ilk dəfə olaraq onları özünəməxsus sənətlə nəzmə çəkmiş və rəngarəng şeirlərdə canlandırmışdır” [9, s.71]. “Xəmsə”dən əvvəl yaradılmış ən möhtəşəm epos nümunələrindən biri – “Şahnamə”nin müəllifi haqqında Nizami həmişə yüksək təriflər söyləmiş və ondan hörmət-ehtiramla söhbət açmışdır. Nizaminin Firdovsi yaradıcılığına münasibəti görkəmli Nizamişünaslar tərəfindən xüsusi qeyd edilmişdir: “Nizami əsərlərində Firdovsidən söz açmış və dəfələrlə onu yad etmişdir, çünki işlədiyi mövzular ilk dəfə Firdovsi tərəfindən toxunulmuş mövzulardır” [9, s.75] N.Gəncəvi “Xəmsə”sinin ötən yüzildəki ən görkəmli tədqiqatçıları M.Ə.Rəsulzadə, Y.E.Bertels və akademik Həmid Araslı dahi sənətkarın ədəbi-mənəvi mənşəyi və mənbəyi haqqında daha mühüm və qiymətli məlumatlar təqdim etmişlər. Nizaminin yalnız Şərq tarixi, dinləri, fəlsəfəsi, mifologiyası və estetikası ilə deyil, həm də Qərb mədəniyyəti ilə dərinlən bağlılığı barəsində onlar ciddi mülahizələr irəli sürmüşlər. Bu baxımdan M.Ə.Rəsulzadənin özünün və Y.E.Bertelsə istinadən söylədiyi fikirləri diqqətəlayiqdir. M.Ə.Rəsulzadə yazır: “Şairin ədəbi irsinə gəlincə Bertels, hər şeydən əvvəl, Şərq ilə Qərb mədəni ənənələrinin Nizamidə qarşılaşdığına, bir-birinə qarışdığına işarə edir. Nizamidən əvvəl Yaxın Şərq ədəbiyyatında Qərbin təsir və ya izlərinin olduğunu heç kim inkar edə bilməz” [9, s.92]. Nizamidə Qərb mədəniyyəti izlərini araşdırarkən müəllif Y.E.Bertelsdən aşağıdakı mülahizələri iqtibas edir: “X-XI əsr şairi Ünsüridə qədim yunan dastanlarının bir sıra izləri vardır. Lakin heç kim, bu mövzu baxımından, Nizami qədər əlverişli şəraitdə olmamışdır. O, iki mədəniyyətin tam qarşılaşdığı coğrafi bir mövqedə yaşamışdır. Bu kimi əlverişli şərait isə başqalarına heç nəsisb olmamışdır” [9, s.92] Həqiqətən, Nizami “Xəmsə”sində, xüsusən, “İskəndərnamə”də müəllif qədim yunan mədəniyyətinə, elminə və fəlsəfəsinə nə dərəcədə yaxından bələd olduğunu məharətlə nümayiş etdirir. Nizaminin Yunanıstan dini-tarixi və ədəbi-fəlsəfi mənbələri ilə yaxından tanışlığı barəsində akademik H.Araslının elmi müşahidə və düşüncələri diqqəti çəkir: “Nizami yunan xalqına, onun qədim mədəniyyətinə və tarixinə də yaxından bələd olmuşdur. Şair yunan xalqının bəşəriyyət tarixinə çox zəngin və qiymətli hədiyyələr verdiyini, Yunanıstanın vaxtilə mədəniyyət beşiyi olduğunu da göstərmişdir.

Nizami qədim yunan filosoflarından Aristotelin, Platonun və başqalarının fəlsəfi irsini yaxşı bilirdi. Şairin bir sıra yunan sözlərini işlətməsi, Yunanıstan tarixindən məlumat verdiyi zaman ərəb mənbələrinin və İran məxəzlərinin dediklərini anması onun yunan dilinə bələd olduğunu, bu dildə yazılmış əsərlərin orijinalından istifadə etdiyini təxmin etməyə də imkan verir. Nizami yu-

nan xalqının tarixində İskəndərə aid olan bütün bədii və elmi əsərlərlə də yaxından tanış olmuş, İskəndərin səfərlərini də düzgün öyrənmişdir” [6, s.224].

Dahi Azərbaycan şairinin, demək olar ki, bütün dastanlarında Çin və Çin Türküstanı ilə bağlı fikirlərin və ifadələrin olması heç də təsadüfi deyildir. Məsələn, “Yeddi gözəl” poemasının qəhrəmanı Bəhrəmin Çin ölkəsini qüdrətli bir ölkə kimi tanıdığı məlum olur. Əsərdə Hindistan şahzadəsinin söylədiyi nağılda da əhvalat Çinin xəyali bir şəhərində baş verir. Nizaminin əsərlərində çinli qadınlar gözəl rəqqasə, mahir musiqişünas, mədəni, səliqəli insanlar kimi təsvir olunurlar. Şair onları eyni zamanda, döyüş meydanlarında hünər göstərən yaxşı atıcı, qılinc oynadan döyüşkən qəhrəmanlar kimi də tərifləyir və səciyyələndirir [6, s.221].

N.Gəncəvinin Çin Türküstanının mədəniyyətinə və incəsənətinə dərinlən bələdliyi onun XI əsr qardaş uyğur mədəniyyətinin və söz sənətinin zirvəsi sayılan “Qutadqu-bilik” dastanı ilə də yaxından tanışlığı barəsində düşünməyə əsas verir. Bir tərəfdən Nizaminin “Məxzənül-əsrar” poemasındakı öyüd-nəsihət və güclü aqlı, fəlsəfənin hökmranlığını tərənnüm pafosu, digər tərəfdən isə “İskəndərnamə”dəki ağıllı və ədalətli hökmdar obrazı yaratmaq təşəbbüsləri, padşahın yaxın ətrafında filosof və bilicilərin mühüm mövqeyə malik olması, mənşə və mənsubiyyət etibarı ilə Çin Türküstanına bağlı olan obrazların “Xəmsə”də iştirakı N.Gəncəvi və Yusif Xas Hacib yaradıcılıqları arasındakı həmahəngliklərdən bəhs etməyə imkan verir. Bu baxımdan görkəmli Nizamişünas alim H.Araslının aşağıdakı fikirləri də bizim ehtimallarımızı qüvvətləndirir: “Nizaminin əsərlərində Çin-uyğur xalqının incəsənətindən çox bəhs olunur. Şair özünün romantik poeması “Xosrov və Şirin”də əsərin qəhrəmanı İran şahı Xosrova qarşı qoyduğu memar Fərhadin sənətkarlığı Çində öyrəndiyini söyləyir. O, öz sevgili qəhrəmanını oxuculara rəssam Şapurun dili ilə belə tanıdır:

*Biz Çində onunla yaşıda olmuşuq,
Bir yerdə oxuyub yaşa dolmuşuq.
Ustamız bilirdi hər bir peşəni,
Mənə qələm verdi, ona tişəni.*

Bu sətirlər şairin Çin Türküstanını hər bir peşəni bilən ustalar ölkəsi kimi tanıdığını və əsərində mahir rəssam və memar kimi tərənnüm etdiyi sənət adamlarını ona görə də bu ölkədə tərbiyələndirdiyini aydınlaşdırır. Şair bu ölkənin rəssamlarından çox danışır. Nizami onların sənətdə Yaxın Şərq ədəbiyyatında adı mahir rəssam kimi tanınan Manidən geri qalmadıqlarını nümayiş etdirir...” [6, s.222]

Böyük Azərbaycan şairi özünün sonuncu poeması “İskəndərnamə”də də mənəvi mədəniyyət və incəsənətlə bağlı ən yüksək görüşlərini və dəyərləndirmələrini Çin ölkəsi ilə müqayisəli şəkildə əks etdirməyə çalışmışdır: “Nizami Çin rəssamları ilə Rum rəssamlarının müsabiqəsini də göstərir. İskəndərin ordusunda olan mahir rəssamlar çinlilərlə yarışa girir. Nəhayət, münisflər hər iki ölkədə sənətin yüksək səviyyədə olmasına hökm verirlər. “İskəndərnamə” əsərində şair İskəndəri İran və Qafqaz səfərindən sonra Hindistana, oradan da Çin Türküstanına aparır” [6, s.222].

Əlişir Nəvainin özündən əvvəlki epik şeir və epos mədəniyyəti ilə münasibətləri də elmi tədqiqatlar üçün geniş material verir. Dahi şairin şərq epos mədəniyyəti ilə əlaqələrindən bəhs edərkən, təbii ki, ilk növbədə türkdilli və farsdilli klassik dastanlar yada düşür. Böyük özbək şairi öz “Xəmsə”sində ustadları və sələfləri Nizami Gəncəvi, Əmir Xosrov Dəhləvi və Əbdürəhman Caminin “İsmi şəriflərini” dəfələrlə vurğulayır. Xüsusən, N.Gəncəvi “Xəmsə”sinin onun yaradıcılığında misilsiz və təkrarsız təsir gücünə malik olduğunu, demək olar ki, bütün dastanlarının girişində ayrıca nəzərə çatdırır.

Ə.Nəvai “Xəmsə”sinin ərsəyə gəlməsində XIV əsr türk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Qütb və Heydər Xarəzminin məşhur dastanlarının da əvəzsiz təsiri olmuşdur. Qeyd etməliyə ki, hər iki şairin dastanı dahi Nizami Gəncəvinin əsərlərinə cavab və nəzirə kimi yazılmışdır. Onu da vurğulamaq yerinə düşər ki, Ə.Nəvainin estetik dünyagörüşünün formalaşmasında Qütb və Heydər Xarəzmi dastanlarının misilsiz rolu olub. Qütb qələminə mənsub olan “Xosrov və Şirin”,

Heydər Xarəzminin “Məxzənül-əsrar” dastanları həqiqətən də XIV-XV əsrlərin ədəbi mühitində çox geniş rezonans doğurmuş, türkcə formalaşmaqda olan yeni bədii təfəkkürün çiçəklənməsinə və yüksəlişinə güclü təkan vermişdir. Qütbün “Xosrov və Şirin”, Heydər Xarəzminin “Məxzənül-əsrar” dastanları Nəvainin uşaqlıqdan sevə-sevə oxuduğu əsərlərdən biri olmuş, türk dilində ilk dəfə “Xəmsə” yaradacaq gənc müəllifə bir nümunə kimi ciddi təsir göstərmişdir. Ə.Nəvainin farsdilli epos nümunələrindən, xüsusən, Firdovsi “Şahnamə”si və Nizami “Xəmsə”sindən yaradıcı surətdə qidalandığı elmi ədəbiyyatşünaslıqda geniş işıqlandırılıb. Amma Ə.Nəvainin türkdilli yazılı və şifahi epos mədəniyyəti ilə dərinədən bağlılığı indiyə qədər ədəbiyyatşünaslıqda yetərinə araşdırılmayıb. Ehtimal etmək mümkündür ki, Qütb və Heydər Xarəzminin dastanları böyük şairi türk dilində “Xəmsə” yaratmağa həvəsləndirmiş və müəyyən dərəcədə cəsarətləndirmişdir. Amma burada bizi tamamilə başqa bir məsələ də düşündürür. Özünəqədərki epos mədəniyyətindən öyrənərkən nəyə görə dahi Nəvaini Firdovsi “Şahnamə”sindən və Yusif Xas Hacıbin “Qutadqu-bilik”indən daha çox məhz Nizami “Xəmsə”si maraqlandırmışdır. Bizcə, çağdaş türkologiya bu yöndəki məsələ və suallar üzərində dərinədən düşünməlidir.

Elmi mənbələrdən Ə.Nəvainin Yusif Xas Hacıbə və “Qutadqu-bilik” poemasına münasibəti haqqında konkret bilgi və təsəvvürlərə malik deyilik. Amma müəyyən dərəcədə “Qutadqu-bilik”lə səsləşən Əhməd Yuqnekinin “Hibətül-həqayiq” əsəri haqqında Ə.Nəvainin məşhur dəyərləndirmələri tədqiqatçılar tərəfindən ətraflı izah olunub. Ə.Nəvai bu əsəri özündən əvvəlki bədii abidələr içərisində böyük nüfuza malik bir dastan kimi qiymətləndirib. Nəvai zamanında Ədib Əhməd Yuqnekinin “Hibətül-həqayiq” əsərinin 1444-cü ildə Mirzə Uluqbəyin “Əmiri-kəbiri” Arslanxoca Tarxanın tapşırığı ilə Səmərqənddə uyğur xətti (əlifbası) ilə yenidən üzünün köçürülməsi Teymurilər səltənətində və Nəvai zamanında bu əsərə marağın sönmədiyini göstərməkdədir. Buna baxmayaraq, Nəvainin “Qutadqu-bilik”, “Hibətül-həqayiq”, “Məhəbbətnamə”, “Lətafətnamə”, “Yusif və Züleyxa”, “Gül və novruz” və s. kimi qədim zamanlarda və Nəvainin öz dövründə məşhur olan türkdilli dastanlara deyil, məhz fars dilindəki böyük möcüzə sayılan Nizami “Xəmsə”sinə sonsuz maraq göstərməsi və məhz onu ana dilində yaratmaq istəməsi XV əsr özbək ədəbiyyatının inkişaf təmayüllərini izah etmək nöqtəyi-nəzərindən çox düşündürücüdür. Heydər Xarəzminin “Məxzənül-əsrar”ında söz haqqında bildirdiyi fəlsəfi fikirləri, Nizami haqqındakı misilsiz tərfi və ürək sözləri Nəvai “Xəmsə”sinin yaranış səbəblərini də müəyyən dərəcədə izah etməyə imkan verir: “Aqıl əgər söz ilə sözü tapar, Arif həmin sözdə özünü tapar. Zahirü-batin xəbəri sözdədir, Hər nə ki var özgədə yox, özdədir. Ol kişi kim tapmadı öz gəncini, Qıldı xabavü-xəzər öz rəncini. Kim ki, nəzər-mənzərindən yumdu göz, Qoymadı miras özündən qeyri-söz. Ömrü gərənməyə çü olar tələf, Sözdürü söz dünyada qalar xələf”.

Nəzərdən keçirdiyimiz ədəbi şəxsiyyətlər və bədii abidələr Ə.Nəvaiyə qədər olan ədəbiyyatın əsas inkişaf hədəflərini və təmayüllərini təsəvvür etməyə imkan verir. Onlardan hansının Nəvaiyə qüdrətli təsir etdiyi və onun yaradıcılığında əks-səda verməsi məsələsi də diqqətəlayiq problemlərdən biridir.

Xüsusən, XIV əsrdən etibarən vüsətlə və sürətlə yaranmağa başlayan türk dilindəki eposun ilk və uğurlu nümunələri Qütbün “Xosrov və Şirin”i, Xarəzminin “Məhəbbətnamə”si, naməlum müəllifin “Lətafətnamə”si, Mövlanə Lütfinin “Gül və Novruz”u, Heydər Xarəzminin “Məxzənül-əsrar”ı, Dürbekin “Yusif və Züleyxa”sı və bu dövrün başqa möhtəşəm abidələri Teymurilər dövlətində söz sənətinin və klassik türkdilli eposun zirvəsi sayılan Nəvai “Xəmsə”sinin yaranmasında əsas etno-milli və estetik zəmin rolunu oynaması heç bir şübhə doğurmur. Nəvai yaradıcılığının ədəbi əsaslarını və mənbələrini öyrənmək, dərinədən bilmək şair poeziyasının və estetik idealının hansı bədii istinad nöqtələrindən güc və təkan alaraq hansı hədəflərə və istiqamətə doğru hərəkət etdiyini, can atdığını və ümumən, inkişafını görməyə kömək edir. Beləliklə, biz yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz və ədəbi-elmi müqayisələrdə vurğuladığımız bədii abidələrdən Qütb və Heydər Xarəzmi dastanlarının Ə.Nəvainin gələcək yüksəlişində və ədəbi taleyində mühüm rol oynadığını hərtərəfli dərk edirik. Özünə qədər mövcud olan türkdilli bədii abidələrdən, dastanlardan məhz bu əsərlərin Nəvainin qəlbinə və estetik idealına son dərəcə yaxın olması diqqətəlayiq bir hadisədir. İndiyə qədər elmi ədəbiyyatşünaslıqda Ə.Nəvainin Nizami “Xəmsə”sinə yüksək münasibətə

sibəti və xüsusi marağı müxtəlif nöqteyi-nəzərlərdən araşdırılıb. Amma Nəvainin hələ gənclik çağlarından etibarən Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan iki məşhur dastanı öz ana dilində, yəni türkcə oxuması da onu “Xəmsə” yaratmağa, təbii ki, ilhamlandırmışdır. Yuxarıdakı təhlillərimizdən aydın olur ki, Nəvai yaradıcılığının bu dərəcədə möhtəşəm və çoxşaxəli, çoxnövlu və çoxjanrlı bədii reallıq kimi ərsəyə gəlməsində XIII-XV əsrlərin mədəni-estetik ehtiyacları, eyni zamanda, ədəbi-bədii təcrübəsi və axtarışları həlledici əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Nəticə / Conclusion

Türk ruhunun və türk qələminin həm fars, həm də türk dillərində bünəvad etdiyi heyratamız dastanlar cahan epikasının bu gün də yüksək və əlçatmaz zirvələri sayılmaqdadır. Nizami Gəncəvi və Əlişir Nəvai “Xəmsə”ləri türk və dünya xalqlarının bədii-fəlsəfi təfəkkür tarixində həm öz yaranma tarixlərinə, həm də özlərindən sonrakı poetik zamanlara qüvvətli təsir göstərdiklərinə görə bəşəriyyətin bədii-estetik fikir tarixindəki ən yüksək və heyratamız zirvələrindən biri kimi hələ bundan sonra min illər ərzində də insanlığa və gələcək nəsillərə humanist qayələrlə yoğrulmuş ali sənət nümunələri kimi ilham bəxş edəcəklər.

Ədəbiyyat / References

1. A.Hayıtmetov. Navoiyninq icodiy metodi. Toşkent, “Fan” nəşriyoti, 1963.
2. A.M.Şerbak. Oquz-name. Muxabbat-name. Moskva, 1959.
3. A.Taqircanov. “Xosrov i Şirin” Kutba. KD, Leninqrاد. 1948.
4. A.Zayoçkovskiy. Stareşaya türkskaya versiya poemı “Xosrov i Şirin” Kutba. Varşava, 1958.
5. E.Rustamov. Uzbekskaya poeziya v pervoy polovine XV veka. İVL. M., 1963.
6. Araslı H. Azərbaycan ədəbiyyatı. Tarixi və problemləri (Seçilmiş əsərləri). Bakı: “Gənclik”, 1998.
7. Araslı H.. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı, 1958.
8. N.Konrad. Alişir Navoi. “Uzbek tili va adabiyoti” jurnali, 1969, №1.
9. N.M.Mallayev. Ozbek adabiyoti tarixi. Toşkent, 1963.
10. Ozbek adabiyoti tarixi. “Fan” nəşriyoti, Toşkent, 1978.
11. Q.Beğdeli. Şərq ədəbiyyatında “Xosrov və Şirin” mövzusu. Bakı, 1967.
12. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. “Azərnəşr”, Bakı, 1991.
13. V.V.Bartold. Uluqbek i ego vremya. Petroqrاد, 1958.
14. V.Zahidov. Uluğ şoir icodining kalbi. Toşkent, 1970.
15. Y.E. Bertels. Navoi i Djami. M., 1965.
16. Y.E. Bertels. Uzbeksiy poet Durbek i yevo poema o İosife Prekrasnom. Toşkent, 1944.
17. Бертельс Е.Э. Избранные труды Низами и Физули. М. Изд.во восточной литературы, 1962.
18. Конрад Н.И. Запад и Восток: Статьи. (2-е изд.) Москва: “Наука”, 1972.

О генезисе “Хамсе” Низами Гянджеви и Алишера Навои

Яшар Гасымбейли

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан

E-mail: yashargasimov@mail.ru

Резюме. В статье “О генезисе “Хамсе” Низами Гянджеви и Алишера Навои” рассматривается творчество великих азербайджанского и узбекского поэтов Низами Гянджеви и

А.Навои, сыгравших решающую роль в художественном становления и развитии. Впервые проведен сравнительный анализ истоков и литературных, религиозных и философских источников творчества двух великих художников Востока. Подчеркивается, что восточная и западная культуры сосуществуют в формировании творчества Низами Гянджеви. Из приведенного выше анализа ясно, что Низами был неразрывно связан с великими произведениями искусства, пришедшими после него, а также с величественными священными письменными и литературными памятниками, которые ему предшествовали.

Следующим этапом в истории общетюркской художественной мысли является переход к исламо-эрузской поэтике в XIII-XV вв., и наиболее ярким представителем этого этапа является великий узбекский поэт А. Навои. Если учесть, что в этот период произошел процесс перехода тюркоязычных поэтов от традиционной и родной слоговой поэзии к арабско-персидской поэтике, то можно представить, что предшественники А. Навои выполнили чрезвычайно ответственную общенациональную задачу. В то же время основные литературно-эстетические и социально-философские источники “Хамсе” Навои. Наивысшей вершиной творчества Навои и тюркоязычного классического эпоса в целом являются образцы эпоса, возникшего в этот период после памятников персоязычного словесного искусства. Наряду с восточными классиками, такими как Н.Гянджеви, А.Х.Дехлеви, А.Джами, а также Кутб, Мевлана Лутфи, Гейдар Хорезми, Дурбек, и другие известные художники сыграли решающую роль в развитии тюркоязычной художественной мысли и они были могущественные предшественники великого Навои.

Ключевые слова: А.Фирдовси, Юсиф Хас Хаджиб, Н.Гянджеви, А.Х.Дехлеви, А.Джами, А.Навои, Кутб, Гейдар Хорезми, Мевлана Лютфи

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında dostluq anlayışı

Ülkər Zakirgizi (Məmmədova)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: u.z.m-9-9@mail.ru

Annotasiya. Cəmiyyətdə baş verən hadisələr, insanlar arasındakı münasibətlər hər zaman ədəbiyyatın aparıcı mövzularından olmuşdur. Orta əsrlərdə yaranmış ədəbi əsərlərdə şəxsi münasibətləri, onun müsbət və mənfi tərəflərini əks etdirən çoxlu sayda nümunələr vardır. Gündəlik həyatda insanlar müxtəlif problemlərlə qarşılaşırlar. Bəzən çəkilən zəhmət cəmiyyətdə layiqli qiymətini alsa da, ədalətin zəfər çalmadığı məqamlar daha çox olur. Bu ədalətsizliyin acısına təkcə sadə insanlar deyil, böyük şəxsiyyətlər də məruz qalmışlar. Belə məqamlarda onlar yaxın bir dost, sirdaş ehtiyac duymuşlar. Dost kəlməsinin mahiyyəti, hansı keyfiyyətlərə sahib insanları dost adlandırmağın mümkün olması bir çox mütəfəkkirin əsərlərində özünəməxsus şəkildə əksini tapmışdır. Məqalədə mövzu ilə bağlı fikirlər Nizami Gəncəvinin (1141-1209) yaradıcılığına və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Qətran Təbrizinin (1012-1091), Eynəlkəzər Miyanəcinin (1099-1131), Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin (1154-1191), Xaqani Şirvaninin (1126-1199), Əvhədi Marağalının (1274-1338) yaradıcılığına müraciət olunaraq tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: Orta əsrlər, Şərq, Azərbaycan ədəbiyyatı, Nizami Gəncəvi, mədəniyyət, dostluq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 24.10.2021; qəbul edilib – 04.11.2021

The concept of friendship in the works of Nizami Ganjavi and in the literature of medieval Azerbaijan

Ulkar Zakirgizi (Mammadova)

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS

E-mail: u.z.m-9-9@mail.ru

Abstract. Social events and human relations have always been one of the leading topics in literature. In the literary works of the Middle Ages, there are many examples reflecting personal relationships, their positive and negative sides. In everyday life, people face various problems. While hard work may be valued in a society, in many cases justice cannot prevail. Not only ordinary people, but also outstanding personalities suffered from this injustice. At such times, they needed a close friend and confidant. The meaning of the word “friend”, what qualities define this word, which make it possible to call people friends, are reflected in the works of many thinkers. In the article, the ideas on the subject are explored by citing the creativity of Nizami Ganjavi and the works of Qatran Tabrizi, Aynalkuzat Miyanedji, Shihab al-Din al-Suhrawardi, Khagani Shirvani, Awhadi Maraghai, other prominent representatives of medieval Azerbaijani literature.

Keywords: Middle Ages, East, Azerbaijani literature, Nizami Ganjavi, culture, friendship

Article history: received – 24.10.2021; accepted – 04.11.2021

Giriş / Introduction

İnsan Tanrının yaratdığı canlılar arasında ən alisidir. Bəşər övladları hissləri, amalları, əzmi, bütün xisləti ilə oxşar və təzadlı keyfiyyətlərə sahibdir. Cəmiyyətdə kimliyindən asılı olmayaraq, hər bir insanın özünəməxsus rolu vardır. Daxilindəki müsbət və mənfi cəhətlərin qarşılıqlı mübarizəsi onun xarakterini formalaşdırır. Cəmiyyətdə insanları birləşdirən bəzi keyfiyyətlər vardır. Onlardan biri də dostluqdur. Dostluq duyğusu insanların cəmiyyətdə birləşməsi ilə yanaşı, səmimiyyətin, inamın yaranmasına səbəb olur. Bu xüsusiyyət həyatın düz axar ilə irəliləməsinə zəmin yaradır. Bir ərəb atalar sözündə deyilir: “Qərib o adamdır ki, dostu yoxdur”. Gündəlik həyatda hər kəs güvənməyə, etibar etməyə ehtiyac duyur. Xüsusən də, haqsızlıqlarla qarşılaşan insan çətin anlarında dost, munis birinə ehtiyac duyur. Qarşıdakı adama münasibətdə bəzən haqlı olsa da, bəzən də hissləri onu aldadır. Təəssüf ki, uzun müddətli sınaqlardan çıxaraq “dost” adını qazananlar çox az olur. Keşməkeşlərin, çətinliklərin yaratdığı həyat imtahanından hər kəs uğurla keçməyi bacarmır. Əgər həqiqi dost insana çətin günlərində nə qədər mənəvi güc verərək sirdaş, arxa olursa, ağır günlərin sınağından keçməyənlər ruhən onu sarsıdır.

Dostluqla bağlı fikirlər elmi və ədəbi əsərlərin aktual mövzularından sayılmışdır. Bu mövzu ilə əlaqədar orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında kifayət qədər maraqlı yanaşmalara rast gəlinir.

Əsas hissə / Main Part

Dostluqla bağlı Azərbaycan ədəbiyyatından nümunələr:

Cəmiyyətdə haqsızlıq, ədalətsizlik geniş yayılsa da, həyatı yüngülləşdirən, ümid yaradan səbəblərdən biri dostluqdur. Haqsızlıqla bağlı fikirlər ədəbiyyatın geniş yayılmış mövzudur. Ancaq şairlərin və ədiblərin onun tam əksi sayılan dostluğun təbiəti haqqında maraqlı fikirləri vardır.

XII əsrin əqidəsi uğrunda qətlə yetirilmiş işraqi filosof Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi (1154-1191) “Quş haqqında traktat”ında “dost” kəlməsinin mahiyyətini anlatmağa çalışır. Traktatın əvvəlində sanki Şihabəddin Sührəvərdi özünə “Dost kimdir?” deyərək soruşur. Bu sualın cavabını tapmaq uzun çəkmir. O, adi görünən bu kəlməni uca tutaraq onu yüksək qiymətləndirir. Mütəfəkkir dost deyərəkən kədəre, qəmə şərik olacaq şəxsi nəzərdə tutur. Həyatın keşməkeşləri, müxtəlif dolaşıqları sanki onları sınağa çəkir və bundan uğurla çıxmayanların səmimiyyətini, dostluğunu saf münasibət saymır. Şihabəddin Sührəvərdi möhtəkirlik girdabı ilə dolu olan dünyada xəyallarında yaşatdığı, arzuladığı dostu haradan tapacağını bilmir. Sadıq bir kəsi axtarmaq ona olduqca çətin görünür. İnsan adı günlərində deyil, özündə daxili boşluq duyarkən, ehtiyac hiss edərkən bu cür şəxsin axtarışına başlayır. Müxtəlif gözəl bənzətmələrlə, bədii boyalarla o, həmin kəlmənin əzəmətini dolğun şəkildə verməyə çalışır [7, s.122].

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk fars dilində şeirlər yazan XI əsrin böyük şairi Qətran Təbrizinin (1012-1091) yaradıcılığında dostluqla bağlı fikirlərə rast gəlinir:

*Fikir – xəyalım çoxdur, ancaq açıq söyləyə bilmirəm,
Çünki mənim heç bir çarə edənim yoxdur.
Çalışıram ki, bir nəfər özümə dost tapım,
Ürəyimin, canımın qəmini onunçün açım.* [3, s.318]

Şair burada bəzi fikirlərin hər kəs yanında söylənməyəcəyini vurğulayaraq, ruhunu sakitləşdirəcəyi, rahatlıq gətirəcəyi dost axtarışındadır. Elə zaman yetişir ki, insan sanki ruhən yorulur, qəlbinin ağırlığını bir kimsə ilə bölüşmək istəyir. Lakin şəxsi düşüncədən yaranmış, yayılmaması lazım gələn bir çox məsələlər ancaq güvəndiyin birinə söylənməlidir. Burada Qətran Təbrizi dərdlərini bölüşmək istəyir.

Başqa bir şeirində isə şair sanki ətrafda bədxahların çoxluğundan şikayətlənir və imkansız şeyin axtarışında olduğunu anlayır:

*Dinlik, asudəlik axtarıram, tapa bilmirəm,
Ancaq axtarmamış çoxlu qəm, qüssə tapıram.
İnsanların hamısı, elə bil, tikandirlar,
Mən əbəs yerə tikandan çiçək axtarıram. [3, s.318]*

Hücumlara məruz qalan, cəmiyyətin haqsızlıqları ilə üzləşmənin acısını ifadə edən bu fikirlər kimin qələmindən süzülüb gəlməsindən asılı olmayaraq zamanın ədalətsizliyini göstərir. Qətran Təbrizi pis qəlbli insanları “tikan”, yaxşılardan isə “çiçək” adlandırır. Tikana toxunaraq duyulan ağrının inamsızlığın verdiyi təklilə müqayisə edir.

Gənc yaşında haqsızlıqla üzləşən Eynəqüzat Miyanəci həbs edilərək Bağdada aparılaraq zindana salınmış, ona qarşı qərəzli ittihamlarla yanaşı, vətən həsrəti də yaşamışdır. Doğmalardan, dostlardan ayrı keçirdiyi zaman bitmək bilmir. Bu münasibətlə də o, yanıqlı-yanıqlı gileylənərək yazmışdır:

*Məhbəsmi, qandalmı, iştiaqmı, qüribətmə
Dost ayrılığımı? Həqiqətən, bu, əzəmətli kəs üçündür. [6, s.1]*

O, əzablar içində çətinliyə düşər olmuş günahsız bir qərirdir. Salındığı soyuq məhbəs, onu bağlayan qandallar, qəlb acısı, vətən həsrəti, dost ayrılığı bütün bunlar onun yaşamağı olduğu çətinliyin ətrafdan görünən tərəfidir. Bütün bunları yaşamaq, duymaq isə insanda böyük əzm və iradə tələb edir.

Mütəfəkkirin əsərində maraq doğuran mövzulardan biri onun dostluqla bağlı fikirləridir. Burada müəllif ilk əvvəl günahsızlığını anlatmaq üçün ətrafda özünə həmfikir, əqidə dostları, düşər olduğu müsibətin ağrılarını, acılarını bölüşməyə həmdəm axtarır. “Dostların içərisində özünün bəzi münasibətlərini bildirəcəyi, onu öz dərdinə şərik etməklə təskinlik tapacağı bir həmdəm, dövrün dönüklüklərindən şikayətini söyləyəcək, ağır işdə ona əlac etmək üçün kömək diləyəcəyi bir qardaş yoxdur” [6, s.1]. Bu kəlmələrlə mütəfəkkir təkcə şəraitin ondan üz çevirməsilə qarşılaşmasını deyil, eyni zamanda mənə tənhəliyini anladır. Qəlbini incidən acılarını bölüşməyə yaxın insan axtarır. Müəllif sanki doğma birinin ona təskinlik verməsinə ruhunda hədsiz ehtiyac hiss edir. Mütəfəkkir özünə həmfikir tapan insanları uğurlu sayır. Çünki dərdini kiminləsə bölüşmək, dərdləşmək imkanı hər kəsə nəsis olmur. O, yenidən insanlar arasındakı münasibətlərə sualla yanaşır: “Dost tapan kəsin yolu çala-çuxurlu olarmı, yaxud öz qonşuluğunda onunla savaşana zəfər çalan kəs öz evinin ondan uzaq olmasına görə sıxılarmı?” [6, s.3]. Münsif bir şəxsin sənənin yanında olmasını xoşbəxtlik kimi başa düşən Eynəqüzat Miyanəci onların dostluğunu çətin həyat hesab edənlərə təəccüblənir. Dostun insana yüngüllük, təskinlik gətirəcəyini düşünür. Yaxud da, mənfi qüvvələrə zəfər çalan birinin bu mübahisələrdən uzaq durarkən sıxılmasını anlamır. İnsan xoşlamadığı bir şeydən saqınmalı, bəyəndiyinə can atmalıdır.

XII əsrin Şirvan məktəbinin görkəmli nümayəndəsi Xaqani Şirvani (1126-1199) yaradıcılığına nəzər saldıqda burada dostluqla bağlı maraq fikirlərə rast gəlinir:

*Çox dost olar, dost yolunda cahanda,
Zəhər içər şərbət kimi bir anda. [4, s.315]*

Burada Xaqani Şirvani dost anlayışını o kəslərə aid edir ki, o, dost bildiyi adam üçün hər bir çətinliyə dözsün. Dostu üçün hər bir fədakarlığa hazır olsun.

Əvhədi Marağalının (1274-1338) yaradıcılığında da, dostun sədaqətindən, etibarından bəhs edilir:

*Dostluq etibardan, vəfadan törər,
Nə dostluq etibar olmasa əgər?!
Bu məcazi dostlar sənə, aşikar,*

*Həqiqi sirlərin üzünü açar.
Bu dostluqda möhkəm olmasa hər kəs,
O, dostluq yolunda bir yana getməz.
Zahirin, batinin düz olsun gərək,
Əhdi pozmayasan ta axıradək. [5, s.122]*

Dostluğu yüksək bir bağlılıq kimi qiymətləndirən şair bu kəlmənin arxasında müxtəlif anlayışların dayandığını bildirirdi. Sədaqəti, sirdaşlığı, fədakarlığı özündə ehtiva etmiş “dostluq” anlayışı həmin birliyin davam etdiyi dövrə qədər mövcudluğunu itirmir.

Dostluq anlayışı böyük şair Nizami Gəncəvini (1141-1209) də düşündürən mövzulardan olmuşdur. Mütəfəkkirin “Yeddi gözəl” əsərində dostluqla bağlı fikirlərə rast gəlinir:

*Əjdaha ilə dostluq etmək olmaz,
Çünki əjdaha özü adam yeyəndir.
İt əgər yamaqlı xirqə də geysə,
Öz it təbiətini unuda bilərmi?
Dostlar bir-birilə çəkişməyə başlayanda
Onlar öz düşmənləri ilə müttəfiq olurlar. [2, s.169]*

Mütəfəkkir şeirində mənfi insanları əjdahaya, itə bənzədir. Xislətlərinə görə onlarla dostluğu imkansız sayır. Nə nəfəsindən od püskürən əjdaha, nə də it görünüşlərini, yanaşma tərzlərini dəyişsələr də, onların xislətini unutmaq lazımdır. Şair dostları bir-birinə inanmağa çağırır. Əgər onlar arasına nifaq düşərsə, bundan ancaq düşmənlər sevinər.

“Sirlər xəzinəsi” əsərində isə Nizami Gəncəvi yazmışdır:

*Qərəzlə qarışmış hər bir nəfəs (munislik)
Düşməncilik törədən dostluqdur.*

*“Sənlik” və “mənlik” əsasında düzəlmiş dostluq
Düşməncilikdən doğulan dostluqdur.*

*Dost sənin zəhərinə nə deyər? – Şəkər!
Sənin eybini dost nə sanar? – Hünər!*

*Dost rahatlıq məlhəmi verən olar,
Belə olmazsa, nakəslərin boşboğazlığını rədd et. [1, s.169]*

Mütəfəkkirin fikrincə, “dostluq” anlayışını bəziləri fərqli şəkildə başa düşür. Həqiqi dost yaxın bədiyi adamı olduğu kimi qəbul etməlidir. Bu münasibətdə şəxsi mənfəət olmamalıdır. Şəxsi mənfəət varsa aralarındakı səmimiyyət yox olar. Daha sonra Nizami Gəncəvi ətrafında toplanmış bəzi insanlar haqqında fikrini bildirir:

*...Dost kimdir? – Pərdəni saxlayan,
Bunlar isə zamanə kimi pərdə cırandırlar. [1, s.169]*

Şair dostluğu səmimiyyətə, doğruluğa əsaslanan bir çərçivədə yaranan hisslər olduğunu bildirərək, məqsədlə yaranmış yaxınlıqları etibarsız saydığı zamanə ilə eyniləşdirir.

Nizami Gəncəvi dost seçimi ilə bağlı da fikirlərini söyləmişdir:

*Sənə dost görünən kəsi
Ürəyin inkar edirsə, deməli, o, sənə düşməndir.*

*Bədən haradan tanıya bilər ki, sənə dost kimdir,
[Yalnız] ürək ağah ola bilər ki, vəfalı [dost] kimdir. [1, s.170]*

Mütəfəkkirin fikrincə, əsl dostun kimliyi qəlbən hiss edilir. Özünə munis olan birinin digərlərindən fərqliliyinin görünüşdə konkret əlamətləri yoxdur. Yaşanılan həlledici məqamlar dostu düşməndən ayırır. Bütün bunlar bəzilərini sənə daha yaxın hiss etdirir.

*Əgər bir həmnəfəsin olmağa məcbursansa,
Onda o həmnəfəsi öz nəfəsindən ayırma.*

*Əgər bu mühakimə [dairəsinə] qədəm qoyursansa,
Cəhd et ki, özünə [əsl] dost ələ gətirəsən.*

*Sən dostunun cövhərini (zatını) tanımayınca
Öz sirrinin gövhərini ona tapşıрма. [1, s.170]*

Şair bildirirdi ki, insan bəzən duyğularını anlatmağa bir həmdəm axtarır. Çətin anlarında fikirlərini bölüşməyə kimsəyə ehtiyac duyur. Lakin elə şeylər var ki, onu hər kəsə danışmaq olmaz. Yalnız çətin anların sınağından çıxmış, etibar qazanmış birinə ürək sirrini söyləyə bilərsiniz.

Nəticə / Conclusion

Ədəbiyyat insanların hisslərini, duyğularını tərənnüm etməklə yanaşı, cəmiyyətdə baş verən tarixi prosesləri və problemləri də əks etdirmişdir. Ədəbiyyatda çox zaman mütəfəkkirlər müxtəlif istiqamətdə gözəl sənət nümunələri yaratmaqla yanaşı, öz şəxsi problemlərini də sətirlərə köçürmüşlər. Hər zaman insan həmsöhbət, munis birinə ehtiyac duyur. Bu münasibətlə də, “dost” anlayışının mahiyyəti, bu kəlmənin kimlərə aid olması ilə bağlı maraqlı fikirlər vardır. Məqalədə Qətran Təbrizin (1012-1091), Eynəlküzat Miyanəcinin (1099-1131), Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin (1154-1191), Xaqani Şirvaninin (1126-1199), Nizami Gəncəvinin (1141-1209) və Əvhədi Marağalının (1274-1338) yaradıcılıqlarına müraciət olunaraq onların dostluqla bağlı fikirləri əksini tapmışdır. Nizami Gəncəvi və əsərlərinə müraciət olunmuş orta əsrlərin digər məşhur şairləri güvənməyə, səmimiyyətə əsaslanan dostluq anlayışını fərqli şəkillərdə ifadə etsələr də fikrin mahiyyəti eynidir.

Ədəbiyyat / References

1. Gəncəvi Nizami. Sirlər xəzinəsi (tərcümə, izahlar, şərh və lüğət R.Əliyev). Bakı: “Elm”, 1981.
2. Gəncəvi Nizami. Yeddi gözəl (tərcümə, izahlar və qeydlər prof. Rüstəm Əliyev). Bakı: “Elm”, 1983.
3. Hüseynov Xəlil. Qətran Təbrizi. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2. bölüm. Bakı: “Elm”, 2007.
4. Xaqani Şirvani. Seçilmiş əsərləri (tərtib edən M.Sultanov). Bakı: “Lider”, 2004.
5. Marağalı Əvhədi. Cami-cəm (tərcümə edən və izahlar Q.Beqdeli və X.Yusifli). Bakı: “Lider”, 2004.
6. əl-Miyanəci Aynəlküzat. Şəkva el-ğarib. Tehran, Matba Camia Tehran, 1341.
7. Zakirqızı (Məmmədova) Ülkər. Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi. Ədəbi-bədii yaradıcılığı. Bakı: “Elm”, 2010.

Понятие дружбы в творчестве Низами Гянджеви и в литературе средневекового Азербайджана

Улькер Закиркызы (Мамедова)

Доктор философии по филологии

Института литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан

E-mail: u.z.m-9-9@mail.ru

Резюме. Социальные события и человеческие отношения всегда были одной из ведущих тем в литературе. В литературных произведениях средневековья есть множество примеров, отражающих личные отношения, их положительные и отрицательные стороны. В повседневной жизни люди сталкиваются с различными проблемами. Несмотря на то, что в обществе ценится усердный труд, во многих случаях справедливость не может одержать победу. От этой несправедливости пострадали не только простые люди, но и выдающиеся личности. В таких ситуациях они нуждались в близком друге и доверенном лице. Значение слова “друг”, а также какие качества определяют это слово, позволяющие называть людей друзьями, нашли отражение в трудах многих мыслителей. Основываясь на заданную тему, в статье исследуются произведения Низами Гянджеви (1141-1209) и других выдающихся представителей средневековой азербайджанской литературы: Катрана Тебризи (1012-1091), Айналкузат Миянеджи (1099-1131), Шихаб ад-Дин ас-Сухраварди (1154-1191), Хагани Ширвани (1126-1199), Авхади Марагаи (1274-1338).

Ключевые слова: Средние века, Восток, Азербайджанская литература, Низами Гянджеви, культура, дружба

Nizami Gəncəvi ədəbiyyatşünaslıqda və sənətdə

Nizami Gəncəvi poeziyası Mir Cəlalın nəzəri şərhində

Şirindil Alishanlı

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: shirindil_alishanov@yahoo.com

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 24.10.2021; qəbul edilib – 04.11.2021

Giriş / Introduction

Klassik ədəbi irs öz ədəbiyaşarlığını təyin edən, bəşəri mənəvi sərvətə çevrilən ədəbi-estetik meyarları baxımından tarixin ictimai-sosial mahiyyəti ilə fərqlənən hər mərhələsində nəzəri fikrin “sınağına” çəkilir. Ədəbi-nəzəri fikir də bu məqamda klassikanın müstəvisində imtahan verməli olur. Bu gedişətdə klassika nəzəri fikrin yanlış “təhlil və dəyərləndirmə arsenalına” xitam verir, ədəbiyyatşünaslığın obyektiv elmi prinsiplərə əsaslanan təcrübəsi zəminində yeni ideya-bədii qatları ilə dövrüyyəyə gəlir. Xüsusən böyük klassiklərin yubiley tədbirləri çərçivəsində ortaya çıxan yazıların əksəriyyəti məlum elmi araşdırmaların publisist şərhindən çox da uzağa getmədiyi məqamlarda böyük klassiklər haqqında tarixi ədəbi-nəzəri sözün yenidən oxunmasına, onun öz missiyasının davam və inkişaf səciyyəsinə nəzər yetirmək zərurəti yaranır. Bizim elə klassik ədəbiyyatşünas alimlərimiz var ki, onların ədəbi irsimizin tədqiq təcrübəsi müxtəlif istiqamətli elmi araşdırmaların əsasını qoymuşdur. Mir Cəlalın klassikləri oxuma və dəyərləndirmə dərsləri M.F.Axundzadə, F.Köçərli, M.Ə.Rəsulzadə, H.Zeynalli, Ə.Abid, F.Qasımzadə, H.Hüseynov, S.Vurğun, M.Cəfər, C.Cəfərov və Y.Qarayevin bizə ərməğan etdiyi zəngin elmi sərvətin tərkib hissəsidir. Mir Cəlal müəllimin Nizami, Füzuli, M.Cəlil, S.Vurğun və digər sənət korifeyləri haqqında tədqiqlərinin yaşırlığı onun sənətin estetik meyarlarına əsaslanmasından irəli gəlir. Mir Cəlalın Nizami Gəncəvi haqqında tədqiqləri ədəbiyyatın daxili inkişaf məntiqinə əsaslanır. Bu məqamda xatırlatmaq istərdim ki, bizim ədəbiyyatşünaslıq tariximizdə bədii məntiq, bədii paralellik kateqoriyalarını başlıға çıxardan, onun bədii-estetik funksiyasını Nizami və Füzuli irsi əsasında müəyyən edən məhz Mir Cəlal olmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Mir Cəlal müəllimin Nizami Gəncəvi haqqında yazdığı “Nizami və Füzuli”, “Nizaminin müsbət obrazları”, “Yeddi gözəl”dəki hekayələr haqqında”, “Məhəbbət dastanı”, “Əsrlərdən gələn dostluq səsi” kimi məqalələri onun milli klassik irs haqqında nəzəri konsepsiyasının tərkib hissəsidir. Bu konsepsiyanın mərkəzində klassikanı milli bədii düşüncənin tarixi kimi oxumaq və şərh etmək missiyası dayanır. Mir Cəlal Nizami və Füzuli sənətini bəşəri sərvətə çevirən amilləri bədii gerçəkliyin dərin qatlarında axtarır. Ədəbiyyatşünaslıq tariximizdə “Nizami və Füzuli” əsərinin nəzəri-metodoloji əhəmiyyəti zaman keçdikcə daha praktik elmi tutum qazanır. Ötən əsrin 70-ci illərində tarixi ədəbi gedişəti poetik sistemlərin, poetik kateqoriyaların müstəvisində öyrənməyin tarixi təcrübəsi yenidən dövrüyyəyə gəldi. Böyük ədəbiyyatşünas A.Veselovskinin tarixi poetika sahəsindəki araşdırmalarının vaxtı ilə kənarda qalmış nümunələrinin nəşri bu gün də davam etməkdədir. Son yarım əsrin ciddi ədəbi-nəzəri faktları bir daha sübut etdi ki, milli ədəbiyyatın nailiyyətlərinin dünya arenasına çıxışını məhz müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq vasitəsilə

həyata keçirmək mümkündür. Belə tədqiqat üsulu hər bir ədəbiyyatın milli tərəfləri ilə bərabər, bəşəri tutumunu da üzə çıxartmağa yardımçı olur.

Nizami Gəncəvi poeziyasının milli müəyyənliyi ətrafında mübahisələr vaxtaşırı ortaya atılır. Nizami poeziyasının milli müəyyənliyini tədqiq etməyə cəhd göstərən bəzi tədqiqatçıların sənətin bədii təkamül mahiyyətinə varmadan formal amillərə əsasən rəy demələri yaşarlı olmur. Bu baxımdan Mir Cəlalın “Nizami və Füzuli” əsəri çağdaş ədəbiyyatşünaslığın öyrənməli olduğu mənbələrdəndir. Ədəbi inkişafın mahiyyətini, poeziyanın məzmun və estetik tutumunun təkamülünü mətnin ən dərin qatlarında gizlənmiş bədii sirləri zəminində öyrənən, müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq prinsipləri ilə nəzəri səpgidə yazılmış nadir əsərlərdən biri Mir Cəlalın “Nizami və Füzuli”sidir. Mir Cəlal müəllimin mətnlə işləmək məharəti, klassik poeziyanın ən incə mətləblərini duymaq istedadı bu əsərdə heyratəmiz şəkildə üzə çıxır. Bu əsərin çağdaş ədəbi-nəzəri prosesdə yaşamaq səlahiyyətini ehtiva edən hansı mətləblərdir? Birinci növbədə tədqiqatçının yüksək zövq sahibi olması, nəzəri təfəkküründə elmi və bədii qatların qovuşmasıdır. Nizami və Füzuli kimi dahilərə kongenial olmaq, onların sənətini dərk edib dəyərləndirmək hər araşdırıcıya nəsis olmur. Digər tərəfdən, Mir Cəlal müəllim fars dilini mükəmməl bilirdi, bu dildə yazılmış mötəbər ədəbi abidələri, başqa sözlə poetik ənənələrə bələd idi.

Mir Cəlal müəllim digər tədqiqatlarında olduğu kimi bu əsərində də elmi-nəzəri ədəbiyyata nadir hallarda müraciət edir, müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq imkanları haqqında da söhbət açmır. Nizami və Füzuli irsinin müqayisəli təhlilində ədəbiyyatşünas alimin sənəti duymaq fəhmi, intuitiv başlanğıc önə keçir və müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın nadir nümunələrindən biri ortaya çıxır. Ədəbi-tarixi prosesdə Nizami sənətinin, Nizami poetik kateqoriyalarının inkişaf və davamını Füzuli poeziyası müstəvisində əyani göstərən bir əsər kimi bu tədqiqat ədəbi fikir tarixinin dinamikasını öyrənməyin ən səmərəli yolu kimi bu gün də öz metodoloji məxəz kimi əhəmiyyətini saxlayır. Mir Cəlal yazırdı: “Ədəbiyyat tariximizdə Füzuli qədər Nizami ilə bağlı olan ikinci şair tapmaq çətindir”. O, bu tezi Füzuli poeziyasında Nizami ənənələrini forma-məsnəvi, bəhr, bədii məntiq, bədii paralelizm, didaktika, bədii təsvir sistemi müstəvisində təhlil edir.

Mir Cəlal müəllim Füzuli sənətinin söykəndiyi ədəbi-elmi qaynaqlara dərinləndirən bələd idi və qeyd edirdi ki, “Füzuli öz sələflərindən üçünün adını xüsusi hörmətlə xatırlayır, onların sənətinə daha yüksək qiymət verir. Bunlardan biri ərəb şairi Əbu Nəvas, biri özbək ədəbiyyatının banisi Əlişir Nəvai, üçüncüsü də Şeyx Nizami Gəncəvidir”.

Mir Cəlal Nizami və Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemalarının müqayisəli təhlilinə vəznə başlayır. “Böyük şair (Füzuli – Ş.A.), eyni zamanda ustadının təcrübəsinə göz yummamışdır, təsadüfi deyil ki, Füzuli Nizaminin şeir bəhrini (məful-məfaülün-faülün) qəbul etmişdir. Bu vəzni demək olar ki, bütün “Leyli və Məcnun” müəllifləri saxlamışlar. Çünki bu vəzn maraqlı eşq macərasının inkişaf etdirilməsi, əhvalatın salis davamı üçün ən uyğun, ən yüngül bəhərdir”.

Mir Cəlal Nizami və Füzuli sənəti üzərində müşahidələri zamanı belə bir prinsipə əsaslanır ki, “Füzuli şeirinin xüsusiyyətinə yaxşı bələd olmaq üçün, şairin istinad etdiyi zəngin ədəbi mirası mütləq hesaba almaq lazımdır”. Leyli və Məcnunun vəsfi, söz, onun ictimai, sosial və bədii mahiyyəti, poeziyanın qüdrəti, eşqin poetik ifadəsi, baharın və payızın təsviri ilə bağlı paralellər Mir Cəlalın klassikləri tədqiq etməkdə əsasını qoyduğu, bu gündə yaşayan təhlil üsuludur. Belə təhlil üsulu Şərq poetik ənənələrini, ədəbi kanonlar və onların çərçivəsindən çıxmaq hünerini, bədii təsvir sistemindəki oxşar və fərqli cəhətləri görmək, dəyərləndirmək – bütün bunlar ilk baxışda adi görünən, lakin tədqiqatçının elmi-nəzəri imkanlarını təsdiq edən amillərdir. Nizami və Füzuli irsində sözə və eşqə verilən elmi şərhəldən Mir Cəlalın mövqeyi bu məfhumların paralel şərhində daha mükəmməldir və Nizami və Füzulidə söz əxlaqi mahiyyətindən başqa daha geniş ictimai-fəlsəfi tutum qazanır və buna verilən şərh də digər tədqiqatlardakı yozumlardan fərqlənir. “Demək lazımdır ki, Nizamidə olduğu kimi, Füzulidə də bu mövzunun məzmun və mənası geniş götürülmüşdür. Yəni burada söhbət yalnız az və ya çox danışmaqdan, adi sözdən yox, sənətkarlıqdan, bədii söz ustalığından gedir. Hər iki şairdə şeir, bədii söz, təbin, ilhamın məhsulu olan söz inciləri qiymətləndirilir. Əksinə, boş, mənasız, hüdudsuz, çərçivəsiz sözün, nəzmin lüzumsuz olduğu təsdiq edilir”.

Nizaminin milli poetik gedişata təsirini Füzuli ilə müqayisə zamanı Mir Cəlal müəllim xalq ədəbiyyatından süzülüb gələn bədii paralellərin Nizami poeziyasında kəsb etdiyi ictimai məzmunu xüsusi qeyd edir və paralellərdəki “məfhumların daxili, məzmun vəhdəti, bədii məntiqin inkişafı nəzərdə tutulmuşdur”. Bu ələmanın Nizamidən sonra Füzuli və Füzulidən sonrakı şairlərin davam etdirdiklərini, “lakin hələ heç bir şairimiz Nizami və Füzuli paralelləri və kontrastları yüksəkliyi və incəliyində nümunələr yarada bilməmişlər”. Tədqiqatçı bu tezlərini “Yeddi gözəl” əsərindən gətirdiyi nümunələrlə əsaslandırır. Nizami və Füzuli sənətindəki “yaxınlığı və qohumluğu” hər iki şairin ədəbiyyata, poeziyaya baxışlarındakı üst-üstə düşən estetik meyarlar əsasında şərh edir.

Peyzaj, bədii portret kimi kateqoriyaların müqayisəli təhlili zamanı hər iki dahinin bu anlayışlar zəminində psixoloji ovqat yaratmaq, obrazın mənavi durumunu ifadə etmək baxımından bədii fikir tariximizdəki xidmətlərini üzə çıxardır. Təbiət təsvirinin Nizami və Füzuli poeziyasındakı estetik tutumunu, onun ictimai məzmunu ilə kəşifən tərəflərini tədqiqatçı incəliklərinə qədər verir. “Əhvalatın inkişafında zaman və məkana münasib olaraq yazılan öləri təsvirlərdən başqa, Nizami gecəni, gündüzü, şəhəri, baharı və s. xüsusi və mükəmməl bir şəkildə təsvir etmişdir (“Leyli və Məcnun”, “Həftə peykər”, “Xosrov və Şirin”). Eyni ələmanı biz Füzulidə də görürük. Füzulinin səhəri tərif edən iki qəzəli vardır. Bu qəzələrdə şair səhəri eşq, məhəbbət hissləri ilə bağlayır. Onun əhəmiyyətini və gözəlliyini də bu nöqtəyi-nəzərdən izah edir. Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərində ancaq sübhü təsvir edən başqa bir parçanı alaq. Nizami sübhün tərifini təbiət, coğrafi elementlərdən çox, ictimai həyat, insan hiss və fikirləri ilə bağlayır”.

Ötən əsrin 40-cı illərində Nizami Gəncəvi poeziyasının tədqiqi, filoloji və bədii tərcüməsi sahəsində böyük yaradıcılıq işlərinin getdiyi bir vaxtda Nizamiyə həsr olunmuş hakim ideoloji sistemin qəlibləri çərçivəsində yazılmış tədqiqatların əksəri arxiv materialına çevrildi. Nizami sənətinin milli folklor qaynaqları, poetikası, bədii sənətkarlığının tarixi ədəbi gedişatda yerini araşdırın əsərlər isə Nizamişünaslıq məktəbinin istiqamətlərini müəyyən etdi. Mir Cəlalın “Nizami və Füzuli”, “Məhəbbət dastanı”, “Yeddi gözəl”dəki hekayələr haqqında” araşdırmaları ədəbi-nəzəri fikrin yarım əsrdən artıq inkişaf mərhələlərinin hər birində öz elmi nüfuzunu saxlamışdır.

Nizamişünaslığın problemlərindən biri kimi onun dili, şəcərəsi, milli kimliyi haqqında mübahisələr, müzakirələr bu gün də davam etməkdədir. Mir Cəlal müəllim bu problemin şərhində M.Ə.Rəsulzadə, H.Araslı kimi alimlərlə eyni mövqedən çıxış edir və bunun tarixi-ədəbi prosesin xarakterik cəhəti kimi şərhini verir. Nizaminin farsca yazmasının obyektiv tarixi-mədəni səbəblərini hələ yarım əsr bundan qabaq tutarlı dəlillərlə izah edən milli ədəbiyyatşünaslığın irəli sürdüyü konsepsiya Avropa xalqlarının da tarixi taleyində özgə dildə yazmaq məcburiyyətinin mövcudluğunu iqrar edən, dünya ədəbiyyatı anlamının tarixi reallığa keçməsi prosesini maarifçilik və romantizm epoxalarının bədii-fəlsəfi fikri kontekstində təhlil edən nüfuzlu tədqiqatlar bir daha təsdiq edir ki, Nizami, Xaqani, Məhsəti kimi klassiklərin fars dilində yazması onların milli kimliyini inkar etmir. Roma imperiyasında latın, Şimali Afrika və Yaxın Şərqdə ərəb, Uzaq Şərqin bir çox ölkələrində klassik çin, Cənubi Asiyada sanskut hakim olmuşdur.

Mir Cəlal Nizaminin və Füzulinin dilindən danışarkən qeyd edirdi ki, “Nizami şeir məktəbini davam və inkişaf etdirməkdə, Füzulini ilhamlandıran mühüm amillərdən biri də dil məsələsidir. Füzuli bütün başqa azərbaycanlılar kimi, Nizaminin fars dilində yazmağa məcbur olmasına acımış və heyfəsilənmişdir”. Nizaminin Azərbaycan folkloru, yazılı ədəbiyyatı ilə bağlılığını, başqa sözlə onun poeziyasının türk düşüncəsinin bəhrəsi olduğu ilə əlaqədar Mir Cəlalın dostu və həmkarı H.Araslı Türkiyəyə səfər xatirələrində yazırdı: “...Türk alimləri... Öz sualları ilə Nizaminin türk şairi olması məsələsi üzərində daha artıq dayanmağını istəyirdilər. Mən cavabında bu məsələni misallarla, Nizaminin çox zaman azərbaycanca düşünüb farsca yazdığını və bu beytləri fars şərhçilərinin başa düşmədiyini, hər azərbaycanlıya məlum olan belə ifadələrin hətta Əbdürrəhman Cami kimi böyük bir sənətkara da qaranlıq qaldığını söylədim. Çünki Cami “Xəmsə”yə yazdığı şərhində Nizaminin 350 beytini başa düşmədiyini və qiyamət günü böyük ustadın ələyindən tutub o beytlərin mənasını izah etməyi xahiş edəcəyini demişdir. Bu beytlərin

çoxu hər bir azərbaycanlı üçün aydın olan, xalq həyatından, məişət və folklorundan irəli gələn ifadələrdir”.

Nizaminin türk şairi olduğunu ötən əsrin 40-cı illərində M.Ə.Rəsulzadə, Həmid Araslı, Səməd Vurğun və Mir Cəlal eyni metodoloji mövqedən araşdırırlar. Tədqiqatçıların bir qrupu mətnin poetik strukturu, poetik leksikanın semantikasına əsaslanır, digərləri isə bədii düşüncənin milli yaddaş tutumuna, onun milli ədəbi tarixi prosesdə təkamülünə istinad edirdilər. Mir Cəlalin klassik irsi, o cümlədən Nizami Gəncəvi və Füzuli irsi üzərindəki müşahidələrində elə məqamlar var ki, bu klassiklərin yaşayıb yaratdıqları tarixi ədəbi gerçəkliyin mahiyyətini doğru anlamaqda müasir araşdırıcılar üçün ciddi elmi məxəzdir. Füzulinin öz dövrünün ədəbi-estetik meyarlarındakı konservatizmə etirazını M.Cəlal həssas alim duyumu və səriştəsi ilə izah edirdi. Ərəb və fars tərkibli ifadələrlə yüklənmiş şeirlərinin nədən yazılması haqqındakı aşağıdakı mülahizələr o dövrün ədəbi zövq və sənət, onun dili haqqında meyarları anlamaq üçün açardır: “Füzuli, bu üslubu (dövrünün qəliz ərəb-fars tərkibli şeiri nəzərdə tutulur – Ş.A.) gözəl, mükəmməl bilsə də, bunun dalınca getməmişdir. Yəni qəlizliyə qaçmağa çalışmamışdır. Belə nümunələri məhz ona görə yazmışdır ki, zəmanəsində “yüksək və müzəyyən” sayılan ibarət və ifadələri fars-ərəb şairlərindən pis bilmədiyini isbat etsin”.

Tarixi şəxsiyyətlərin poetik obrazı, folklor motivlərinin, dastan və rəvayətlərin əsərin əsas ideyasını ifadə etməkdə bədii-estetik funksiyasının rolunu Mir Cəlal əsasən “Yeddi gözəl” əsərinin təhlili ilə şərh edir. “Yeddi gözəl” poemasının ədəbi-tarixi qaynaqlarına bələdliyi eyni mövzuya Firdovsi və Nizaminin yanaşmasındakı kəşifən və fərqli cəhətləri təhlil edir. Firdovsi və Nizaminin Bəhram obrazlarındakı yaxınlıq bu tarixi şəxsiyyətin ağıllı, bacarıqlı, ləyaqətli şah kimi təsviridir. “Lakin bu təsvirlər yalnız bədii forması ilə deyil, ideya-məzmun cəhətcə ayrıdır. ... Əgər Firdovsidə Bəhram İran tarixi, milli xüsusiyyət çərçivəsində verilmişdirsə, Nizamidə bu obraz ən çox ümumi, bəşəri bir sima olmuşdur”.

Mir Cəlali ən çox düşündürən Nizaminin bu poemasının ictimai siqləti, bəşəri ideyalar carçısı olmasıdır. Nizaminin Bəhram obrazının fonunda “ideal bir ictimai həyat” yaratması, bu ideyaların bir-birindən fərqli hekayələrdə təsvir olunan əxlaqi, ictimai-fəlsəfi detallarla əyani-ləşməsi şairin bədii fikir tarixindəki böyük xidməti kimi dəyərləndirilir. Nizaminin tarixi hadisəni, tarixi şəxsiyyəti öz bəşəri ideallarının bədii ifadəsinə çevirməsi mənasında alimin aşağıdakı elmi ümumiləşdirməsi əsərin ideya-poetik təhlilinə əsaslanır: “Nizaminin yaratdığı Bəhram tarixi şəxsiyyət deyil, ümumiləşdirilmiş bədii bir obrazdır. Onun keçdiyi yol bir şahın tərcümeyi-halı deyil, böyük şairin yaratdığı ictimai məzmunlu, xarakterlər ilə zəngin bir bədii süjetdir”.

Mir Cəlal “Yeddi gözəl”dəki hekayələr haqqında” məqaləsində də bu poemanın ideyası ilə poetik strukturundakı bir-birini tamamlayan məqamlar təhlil olunur. Bu hekayələrin hər birinin məzmununu sadə, hamı üçün anlaşıqlı bir dildə şərh etməsi əsas məqsədə, Nizaminin bəşəri, humanist ideyalar carçısı olduğunu sübut etməyə yönəlir. Nizaminin bədii ifadə sisteminin öz zəmanəsinin ictimai, ədəbi-bədii gerçəkliyinə paralel olmasını Mir Cəlal “Yeddi gözəl”lə Şərq ədəbi ənənələrini vəhdətdə öyrənir və belə qənaətə gəlir ki, “Bütün Şərq poemalarında, Nizaminin başqa poemalarında olduğu kimi, “Yeddi gözəl”də də əhvalat müxtəlif və əlvan səhnə və zəminlərdə inkişaf etdirilir. Burada real ictimai münasibət olan məişət, məhəbbət, müharibə, siyasət aləmi ilə yanaşı əfsanə, möcüzə, xəyalət səhnələri də verilmişdir. Bunlar bir-birindən ayrı yox, üzvi bir surətdə verilmişdir ki, bu da tarixən dövrün ictimai şüuruna tam uyğun və münasib idi”.

Mir Cəlal “Yeddi gözəl”dəki say, rəng simvollarının daşdığı məzmunun “əsərin bel sütunu” ilə daxili bağlılığını ilk dəfə yaradıcılığın bədii psixoloji qatı kimi təhlil etməklə poemanın poetik strukturunun orijinallığını, tarixi ədəbi qaynaqlardan gələn motivlərin yeni, dahiyənə yozumunu meydana qoyur. Ümumiyyətlə, Mir Cəlalin Nizami Gəncəvi haqqında tədqiqatlarında poetik kateqoriyalar əsas yer tutur və belə təhlil üsulu onun poetik sisteminin qaynaqlarını öyrənməyin səmərəli yolu kimi indi də özünü təsdiq edir.

Mir Cəlalin “Leyli və Məcnun” poemasının tərcüməsinə həsr etdiyi və “Vətən uğrunda” jurnalının 1942-ci il 9-cu sayında çap olunmuş “Məhəbbət dastanı” məqaləsi həm Nizaminin bu

əsrinin ictimai-fəlsəfi mahiyyəti haqqında irəli sürülən mülahizələrin bu gündə yaşarlığı, həm də tərcüməyə və tərcüməçiyə verilən dəyərin obyektivliyi ilə diqqət çəkir. Mir Cəlal müəllim farsca gözəl bildiyi kimi, yüksək bədii zövq sahibi idi. O, Məcnun obrazının ictimai-mənəvi mahiyyətini 40-cı illərin sosioloji dəyərlərindən fərqli bir elmi intonasiya və estetik baxış bucağından təhlil etmişdir. Onun Məcnun obrazı barədə fikirləri elmi aforizm kimi səslənir. “Şairin (Nizaminin – Ş.A.) fikrini məşğul edən, ömrü boyu düşündüyü ictimai məsələləri bir şeir dili ilə demək, zamanəsində çekdiyi ağır mənəvi iztirabları söyləmək üçün dastan Nizaminin əlində ən yaxşı vasitə olmuşdur. ...Məcnunun eşq günəşi ilə işıqlanan mənəvi aləmi isə çox böyükdür”.

Səməd Vurğunun tərcüməçilik fəaliyyəti haqqında çox yazılıb. Lakin “Leyli və Məcnun”un tərcüməsi haqqında xalq arasında, ədəbi-elmi ictimaiyyət içərisində yekdil rəy belə olub: “Səməd Vurğun Nizaminin “Leyli və Məcnun”u doğma dilinə qovuşdurdu. Mir Cəlal müəllim Səməd Vurğun sənətinin yüksək dəyərini verən, Vurğun şeirinin vurğunu olmuşdur. Mir Cəlal yığcam bir məqalədə fars mətninə dərinədən bələd olmaqla yanaşı, poetik tərcümənin də səviyyəsini sərrast müəyyən etmişdir: “Bu tərcümənin gözəlliyi orasındadır ki, Səməd Nizami şeirinin canını, onun incəliyini, bədii alovunu saxlaya bilmişdir. 800 il bundan əvvəlki qədim mətndən əruzı hecaya çevirmək, Nizami kimi 10 min misranı başdan-ayağa eyni bir ölçüdə (6-5-11) davam etdirmək, hətta orijinalın stilistik məziyyətini – kontrastları, paralelləri saxlamaq tərcüməçidən böyük sənətkarlıq məharəti və davamlı əmək istər. ...Bu misraların (Məcnunla bağlı – Ş.A.) qüvvəti orasındadır ki, həm Nizami sənəti, həm Səməd Vurğun sənəti görünür”.

Nəticə / Conclusion

Nizami Gəncəvi poeziyasının yüksək əxlaqi-mənəvi dəyərləri daim Mir Cəlalın nəzərində olmuşdur. O, tədqiqatlarında olduğu kimi pedaqoji fəaliyyəti dövründə də Nizami irsini öz tələbələrinə öyrətmə, təsadüfi deyil ki, uşaqlar və gənclər üçün Nizami poeziyasından seçmə mətnlər hazırlamışdır. “Fitnə”, “Xeyr və Şər”, “İki rəssam”, “İlin fəsilləri”, “Kərpickəsən” kimi mətnlər Nizami irsinin təbliği, dərk baxımından bu gün də dəyərlidir. Mir Cəlal bu mətnləri bir yazıçı kimi işləmiş, onun hər yaşdan olan oxucu üçün anlaşılıqlı olmasına nail olmuşdur. Təəssüf ki, bu ənənə indi davam etmir. Halbuki bu mətnlər klassiklərimizi öyrətməyin və sevdirməyin əyani təcrübəsidir.

XX əsr ədəbi-nəzəri fikrimizin klassiklərindən olan Mir Cəlal öz əsərləri ilə tarixi-mənəvi sərvətlərimizlə müasirliyi qovuşdurmaqda bir alim, yazıçı və pedaqoq kimi öz missiyasını davam etdirməkdədir.

“Nizami Gəncəvi İli”, yaxud Şərq dəyərlərinin dünyəviləşməsi prosesi

Elnarə Akimova

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan

E-mail: miryusifzade@mail.ru

Annotasiya. Nizami irsi İslam Şərqi mədəniyyəti içindədir. Həmin dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatı deyilən bir anlayış yox idi, ədəbiyyat bütövlükdə ümumi-islam Şərqi mədəniyyəti içində qararlaşırdı. Belə bir əhvalın yetirməsi olan Nizaminin çağdaş qlobalizə proseslərindəki xidməti hansı məqamları ilə spesifik ola bilər? Bu suala verilən cavablar diqqətdə saxlanmalıdır.

Qərbdə XIX əsrin sonlarında güclənən modernizm dalğasının bir təzahürü olaraq meydana çıxan feminizm fikri axını ilə Nizaminin qadın-kişi münasibətinə münasibətini də müqayisə etmək yerinə düşər.

Bu poeziyada Allah sevgisi qabarıqdır, amma bu sevgi doqmatik anlayış səviyyəsində deyil, insanı qul, kölə kimi görmür. Burada insan öz şəxsiyyətini qoruyan, mahiyyətini müxtəlif yönərdən ortaya qoymağa çalışan fərddir. Nizami dini buxov hiss eləmirdi, Avropalı islahatçılarından fərqli olaraq bu təcrübənin predmetinə Allahı qoymurdu. Allaha inam Nizamidə heç bir halda şübhə altına alınmır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, modern, cərəyanlar, müstəqillik, bəşəri dəyərlər

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.09.2021; qəbul edilib – 15.09.2021

“The Year of Nizami Ganjavi” or the process of globalization of Eastern values

Elnara Akimova

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: miryusifzade@mail.ru

Abstract. Nizami's heritage is within the Islamic Eastern culture. This is the reality of that time, there was no such concept as Azerbaijani literature at that time, and literature was firmly established in the entire Islamic Eastern culture. The service of Nizami in the processes of modern globalization, which is the embodiment of such a mood, can be specific. The answers to this question should be kept in mind.

In the West, it is worth comparing the attitude of Nizami to the attitude of women to men with the flow of feminism, which emerged as a manifestation of the wave of modernism, which strengthened at the end of the XIX century.

In Nizami, the word of God is also interesting. Unlike the European reformers, Nizami did not put God on the subject of this experience. Belief in God is not under any doubt in the Charter.

Keywords: Nizami Ganjavi, modern, currents, independence, human values

Article history: received – 05.09.2021; accepted – 15.09.2021

Giriş / Introduction

Artıq müharibə ağrıları və zəfər sevinclərini, eləcə də pandemiya gərginliklərini özündə ehtiva edən 2021-ci ilin qələbə təntənəsini yaşamaqdayıq və il girər-girməz ölkə başçısının bizləri “Nizami ili” sevinci ilə müjdələməsi mədəni iqlimə köklənməyə gözəl bir vəsilə olmaqla bərabər, maraq dairəsində olduğumuz indiki zamanda dünyaya bir də Nizami xalqı, Nizami milləti olaraq üz tutmağımızın mesajı kimi simvolik çalar kəsb edir. Bəli, Nizami məhz bizim bir xalq, dövlət kimi varlığımızın siması statusunda tanındılmalıdır. Belə bir prosesə bizdə XX əsrin əvvəllərində cəhdlər edilmişdi. Lakin Sovet rejiminin əleyhimizə düşünülmüş planları bütün başlanan prosesləri yarımçıq qoymaqla bəhəm, xalqın milli oyanış əzminə güclü zərbə vurdu. Bir tərəfdən, yaşadığı iki dünya müharibəsinin fəci nəticələri, digər tərəfdən, rejimin antimilli təbliğat kampaniyası, xalqı öz kökündən, milli kimliyindən, keçmişindən, tarixi statusundan məhrum etmək siyasəti Azərbaycan insanını dünya müstəvisində təklənməsinə gətirib çıxardı. Öz genetik kodu və milli müəyyənliyi ilə bağlı düşüncələrinin bədii mətnə köçürülməsinin qadağalarını yaşaması, həmçinin dünyəvi məkanında gedən proseslərdən təcrid olunaraq qapalı məcrada fəaliyyət göstərməsi ona milli statusunu fərqləndirmə və fərdiləşdirmə imkanı vermədi. Belə bir müəyyənlik bir də Ümummilli lider Heydər Əliyevin üslubunda təkrar olundu.

Əsas hissə / Main Part

Heydər Əliyev bilirdi ki, hər bir xalqın, dövlətin məfkurə xətti onun dəyərlərinə, irsinə verdiyi qiymətin əmsalı ilə ölçülür. Ona görə iqtisadi coğrafiyanı böyük quruculuq işləriylə, mənəvi coğrafiyanı isə milli-mənəvi dəyərlərin Azərbaycana qaytarılmasıyla gerçəkləşdirdi. Azərbaycanın qapılarını Dədə Qorqudun, Babəkin, Nizaminin, Tusinin, Nəsiminin, Vaqifin, Hüseyn Cavidin, Şəhriyarın üzünə taybatay açmaqla, Azərbaycanın məfkurəvi necəliyini müəyyənləşdirdi əslində.

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin irsinə Heydər Əliyevin münasibəti konseptual səciyyəsi ilə seçilmişdir. Məhz onun təşəbbüsü ilə qəbul edilən “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsinə, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” 1979-cu il 6 yanvar tarixli qərar bu istiqamətdə kompleks vəzifələr irəli sürərək, Nizami irsinin və ümumən orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin sistemli araşdırılması üçün geniş perspektivlər açmışdır. 1981-ci ilin avqust ayında Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi haqqında qərarı isə nizamişünaslıqda əsaslı dönüş yaratmışdır. Xəlil Rza Ulutürkün “Gündəliyi”ndə əhəmiyyətli bir epizod yer alır:

“Xəmsə” yaradıcısının anadan olmasının 840 illiyi bayramı keçiriləndə böyük qazax şairi Oljas Süleymenovun Heydər Əliyevə verdiyi sual yadımdadır:

-Ustad, axı 840 yuvarlaq rəqəm deyil, niyə tələsirsiniz?

-Tələsməyimiz əbəs deyil. Biz Nizami ilə bəşəriyyəti qovuşdurmağa tələsirik. Nizami elə bir sənətkardır, elə bir dahidir ki, hər il bayramını keçirməyə dəyər [1].

Heydər Əliyevin gerçəkləşdirdiyi əməllər sırası birbaşa insan amilinin önə keçməsinə, xalqı, toplumu özünə qaytaran, onun tarixdə, dünya prosesləri içində görünməsinə, var olmasına xidmət edirdi. Məsələn, o, Nizaminin haqqında sərəncam verirdi, müxtəlif tədbirlər keçirilirdi, tədqiqatlar meydana çıxırdı. Aydınır ki, Qərb ədəbiyyatında XV əsrdə qabaran insan amili bizim milli ədəbiyyatımızda hələ XII əsrdə Nizaminin poemalarında konsepsiya səviyyəsindədir. 1980-ci illərdə - ədəbiyyatın Nizami irsinə müraciətinin zəminində şairin yaradıcılığında ehtiva olunan insan konsepsiyasının bütövlüyü dururdu. Heydər Əliyevə görə, Nizami ona görə böyük şair idi ki, yaradıcılığında lokal xarakterli məsələləri deyil, bütün bəşər miqyasında düşündürən problemləri ehtiva edə bilmişdir. Bədiiyyatın daim aparıcı mövzusu olan insana, onun daxili aləminin təkamülünə varmışdır. O, Nizami yaradıcılığına özünüidraka, global rifaha aparan müqəddəs, mənəvi mehrab kimi yanaşırdı. Heydər Əliyevi o zaman düşündürən bütün məsələlərin – əqli-mənəvi intibahın, milli-bəşəri dəyər və beynəlmiləl sərvət axtarışının müasir mərhələsi Nizami əsərlərində miqyas və məzmun gerçəkliyi ilə təsdiqini tapırdı.

Nizami Gəncəvinin 850 illiyi ilə əlaqədar yubiley tədbirləri 1991-ci ildə keçirilməli idi. Lakin ölkədəki dərin siyasi, iqtisadi və sosial böhran buna imkan verməmişdir. Qeyd edək ki, Nizami ilə bağlı zamanında atılmış mütərəqqi addımlar sonradan ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilmişdir. Belə ki, 23 dekabr 2013-cü ildə Prezident İlham Əliyev şairin əsərlərinin filoloji tərcüməsinin təkmilləşdirilərək yenidən nəşrə hazırlanması və müxtəlif dillərə tərcümə edilməsi, habelə dünyanın mötəbər kitabxana və arxivlərində şairin yeni əlyazmalarının üzə çıxarılması, dövrü, ədəbi irsi və məktəbi problemlərinin müasir humanitar düşüncənin tələbləri kontekstində və azərbaycançılıq məfkurəsi işığında tədqiq olunması məqsədilə Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyinin layiqincə keçirilməsi haqda sərəncam imzalamışdır.

“2021 – Nizami İli”! Məncə, bu qərar imkan verir ki, məsələyə Şərq dəyərlərinin dünyəvləşməsi prosesi kimi yanaşaq. Yəni, ümumkulturoloji kontekstdə Dantenin irəli sürdüyü “dünya monarxiyası” ideyası, Şpenqlerin vahid dünya mədəniyyəti anlayışı ki, bu onlarda ancaq Qərb mədəniyyətinin varlığı ilə xarakterizə olunur, o zaman dünya və cəmiyyət məsələlərini önə çəkən Nizami irsinin bu mədəniyyətin içindəki yerini – yolunu müəyyənləşdirməliyik. Nizami irsi İslam Şərqi mədəniyyəti içindədir. Bu, o dövrün reallığıdır, o dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatı deyilən bir anlayış yox idi, ədəbiyyat da bütövlükdə ümum-islam Şərq mədəniyyəti içində qərarlaşmışdı. Belə bir əhvalın yetirməsi olan Nizaminin çağdaş qlobalizə proseslərindəki xidməti hansı məqamları ilə spesifik ola bilər. Bu suala verilən cavablar diqqətdə saxlanmalıdır.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin yuxarıda yer alan fikrindəki bir məqama diqqət yetirmək çox önəmlidir: Nizami ilə bəşəriyyəti qovuşdurmaq. Bu, Nizaminin əsərlərindəki insan amilindən keçir, dünya və cəmiyyət məsələlərinin qoyuluşundan keçir və s. Bu gün birlik, humanizm anlayışlarına bəşəriyyətin ehtiyacı dünəndən daha artıqdır. Nizami bu böyük məsələnin həllinə hansı töhfələr verib? Şairin yaradıcılığı əsaslı şəkildə bu prosesə qoşulmağa potensial sərgiləyir.

Şairin poetikasının incələnməsi məsələsində ədəbiyyatşünaslığın üzərinə böyük yük düşür. Müstəqilliyə adladığımız bu otuz ildə ixtiyarımızda yeni metodoloji nailiyyətlər, ədəbi-elmi qiymətlər, dəyərlər sistemi vardır. Bu bədii-estetik arsenal Nizaminin irsinin yeni tərəflərini meydana çıxarmaqda faydalı ola bilər. Sovet dövründə yaradıcılığı daha çox sosial qatlara bağlanan, bədii irsinin ideya-estetik tutumu dar çərçivədə axtarılan Nizamini modern sənət prinsipləri kontekstində dəyərləndirmək maraqlı nəticələr verə bilər. M.Baxtinin bu fikri çox dəqiqdir: “Özgə mədəniyyət yalnız başqa mədəniyyətin gözü ilə özünü dərinlən göstərir” [2, s.334]. Klassikanın hər cür oxunuşu labüddür. Avropa ədəbiyyatı hər klassikə münasibətdə bu təcrübəni təkrar-təkrar təqdim edir və etiraf edək ki, bu onlara daha geniş hədudlara varmaları üçün imkanlar qazandırır. Nizamini də tanış sistemlərlə bərabər, qeyri-tanış sistemlərlə görüşdürmək onun nəhəngliyini meydana qoymaq baxımından əlverişli olardı. Bir şərtlə ki, bu mövzuda yazan ədəbiyyatşünas Nizami dühasına, dövrünə və bədii dünyasına kongenial olsun. Nizamini müqayisəli ədəbiyyat kontekstində və təkcə orta əsrlərin mətnləri ilə qarşılıqlı deyil, daha çox modern rəssamlıq, modern ədəbiyyat və s... modern sənət kontekstində araşdırmaq faydalı olardı. Əgər Nizami Hötəyə təsir edibse (“Şərq-Qərb Divanı”ndakı “sözü sirr dolu Nizami” ecazı), Hötə də modern sənətə keçid dövrünün – maarifçilikdən romantizmə keçidin təminatçısıdırsa, biz Nizamiyə bir də bu kontekstdən baxmalıyıq. Bu mənada, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “Azərbaycan şairi Nizami” kitabında düşündürücü məqamlar çoxdur: İngilis professoru Vilson həyəcan, ehtiras və həsrətin bədii ifadəsi baxımından Nizamini Şekspir və Petrarka ilə müqayisə edib. İtalyan professoru Pizzi Nizaminin Bəhram Guru ilə Bokkaccionun Ametosu arasında dərin bənzərliklər müşahidə edib. Fransız professoru Meynard isə Nizamini tarixi roman janrının atası adlandırır. Bu məsələlər çağdaş dəyərləndirmə prinsipləri istiqamətindən təhlilə cəlb edilərək niyə müasir dərkini tapmasın?

Modernizmdə bütün kəskinliyi ilə qoyulan fərdilik amili, individuallıq, şəxsiyyət problemi XII əsr dahisi Nizaminin əsərlərində dərinliyi ilə izahını tapır. Azad şəxsiyyət, müstəqil mövcudluq hüququ, əməl və iradədə sərbəstlik şairin bütün əsərlərinin ana xəttini təşkil edir. Burada nə ir-

qi-sosial mənsubiyyət anlayışı var, nə də fərqli coğrafi məkanlara görə qruplaşma meyilləri. Hüquq eyni olduğu kimi, bədii-fəlsəfi süjet xəttinin təmərküzləşdiyi estetik ərazi də vahiddir.

Qərbdə XIX əsrin sonlarında güclənən modernizm dalğasının bir təzahürü olaraq meydana çıxan feminizm fikir axını ilə Nizaminin qadın-k kişi münasibətinə yanaşmasını da müqayisə etmək yerinə düşər.

Nizami yaradıcılığında Tanrı məqamı da maraqlıdır. Qərbin mənəvi tənəzzül gerçəkliyində Tanrı ilə bağının qırılmasının böyük rolu var. Tutacaq bir nəsnə, dirənəcək bir arxa hiss etməyən insanın depressiyaya düşməsi, dünyaya qarşı dirəniş-duruş əzmini itirməsi məhz bu səbəbdəndir ki, bu gün də onun ciddi fəsadları ilə qarşılaşıırıq.

Məlumdur ki, bütün orta çağ ədəbiyyatı daha çox dini düşüncənin, inanclar sisteminin təsiri altında formalaşmış, sxolastik fəlsəfənin hüduqlarında gəzişmişlər. Bu düşüncə, dini baxış sistemi azad fikrin gəlişməsini əngəlləyir, daha çox elm və fəlsəfəni dinlə birləşdirməyə və bu yolla öz mövqeyini möhkəmləndirməyə çalışırdı. XV əsrdən başlayaraq dünya ədəbi-fəlsəfi fikrində yeni düşüncə dövrü başladı. Bəşəriyyət sxolastik düşüncəyə vida etməyə, üzünü antik ədəbiyyata tutub, bu ədəbiyyatın örnəklərini yeni zamanın müstəvisinə çıxarıb onları diriltməyə çalışdı. Dünya ədəbiyyatında İntibah dövrü başladı. Humanizm ideyası, İnsan konsepsiyası yenidən sənətin, ədəbiyyatın məhvərində dayandı. Antik Yunan düşüncəsi insana önəm verən bir sistem kimi irəli çəkildi. Halbuki, dünya ədəbiyyatında XV əsrdə qabaran insan amili bizim milli ədəbiyyatımızda hələ XII əsrlərdə Nizaminin poemalarında konsepsiya səviyyəsində idi. Bu poeziyada Allah sevgisi qabarıqdır, amma bu sevgi doqmatik anlayış səviyyəsində deyil, insanı qul, kölə kimi görmür. Burada insan şəxsiyyətini qoruyan, öz mahiyyətini müxtəlif yönərdən ortaya qoymağa çalışan fərddir. Nizami dini buxov hiss eləməirdi, Avropalı islahatçılarından fərqli olaraq bu təcrübənin predmetinə Allahı qoymurdu. Allaha inam Nizamidə heç bir halda şübhə altına alınmır. Əksinə, bu poeziyada şükranlıq və minnətdarlıq hissi öndədir: *“Bu minvalla Allahdan nə istədimsə /Allah verdi və verilmişə şükür elədim”*.

Ötən əsrin 60-cı illərində E.Fromm (1900-1980) yazırdı: “XIX yüzildə problem bu idi: “Tanrı öldü!”. XX yüzilin problemi isə budur: “İnsan öldü” (bax: 3). Nizami yaradıcılığı bu baxımdan görk ediləsi çox dəyərləri özündə ehtiva edir. Onun üçün Tanrısız heç bir əxlaqi dəyərlər sistemi yoxdur. Tanrıya münasibət ölümsüzlük məqamında qərar tapmışdır. Burada Tanrı da, insan da diri, yer üzünün əşrəfi sayılan varlıqlardır. Onlardan biri digərini yetirən əsas səbəb kimi çıxış edir. İnsan Tanrını duyduğu, hiss etdiyi, ona tapındığı qədərincə öz varolmasının təminatçısı salıya bilər. Nizami Gəncəvi oğlu Məhəmmədə nəsihətində yazır:

*Öz əhdini Tanrıyla möhkəm saxla,
Başqa əlaqələr üçün ürəyinə qəm salma,
Sən Tanrıyla əhdini pozmasan,
Səni əmin eləyirəm ki, hər şeydən xilas olarsan.*

Nəticə / Conclusion

Krımskinin “sufi və romantik” şair adlandırdığı Nizami niyə bu və bütün tərəfləri ilə dünyaya örnək olmasın ki? Dünyanın harmoniya, xilas proseslərinə, Nizami özünün ahəngə, sahmana addımı ifadə edən, buna çatmağı yalnız qlobal sosial strukturda deyil, həm də fərdi-mənəvi “məndə” arayan sənəti ilə daha etalon ola bilər. Yetər ki, onu bəşəriyyətlə görüşdürməyin uyğun prinsiplərini tapa bilək. Şairin dünya, ədəbiyyət və bəşər kontekstində poetik qüdrət və zənginliyi ancaq bu halda görünə bilər.

Ədəbiyyat / References

1. Xəlil Rza Ulutürk. "Gündəlik". 2 may 1993-cü ildə Heydər Əliyev haqqında yazdığı bir parça. Bakı: "Ədəbiyyat qəzeti", 9 oktyabr 1998.
2. M.Baxtin. Estetika slovesnoqo tvorçestva. Moskva, "İskusstvo", 1979.
3. Bəydili Cəlal. Çağın Tanrısızlaşdırılmağı. Bakı: "Ədəbiyyat qəzeti", 23 yanvar 2015.

“Год Низами Гянджеви” или процесс глобализации восточных ценностей

Эльнара Акимова

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: miryusifzade@mail.ru

Резюме. Наследие Низами находится в исламской восточной культуре. Это реальность того времени; в то время не было такого понятия, как азербайджанская литература, и литература была сосредоточена в общей культуре исламского Востока. С какими моментами может быть конкретна заслуга Низами в современных процессах глобализации, что является следствием такого настроения. Ответы на этот вопрос должны быть в центре внимания.

С потоком идей феминизма, возникшим на Западе как проявление усиливающейся в конце XIX века волны модернизма, уместно сравнить и отношение Низами к отношениям женщина-мужчина.

Интересна и точка зрения Бога в творчестве Низами. Низами не испытывал религиозных чувств, в отличие от европейских реформаторов, не ставил Бога в предмет этой практики. Порядок веры в Бога ни в коем случае не подлежит сомнению.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, современность, течения, независимость, общечеловеческие ценности

“Nizami” bədii filminin dilində xalq sözləri və ifadələri

Fizuli Mustafayev

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Annotasiya. Məqalə “Nizami” bədii filminin dilində xalq sözləri və xalq ifadələrinə həsr olunub. Qeyd olunur ki, Nizami hələ neçə əsr bundan əvvəl azadlığı, bərabərliyi, azad əməyi təbliğ edib bəşəriyyətin səadət və xoşbəxtliyini arzu edən bir sənətkar olmuşdur. O, xalqların səadətini, istiqlaliyyətini, onların hər cür zülm və istismardan azad olmasını istəyib. Filmdə Nizami əməkçi insanın hüququ uğrunda mübarizə aparır. O, xalqını bütün dünyada şöhrətləndirib və bütün xalqların bərabərhüquqlu mədəni həyatını arzulamışdır. Bu iddialar məqalədə əsas yer tutur.

Məqalənin başqa bir yerində qeyd edilir ki, Nizami əsərlərini fars dilində yazmağına baxmayaraq, həmişə bir azərbaycanlı kimi düşünmüş, öz obrazlı ifadələrini həmişə xalqdan, canlı xalq dilindən almışdır.

Nizamidə yalnız Azərbaycan xalqına məxsus ifadə xüsusiyyətləri vardır ki, bu xüsusiyyətlər sonrakı şərhçilərin çoxu üçün aydın olmamışdır. Çünki bu xüsusiyyətləri düzgün anlamaq üçün Azərbaycan xalq dilinin incəliklərini bilmək lazımdır.

Məqalədə qeyd edilir ki, Nizami şeirlərində bir çox Azərbaycan kəlmələri işlədir. Bu kəlmələrin bir hissəsi bu gün canlı dildən çıxmış, yalnız xalq poeziyasında saxlanmışdır.

Məqalədə kifayət qədər ədəbi mənbələrdən, məxəzlərdən, atalar sözlərindən, zərbül-məsəllərdən, xalq sözləri və xalq ifadələrindən istifadə edilmişdir.

Bədii və sənədli filmlərdən seçilmiş misallar maraq doğurur.

Açar sözlər: xalq sözləri, zərbül-məsəllər, xalq ifadələri, üslub, şeir, canlı dil, obrazlı ifadə, xalq poeziyası, film

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 11.09.2021; qəbul edilib – 28.09.2021

Folk words and expressions in the language of feature film “Nizami”

Fizuli Mustafayev

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Linguistic named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Abstract. The article is devoted to folk words and folk expressions in the language of the feature film “Nizami”. It is noted that centuries ago Nizami was an artist who promoted freedom, equality, free labor and wished happiness to humanity. He wanted the happiness and independence of nations, their freedom from all forms of oppression and exploitation. In the film, Nizami fights for workers' rights. He glorified his people all over the world and wished them an equal cultural life. These statements are central to the article.

Elsewhere in the article it is noted that, despite the fact that Nizami wrote his works in Persian, he always considered himself an Azerbaijani and always borrowed his figurative expressions from the people, the living language of the people.

Nizami has only expressive features of the Azerbaijani people, which were not understood by most of the later commentators. Because in order to correctly understand these features knowing the subtleties of the Azerbaijani language is presented vividly.

The article notes that many Azerbaijani words are used in Nizami's poems. Some of these words came out of the living language today and survived only in folk poetry.

The article uses sufficient literary origins, sources, proverbs, proverbial phrases, folk sayings and expressions.

Examples selected from feature films and documentaries are of interest.

Keywords: folk words, proverbial phrase, folk expressions, style, poetry, living language, figurative expression, folk poetry, film

Article history: received – 11.09.2021; accepted – 28.09.2021

Giriş / Introduction

*Bacarsan hamının yükünü sən çək.
İnsana ən böyük şərəfdir əmək.
Sən də əldən düşüb yorulsan əgər,
Sənin də yükünü bütün el çəkər.*

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin doqquz əsr bundan əvvəl yazdığı bu qiymətli sətirlər bütün zamanlarda müasir səslənmiş, bu gün də müasir səslənməkdədir. Çünki söz ustası Nizami bütün əsərlərini xalqın zəngin yaradıcılıq xəzinəsinə, onun mədəni sərvətlərinə arxalanaraq yaratmış, gələcək nəsillər üçün yadigar qoymuşdur.

Dünya ədəbiyyatı və mədəniyyəti xəzinəsinə çox qiymətli töhfələr vermiş N.Gəncəvi söz sənətinin sönməz günəşidir. Onun yaradıcılığı xalqımızın mənəvi həyatının əvəzolunmaz bədii nailiyyəti kimi qədim Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixinin ən parlaq səhifələrini təşkil edir. Təsədüfi deyil ki, Nizami irsi ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin bir çox nəsillərini ruhlandırmış və onlar şairin həyat və yaradıcılığına dair bir sıra məşhur əsərlər yaratmışlar. Fırça və tişə ustalarının, bəstəkarların, şair və yazıçıların ən yaxşı əsərlərində Nizami mövzusunun məharətlə işlənməsi buna sübutdur.

Əsas hissə / Main Part

1941-ci ildə Sovet İttifaqı böyük şair Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illik yubileyinə geniş hazırlıq gördüyü vaxt sənədli kino ustaları da dahi söz ustasına film həsr etməyi qərara almışdılar. Lakin faşist Almaniyasının Sovet İttifaqına qəfil hücumu yubileyin müvafiq səviyyədə keçirilməsinə imkan vermədi. Bununla belə, 1941-ci ildə mühasirədə olan Leninqradda (indiki Sankt-Peterburq), çətinliklə də olsa, yubiley qeyd edildi. Respublikamızda isə dahi şairin yubileyi milli poeziya bayramı kimi keçirildi. Yubiley şənlikləri Ə.Ələkbərov və Ə.Minskinin ssenarisi üzrə rejissor A.Naroditskinin çəkdiyi "Nizami" (1941, operator Ə.Ələkbərov) kinooçerkində öz əksini tapmışdır. Filmin bəstəkarı Rauf Hacıyevdir.

Film, əsasən şairin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş yubiley gecəsindən, həmin günlərdə keçirilən ədəbi gecələrdən, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin Nizami əsərləri üzərində işləmələrindən və digər tədbirlərdən danışır.

Bundan sonra kino işçiləri böyük mütəfəkkirin yubileyinin ümumittifaq səviyyəsində geniş qeyd olunduğu 1947-ci ildə "Xalq şairi" sənədli oçerkinə yaratdılar. Filmin ssenari müəllifi və rejissoru Ş.Şeyxov, operatorları M.Mustafayev, S.Bədəlovdur. Tarixi-bioqrafik kinooçerk dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəviyə həsr olunmuş, burada şairin yubileyi ilə bağlı mühüm tədbirlər lentə alınmışdır.

Filmdə dahi şairin 800 illik yubileyinin yenidən qeyd edildiyi günlər, Moskvada keçirilən təntənəli yığıncaq, qonaqların Bakı vağzalında qarşılanması, Nizami adına muzeyin açılışı haqqında söhbət gedir. Yaradıcı qrup şairin yaşayıb-yaratdığı dövrü canlandırmağa, Nizaminin həyat və

fəaliyyətinin əsas mərhələlərini açmağa çalışmışdır. Filmin mətnini aktyor Əli Zeynalov oxumuşdur.

Qocaman kinorejissor M.Mikayılov da Nizami dühasından ruhlanaraq, 1958-ci ildə yazıçı Ə.Muğanlının ssenarisi əsasında “Nizami” sənədli filmini yaratmışdır.

Film Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığının ayrı-ayrı mərhələlərini ekranda canlandırır. Filmdə belə bir fikir təsdiq olunur ki, şairin yaradıcılığı xalqımızın mənəvi həyatının əvəzolunmaz bədii nailiyyəti, qədim Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixinin ən parlaq səhifələridir. Filmə musiqini bəstəkar Z.Bağırov yazmışdır.

...Gözəl mənzərə planlarının biri digərini əvəz edir. Kəpəz dağının zirvəsi qarla örtülmüşdür. Dağın altından çay axır. Qarşımızda Gəncənin gözəl mənzərəsi, Nizami abidəsi, yaşıl küçələr, çarhovuz, fontan canlanır...

Diktor deyir: “Əziz dostlar, mən sizi vətənimizin gözəl guşələrindən birinə səyahətə çağırıram. Uşaq yaşlarından mən Nizami və Gəncəni bir-birindən ayrı təsəvvür edə bilməmişəm. Həmişə düşünmüşəm ki, əgər Nizami dünya mədəniyyəti zirvəsində sönməyən ulduzdursa, qədim Gəncə mənim doğma, əziz şəhərimdir. Bu şəhər xalqımızın ölməz qəhrəmanlıq ənənələrini qoruyub əsrlərə ötürür. Dostlar, dünya tarixçiləri Gəncəni çinarlar səltənəti adlandırırlar. Gəlin, əbədi gənc olan şəhərimizin keçmişinə nəzər salaq, bugünkü günü ilə tanış olaq və onun parlaq gələcəyini təsəvvür edək”.

Bu sətirələr yazıçı-jurnalist N.Babayevin ssenarisi üzrə rejissor-operator S.Bədəlovun lentə aldığı “Nizami yurdu” sənədli filmində (1968) səslənir. Sonrakı kadrlarda tamaşaçılar qarşısında Gəncə şəhəri ilə bağlı müxtəlif tarixi və müasir abidələr, Nizami məqbərəsi, yeni mehmanxana, F.Əmirov və Q.Hüseynli kimi tanınmış bəstəkarlar yetişdirmiş musiqi məktəbi, xalça kombinatı, hətta stadionda futbol oyunu, Hacıkəndə səyahət, gül yığımı və s. nümayiş etdirilir, Nizami yurdunda aparılan quruculuq işlərindən məhəbbətlə söhbət açılır.

1976-cı ildə Azərbaycan Maarif Nazirliyinin sifarişi ilə “Nizami Gəncəvi” tədris filmi çəkilmişdir. Film rejissor E.Qasımov jurnalst T.Əhmədovun ssenarisi üzrə lentə almışdır. Filmin operatoru Sərdar Vəliyevdir.

Film yuxarı sinif şagirdlərinə bədii söz ustasının həyat və yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmağa, Nizami irsinin Yaxın və Orta Şərq xalqlarının ədəbiyyatına təsirini öyrənməyə kömək edir.

Mütəfəkkir şair Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi 1981-ci ildə təkcə respublikamızda deyil, Sovet İttifaqının hər yerində təntənəli şəkildə qeyd edilmiş, poeziyanın, beynəlmilləliyin gözəl bayramına çevrilmişdir. Bu mədəniyyət bayramı kinosalnamədə öz əksini tapmışdır.

Bir il sonra rejissor T.Mütəllibov Q.Xəlilovun ssenarisi əsasında “Poeziya bayramı” sənədli filmini (operatorlar T.Suftanov, K.Məmmədov, Y.Abramov, F.Qasımov) çəkmişdir. 80-dən çox xalqı və milləti təmsil edən sovet şairləri Sovet İttifaqının hər yerindən Azərbaycana poeziya bayramına qonaq gəlmişdilər. Film məhz həmin görüşlər haqqında tamaşaçılara məlumat verir.

Budur, poeziya elçiləri respublikamızın paytaxtını gəzdikcə Nizami və Füzulinin, Sabir və Müşfiqin abidələri önündə dayanır, sanki onlara hesabat verir, sözün, şeirin yüksək mənasını bir daha nümayiş etdirirlər. Qədim Gəncənin sənət məbədgahı – Şıx düzündə Nizaminin məqbərəsi önündəki görüşü əks etdirən kadrlar da yaddaqalandır.

Azərbaycan animatorları da Nizami poeziyasının hikmətamiz misralarından ruhlanaraq, dahi şairin əsərlərinin motivləri əsasında “Fitnə” (1970, rejissor A.Axundov) “Şah və xidmətçi” (1976, rejissor N.Məmmədov), “Xeyir və şər” (1980, rejissor N.Məmmədov) filmlərini yaratmışlar. Bu gün nəinki uşaqlar, hətta böyük yaşlı tamaşaçılar da tərbiyəvi əhəmiyyətə malik həmin animasiya filmlərinə maraqla baxırlar.

Tanınmış yazıçı, kinodramaturq İ.Hüseynov Azərbaycan xalqının coşqun ilhamlı nəğməkarı haqqında “Nizami” adlı kinossenarini yazıb, C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasına təhvil verəndə, nəinki kino işçiləri, həm də minlərlə kino tamaşaçıları arasında böyük marağa səbəb oldu. Çünki dahi şairin həyatı haqqında məlumat çox olmadığına görə, filmin necə alınacağı, kino işçilərinin Nizami barədə yeni söz deyə bilib-bilməyəcəkləri hamını düşündürürdü. Bu çətin

və məsuliyyətli filmə quruluş verməyi rejissor E.Quliyev öhdəsinə götürdü və eyniadlı tarixi-bioqrafik janrdə kinoroman yaratdı. Filmdə baş rolda SSRİ Xalq artisti, məşhur müğənni və bəstəkar Müslüm Maqomayev çıxış etdi.

Müəlliflər bu film-pitçada, ilk növbədə, şair Nizaminin dolğun obrazını yaratmağa çalışmış, o uzaq illərdə Azərbaycan xalqının siyasi və sosial həyatının ab-havasını, insan münasibətlərinin mürəkkəb dünyasını canlandırmağa səy göstərmişlər. Bəşəri-fəlsəfi ümumiləşdirmə yolu ilə gedən film insanın tarixdə rolu, onun xalq qarşısında borcu haqqında düşüncələridir. Nizaminin mənəvi ideali ilə reallıq arasındakı uyğunsuzluq şairin insana və ədalətə inamını qıra bilməmişdir.

Vətənpərvərlik, öz torpağına, xalqına məhəbbət, qadına hörmət, tərəqqiyə, sülhə meyil, poeziyanın qüdrətli gücü – Nizami əsərlərinin bu motivlərindən müəlliflər bütünlüklə istifadə edərək, orijinal və müasir təfsirli, dərin fikirli, miqyaslı əsər yaratmışlar.

Nizami Gəncəvi elə şəxsiyyətdir ki, o, nəinki Azərbaycan, həm də dünya mədəniyyətində böyük yer tutur. Müəlliflər filmdə şairin həyatının müəyyən bir dövrünü canlandırmış, lakin bu zaman kəsiyində Nizami yaradıcılığının əsas bədii və fəlsəfi motivlərini yerləşdirmişlər. Burada xronologiya əsas götürülməmişdir. Çünki Nizami bir sənətkar kimi daha maraqlıdır. Filmdə də söhbət onun yaradıcılığından gedir.

“Azərbaycanfilm” və “Mosfilm” kinostudiyalarının birgə istehsalı olan ikiseriyalı “Nizami” bədii filmi 1983-cü ildə Leninqradda (Sankt-Peterburq) keçirilən XVI Ümumittifaq kinofestivalında uğur qazanmış, Nizaminin humanist pafosunun ekran təəcəssümünə görə rejissor E.Quliyevə mükafat verilmişdi. 1984-cü ildə Daşkənddə Asiya, Afrika və Latın Amerikası ölkələrinin beynəlxalq kinofestivalında film Özbəkistan Yazıçılar İttifaqının və Nazirlər Sovetinin diplomları ilə təltif olunmuşdu.

Filmin operatoru Arif Nərimanbəyov, rəssamı Mayis Ağabəyov, bəstəkarı Qara Qarayevdir. Rollarda H.Ömərova, H.Turabov, Ə.Abbasov, Ş.Ələkbərov, H.Xanizadə, Ə.Səmədov və başqaları çəkilmişlər.

Adıçəkilən filmdə bir çox Azərbaycan kəlmələri işlədilmişdir ki, bu kəlmələrin bir hissəsi bu gün canlı dildən çıxmış, yalnız xalq poeziyasında saxlanılmışdır. Nizami dilində olan Azərbaycan kəlmələrinin mühüm hissəsini biz “Dədə Qorqud” dastanlarında görürük ki, bu da çox təbii bir hadisədir. Nizami poemalarında “Dədə Qorqud” dastanları ilə əlaqədar bir çox motivlərin olması şairin bu dastanları sevə-sevə dinlədiyini göstərir.

Nizami yazır:

*Ba novki-tiri hər xatun süvari,
Füru dada zi əhu mərzari.*

*Hər atlı qadının oxunun ucu,
Çəmənə ahu ilə doldurmuşdu.*

Burada xanım mənasında işlədilən *xatun* kəlməsi yalnız Azərbaycana məxsus olan bir sözdür. Biz bu kəlməyə “Dədə Qorqud” dastanlarında çox rast gəlirik: Burla xatun, Selcan xatun və s.

Yenə Nizami yazır:

*Nəvasaz xınagərani-şəgərf
Be qanuni-ozan bəravurdə hər f.*

*Çalğıçılar heyranedicə nəğmələri
Azansayağı oxuyurlar.*

Filmdə tamaşa edirik: “Böyrək oğuz gəldi. Baxdı gördü bir ozan gedir.

Aydır:

- Mərə, ozan, nə yerə gedirsən?

Ozan aydır:

- Bəy igid, düyünə gedirəm [6, s.58].

Filmin başqa bir yerində:

*Befərmud oah ta dilirani rum,
Nümayənd çaliş dor ən mərzu bum.*

*Şah əmr verdi ki, Rum igidləri
O ölkədə müharibəyə girişsinlər.*

Buradakı *çaliş* kəlməsi azərbaycancadır və hərbi termindir. *Çalmaq-vurmaq, qılınc ilə hücum etmək* deməkdir.

Bu sözə “Dədə Qorqud” dastanlarında çox rast gəlirik. Hər dastanın sonunda Dədə Qorqud alqış zamanı belə deyir: “...çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin, çalışanda qara polad üz qılıcın kütəlməsin, Allah verən umudun üzülməsin” [6, s.84].

Filmdə Azərbaycan kəlməsi olan “xan” kəlməsi çox işlədilir. O eyni zamanda bu kəlməni farsca mənasında da işlədir. Fars dilində xan – ev deməkdir, Azərbaycan dilində isə xan – başçı, feodal mənasındadır.

Xüsusən xani-xanan ifadəsi çox maraqlıdır. Belə bir tərkib fars dilinə yabançıdır. Farslar eyni mənanı şahənşah şəklində ifadə edirlər. Kinoaktyorun dilindən eşidirik:

*Həzarü cəhəl səncəri-pəhləvi,
Rəvan dar peyi rəyəti xosravi.*

*Dilin qırx pəhləvi bayrağı,
Şahin bayrağı arxasınca gedirdi.*

Burada işlənən sancaq kəlməsi azərbaycanca bayraq deməkdir. Biz bu kəlməyə hələ “Dədə Qorqud” dastanlarında rast gəlirik:

“Bayandır xan iyirmi dörd bahadır sancaq bəyini Yeknəyə yoldaşlığa belə qoşdu” [6, s.43].

Filmin maraqlı bir yerində deyilir:

*Külingi-mizənəd çün şiri-cəngi,
Külingi nə ki, u başəd küləngi.*

*Döyüşkən şir kimi küling vururdu,
Küling deyil, o küpənd olsun.*

Burada işlənən *küling* kəlməsi Azərbaycan sözüdür. Fars dilində *tışə* işlənilir.

Nizami çox yerdə Azərbaycan dilində müşarikət bildirən *taş* şəkilçisini işlədir. Bu sözə filmin ssenarisində də rast gəlirik.

Aktyorların dilində *-çi* şəkilçisi işlədilir. Nizami bir yerdə belə yazır:

*Birun öz miyançivü əz tərcümə
Bedanist yek-yek zəbani-həmə.
(Miyançı və tərcüməçi hamının dilini bildi).*

Birinci misrada işlədilən *miyançı* kəlməsi bu gün də öz şəklini saxlamışdır; biz bu sözə başqa yerlərdə də rast gəlirik:

Filmdə *gərdək* kəlməsi də işlədilir:

*Dərin gərdək nişəstə xosrovi-Çin,
Bə an digər fitadə şeri-Şirin.*

*Bu gərdəkdə Çin şahı oturmuş,
O birində isə Şirinə həvəs gəlmişdi.*

Bu kəlməni də biz “Dədə Qorqud” dastanlarında görürük, əsir düşmüş Uruz anasına belə sifariş göndərir:

*Yad qızı halalıma dastur varsin,
Mənə tutan gərdəyə ayruq girsin,
Anam mənim üçün göy geyib qara sarınsın,
Qalın oğuz elində yasım tutsun. [6, s.80]*

Filmin bir yerində *yaylaq* kəlməsi də işlədilir. Dağlıq hissədə yaşayanlar *yaylaqiyan* adlandırılır.

*Birun şol zi yaylaqiyan sərkaşi,
Süvari şitabəndə çün atəşi.*

*Dağlardan bir sərkaş atlı,
Çıxıb od kimi tələsirdi.*

Filmdə aktyorun tələffüzündə göz dəymək və gözə gəlmək ifadələri də işlədilir:

*Dər çeşmrəsidəki ki, hastəm,
Şod çün to rasideyi zi dastəm,
Şod çeşmzadə bahari-bağəm,
Zad bad tapancə bar çirağəm.*

*Gözə gəldiyim üçündür ki,
Nəyim vardisa əlimdən getdi.
Bahar bağıma göz dəydi,
Yel mənim çirağıma şillə vurdu.*

Bu beytlərdə verilmiş *çeşmrəsidə*, *çeşmzadə* ifadələri *gözə gəlmək* və *göz dəymək* ifadələrinin eynən tərcüməsidir. Bu mənə farslarda da vardır. Lakin farslar bunu *çeşm-zəxm* və *zəxmi-çeşm* şəklində işlədirlər.

Aktyor filmdə ümid olmayan yerdən yaxşılıq görməyi “Doşab almışam bal çıxıb” deyər ifadə edir. Şirinin dililə bu məsəldən istifadə edilərək aşağıdakı kimi deyilir:

*Yeki dürr castu dərya dar kəmin yaft,
Yeki sirkə tələb kərd, əngəbin yaft.*

*Biri dürr axtardı, dərya tapdı,
Biri sirkə axtardı, bal tapdı.*

Xalq hər kəs öz məsləhətini bilir, – demək istədikdə “Hər kəsin tüstüsü öz bacasından düz çıxır” – məsəlini işlədir.

“Gəl əyri oturaq, düz danışaq” deyimini Nizami sevimli qəhrəmanının dili ilə bir neçə yerdə işlədir. Şapur Xosrovun əmrilə Şirini Məryəmdən xəlvət saraya dəvət edərkən, Şirin əsəbiləşərək deyir:

*Biya ta kəc nişinim, rast guyim,
Çe xariha kəzu naməd bəruyım.*

*Gəl əyri oturaq, düz danışaq,
Ondan mənə nə zəhmətlər gəldi.*

Xalq yaxşılıq gözlədiyi yerdə pisliyə rast gəlsə:

“İsinmədim istisinə, kor oldum tüstüsünə” – deyər şikayət edir.

Nizami də Şirinin şikayətlərini qələmə alarkən bu məsəldən istifadə edir:

*Həgəştəm zatəşət kərm ey diləfruz,
Bedudət gur miğərdəm şöbü ruz.*

*Sənin odundan isinmədim:
Tüstüsündən isə gecə-gündüz kor oldum.*

Xalq, tamahkar insanları, bəd xasiyyətləri həmişə itə oxşadır. Belə adamların, üzdən dəyişən kimi görünsələr də, daxilən dəyişmədiklərini “İt itliyindən əl çəkər, sümsüklüyündən əl çəkməz” məsəli sərrast ifadə edir.

Xalq həmişə zidd qüvvələri “od ilə pambıq” və ya “od ilə su” ifadələrilə [3, s.163] göstərir. Bundan istifadə edən Nizami isə, rənglərin oxşamasını nəzərə alaraq deyir:

*Sədəf bər şaxi-mərcan məhd bəstə,
Bayakca abü atəş əhd bəstə.*

*Sədəf mərcan şaxında yer tutdu,
Su ilə od bir yerdə əhd bağladı.*

Filmdə xalq ifadələrindən geniş istifadə edilir.

*Mən öz xuni-cigər baridəni-xiş,
Nəpərdazəm becər xaridəni-xiş.*

*Məriş ciyər gamur yağdırmaqdan,
Başımı qaşımağa macalım yoxdur;*

Şübhəsiz ki, bu “başımı qaşımağa macalım yoxdur” ifadəsinin tərcüməsidir.
Müəllif qəhrəmanının qəzəblənməsini söylərkən:

*Çü Şirin in coxanhara Nüyuşid,
Çü sirkə tond şo, çün mey becuşid.*

*Elə ki, Şirin bu sözləri eşitdi,
Sirkə kimi tünd olub, mey kimi coşdu.*

– deyir ki, burada “sirkə kimi tünd olur” ifadəsi xalqdan gəlir. Xalq həmişə qəzəbi sirkə tündlüyü ilə ifadə edir. Hətta qəzəbin insana ziyanı olmasını bildirmək istərkən: “Sirkə nə qədər tünd olsa, öz qabını çatladar [1, s.294] – deyir.

Xalq “Qara rəng çirk götürməz” – deyir. Filmdə isə bu məsəl belə ifadə edilir.

*Besiyahi bəsər cahan binad,
Çirkini bər siyah nəşinad.*

*Göz qarası dünyanı görər,
Garaya çirk gohmar.*

Filmdə atalar sözlərini saymaqla qurtarmaq olmaz. Bunların hamısını tamaşaçının nəzərinə çatdırmaq üçün xeyli sayda ssenari yazmaq lazım gəlir. Lakin bizim gətirdiyimiz misallar demək istədiyimiz fikri sübut etmək üçün kifayət edər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Nizamidən sonra yüzlərcə Yaxın Şərq şairi onun poemalarında istifadə edilən mövzulardan əsərlər yaratmışlar. Bu mövzuları işləyən şairlər Nizami əsərlərinin tək cə süjet və kompozisiyası deyil, onun obrazlı ifadələri və aforizmlərinin də təsirindən qurtara bilməmiş, hətta bəzən onu təkrar etmişlər. Belə ki, həmin mövzularda yazmayan şairlər belə Nizami misralarını eynən işlətmişlər. Misal üçün məşhur Azərbaycan şairi Füzuli “Bəngü-Badə” əsərində Bəngin məclisindən süfrəni belə təsvir edir:

*Çün kədərət gedib səfa gəldi,
Görm olub mədə iştaha gəldi...
“Hərçi əndişə dar guman avərd.
Mətbəxi rəftü dər miyan avərd”. [4, s.91]*

Nizamini hər zaman ustad deyə xatırlayan:

*Bir iş ki, qılır şikayət ustad,
Şagirdə olur rücuim bidad. [5, s.32]*

– söyləyən Füzuli bəzən də onun misralarını tərcümə edərək işlətmişdir.

Biz Sədinin aşağıdakı beytlərini filmdə eşidirik:

*Sək bəran adəmi şərəf darəd
Ki, dili-mərdüman beyazəred.*

(İt insanların ürəyini incidən adamdan şərəflidir).

Bu beyt Nizaminin “Həft peykər” əsərində belədir:

*Səg bər-an adəmi şərəf darad,
Ki, çu xər didə bər ələf darəd
(İt, eşşək kimi gözü ələfdə olan adamdan şərəflidir).*

Filmin başqa bir yerində kinoaktyor Sədinin misralarını təqdim edir:

*Xiradməndani-pişin baz koftənd,
Mara xod kaşki madər nazadi.*

*Qabaqcadan gələn ağıllılar yenə deyiblər:
Kaş mənə anam doğmaya idi.*

Filmin maraqlı bir yerində Sədinin beyti ekrana gətirilir:

*Benşinamü səbr piş girəm,
Dünbəlayi-kari-xiş girəm.*

*Oturub səbr edərəm,
Öz işimin dalınca gedərəm.*

Filmdə söylənir:

*Bər an əzman ki, rəh dar piş girəm,
Rəvam dümbəli-kari-xiş girəm.*

*Öz fikrimdəyəm ki, yolu tutam,
Öz işimin dalınca gedəm.*

Xosrov Dəhləvinin dilindən filmdə belə səslənir:

*Hisari rixtənd öz gövhəri ləl,
Sumi Şəbdiz gərdənd ahənin nəl.*

*Ləl gövhər savaşı edib,
Şəbdiri dəmir nallı etdilər.*

Nizamidə isə bu beyt belədir.

*Kəşid əz guş gövhər kəm basi ləl,
Qulağından çox ləl və gövhər çəkib.*

*Sumi-şəbdir, gərdənd atəşim nəl.
Şəbaizin dırnağını od hallı etdi.*

Yuxarıda adlarını saydığımız və yüzlərcə başqa şairlərdə Nizamidən gələn belə beytləri istədiyimiz qədər tapmaq mümkündür ki, bu da iddiamızı sübut üçün aydın deyildir [2, s.221].

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, filmin hər səhifəsində Nizami oxucularını vətənə sadıq olmağa, ana yurdu müqəddəs məhəbbətlə sevməyə çağırırdı. Nizami öz müsbət obrazlarının böyük vətənpərvər olaraq tamaşaçıların qarşısında canlandırır, öz pəhləvan fil qüvvəli, igid qəhrəmanlarının qarşısında çox zaman vətən uğrunda mübarizə məsələsini qoyur; onları ana yurdunun səadətinə təmin edən böyük vətənpərvərlər kimi təsvir edir.

Filmin mənfi obrazları isə vətənə xain çıxanlardır. Şair belə insanları xalqın alçaq bir düşməni kimi lənətlərlə damğalayır. O, vətən xainlərinə sonsuz qəzəb və kin bəsləyir və tamaşaçıda onlara qarşı dərin nifrət hissi oyadır.

Bütün bu görülmə işlərə baxmayaraq, Azərbaycan kinematoqrafçıları dahi şairin həyat və yaradıcılığına az müraciət etmişlər. Bu baxımdan kino işçilərimiz böyük Nizamiyə borcludurlar. Sənətkarlarımız bütün dövrlərin mütəfəkkir şairi və filosofu Nizami Gəncəvinin yaradıcılığına bundan sonra da dönmə-dönə müraciət etməli, onun həyat və yaradıcılığından ilhamlanaraq dəyərli sənət əsərləri yaratmalıdırlar.

Ədəbiyyat / References

1. Atalar sözü. "Öndər Nəşriyyat". Bakı, 2004.
2. Araslı H. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və problemləri. Seçilmiş əsərləri, bir cildə. Bakı: "Gənclik", 1998.
3. Araslı H., Təhmasib M. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1950.
4. Füzuli. Külliyyatı-Füzuli. Bakı, 1981.

5. Füzuli. Leyli və Məcnun. Bakı, 1981.
6. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, 1939.

Filmlər

1. "Nizami" qısametrajlı sənədli film. "Bakıfilm" kinostudiyası. 1959.
2. "Nizami" bədii film. "Azərbaycanfilm" kinostudiyası. 1982.

Народные слова и выражения на языке художественного фильма «Низами»

Физули Мустафаев

Доктор философии по филологии

Институт языкознания имени Насими НАНА. Азербайджан.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Резюме. Статья посвящена народным словам и народным выражениям в языке художественного фильма «Низами». Отмечается, что столетия назад Низами был художником, который пропагандировал свободу, равенство, свободный труд и желал счастья человечеству. Он хотел счастья и независимости наций, их свободы от всех форм угнетения и эксплуатации. В фильме Низами борется за права трудящихся. Он прославил свой народ на весь мир и пожелал им равной культурной жизни. Эти утверждения являются центральными в статье.

В другом месте статьи отмечается, что несмотря на то, что Низами писал свои произведения на персидском языке, он всегда считал себя азербайджанцем и всегда заимствовал свои образные выражения от народа, живого языка народа.

У Низами есть только выразительные черты азербайджанского народа, которые не были понятны большинству более поздних комментаторов. Потому что для того, чтобы правильно понять эти особенности, знание тонкостей азербайджанского языка представлено на видном месте.

В статье отмечается, что в стихотворениях Низами использовано много азербайджанских слов. Некоторые из этих слов вышли из живого сегодня языка и сохранились только в народной поэзии.

В статье используется ряд литературных источников, пословиц, народных поговорок и выражений.

Представляют интерес примеры, отобранные из художественных и документальных фильмов.

Ключевые слова: народные слова, проблемы ударных, народные выражения, стиль, поэзия, живой язык, образное выражение, народная поэзия, фильм

Azərbaycan-latış ədəbi əlaqələrində Nizami Gəncəvi: bibliografik baxış

Zakirə Əliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan

E-mail: zakiraalieva@rambler.ru

Annotasiya. Azərbaycan və Latviya torpaqları bir-birindən uzaqlarda yerləşir. Lakin ərazi uzaqlığına baxmayaraq, Azərbaycan və latış xalqları arasında yüzillərin sınaqlarından çıxmış bir yaddaş tarixi var olmaqdadır. Azərbaycan və latış xalqlarının ictimai-siyasi, tarixi taleyində bir sıra oxşar cəhətlər mövcuddur. Əsrlər boyu davm edən müharibələr, yadelli işğalçılara qarşı qəhrəmanlıq vuruşmaları, doğma dil və milli mədəniyyət uğrunda mübarizələr - bütün bunlar hər iki xalqın həyatında xas olan və taleləri ilə bağlı olan oxşar cəhətlərdir. “Karogs” dərgisi Azərbaycan-latış ədəbi əlaqələrinə verdiyi töhfələrlə diqqəti cəlb edir. Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığına dair yazlar daha çox bu dərgidə işıq üzü görmüşdür. Dərginin 1947-ci il birinci sayında Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun”, “İsgəndərnamə”, Sirlər xəzinəsi” poemalarında parçalar və qəzəllərindən bir neçəsi E.Layitis tərəfindən tərcümə olunaraq çap edilmişdir. Dərginin 1947-ci il birinci sayında Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun”, “İsgəndərnamə”, Sirlər xəzinəsi” poemalarında parçalar və qəzəllərindən bir neçəsi E.Layitis tərəfindən tərcümə olunaraq çap edilmişdir. Ədəbiyyatşünas, alim, publisist Andris Vejansın Nizami Gəncəvi yubileyində iştirak edən latış nümayəndə heyətinin tərkibində Azərbaycanda olmuşdur. 1930-1934-cü illərdə Riqada nəşr olunmuş 4 cildlik “Pasaules rakstniecības vēsture” adlı nəşrin 660 səhifəlik birinci cildinin 255-256-cı səhifələrində Nizami Gəncəvi haqqında məlumat yer almışdı. Nəşrin müəllifləri professor Rudolf Egle və latış xalq yazıçısı, ədəbiyyatşünas Andrey Upitdir. “Nizami” adlı məqalədə şairin əsərlərinin bütün Şərq ölkələrində yayıldığı və maraqla oxunduğu, yaradıcılığının lirik boyalarının çox qüvvətli olduğu göstərilmiş, “Xosrov və Şirin” pəmasından daha geniş bəhs olunmuşdur.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, “Xəmsə”, ədəbi əlaqə, xalq, Latviya

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 16. 09.2021; qəbul edilib – 27.09.2021

Nizami Ganjavi in Azerbaijan-Latvian literary relations: bibliographic review

Zakira Aliyeva

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: zakiraalieva@rambler.ru

Abstract. As it is known, Nizami Ganjavi's heritage was able to attract the attention of the literary community from the time he entered Latvia in German, English and other European languages. Participating in the jubilee of the great poet, Latvian writers, who have received more information in their writings on Azerbaijan, paid more attention to Nizami's work.

During the anniversaries, the press published articles by Professor Rudolf Egle, which contained new analyzes of Nizami's life and work. The Latvian delegation included Valdis Lux, Lan Grot, Mirdza Kempe, Jan Sudrabkal, writer Adolf Talsis, critic Edgar Damburs, who dedicated poems to Nizami. Professor Karls Kraulins has believed that it's a sacred duty of the Azerbaijani people to acquaint the Latvian people with the treasury of literary and philosophical fiction of Nizami's works.

Keywords: Nizami Ganjavi, “Khamsa”, literary relation, nation, Latvia

Article history: received – 16.09.2021; accepted – 27.09.2021

Giriş / Introduction

Azərbaycan və Latviya bir-birindən uzaqlarda yerləşir. Lakin ərazi uzaqlığına baxmayaraq, Azərbaycan və latış xalqları arasında yüzillərin sınaqlarından çıxmış bir yaddaş tarixi olmaqdadır. Azərbaycan və latış xalqlarının ictimai-siyasi, tarixi taleyində bir sıra oxşar cəhətlər mövcuddur. Əsrlər boyu davam edən müharibələr, yadelli işğalçılara qarşı qəhrəmanlıq vuruşmaları, doğma dil və milli mədəniyyət uğrunda mübarizələr – bütün bunlar hər iki xalqın həyatında xas olan və taleləri ilə bağlı olan oxşar cəhətlərdir.

Əsas hissə / Main Part

Təsadüfi deyil ki, Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədrləri və İdarə Heyətinin üzvlərinin yaydığı “Dağlıq Qarabağa sülh və ədalət” adlı bəyanatı [1] “... gəlin biz beynəlxalq ictimaiyyətlə bərabər çalışaraq keçmişin ədalətsiz miraslarını geridə qoyub qlobal çağırışlar üzərində duraraq daha yaxşı sabahlar üçün təməl qoyaq”, – sözləri ilə bitirdi. Bu çağırışını imzalayanların sırasında ilk olaraq 1999-2007-ci illərdə Latviya Respublikasının Prezidenti olmuş, Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədri Vayra Vike-Freyberqanın adı dururdu.

Azərbaycan və latış xalqlarını bir-birinə yaxınlaşdıran ictimai-siyasi, elmi əlaqələrin mühüm hissəsini maraqlı faktlarla zəngin olan ədəbi əlaqələr təşkil edir ki, burada dahi Vayra Vike-Freyberqanın həmsədr olduğu Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin mövcudluğu da xüsusi vurğulanmalıdır. Xanım Vayra Vike-Freyberqa 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə ünvanladığı məktubda yazırdı: “Beynəlxalq səfərlərin və üzbüüz görüşlərin qeyri-mümkün olduğu bir zamanda, Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzi əvvəlki illərdən fərqli olaraq çoxlu sayda həm yüksək səviyyəli onlayn görüşlərin təşkilatçısı, həm də iştirakçısı olub. BMT, Ümumdünya Elm və İncəsənət Akademiyası kimi nüfuzlu təşkilatlardan tutmuş Avropa İttifaqı ölkələri və Çinlə, eləcə də onların aparıcı institutları ilə fəal tərəfdaşlıq etmişik. Şəxsən mən bu il Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin fəaliyyətinə əvvəlki illərlə müqayisədə daha çox vaxt sərf etmişəm. Əmin ola bilərsiniz ki, Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin getdikcə daha da artan səmərəli fəaliyyəti Azərbaycanın mühüm ölkə kimi nüfuzunun yüksəlməsinə və onun dünyada maraq doğuran məsələlərdə daim yeni dostlar və tərəfdaşlar qazanmasına töhfə verməkdədir” [8].

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərindəki milli dirçəliş, mətin mübarizə, müstəqilliyimizin və dövlətçiliyimizin itirilməsi və yenidən qazanılması kimi keşməkeşli ümumi tarixi inkişaf yolu Latviya və Azərbaycanı bir-birinə sıx şəkildə bağlayır. Bakı Rusiyanın ən iri neft mərkəzinə çevrildiyi kimi Riqə şəhəri də Rusiyanın xaricə əlaqələrini mərkəzləşdiyi iri limanlardan biri olmuşdu.

Bakı həbsxanasında yatan şair Auqusts Bertse, Latviyanın Xalq yazıçısı (1947) Balaxanı və Zığda yaşayan yazıçı Ernests Birznieks-Upitis (1871-1960), pedaqoq, leksikoqraf və nəşir Yekabs Dravin-Dravnieks (1858-1927), yazıçı, jurnalist və tərcüməçi 1915-1918-ci illərdə Bakıda “Nobel qardaşları” neft sənayesi şirkətində çalışmış və ailə xoşbəxtliyini də burada tapmış Pavils Rozitis (1889-1937), Bakıda gizlənərək müəllimlik edən yazıçı Sudrabu Edjus (1860-1941; Moris Eduard Zilber), rəssam Yanis Yaunsudrabins (1877-1962) kimi tanınmış xadimlər və Azərbaycanda özlərinə sığınacaq tapmışdılar.

Uzun illər Bakıda fəaliyyət göstərən Latış cəmiyyəti üzvləri və vətənlərini tərk etməyə məcbur qalmış latış yazıçıları, şairləri xalqımızın tarixinə, Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni hadisələrə də biganə qalmamışdılar.

Latış ədəbiyyatının Azərbaycan oxucusuna tanıtılmasında “Ədəbiyyat qəzeti”nin rolu xüsusi qeyd edilməlidir. Qəzetin bir çox saylarında latış ədəbiyyatı nümunələri (A.Bejan, E.Damburs, M.Kempe, A.Krklis, Y.Raynis, L.Valdis, Y.Sudrabkalns və b.) və onlar haqqında azərbaycanlı

ədəbiyyatşünas və tənqidçilərin məqalələri dərc edilirdi. 1940-41-ci illərdə Y.Rayninin anadan olmasının 75 illiyi bir sıra məqalələr, Latış yazıçılarının Bakıda, Azərbaycan yazıçılarının Riqada qarşılıqlı olaraq təşkil etdikləri ədəbi məclislər, müzakirələr işıqlandırılmış oldu.

Həmin illərdə “Ədəbiyyat qəzeti”nin səhifələrində Valdis Luksun “Mənə dedi yoldaşım” (ƏQ, 1941, 9 iyun), Yan Rayninin “Mülayim insan” (tərc.: A.Əlirza, ƏQ, 1940, 7 avqust), Rudzites Meynqardın “Qızıl ordu” (tərc.: R.Rza, ƏQ, 1941, 9 iyun), Vanaq Yuliyin “Aydınlıq” hekayəsi (tərc.: Əliabbas, ƏQ, 1941, 16 iyun) və s. əsərləri Azərbaycan oxucusuna təqdim edildi.

1941-ci ilin iyun ayında keçirilən Latış yazıçılarının I qurultayının işində Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibində iştirak edən Süleyman Rüstəm “Riqa xatirələri”ndə (ƏQ, 1944, 10 sentyabr) yazırdı:

*Yox! Şərimə sığmaz bu yerin zövqü səfası,
İnsan dolu qaynar bu diyar sanki dənizdir.
Bir söz, bu gözəl Latviyanın abu-havası,
Bir körpə uşaq qəlbi qədər səfədi, təmizdi...*

Mikayıl Rəfilinin təkcə bir “Latış xalqının ədəbiyyatı” məqaləsində klassik və müasir latış yazıçılarından A.Pumpur, Y.Raynis, R.Blauman, Sudrabu Ecus, L.Paeqle, A.Upit, V.Latsis və başqaları haqqında ətraflı məlumat verilirdi (ƏQ, 1941, 9; 16 iyun).

Müharibədən sonrakı illər ümumiyyətlə, ədəbi əlaqələr prosesinin bütün xarakterində ciddi dəyişikliklərlə xarakterizə olunur, ədəbiyyatın janrları və növlərinin nisbəti dəyişir, tərcümələrin sayı xeyli artırdı.

50-ci illərdən başlayaraq latış yazıçılarının bir sıra əsərləri, o cümlədən Vilis Latsisin “Balıqçı oğlu” (1954), “Qanadsız quşlar” (1956) romanları Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək kitab halında buraxılmış, əsər haqqında Fəridə Vəzirovanın, Mehdi Məmmədovun yazıları dərc edilmişdir.

Latviyanın dövrü mətbuat səhifələrində – “Karogs” (“Bayraq”), “Literatura un maksla” (“Ədəbiyyat və incəsənət”), “Padomju jaunatse” (“Sovet gəncliyi”), “Liesma” (“Alov”) və s. – Məhəmməd Füzuli, Nizami Gəncəvi, Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Ələkbər Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə, Mir Cəlal Paşayev, İlyas Əfəndiyev, Səməd Vurğun, Rəsul Rza və digər azərbaycanlı şair və yazıçıların əsərləri latış oxucusuna tanıtılırdı.

Ə.H.Qəhrəmanovun tərtib etdiyi “Sovet xalqları ədəbiyyatı bibliografiyası”nda (Bakı, 1956, 132 s.) Azərbaycan-latış ədəbi əlaqələri mövzusunda xeyli bibliografik faktlar toplanmışdır. Filologiya elmləri namizədi Əmin Əfəndiyevin “Azərbaycan-latış ədəbi əlaqələri” mövzusunda dissertasiyası da (Bakı, 1972, 258 s.) ədəbi əlaqələrimizin tarixi üçün zəngin material verməklə yanaşı, informativ-bibliografik mənbə kimi də dəyərlidir.

1958-ci ildə Riqada keçirilmiş Ümumittifaq ədəbi əlaqələr müşavirəsində iştirak edən Əziz Mirəhmədov latış ziyalıları ilə görüşmüş, kitabxana və arxivlərdə olmuş, əhəmiyyətli ədəbi və tarixi faktlarla qarşılaşmışdır. Riqada olarkən Ernest Birznek-Upitlə görüşmüş, 28 il Azərbaycanda yaşamış, xalqımız haqqında xeyli bədii və publisist əsərlər yazmış qocaman latış yazıçısının yaradıcılığını dərinlən öyrənmişdir [12, s.162].

1960-cı ildə Riqada olan Bəxtiyar Vahabzadə “Şeirlər” kitabında (1961) öz təəssüratlarını nəzmə çəkərkən “Tarix kitabı” şeirində Nizaminin qəhrəmanı “Fərhad tək külüng vuran” qoca latış loğmanın canlı obrazını yaradırdı:

*Xalqın tarixini bilməyən insan
Özünü tanımaz, sözünü bilməz...*

Azərbaycanın yazıçı və şairləri – Mehdi Hüseyn, Süleyman Rüstəm, Osman Sarıvəlli, Bəxtiyar Vahabzadə, Cabir Novruz, Rəfiq Zəka və başqalarının Latviyadakı görüş və tədbirlərindən geniş söhbət açmaq, eləcə də, latış ədəbiyyatı haqqında fikir söyləmiş ədəbiyyatşünas alimlərimiz-

dən Mikayıl Rəfili, Pənah Xəlilov, Əziz Mirəhmədov, Hidayət Əfəndiyev, Fəridə Vəzirova, Adil Babayev, Qeybullə Rəsulov, Hüseyn Razi və başqalarının qələmindən çıxmış yüzlərlə əsərlərdən bəhs etmək olar.

Xüsusilə, “Karogs” dərgisi Azərbaycan – latış ədəbi əlaqələrinə verdiyi töhfələrlə diqqəti cəlb edir. Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığına dair yazılar daha çox bu dərgidə işıqüzü görmüşdür. Dərginin 1947-ci il birinci sayında Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun”, “İskəndərnamə”, “Sirlər xəzinəsi” poemalarında parçalar və qəzəllərindən bir neçəsi E.Layitis tərəfindən tərcümə olunaraq çap edilmişdir. Dərginin baş redaktoru, şair-yazıçı, ədəbiyyatşünas, alim, publisist Andris Vejansın (Andris Vējāns- 1927-2005) Nizami Gəncəvi yubileyində iştirak edən latış nümayəndə heyətinin tərkibində Azərbaycanda olmuş, Latviyaya qayıtdıqdan sonra buranın təbiətinə heyranlığını əks etdirən onlarla şeiri, xüsusilə dilimizdə “Sevirəm” rədifli musiqili və mənzərəli şeirini yazmışdır:

*Dalğalanıb Xəzər coşar arabir,
Haray salar mavi sular: sevirəm!* [9, s.131]

“Rıqa məhəbbətim, Bakı həsrətim” (Rəfiq Zəka, Bakı, 1970, 30 iyun), – deyər Azərbaycan-Latviya ədəbi əlaqələrimizin dostluq körpüsünü salanların estafeti bu gün də davam etdirməkdədir.

Azərbaycan-Latviya dostluq körpülərinin labirentlərində dahi şairimiz Nizami Gəncəviyə aid bədii söz sərvətinin qoyduğu izlərin bibliografik axtarışı bizi bir sıra elmi dəyərli mənbələrlə tanış edir. Bu mənada, Latviya ədəbi-elmi mühitində Nizami Gəncəvi mövzusu ilə əlaqədar Ə.T.Əfəndiyevin “Azərbaycan-latış ədəbi əlaqələri” adlı tədqiqat işinə diqqət yetirməmiş təsadüfi deyil.

Azərbaycan və latış milli ədəbiyyatlarının qarşılıqlı ədəbi əlaqələri haqqında filologiya elmləri namizədi, tanınmış kitabxanaşünas-bibliograf Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü Əmin Tahir oğlu Əfəndiyevin “Azərbaycan-Latviya ədəbi əlaqələri” mövzusunda dissertasiyasının müəyyən fəsilləri və müəllifin “Nizami Gəncəvi latış dilində” başlıqlı məqaləsi maraqlı faktlarla zəngindir.

Məlum olduğu kimi, Nizami Gəncəvi irsi Latviya torpağına hələ alman, ingilis və başqa Avropa dillərində qədəm basdığı zamanlardan ədəbi mühitin diqqətini cəlb edə bilmişdi. Azərbaycan-Latviya ədəbi əlaqələrinin bu dövrünü araşdıran Ə.T.Əfəndiyev latış xalqının Nizami Gəncəvi irsi ilə tanışlığı dövrlərini şərti olaraq iki mərhələyə: 1940-cı ilə qədər və sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonrakı dövrə ayırırdı. Eyni zamanda, dissertasiyadakı materiallara əsasən, 1940-cı illərə qədər latış ədəbi mühitində Nizami Gəncəvi irsi ilə tanışlığın ensiklopedik xarakterli məlumatlardan ibarət olduğunu görürük. Bu məlumatlar dünya ədəbiyyatına dair latış dilində nəşr edilmiş toplu nəşrlərlə, kitablarda verilən yığcam materiallarla tamamlanırdı [2].

Əlbəttə, artıq üçüncü mərhələdən – hər iki xalqın müstəqillik qazandığı müasir dövrümüzün Azərbaycan-latış ədəbi əlaqələrindən geniş bəhs etməyə, araşdırmalar aparmağa ehtiyac qalmaqdadır.

1940-cı ilə qədərki dövrdə Nizami yaradıcılığı ilə tanışlıq əsasən almandilli mənbələr vasitəsi ilə baş tuta bilərdi ki, bunun da məlum səbəbləri vardır. Ə.T.Əfəndiyevin qeyd etdiyi kimi bu tanışlıq alman şərqşünası L.Hammer, alman şairi Höte, sonrakı illərdə V.Baxer, H.Ritter, H.Duda, P.Horn və b. tədqiqatçıların əsərləri ilə baş tutmuşdur.

(Vilhelm Bacher. *Nizami's Leben Und Werke Und Der Zweite Theil Des Nizamischen Alexanderbuches (1871) (German, Hardcover).*- 174 p; *Ferhad Und Schirin. Die literarische geschichte eines persischen sagenstoffes (monografie archiv orientaliho vol. II).* Paperback – January 1, 1933- Herbert Duda; Paul Horn. *Geschichte der persischen Literatur (German) Paperback – Lpz.1901)*

1930-1934-cü illərdə Rıqada nəşr olunmuş 4 cildlik “Pasaules rakstniecības vēsture” (Dünyaya ədəbiyyatı tarixi) adlı nəşrin 660 səhifəlik birinci cildinin 255-256-cı səhifələrində Nizami Gəncəvi haqqında məlumat yer almışdı. Nəşrin müəllifləri professor Rudolf Egle (1889-1947) və

latış xalq yazıçısı, ədəbiyyatşünas Andrey Upitdir (1877-1970). “Nizami” adlı məqalədə şairin əsərlərinin bütün Şərq ölkələrində yayıldığı və maraqla oxunduğu, yaradıcılığının lirik boyalarının çox qüvvətli olduğu göstərilmiş, “Xosrov və Şirin” pəmasından daha geniş bəhs olunmuşdur.

(*Pasaules rakstniecības vēsture : Rudolfs Egle un Andrējs Upītis. 1. Rūdolfs Egle Rīgā Gulbis (1930)/[1931]; Latviešu konversācijas vārdnīca. Grāmatu apgādniecība A. Gulbis Rīgā. 1937. 1040 p.*)

Bununla belə, Nizami Gəncəviyə həsr olunmuş məqalədə yanlışlıqlara yol verilmiş, Nizami fars şairi kimi təqdim edilmiş, şairin həyatı İran tarixi ilə əlaqələndirilmişdir. “Latviešu konversācijas vārdnīca” (Latış konversasiya lüğəti) – 21 cildliyinin 15-ci cildində Nizami haqqında yığcam məlumat yer almışdır. Lakin burada da Nizami İran şairi kimi təqdim olunmuşdu.

1970-ci ilin fevralında elmi ezamiyyət zamanı “Pasaules rakstniecības vēsture” (Dünya ədəbiyyatı tarixi) adlı nəşrdəki məqalənin müəllifini aydınlaşdırmağa çalışan ədəbiyyatşünas Ə.T.Əfəndiyev professor Rudolf Eglenin qardaşı, Əməkdar elm xadimi və tanınmış bibliograf Karl Eglenin köməyi ilə Andrey Upit olduğu aydınlaşdırılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı birinci cildə getmiş hər üç məqalənin müəllifi olan Andrey Upitlə, daha sonra, professor K.Kraulin, yazıçılar A.Bejan, Y.Sudrabkaln, V.Lukss və b. görüşmüş, Nizami Gəncəvi yaradıcılığının Latviyada tanınmasına dair fikirlərini və şairin milli mənsubiyyəti ilə bağlı yazılanlara iradını bildirmişdir.

Dahi şairin 800 illik yubileyinin keçmiş SSRİ miqyasında, sovet respublikalarında təntənəli qeyd edilməsi latış xalqının da Nizami Gəncəvi irsi ilə tanışlığında yeni bir səhifə açmış oldu. Dahi şairin yubileyində iştirak edərək daha geniş məlumat əldə edən latış yazıçıları Azərbaycan haqqında yazılarında Nizami yaradıcılığına daha geniş ayırdılar.

Yubiley günlərində mətbuatda professor Rudolf Eglenin Nizaminin həyat və yaradıcılığına dair yeni təhlillərini özündə əks etdirən məqalələri dərc edildi, şairin əsərlərinin tərcüməsi ən görkəmli latış şairlərinə həvalə edilmiş oldu.

Yubileydə iştirak etmək üçün Azərbaycana gələn latış nümayəndə heyətinin tərkibində Valdis Lukss, Lan Qrot, Nizamiyə şeirlər ithaf etmiş Mirdza Kempe, Yan Sudrabkal, yazıçı Adolf Talsis, tənqidçi Edgar Damburs və b. var idi.

Yeri gəlmişkən, diqqətə çatdıraq ki, Ə.T.Əfəndiyev “Azərbaycan-latış ədəbi əlaqələri” mövzusunda dissertasiyasında Nizami Gəncəvinin yubileyi günlərində Latviyada şairin bircildlik əsərlərinin çap edilməsi haqqında (s.79) Ə.H.Qəhrəmanovun tərtib etdiyi “Sovet xalqları ədəbiyyatı bibliografiyası”nda verilmiş məlumatın yanlış olduğunu göstərmişdir.

Görkəmli latış ictimai xadimi, şair, yazıçı, jurnalist Valdis (Voldemars) Lukss (1905-1985) “Nizaminin vətəninə”, “Nizami latış dilində” məqalələrinin müəllifidir. Yazıçı bir neçə dəfə Azərbaycana gəlmiş, xalqımızın qonaqpərvərliyinə valeh olmuş, bu haqda müxtəlif bədii əsərlər, yol qeydləri və publisistik məqalələr dərc etdirmiş, şairlərimizin əsərlərini latış dilinə tərcümə etmişdir. Yazıcının Azərbaycanla ilk qiyabi tanışlığı, özünün dediyi kimi hələ müharibədən xeyli əvvəl, Mirzə Şəfi Vazehin şeirlərinin mütaliəsi ilə başlanmışdır. Əsərləri Azərbaycan dilinə Ə.Cəmil, N.Xəzri, H.Abbasadə, Ə.Ziyatay tərəfindən tərcümə edilmiş yazıcının Azərbaycanla əyani tanışlığı 40-cı illərə, Nizaminin 800 illik yubileyi günlərinə təsadüf edir. V.Lukss “Nizaminin vətəninə” məqaləsində yazırdı: “Biz latışlar Şərq poeziyasının günəşi olan Nizami Gəncəvi kimi dahi bir sənətkarın son dərəcə yüksək və zəngin ədəbi irsi ilə tanış ola bildik. Bu böyük şairin dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə nadir inci kimi daxil olan poetik əsərləri Azərbaycan xalqının nə qədər yüksək mədəni bir irsə malik olduğunu təsəvvürümüzdə aydın canlandırır” [30].

Ədəbiyyatşünas, pedaqoq Edgar Damburs və ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, professor Rudolf Eglenin yazılarında [23; 24; 25] da Nizami milli mənsubiyyətinə və irsinə obyektiv yanaşma öz ifadəsini tapmış oldu. Rudolf Egle 1947-ci ildə “Karoqs” dərgisinin 9-cu sayında dərc olunmuş “Nizaminin poemaları” adlı məqaləsində yazırdı: “Fars dilində yazmasına baxmayaraq, bu gəncəli şair daim öz xalqı ilə oturub-durmuş, ondan ilham alaraq yazıb yaratmışdır... Nizami elə əsərlər yaratmışdır ki, əsrlərin tufanları onların bədii dəyərini azalda bilməmişdir” [25].

Bakıda keçirilən konfransda iştirak edən latış nümayəndə heyətinin ümumi fikrini ifadə edən Rudolfs Egle (1889-1947) Azərbaycan xalqının keçmişi ilə indi daha yaxından tanış olduqlarını bildirirdi. Rudolf Egleyə görə, Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” kimi hələ heç kim feodalizmi belə kəskin tənqid edən əsər yazmamışdı.

Ədəbiyyatşünas, pedaqoq Edqar Dambursun (1910-1981) Nizami Gəncəvi yaradıcılığının Latviyada tanınmasında xidməti böyükdür [18; 19; 20; 21]. Nizaminin yubileyində Bakıya gələn ilk dəfə E.Dambursu köhnə dost kimi qarşılanması heyrtləndirmişdi. “Azərbaycan xalqının böyük şairi Nizami”, “Nizaminin vətəninə” məqalələrində şair haqqında zəngin məlumat verən müəllif dünyaca məşhur bir şairin yaradıcılığı ilə latış xalqının indiyə kimi yaxından tanış olma-
dığına təəssüflənmişdi. Eyni zamanda, yubiley zamanı əldə etdiyi məlumatların Nizami Gəncəvi haqqında nöqsanlı yazıların alt-üst edilərək, Latviyada tanınmasında kömək edəcəyini vurğulamışdı. “Nizaminin vətəninə” məqaləsində [20]. “Xəmsə” müəllifinin öz ana dilində yazıb yarada bilməməsinə ürəkaçırısı ilə qeyd edirdi, çünki əsrlərlə alman işğalı görmüş bir xalqın nümayəndəsinə bu dərd tanış idi.

Latış şairəsi, Latviya Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Mirdza Aura Alma Kempe (1907-1974) (daha sonra – Adamsone və Naikovska) – poeziya mövzusu əsasən sevgi, həyatın mənasının axtarışı, insanın daxili aləmi olan ən parlaq Latviya şairlərindən və tərcüməçilərindən biridir. Mirdza Kempe Nizaminin qəhrəmanlarını lirik səpkidə nəzmə çəkərək, Xosrovu qəhrəmanlıq simvolu kimi ürəklərdə, Məcnunun nalələrinin mahnılarda, Leylinin incəliyinin rəqslərdə, Şirinin xalça naxışlarında yaşadığını, Fərhadın isə külüngü ilə Sumqayıt kimi şəhərlər saldığını yazırdı [32; 33].

*Sən isə yaşayırsan Nizami! Kəlamundan hər kəs söz açar,
Əsərlərin Göygöl tək hər yana şəfəq saçar* [9, s.162].

Yanis Sudrabkalns (1894-1975) – Müharibədən sonrakı illər əsasən sülhü tərənnüm edən şeirlər yazan şair “Nizami” şeirində şairin yubiley şənliklərini təsvir edir, Azərbaycana üz tutan insan karvanlarına diqqət çəkərək, Nizaminin dünyada neçə dildə ünsiyyətə yol açdığını vurğulayır [38].

Latviya Dövlət Universitetinin professoru, filologiya elmləri doktoru Karls Kraulinsin (1904-1981) 1969-cu ildə Riqada nəşr olunmuş “Nizami və onun müasirləri” kitabı oxucularını, latış elm-ədəbi mühitini dahi şairin mənsub olduğu xalqın ədəbiyyatı ilə daha yaxın tanışlığına yol açmış oldu. Kitabın “İlk Azərbaycan şairləri” başlıqlı birinci bölməsində Qətran Təbrizi, Fələki Şirvani, Məhsəti Gəncəvi, Əfzələddin Xaqanidən bəhs edən müəllif, ikinci bölməni tamamilə Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığına həsr etmiş, M.Kempe və Y.Plaudis tərəfindən edilmiş tərcümələrdən nümunələr vermişdir. Latış professoru Nizami haqqında mülahizələrini “Şairin uşaqlığı”, “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Poemanın sənətkarlıq xüsusiyyətləri”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl”, “İskəndərnamə”, “Lirika”, “Şairin ölümündən sonra” adlı başlıqlar altında təqdim edir. İlk dəfə kitaba E.Lejitis tərəfindən tərcümə edilmiş “Xosrov və Şirin” poemasından “Fərhadla Xosrovun deyişməsi” daxil edilmişdir. Professor Karls Kraulins özü müsahibələrindən birində Nizaminin əsərlərinin ədəbi-fəlsəfi fikirlər xəzinəsini latış xalqına tanıtdırmaq yolunda atılan addımları Azərbaycan xalqı qarşısında müqəddəs bir vəzifə olduğunu qeyd edirdi [27].

“...Mən belə düşünürəm ki, Nizami anası, övladları, yaxınları ilə Azərbaycan dilində danışsa da, ilham pərisi ilə farsca danışdı. Onun əsərlərinin orijinalı, əsl mətni də yaşamalı və məktəblərdə öyrədilməlidir” [17], – bu fikri tanınmış latviyalı şair, tərcüməçi, linqvist, türkoloq, Latviya Elmlər Akademiyasının fəxri akademiki Uldis Berziņš (Uldis Egīls Valdemārs Bērziņš) 30 il sonra yenidən Nizaminin yubileyinə gəldiyi günlərdə müsahibəsində bildirmişdi.

Uldis Berziņš Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin pərəstişkarıdır. O, xalqımızı, ədəbiyyatımızı böyük məhəbbətlə sevir. Dəfələrlə respublikamızda, Bakı və Gəncədə, Qazax və Lənkəranda, Şamaxor və Salyanda olmuş latış şairi xalqımızın müxtəlif təbəqələri ilə tərcüməçi olma-
dan canlı ünsiyyətə girmiş, Qız qalası və Şirvanşahlar sarayını maraqla seyr etmiş, Nizami və Ca-

vad xanın vətəni addım-addım gəzmişdir. Lənkəranda olarkən, Latviyanın faşistlərdən azad edilməsində böyük xidməti olmuş Həzi Aslanovun abidəsi qarşısında baş əymiş, Qazaxda görkəmli şairimiz Səməd Vurğunun heykəli önündə şeir demiş, aşıqların çıxışlarına qulaq asmışdır.

Professor Zümrüd Dadaşzadə Riqada nəşr olunan “Açıq şəhər” jurnalının baş redaktoru Tatyana Fastın çeşidli suallarını cavablandırarkən Azərbaycan ədəbiyyatının dostu, şair, mütərcim Uldis Berzişin xidmətlərini xüsusi vurğulayır. Latış oxucusunun məhz onun tərcüməsində “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunu, habelə bir sıra şairlərin (M.Müşfiq, S.Vurğun, R.Rza, M.Araz və b.) əsərlərini oxumaq imkanı əldə etdiyini qeyd edir. Müsahibədə həmçinin Latviya Dövlət Universitetinin akademik kitabxanasının nəzdində yaradılan Azərbaycan İnformasiya mərkəzi və burada müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərən Azərbaycan dili kursları da ədəbi əlaqələrimizin yeni səhifələrinin yazılmasına xidmət kimi dəyərləndirilir [15].

Latviya Respublikası Seyminin Azərbaycanla əməkdaşlıq üzrə dostluq qrupunun sədri Romans Naudinş Nizaminin yurdunun – Gəncə şəhərinin raket atəşinə tutulmasını beynəlxalq hüququn kobud şəkildə pozulması və terror aktı kimi qəti şəkildə pislədi. Bu yanaşma əsrlər boyu öz elmi-fəlsəfi dəyərini, poetik tərəvətini itirməyən Nizami Gəncəvi adına, yurduna Azərbaycan və latış xalqlarının ədəbi-mədəni əlaqələrinə bir ehtiramdır.

Nəticə / Conclusion

Azərbaycan və Latış xalqlarının milli ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqələrinin bu günümüzdə qədər olan tarix səhifələrinin bibliografik mənzərəsi (məqalənin sonunda mövzu ilə bağlı bibliografik siyahı verilir – Ə.Z.) Nizami Gəncəvi irsinin latış oxucularına çatdırılmasında Latviya tərcüməçilərinin, şair və yazıçıların, ədəbiyyatşünaslarının işinin davamlı olduğu haqda qənaətimizi təsdiq edir.

Ədəbiyyat / References

1. “Dağlıq Qarabağa sülh və ədalət” adlı bəyanat...https://azertag.az/xeber/-Nizami_Gencevi_Beynelxalq_Merkezinin_hemsedrleri_ve_Idare_Heyetinin_uzvleri_Dagliq_Qarabaga_sulh_ve_edalet_teleb_edirler-1540977
2. Əfəndiyev Əmin. Azərbaycan-Latviya ədəbi əlaqələri. Namizədlik dissertasiyası. Bakı, 1974.
3. Əfəndiyev Əmin. Dərin məhəbbətlə (Latış şairi və tərcüməçisi Uldis Berziş haqqında) // 1975, 16 avqust.
4. Əfəndiyev Əmin. Dostluq töhfələri (Latış yazıçılarının Azərbaycana həsr etdikləri bədii əsərlər) // “Ədəbiyyat qəzeti”, 1971, 27 fevral.
5. Əfəndiyev Əmin. Nizami Gəncəvi latış dilində // Azərbaycan EA Xəbərləri, ƏDİ ser., 1973, №1.
6. Həmzəyev Mahir. Latviya-Azərbaycan mədəni və mənəvi bağları // “525-ci qəzet”, 2016, 9 yanvar.
7. Hidayət Ə. Latış yazıçıları qurultayının açılışı // “Ədəbiyyat qəzeti”, 1941, 16 iyun.
8. Xanım Vaira Vike-Freiberga Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə ünvanladığı məktub // “525-ci qəzet”, 2020, 23 dekabr.
9. Kempe Mirdza. Sevirəm /tərc. Ə.Z.Cəfəri // “Azərbaycan”, 1975, №9.
10. Latviya Prezidenti Valdis Zatlersin Azərbaycana rəsmi səfəri // “Azərbaycan”, 2009, 12 avqust.
11. Latviya Seyminin deputatı Gəncənin raket atəşinə tutulmasını pisləyib // “Azərbaycan” qəzeti, 2020, 18 oktyabr.
12. Mirəhmədov Əziz. Dostluq körpüsü salanlar (Azərbaycan-latış ədəbi əlaqələrinə dair qeydlər) // “Azərbaycan”, 1960, №1.

13. Paşayeva Qənirə. Tarixə adını yazan qadınlar... <https://modern.az/az/news/13014/igalagore-terk-etdiyi-olkenin-55-il-sonra-prezidenti-oldu-hekayet-fotolent>
14. Rəfil Mikayıl. Latış xalqının ədəbiyyatı // “Ədəbiyyat qəzeti”, 1941, 9; 16 iyun.
15. Rıqanın “Açıq şəhər” jurnalı Azərbaycan mədəniyyətindən yazdı // “525-ci qəzet”, 2020, 27 sentyabr.
16. Sovet xalqlarının iftixarı // “Azərbaycan müəllimi”, 1947, 26 sentyabr.
17. Uldis Berziņš: 30 il sonra yenidən Nizaminin yubileyinə gəlmək mənim üçün çox xoşdur // “Mədəniyyət”, 2012, 17 oktyabr.
18. Damburs Edgars. Azerbaidžanas // Literatūra un Makslas. 1947, gads, 11. jūnijs.
19. Damburs Edgars. Lielais Azerbaidžanu tautas dzejnieks Nisami // Cisa, 1947, 21. sept.,
20. Damburs Edgars. Nisami zeme // Padomju literatūra, 1947, 27. jūnijs.
21. Damburs, Edgars. Sarunas literatūra. Rīga: Liesma, 1970, 5. lpp.
22. Efendiņevs Amin. Stranitsi družbi (Azerbaidžāna-Latvija: literaturnīye svyazi) // Padomju Latvija, 1967, №9. maijs.
23. Egle Rūdolf. Azerbaidžanas dzeinikam Nisami veltita konference Baku // Latvijas PSR Zinātņu akad. Vestis, 1947, 3.
24. Egle Rūdolf. Dzejnieks Nisamijaunakas petniecibas gaisma // Literatura un Makslas, 1947, 27. jūnijs.
25. Egle Rūdolf. Nisami dzejoļi // Karogs, 1947, № 9.
26. Klava A. Azerbaydzaniesu tautas poezijas leņņums // Literatura un Makslas, 1947, 26. sept.
27. Krauliņš Kārlis. Nizami un viņa laikabiedri: (divas nodaļas PSRS tautu literatūrā) P. Stučkas LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu literatūras katedra / - Rīga, [P.Stučkas Latvijas Valsts universitāte], 1969.
28. Laimigapilsetas fragments. Nu dzejoļi “İskender-name” Atdzej J. Plaudis M. // Karogs, 1947, № 9.
29. Lielais Azerbaidžanu tautas dzejnieks // Pionieris, 1947, 27 sept.
30. Lukss Valdis. Nisami zeme // Padomju literatūra, 1947, 27. jūn.
31. Milas gazelas Atdzej J. Plaudis M. // Karogs, 1947, №9.
32. Mirdza Austrā Alma Ķempe. Azerbaidžanas dzeinikam Nisami // Karogs, 1947, №11.
33. Mirdza Austrā Alma Ķempe. Mana tautiete Dzejolis ... <https://azerhistory.com/?p=32409Uber>
34. Nisami. Laisiga plsets, frag, no poeas ‘İskaqndar-name’ Atdzej, J. Plaudis // Karogs, 1947, №9.
35. Nisami. Levādes dzejoļi ‘leili un Medznuns’, Atdzej, M. Kempe // Karogs, 1947, №9.
36. Padomju tautu lirika: Antaloģija / Sakārt.: J.Plaudis; [J.Sudrabkalna iev. 5.-16.
37. Stasts in caru-apspiedeja un taialgacilveks no poems ‘Noslepus kratave Atdzej, J. Plaudis // Karogs, 1947, №9.
38. Sudrabkalns Yan. Nisami // Karogs, 1947. gads, №11.
39. Tihonovs N. Nizami // Padomju Jaunstne, 1947, 23. sept.
40. Vītols, Herberts. Nizami un Ivans Franko. Krauliņš, K.Ivans Franko: Nod. lekciju kurss “PSRS tautu literatūra”. Rīga, Nizami Eyanyavi 533 1968 [uz vāka 1969] / Herberts Vītols.-Karogs, 1970, №3.

Низами Гянджеви в азербайджанско-латышских литературных связях: библиографический взгляд

Закира Алиева

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви, НАНА. Азербайджан.

E-mail: zakiraalieva@rambler.ru

Резюме. Несмотря на существенную территориальную отдалённость, между азербайджанским и латвийским народами наблюдается проверенная веками многовековая историческая память. В судьбе азербайджанского и латышского народов существует общественно-политической и историческая схожесть. Многовековые войны, героическая борьба с иноземными захватчиками, за утверждение родного языка и национальной культуры – всё это объединяет судьбы в жизни двух народов. В азербайджанско-латышские литературные связи вносит дар издаваемый журнал “Карогс”. В нём часто печатаются интересные сведения о жизни и творчестве Низами Гянджеви. В первом номере журнала в 1947 году были напечатаны переведённые Е.Лаитисом части и газели из поэм Низами Гянджеви “Лейли и Меджнун”, “Искендернаме”, “Сокровищница тайн”. В юбилейных встречах в честь Низами в Азербайджане в составе латышской делегации участвовал публицист и учёный-литературовед Андрис Вежанс.

В 1930–1934 годах в Риге было опубликовано 4-томное издание под названием “Pasaules rakstniecības vēsture”. В первом номере, состоящем из 400 страниц, на страницах 255–256 был напечатан материал о Низами Гянджеви. Его авторами были профессор Рудольф Эгле и востоковед, народный писатель Латвии Андрей Упит. В статье под названием “Низами” говорилось о всеобщей любви и широком распространении произведений поэта на всём Востоке, содержащих проникновенное лирическое звучание. Обширно ведётся повествование о поэме “Хосров и Ширин”.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, “Хамсе”, литературные связи, народ, Латвия

Nizami Gəncəvinin əsərlərinin tədqiqi və tərcüməsi məsələləri (1939-1948)

Qabil Əliyev

AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

E-mail: qabil-aliyev@yandex.ru

Annotasiya. Nizami Gəncəvinin əsərlərinin Azərbaycanda öyrənilməsi və təbliği 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalında Məhəmməd Hədinin tərcüməsində “Nizaminin övladına nəsihəti” adlı şeiri ilə başlasa da ölkəmizin ədəbi ictimaiyyəti, görkəmli ziyalılarımız şairin əsərlərinə hər zaman diqqət göstərmişdir. Lakin Nizaminin əlyazmalarının elmi şəkildə tədqiqata başlanması və tərcümə olunmasına XX əsrin 40-cı illərində start verilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən mərhələ Zəhra Allahverdiyevanın “Azərbaycanda nizamişünaslığın təşəkkülü və inkişafı (XX əsrin 40-cı illəri)” adlı namizədlik dissertasiyası (1991) və eyniadlı monoqrafiyasında geniş tədqiq olunmuşdur [33, s.223]. Biz burada yalnız tədqiqatdan kənarda qalan bəzi məsələlərə diqqət yetirməyi nəzərdə tutmuşuq.

Dahi şairin anadan olmasının 800 illik yubileyi ərəfəsində yaradıcılığının müfəssəl tədqiqi sahəsində dövlət səviyyəsində işlər görülmüş, SSRİ-nin ən təcrübəli mütəxəssisləri bu işə cəlb edilmişdir. Məlumdur ki, akademik Yevgeni Bertelsin rəhbərliyi ilə yaradılan işçi qrupu gərgin əmək sərf edərək, Nizaminin əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etməzdən əvvəl, onun elmi tənqidi mətnini hazırlamışdır. Mütəxəssislər Azərbaycan Elmlər Akademiyasının kolleksiyasında saxlanılan əlyazmaların daha mükəmməl olduğunu bildirir. Həmin dövrdə Nizaminin əsərlərinin elmi tənqidi mətninin hazırlanmasından sonra onu istənilən dilə tərcümə edilməsi mümkün olmuşdur.

Doğrudan da, ötən əsrin 40-cı illərindən başlayaraq Nizami Gəncəvinin əsərlərinin müxtəlif dillərə tərcüməsi, Azərbaycanda şairin əsərlərinin nəşrə hazırlanması işi böyük sürətlə davam etdirildi. Həmid Araslı, Məmməd Mübariz, Mir Cəlal, Mirzə İbrahimov, Mirzəağa Quluzadə, Məmmədağa Sultanov, Rüstəm Əliyev, Teymur Kərimli, Azadə Rüstəmov, Nüşabə Araslı, Xəlil Yusifli, Əlyar Səfərli, Zəhra Allahverdiyeva, Siracəddin Hacı kimi nizamişünaslar şairin əsərlərini müxtəlif aspektlərdə tədqiq etmiş, Rəsul Rza, Məmməd Rahim, Abdulla Şaiq, Səməd Vurğun, Mikayıl Rzaquluzadə, Əliağa Vahid, Cəfər Xəndan, Nigar Rəfibəyli, Osman Sarıvəlli, Mirvarid Dilibəzi, Xəlil Rza, Xəlil Yusifli və başqa görkəmli şairlərimiz ayrı-ayrı poema və qəzəllərini dilimizə tərcümə etmişlər. Müstəqillik dövründə keçmiş ideoloji buxovları arxada qoyduğumuz üçün bu gün nizamişünaslıqda yeni bir mərhələnin başlanması üçün real imkanlar var. 2021-ci il – “Nizami Gəncəvi İli” Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına yeni töhfələr verməkdədir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, ədəbiyyat, tənqid, Azərbaycan

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.02.2021; qəbul edilib – 01.03.2021

Nizami Ganjavi's works in Researches and Translations (1939-1948)

Gabil Aliyev

National Museum of Azerbaijan Literature named after Nizami Ganjavi

E-mail: qabil-aliyev@yandex.ru

Abstract. The study, promotion, scientific research and translation of Nizami Ganjavi's works in Azerbaijan began in the 40s of the XX century. On the eve of the great poet's 800th anniversary, involving the most experienced specialists of the USSR, the detailed study of all of his works has been carried out. Before translating Nizami's works into Azerbaijani the working group under the

leadership of academician Yevgeniy Bertels has prepared a scientific-critical text. The specialists talk about the content of excellent manuscripts in the collection of the Academy of Sciences of Azerbaijan.

Indeed, starting from the 40s of the last century, the process of translation of works by Nizami into different languages and the preparation of the poet's works for publication have been accomplished at a great pace.

Such Nizamiologists as Hamid Arasly, Mamed Mubariz, Mir Jalal, Mirza Ibrahimov, Mirzaga Guluzade, Mamedaga Sultanov, Rustam Aliyev, Teymur Karimli, Azada Rustamova, Nushaba Arasly, Khalil Yusifli, Elyar Safarly, Zahra Allahverdiyeva, Sirajeddin Haji studied various aspects of poet's works. Rasul Rza, Mamed Rahim, Abdulla Shaig, Samed Vurgun, Jafar Khandan, Nigar Rafibeyli, Khalil Rza and other outstanding poets have translated Nizami's poems and ghazals into our language. As we have left behind the ideological shackles of the past during independence, today there are real opportunities to start a new stage in the study of order. 2021 – "Nizami Ganjavi Year" makes new contributions to Azerbaijani literary criticism.

Keywords: *Nizami Ganjavi, literature, criticism, Azerbaijan*

Article history: received – 18.02.2021; accepted – 01.03.2021

Giriş / Introduction

Azərbaycanın dahi şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi dünya ədəbiyyatında parlaq səhifə açmış nadir şəxsiyyətlərdəndir. Şairin xalqımızın mədəni sərvətinə çevrilən əsərləri Azərbaycanla yanaşı, dünya xalqlarının da tarixi keçmişini və adət-ənənələrini özündə əks etdirir. Nizami ömrü boyu XII əsrin əsas mədəniyyət mərkəzlərindən olan qədim Gəncə şəhərində yaşayıb, yaradıb. O, yaratdığı söz inciləri ilə Yaxın və Orta Şərqdə, eləcə də Avropada özündən sonra gələn bir çox şairlərin yaradıcılığına böyük təsir göstərmişdir. Şairin əsərlərinə yazılan nəzirələr, "Xəmsə" və bu xəzinəyə daxil olan ayrı-ayrı poemalara uyğun yaradılan əsərlərin əhatə dairəsinin genişliyi Nizami Gəncəvinin böyüklüyünün etirafıdır. Nizamidən sonra yazmağa başlayan şairlərin əksəriyyəti onu özünə ustad sanmış, bu böyük sənətkarı əsərlərində hörmətlə xatırlamışlar. Nizaminin dünyanın ən məşhur kitabxana və muzeylərini bəzəyən əsərləri Şərq miniatur sənətinin inkişafına da təkan vermişdir.

Əsas hissə / Main Part

Nizami Gəncəvinin əsərlərinin Azərbaycanda öyrənilməsi, əsasən XX əsrin 40-cı illərindən başlanır. 1939-cu ildə Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illik yubileyi ərəfəsində şairin əsərlərinin elmi tədqiqi və tərcüməsi işlərinə start verilmişdir. Lakin Böyük Vətən müharibəsinin başlanması şairin yubiley tədbirlərini geniş şəkildə keçirməyə imkan vermədi. Yalnız 1947-ci ildə Nizaminin 800 illik yubileyi keçirildi və həmin dövrdə onun əsərlərinin tədqiq edilməsi, çapa hazırlanması istiqamətində xeyli iş görülmüşdür.

Təqdim edilən məqalədə ötən əsrin 40-cı illərində Azərbaycanın bir nömrəli ideoloji mətbuat orqanı olan "Kommunist" qəzetində Nizami Gəncəvinin əsərlərinin tədqiqi və tərcüməsi sahəsində görülən işlərdən bəhs edəcəyik. Qeyd edim ki, qəzet səhifələrində dərc edilən materialları topladıqca onları üç qrupa ayırdıq. Birincisi, Nizaminin həyatı, yaradıcılığı və əsərlərinin tədqiqi ilə bağlı dərc edilən yazılar. İkincisi, Nizaminin əsərlərinin tərcüməsi. Üçüncüsü, Nizamiyə həsr edilən şeirlər.

Bu istiqamətdə "Kommunist" qəzetində rast gəldiyimiz ilk məqalələr sırasında *Yevgeni Bertelsin "Azərbaycanın dahi şairi Nizami" (1939)* adlı məqaləsində Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verilir. Müəllif bildirir ki, o zamankı saray ənənələri Hindistandan Aralıq dənizinə qədər böyük bir ərazidə ədəbi əsərlərin farsca yazılmasını tələb edirdi. Nizami də zamanın tələbindən yazdığı poemaları müxtəlif hökmdarlara ithaf etdiyi üçün əsərlərini saray

dilində, yəni farsca yazmağa məcbur idi. Bertelsin qənaətinə görə, Nizami birinci əsəri olan “Sirlər xəzinəsi”ndə xalqın ağır vəziyyətindən, hakimlərin zor və ədalətsizliyindən, kəndlilərin yoxsulluğundan və ağır əməyindən cəsarətlə bəhs edirdi. Onun fikrincə, poemalar hökmdarlar üçün bir öyüd olmalı, onu yaşadan xalqın çəkdiyi iztirablarını yada salmalı idi [31].

Mikayıl Rəfilinin “Azərbaycan incəsənətinin çox qiymətli əsəri” (1939) sərlövhəli məqaləsində böyük sənətkarın “İskəndərnamə” poemasının yeni tapılan əlyazması haqqında məlumat verilir. Bildirilir ki, tədqiqatçı Leninqradda ezamiyyətdə olarkən “Sankt Peterburqskiye vedomosti” jurnalında 1829-cu ildə dərc edilmiş bir məlumat onun diqqətini cəlb edir. Həmin məlumatda “İskəndərnamə” poemasının Ərdəbildə Şeyx Səfi məscidindən götürülmüş Azərbaycan dilində olan əlyazması Peterburqun xalq kitabxanasına verildiyi qeyd edilirdi. Nizaminin yubileyinə hazırlıq zamanı həmin əlyazma Saltıkov-Şedrin adına dövlət kitabxanasından tapıldı. Poemanın 466 səhifəsinin 11-də incə işlənmiş bədii miniatürlər var. Əlyazma 1828-ci ildə Rusiyanın İrandakı səfiri Aleksandr Sergeyeviç Qriboyedovun tapşırığı ilə başqa kitablarla birlikdə Ərdəbildən götürülərək Peterburqa gətirilmişdir [22].

“Kommunist” qəzetinin materialları içərisində Həmid Araslının Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş məqalələri xüsusi yer tutur.

Həmid Araslının “*Azərbaycan poeziyasının parlaq günəşi Nizami Gəncəvi*” (1939) adlı məqaləsi dahi sənətkarın ədəbi irsinin araşdırılmasının ilkin mərhələsini təşkil edir. Məqalədə Nizaminin yaşadığı dövrdə Azərbaycanda gəncəli Əbül-Üla, Məhsəti, Qivami-Mutərrizi, Şirvanlı Xaqani və Fələki, Beyləqanlı Mücirəddin kimi bütün Yaxın Şərqdə məşhur olan azərbaycanlı sənətkarların yaşadığı bildirilir. Böyük Azərbaycan şairlərinin zəngin əsərləri ilə tərbiyələndən Nizami, məşhur fars, özbək və ərəb şairləri ilə də maraqlanırdı. “Dədə Qorqud” dastanlarının zənginliklərini dərindən mənimsəyən şair daha orijinal bir yol ilə inkişaf edərək, Yaxın Şərqdə yeni bir məktəbin təməlini qoydu.

Həmid Araslı həmçinin qeyd edir ki, Nizami “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl” və “İskəndərnamə” kimi poemalarında xalq yaradıcılığının motivlərini yazılı ədəbiyyata gətirmişdir. Nizami Nəmrud, Bəhram, İskəndər kimi musəvi obrazlar yaratmışdır. Şair Azərbaycan ədəbiyyatında qadın qəhrəmanlardan ilk dəfə danışan sənətkardır [12].

Həmid Araslının həmin dövrdə çap olunan “Ölməz məhəbbət dastanı” (1940) sərlövhəli məqaləsində isə Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poeması tədqiqata cəlb olunur. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, ilk dəfə Rəsul Rzanın tərcüməsində oxuculara çatdırılan poema dünya ədəbiyyatı tarixində bu mövzuda yazılmış əsərlər sırasında misilsiz bir yer tutur. Nizamidən sonra 50-dən artıq şair “Xosrov və Şirin” mövzusunda əsər yazmış, onların hamısı dahi şairin yaradıcılığına pərəstiş etmişdir.

Həmid Araslı məqalədə xüsusi vurğulayır ki, əsəri tərcümə edərkən Rəsul Rza Azərbaycanın milli şeir vəznini seçmişdir ki, bu da “Xosrov və Şirin”in əsl variantına daha yaxındır. Lakin tərcümənin əsas üstünlüyü “Xəmsə”nin hər hansı bir təsadüfi nəşrindən deyil, bəlkə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən dünya muzeylərində on qədim əlyazma və dörd mühüm nəşrinin müqabilində müəyyənləşdirilmiş elmi-tənqidi mətn əsasında olmasıdır [10].

Həmid Araslının “Cahanşümul sənətkar” (1947) adlı digər bir məqaləsi Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı və dünya ədəbiyyatının inkişafına təsirindən söhbət açır. Qeyd edilir ki, Nizaminin əsərləri təkcə Vətəninə deyil, çox uzaqlarda da eyni hərarətlə sevilir, öyrənilir və təqlid edilirdi [8].

“*Qəlb şairi*” (1947) məqaləsində Həmid Araslı qeyd edir ki, Nizami hələ “Sirlər xəzinəsi” əsərindən çox əvvəl şeirlər yazmış, lakin ömrünün sonuna kimi yazdığı şeirlərin hamısı elm aləminə bu gün məlum deyildir. Təzkiyəçilər və şərqşünaslar şairin lirik şeirlərinin həcmnin iyirmi min beyt olduğunu qeyd edirlər. Nizami Gəncəvi hələ “Sirlər xəzinəsi”ni yazmamış qələmə aldığı bir fəxriyyədə özünün kamil bir şair olduğunu söyləyirdi. Lakin şairin şeir “Divanı”ndan qədim təzkiyə və cümlələrdə çox az bir hissə saxlanılmışdır [9].

Həmçinin Həmid Araslının “Ölməz dastan” (1947) adlı məqaləsi Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poemasının təhlilinə həsr edilib. Müəllif yazır ki, “Yeddi gözəl” poeması, kompozisiyasının orijinallığı, dilinin obrazlılığı və ideyasının aktuallığı ilə Nizaminin zəngin yaradıcılığında xüsusi

yer tutur. Mənalı aforizmlər və gözəl təbiət təsvirləri ilə bəzədilmiş bu mənzum roman, dahi sənətkarın geniş xalq ədəbiyyatı xəzinəsindən aldığı zərif nağıllarla gözəlləşdirilmiş və zənginləşdirilmişdir [11].

“Kommunist” qəzetində dərc olunan materiallar içərisində Mirzə İbrahimov “Dahi söz yaradıcısı” (1939) adlı məqaləsi diqqəti cəlb edir. Müəllif Nizaminin yaşadığı dövrə qədərki mərhələdə Azərbaycanın siyasi mənzərəsinə toxunur, Babək üsyanının qəhrəmanlıq epopeyası kimi xalqın yaddaşında əsrlərdən-əsrlərə qədər gəlib çıxdığını bildirir. O, qeyd edir ki, Azərbaycan VIII-IX əsrlərdə dünyanın böyük bir hissəsini titrədən babəkizmin beşiyi olmuşdur. Məhz belə bir xalqın övladı kimi Nizami öz əsərlərində Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıqlarını tərənnüm etmişdir. Mirzə İbrahimov yazır: “Nizami, vətəninə və xalqına olan məhəbbətdən böyük bəşəri eşqə qədər yüksələn və fərdi, canlı insanı bütün yaradıcılığının mərkəzinə qoyan ölməz humanistlərdəndir. O, yer üzündəki bütün xalqların, əzilən, yazıq, köməksiz insanların dostudur. O, zülm və ədalətsizliyin düşmənidir” [25].

Həmçinin müəllif qeyd edir ki, pak, təmiz və yüksək fəlsəfi məhəbbətin ifadəsi olan “Leyli və Məcnun” dastanı dünya ədəbiyyatının misilsiz incilərindəndir. Onun ölməz motivləri təqribən 400 il sonra böyük ingilis dramaturqu Vilyam Şekspirin “Romeo və Cülyetta” faciəsində və Azərbaycan şairi Füzulinin “Leyli və Məcnun” dastanında bir daha ifadə edilmişdir.

Mirzə İbrahimovun “Böyük Nizami” (1947) məqaləsində də görkəmli Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığından söhbət açılır. Yazıçı yazır ki, Nizami hələ o zaman sənətin ictimai vəzifəsini anlayır, sənətkar qarşısında böyük qayələr qoyurdu [24].

Həmin dövrdə qəzetin səhifələrində Məmməd Mübarizin “Nizami yaradıcılığında utopik sosializm” (1940) adlı məqaləsi diqqəti cəlb edir. Müəllif dahi şairin yaradıcılığı haqqında oxuculara ətraflı məlumat verərək yazır ki, yaşadığı cəmiyyətdəki ictimai-iqtisadi bərabərsizliyi görmək, haqsızlığa, zülmə qarşı cəsarətli çıxışlar edib dövrünün ictimai-siyasi quruluşunu amansız tənqid etmək – Nizaminin başlıca xüsusiyyətlərindən olmuşdur. Nizami utopik sosializm ideyasını “İskəndərnamə” poemasının “İqbalnamə” hissəsində belə təqdim edir: Çəmənlər, bağlar, çeşmələr arasındakı keçən İskəndər bəzəkli bir şəhərə rast gəlir. Bu şəhər öz abadlığı və nemətinin bolluğu ilə behiştə xatırladır. Şah şəhərin darvazasına çatanda nə daşdan, nə dəmirdən, nə də taxtadan qapı gördü. O, şəhərə daxil oldu. Dükənlər hər cür qiymətli şeylərlə dolu idi. Lakin onların nə qapısı, nə də qıfılı vardı. Şəhər əhalisi İskəndəri qarşılayıb behişt qəsri adlanan bir tikiliyə aparır, ona gözəl süfrə açır. Bu qədər bolluğu gören padşah ölkənin sirrini soruşur. Ağsaqqallar öz həyat prinsiplərini belə izah edirlər. “Bizdə heç kəsin malı başqasından artıq deyildir. Biz hamını özümüzə qardaş bilirik. Heç kimin ağlaması bizi güldürməz” [16].

Məmməd Mübarizin “Ölməz dastan” (1941) və “Böyük xalq şairi” (1947) məqalələrində də Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poeması təhlil edilir. Dastandakı hadisələrdən danışan tədqiqatçı Məhinbanunun (Şəmira) ədalətli şah kimi ad çıxarmasından, onun saysız-hesabsız mal-dövlətindən, ömrünü qardaşı qızı Şirinə həsr etməsindən söz açır. Nizami Şirinin təkə gözəlliyindən deyil, həm də onun cəsurluğundan, yenilməz igidliyindən ətraflı bəhs edir [17].

Müəllif bildirir ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xalq, onun gövhəri olan yaradıcı qüvvə, birinci olaraq, Nizaminin əsərləri ilə səhnəyə çıxmışdır. Nizami əsərlərində Azərbaycan təbiətinin gözəlliyini, yüksək mədəniyyətini, “yazı da, qışı da güllər, çiçəklərlə bəzənmiş Bərdə şəhərini”, qızıl-gül xırmanı və Muğanı bülbüllər məskəni kimi oxucunun xəyalında canlandırır [13].

Məmməd Mübariz “Nizami və vətən” (1947) məqaləsində də yazır ki, Azərbaycan torpağının böyük vətənpərvəri Nizami Gəncəvi öz ölməz əsərlərinin mövzusu haradan alırsa-alsın, onun qəhrəmanlarının fəaliyyəti harada cərəyan edirsə-etsin, şair həmişə vətəni düşünmüş, vətənin şərəfi onun əsas yaradıcılıq qayəsi olmuşdur. Şair sönməz odlar diyarı – Azərbaycana atəşin bir məhəbbətlə bağlı idi:

*Bərdə nə gözəldir, Bərdə nə şəndir,
Yazı da, qışı da güllü gülşəndir.*

*Yayda dağlarında açar çiçəklər,
Qışı min çiçəkli bahara dəyər. [15]*

“*Nəvai və Nizami*” (1948) məqaləsində Məmməd Mübariz Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Nizaminin böyük özbək şairi Əlişir Nəvayiə təsirindən, əsərlərindəki oxşar cəhətlərdən söz açır. Qeyd edilir ki, Nizaminin Nəvayiə təsiri, xüsusilə özbək şairinin “Xəmsə”yə daxil olan beş poemaya yazdığı nəzirələrdə özünü büruzə verir. Məsələn, Nəvainin “Fərhad və Şirin” əsərində Fərhadın atasının öz oğlunu bəsləmək üçün tikdirdiyi dörd rəngarəng qəsr, bizə Nizaminin “Yeddi gözəl”ində Bəhram üçün tikilən Xəvərnəq qəsri xatırladır. Onun Sokrat dağına gedib İskəndər tilsimini açması, Nizaminin “İskəndərnamə”sində qəhrəmanın Dərbənddə Key Xosrov tilsimini açması haqqındakı əfsanəyə bir işarədir [14].

Qəzetin səhifələrində nəşr olunan məqalələr sırasında Cəfər Hacıyevin (Xəndan-red) “Nizaminin lirik şeirləri” (1947) adlı məqaləsi böyük Azərbaycan mütəfəkkirinin anadan olmasının 800 illik yubileyinə hazırlıq dövründə yazılmışdır. Məqalədə müəllif qeyd edir ki, dünya ədəbiyyatına “Sirlər xəzinəsi”, “Yeddi gözəl”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” və “İskəndərnamə” kimi ölməz əsərlər bəxş edən Nizaminin 20 min beytlik Divanı mövcud olmuşdur. Təəssüf ki, bu günədək şairin cəmi 1500 beyti toplanıb. Nizami lirik parçalarını həm gənclik illərində, həm də qocalıq dövründə yazmışdır. Onun qocalıq dövründə də lirik şeirlər yazdığını aşağıdakı parçadan da aydın görmək olur:

*Ağ tüklərdən qar yığıldı, başım üstə qalandı,
Vücudum bir çardağ kimi, yatmasın ah, amandı!
Dağ başında qar olanda əridicə su gələr,
Gözlərimdən axan yaşın səbəbidir bu məgər? [13]*

Şairin lirik şeirləri, xüsusilə, qəzəlləri hələ sağlığında ona böyük şöhrət qazandırmışdır. Cəfər Hacıyev müxtəlif təzkirələrdə və mənbələrdə Nizami imzası ilə yüzlərlə parçaya rast gəldiyini, lakin bunların hamısını böyük Nizamiyə şamil etməyin düzgün olmadığı qənaətinə gəlir.

Cəfər Xəndanın “İctimai fikirlərin bədii təənnümçüsü” (1947) məqaləsi Nizami Gəncəvi yaradıcılığında “Sirlər xəzinəsi” poemasının təhlilinə həsr edilib. Müəllif bildirir ki, Nizami Gəncəvinin 37 yaşında qələmə aldığı bu əsərdən əvvəl yazdığı qəzəlləri ilə Yaxın Şərqdə böyük şöhrət qazanmış, əsərləri dillər əzbəri olmuşdur. “Sirlər xəzinəsi” Nizaminin ictimai görüşlərinin bədii ifadəsini verən ilk böyük əsəri idi. Əsərin ən maraqlı hissəsini 20 mənzum hekayə təşkil edir. Bunlardan başqa əsərdə minacat, nə, mədh şəklində parçalar da vardır ki, bunlarla Nizami keçmiş şeirdə ənənə kimi yayılmış vəzifəni yerinə yetirirsə, digər tərəfdən də söz aləmində hakim bir sənətkar olduğunu nümayiş etdirir [4].

Bu illərdə nəşr olunan araşdırmalar sırasında qıqqəti Mir Cəlalın “Əsrlərdən gələn dostluq səsi” (1947) məqaləsi cəlb edir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında slavyan xalqına olan münasibətdən söz açılır. Şairin “Yeddi gözəl” əsərində əsas hadisələr Bəhram şahın həyat və hekayələrindən bəhs etsə də, slavyan qızı Nəsrinnuşun hekayəsi də maraq doğurur. Nizami Gəncəvi Nəsrinnuşun simasında bu xalqın həyat və məişəti, qəhrəmanlığı haqqında söhbət açır. Beləliklə, tədqiqatçı alim Nizami əsərlərinə istinadən Azərbaycan və rus xalqları arasındakı əlaqələri təhlil edir, dahi sənətkardan sonra Azərbaycan ədəbiyyatında rus xalqını, mədəniyyətini yüksək qiymətləndirən Abbasqulu Ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundov, Seyid Əzim Şirvani, Cəlil Məmmədquluzadə və başqa şair və yazıçılarımızın əsərlərini nümunə göstərir [23].

Həmin dövrdə Heydər Hüseynovun qəzet səhifələrində yer alan “Mütəfəkkir sənətkar” (1947) məqaləsini də qeyd etmək lazımdır. Heydər Hüseynov Nizami Gəncəvinin yaradıcılığını təhlil etmiş, əsərlərindəki fəlsəfi fikirləri diqqətə çatdırmışdır. Məqalədə qeyd olunur ki, Nizaminin əsərlərində sadə materializm və ibtidai şəkildə də olsa, dialektika ünsürlərini görmək mümkündür. “Xüsusən, kainatın maddiliyi və filosof Falesin dediyi kimi, bu maddi əsasın sudan ibarət olması Nizaminin aşağıdakı mülahizələrində bariz surətdə ifadə edilmişdir.

*Sudan bu kainat yarana bilməz,
Deyə inkar etmək istərsə hər kəs,
Nüftənin varlığı bu sözlərimi
Alimlər yanında isbat etməzmi? [7]*

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, XX əsrin 40-cı illərində alimləri Nizami Gəncəvi əsərlərinin tərcüməsi və nəşri məsələləri də düşündürürdü. “*Nizami əsərləri çapa necə hazırlanmışdır*” (1947) adlı məqalədə - SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Nizami əsərlərinin tərcüməsinin baş redaktoru, professor Yevgeni Eduardoviç Bertelslə müsahibədə alimlərin tərcümə üzərində necə işlədiklərindən danışılır. Akademik bildirir ki, XIV, XV və XVI əsrlərə aid əlyazmalar toplanmış və tədqiq edilmişdir. Araşdırmalar zamanı bu əsərlərin Nizami ruhuna daha yaxın olan variantları üzərində dayanmış və həmin əsərlərin tərcüməsi məqsədmüvafiq hesab edilmişdir. Y. Bertels Nizamiyə məxsus olan əlyazmaların bugünədək əldə edilmədiyinə təəssüflənir, ona görə də on dördüncü əsrin əlyazmalarını daha etibarlı hesab etdiklərini vurğulayır [30].

Həmçinin Məmmədağa Sultanovun “Nizami Gəncəvinin yeni bir qəzəli haqqında” (1948) məqaləsində ədəbiyyat həvəskarlarının təzkirə və cümlələrində Nizamiyə aid xeyli qəzəl və qəsidə saxlanılması qeyd edilir. Tədqiqatçı alim əldə etdiyi qəzəli oxucularla bölüşür və ısrarla bu əsərin Nizamiyə məxsus olduğunu bildirir:

*Fəraqından qocalırkən dodaqların “qorxma” – dedi,
Busə verib gənc edərəm pire-həzar saləni.
Nizamiyəm, bəndənizəm, bəndənizin bəndəsiyəm,
Aşıqlərin qazisiyəm, ver möhr edim qibaləni. [21]*

Alim qəzəli Bakı şəhərində, Seyidinin arxivindən tapıldığını, onun özünün bir neçə nəfər şeir həvəskarı ilə bu əsərin Nizamiyə məxsus olduğunu təsdiqlədiklərini diqqətə çatdırır.

Nizami Gəncəvinin poemalarından olan “İskəndərnamə”dən bir parça” (1939) Abdulla Şaiqin tərcüməsində təqdim edilmişdir. Poemadan verilən hissədə “*Şahnamə*” yazanın bilik göstərərək söz nəzminə yenilik verməsindən, yunan ölkəsində rum şahlarından bir qüdrətli hökmran yaşadığı bildirilir. Həmin hökmranın adının Feyləqus olduğu, rum və rusun ona itaət etdiyi söylənilir.

*Şöhrətli bir şahdı, adı Feyləqus,
İtaət edərdi ona rum və rus.
Məskəni olmuşdu yunan torpağı
Makedoniyaydı doğma ocağı.
Ayınlar qoyardı yeni və parlaq,
Ən ulu əcdadı Eys ilə İsaq. [1]*

Nizami Feyləqusu ədalətli bir şah kimi təsvir edir, qurdları qoyun buduna bağladığını, zülmün boğazını sıxdığını, hətta Daranın bu ədlə qarşı çıxdığını dilə gətirir. Daranın ondan xərac istəməsinə Feyləqus özünün acizliyi kimi qəbul etmir. Ona bəxşislər göndərir.

N. Gəncəvinin bütün əsərlərində olduğu kimi, bu poemasında da, onun qədim yunan, rum, Yaxın Şərqi tarixi keçmiş və onların mədəniyyəti, ədəbiyyatı ilə tanış olduğunun şahidi oluruq. Həmin əsərdə Nizaminin ulduzların düzülüşü, Günəşin Həməldə qərar tutmasını, elmdən əmələ doğru getmələrini söyləməsi şairin astronomiya elminə də dərin bələd olmasını deməyə əsas verir. İskəndərin doğuluşu, Feyləqus tərəfindən övladlığa götürülməsi, daha sonra onun hakimiyyətə başlaması nəql edilir. İskəndər Feyləqusun qoyduğu qanunları pozmur, qonşu ölkələrlə, tabeliyində olan insanlarla daha da ədalətli davranır.

Qəzet Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poemalarından “Sözün tərif” (1940) adlı parçanı Məmməd Rahimin tərcüməsində oxuculara təqdim edir. Həmin parçada böyük mütəfəkkir söz

haqqında qiymətli fikirlər söyləyir, Tanrı kəlamından başqa bu dünyada heç nə əbədi yaşamayacaq,— deyir. Şair Tanrı kəlamı dedikdə, çox güman ki, elmə, biliyə və düzlüyə əsaslanaraq deyilmiş sözləri nəzərdə tutur:

*Tanrı kəlamından qeyri-yaxşı bax,
Heç nə bu dünyada yaşamayacaq.
İnsanın qalacaq sözü yadigar;
Yeldir yerdə qalan, başqa hər nə var.
Çalış bu dünyanı yaxşıca öyrən! [19]*

Səməd Vurğunun tərcüməsində verilmiş Nizami Gəncəvinin “Gələcək nəslə xitab” (1940) şeirində dahi sənətkar özündən sonra gələcək nəsillərə ürək sözlərini çatdırır, siz məni xatırladıqca mən də sizi xatırlayacağam deyir. Nizami gələcəyin insanlarına xitabən, mənim qəbrimin üstünə gəlib göz yaşı töksən, mən də sənin üstünə göylərdən nur səpəcəyəm, — deyər vəd edir.

*Mənimçün göylərə sən yüksələndə,
Səninçün yerlərə enərəm mən də.
Özün tək diri bil məni cahanda,
Mən də canlanaram sən canlananda.
Uzaq tutma məni dost məclisindən,
Mən səni görərəm, görməsən də sən [28].*

Şair bu şeirdə insanın ölümündən sonra yaxşı əməlləri ilə hər zaman yaddaşlarda, könüllərdə yaşadığını bildirir, əbədiyyət yolunu bizə göstərir.

Süleyman Rüstəmin “Göndərim”, Cəfər Xəndanın “Sənsiz”, Mirvarid Dilbazinin “Sevgili canan”, Nigar Rəfibəylinin “Olasan”, Osman Sarıvəllinin “Rübailər”, Məmməd Rahimin “Qəsidə” adlı tərcümələri böyük sənətkarın əsərlərinin xalqa çatdırılması istiqamətində atılan mühüm addımlar idi. Həmin şeirlərə bəstələnən mahnılar bu gün də sevilərək xanəndələrimiz tərəfindən ifa edilir [29].

Cəfər Xəndanın tərcüməsində Nizaminin daha iki qəzəli (1947) təqdim edilib. Qəzəllərin birincisində şairin nəsihət dolu kəlamları yer alıb. Həmin qəzəldə əgər dövlətli olmaq istəyirsənsə, gecələr oyaq qal, çünki yatan xəzinə tapmaz, oyaq qalan tapar, — deyir böyük sənətkar.

*Qəm yemə həqqə inan fəryadi-qəmxaran çatar,
Gücsüzün imdadına bir gün gələr yaran çatar.
Daim dövlət dilərsənsə, oyaq qal hər gecə,
Çün yatan tapmaz xəzinə, sərvətə qalxan çatar.*

Digər qəzəldə yenə də şair dilbərinə könlünün cəfadan dolmasından, illər ötsə də, hələ də, vəfadan xəbər çıxmadığından gileylənir. Aşiq öz sevgilisini sən dərd-qəmi hey mənə vermək diləyirsən, mən isə harda bir can görsəm sənə gətirirəm deməklə aralarındakı ziddiyyətə son qoymağa çağırır. Aşıqla sevdiyi arasındakı fərqliliyə şairin bir çox qəzəllərində rast gəlirik. Bütün bunların şairin təbii müşahidələrindən, real həyatda rast gəldiyi hadisələrdən qaynaqlandığını düşünmək olar.

*Yüz köynəyi yırtmış ki, mənə rəhm edərək sən,
Heç olmas bir şey verəsən şəninə şayan.
Min sidqivəfa ilə səni sevdi Nizami,
Bəs sən niyə cəlladə dönüb əhdi qırırsan? [6]*

Məmməd Rahimin tərcüməsində Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poemasından bir parçada isə “Rus qızının Bəhrama hekayə söyləməsi” (1940), şah qızı ilə evlənmək üçün gələn gəncin sonuncu imtahanından da uğurla keçməsi təsvir edilir.

*Elə ki qarınlar dolduqca doldu,
Gözlərdə kainat tər-təzə oldu.
Bu xoş məclisində şah dedi gərək,
Saf zəri məhəklə imtahan edək.
Durub tərək elədi dərhal otağı,
Taxta əyləşdirdi cavan oğlanı.
Oturdu qızıyla özü üz-üzə,
Necə başlayacaq görsün o, sözə.*

Şah qızı gənci imtahan edir və oğlanın cavabları onu razı salır. Atasını çağırır taxta çıxmasını, həmin oğlanla evlənmək istədiyini bildirir [20].

Rəsul Rzanın tərcüməsində Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” (1941) poemasından “Şirinin Şapura acıqlanması” parçası təqdim edilir. Şirin Xosrovun onunla xəlvəti görüşmək istəyini eşidən kimi qəmə batır. Xosrovun təklifinə rədd cavabı verən Şirin Şapurun sözünü kəsərək acıqla söyləyir ki, “ey tanrıdan uzaq insan, daha sus, çünki bütün danışdığı puçdur, əbəsdir”:

*Rast gələn incini deşmək olarmı,
Hər şeyi deməyə ehtiyac varmı?
Hər rast gələn suyu içmək yaramaz,
Hər şeyə bir paltar biçmək yaramaz. [27]*

Qəzet yubiley materiallarının sonuncusu olaraq oxuculara *Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin”*indən “*Fərhadın dağ çaparaq ağlaması*” və “*Şirinin Fərhadın yanına getməsi*” (1947) yarımbaşlıqları ilə dastandan parçalar təqdim edir. Rəsul Rzanın tərcüməsində verilən poemada Fərhad Şirinin eşqi ilə çapdığı Bisütun dağında səhərdən Günəş batanacan çalışır. Şirinin Xosrovu sevdini bilsə də, onu xatirindən çıxara bilmir.

*Elə bil ki, anam qarğayıb mənə:–
“Bütün istədiyin yad olsun sənə”.
Zəmanə qılını, zəhmət verənsə,
Baxmayır bir gözlə neçin hər kəsə [26].*

Cəfər Xəndanın tərcüməsində Nizami Gəncəvinin bir neçə qəzəli (1947) təqdim edilir. Bu qəzəllərdə şair öz sevgilisinə müraciət edərək onu etinasızlıqda suçlayır. Sevgilisinə nalə səsi dinləməyə adət etdiyini deyən lirik qəhrəman, bəs mənim naləmi niyə dinləmirsən,– deyərək ondan şikayətlənir.

*Eyb etməz, ürək vermə mənə, çünki gözəlsən,
Dil verməmək adətdir gözəllərdə binadan.
Söylə, bu Nizami necə səbr etsin, əzizim,
Sənsiz o, qərrarsız olacaq ey mahi-taban.*

Nizaminin digər qəzəlində də lirik qəhrəman “ay üzlü nigar”dan kimə mehman olacaqsan, kimin şəninə şayan olacaqsan,– deyərək soruşur.

*Ay üzlü nigarım kimə mehman olacaqsan,
Bir söylə, kimin şəninə şayan olacaqsan?*

*Şahlıq çətiri var başın üstündə bu axşam,
Ənbər çətirində kimə xaqan olacaqsan?* [5]

Məmməd Rahimin böyük ustada ithaf etdiyi qəzəli “*Qaytaran xalqa səni sevgili rəhbər yaşasın*”(1947) adlanır. Şair Nizami Gəncəvi yaradıcılığına yüksək qiymət verir və onu “düha tacının ən nadir gövhəri” adlandırır [18].

Aşıq Mirzə Bayramovun “*Nizamiyə*”(1947) qoşmasında [2], Zeynal Xəlilin “*Ana yurdu*” (1947) şeirində [32] də dahi şairə ümumxalq məhəbbəti ifadə edilir.

Nəticə / Conclusion

Faktlardan aydın olur ki, Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi ərəfəsində təkcə Azərbaycanda deyil, ümumilikdə sovet ədəbiyyatında bir nizamişünaslıq sahəsi yaranmış və görkəmli mütəxəssislər yetişmişdir. Həmin illərdə ilk dəfə Nizami Gəncəvinin əsərlərinin akademik nəşri hazırlanmış, poema və qəzəlləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur. Lakin çap olunan əsərlərin tələsik tərcümə olunması, müxtəlif beytlərdə bəzən ifadə olunan fikirlərin orijinal nüsxələrlə tam uyğun olmamasını müşahidə edirik. Doğrudur, sonralar təkrar nəşrlərdə nəşriyyatlar bu uyğunsuzluqları aradan qaldırmaq üçün müəyyən cəhdlər etsə də, hələ də Nizaminin əsərlərinin dilimizə mükəmməl tərcüməsinə ehtiyac vardır. Ərəb və fars dillərini mükəmməl bilən, Yaxın və Orta Şərq tarixinə dərin bələd olan şair-tərcüməçilərin bu istiqamətdə daha çox fayda verəcəyinə inanırıq.

Eyni zamanda sovet dövründə tədqiqatçıların əksəriyyəti Nizami Gəncəvinin əsərlərini ideoloji baxımdan öyrənir və oxuculara çatdırırdılar. Lakin bu əsərlərin bəşəri mahiyyəti, dünya xalqlarının adət və ənənələri haqqında fikirləri, şairin dinə münasibəti, eləcə də dövrünün hökmdarlarına yazdığı poemaları və qəzəlləri yetərincə qiymətləndirilməmişdir.

Onu da vurğulamaq istərdim ki, Azərbaycanda Nizami irsi həmişə diqqət mərkəzində olmuş, dövlət və hökumətimiz şairin əsərlərinin çapı, yeni əsərlərinin üzə çıxarılması və təbliği istiqamətində işlərə böyük önəm vermişdir. Həmid Araslı, Məmməd Mübariz, Mir Cəlal, Mirzə İbrahimov, Mirzəağa Quluzadə, Məmmədəğa Sultanov, Rüstəm Əliyev, Teymur Kərimli, Azadə Rüstəmov, Nüşabə Araslı, Xəlil Yusifli, Əlyar Səfərli və başqa görkəmli alimlər dahi sənətkarın irsini müxtəlif aspektlərdən tədqiq etmişlər. Nizaminin anadan olmasının 840, 850, 870 illik yubileyləri ölkəmizdə dövlət səviyyəsində qeyd edilmiş, əsərləri latın əlifbası ilə təkrar nəşr olunmuşdur (2004).

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2021-ci il ölkəmizdə “Nizami Gəncəvi ili” elan olunmuşdur. İnanmaq istərdik ki, bu əlamətdar hadisə Nizami Gəncəvi irsinin daha mükəmməl araşdırılması, şairin yaradıcılığının müasir tələblər baxımında elmi şəkildə tədqiqata cəlb edilməsi işinə yeni töhfələr verəcəkdir.

Ədəbiyyat / References

1. Abdulla Şaiq. “İskəndərnamə”dən bir parça”. Tərcümə, “Kommunist”, 23 aprel 1939
2. Aşıq Mirzə Bayramov. “Nizamiyə” (şeir). “Kommunist”, 27 sentyabr 1947.
3. Cəfər Hacıyev. “Nizaminin lirik şeirləri”. “Kommunist”, 16 mart 1947.
4. Cəfər Xəndan. “İctimai fikirlərin bədii tərənnümçüsü”. “Kommunist”, 17 sentyabr 1947.
5. Cəfər Xəndan. “Qəzəllər”. (Şeir) Tərcümə. “Kommunist”, 16 mart 1947.
6. Cəfər Xəndan. Qəzəllər. (Şeir) (Tərcümə), “Kommunist”, 25 may 1947.
7. Heydər Hüseynov. “Mütəfəkkir sənətkar”. “Kommunist”, 27 sentyabr 1947.
8. Həmid Araslı. “Cahanşümul sənətkar”. “Kommunist”, 3 sentyabr 1947.
9. Həmid Araslı. “Qəlb şairi”. “Kommunist”, 21 sentyabr 1947.
10. Həmid Araslı. “Ölməz dastan”. “Kommunist”, 18 yanvar 1940.
11. Həmid Araslı. “Ölməz məhəbbət dastanı”. “Kommunist”, 17 avqust 1947.
12. Həmid Araslı. “Azərbaycan poeziyasının parlaq günəşi”. “Kommunist”, 23 aprel 1939.
13. Məmməd Mübariz. “Böyük xalq şairi”. “Kommunist”, 16 mart 1947.

14. Məmməd Mübariz. "Nəvai və Nizami". "Kommunist", 15 may 1948.
15. Məmməd Mübariz. "Nizami və vətən". "Kommunist", 25 may 1947.
16. Məmməd Mübariz. "Nizami yaradıcılığında utopik sosializm ideyaları". "Kommunist", 13 dekabr 1940.
17. Məmməd Mübariz. "Ölməz dastan". "Kommunist", 11 fevral 1941.
18. Məmməd Rahim. "Qaytaran xalqa səni sevgili rəhbər yaşasın" (şeir). "Kommunist", 27 sentyabr 1947.
19. Məmməd Rahim. "Sözün tərif". (Şeir) (Tərcümə). "Kommunist", 18 yanvar 1940
20. Məmməd Rahim. "Yeddi gözəl". (Şeir) Tərcümə, "Kommunist", 13 dekabr 1940.
21. Məmmədağa Sultanov. "Nizami Gəncəvinin yeni bir qəzəli haqqında". "Kommunist", 1 avqust 1948
22. Mikayıl Rəfil. "Azərbaycan incəsənətinin çox qiymətli açarı". "Kommunist", 22 avqust 1939.
23. Mir Cəlal. "Əsrlərdən gələn dostluq səsi". "Kommunist", 13 sentyabr 1947.
24. Mirzə İbrahimov. "Böyük Nizami". "Kommunist", 27 sentyabr 1947
25. Mirzə İbrahimov. "Dahi söz yaradıcısı". "Kommunist", 15 iyun 1939.
26. Rəsul Rza. "Xosrov və Şirin" dastanından "Fərhadın dağ çaparaq ağlaması" və "Şirinin Fərhadın yanına getməsi" (Şeir) Tərcümə. "Kommunist", 17 avqust 1947.
27. Rəsul Rza. "Xosrov və Şirin" poemasından "Şirinin Şapura acıqlanması" (Şeir) Tərcümə. "Kommunist", 11 fevral 1941.
28. Səməd Vurğun. "Gələcək nəsəlxat". (Şeir) (Tərcümə), "Kommunist", 14 may 1940.
29. Süleyman Rüstəm. "Göndərim", Cəfər Xəndan. "Sənsiz", Mirvarid Dilbazi. "Sevgili canan", Nigar Rəfibəyli. "Olasan", Osman Sarıvəlli. "Rübailər", Məmməd Rahim. "Qəsidə". Şeir. (Tərcümə), "Kommunist", 21 sentyabr 1947.
30. Yevgeni Bertels. "Nizami əsərləri çapa necə hazırlanmışdır". "Kommunist", 25 may 1947.
31. Yevgeni Bertels. Azərbaycanın dahi şairi Nizami. "Kommunist", 8 fevral 1939.
32. Zeynal Xəlil. "Ana yurdum" (şeir). "Kommunist", 28 sentyabr 1947.
33. Zəhra Allahverdiyeva. Azərbaycanda nizamişünaslığın təşəkkülü və inkişafı (XX əsrin 40-cı illəri), Elmi məsləhətçi: əməkdar elm xadimi, professor Rüstəm Əliyev; elmi redaktoru: akademik Teymur Kərimli. Bakı, Nurlan, 2007.

Задачи по исследованию и переводу произведений Низами Гянджеви (1939-1948 гг)

Габиль Алиев

Национальный музей Азербайджанской литературы имени Низами Гянджеви.

Азербайджан.

E-mail: qabil-aliyev@yandex.ru

Резюме. К изучению, распространению, привлечению к научным исследованиям и переводу произведений Низами Гянджеви приступили в 40-х годах XX века. Накануне 800-летнего юбилея великого поэта для подробного исследования его творчества были проведены работы на государственном уровне, самые опытные специалисты СССР были привлечены к этой работе. Рабочая группа, созданная под руководством академика Евгения Бертельса, напряжённо потрудившись перед тем, как перевести произведения Низами на азербайджанский язык, подготовила их научно-критический текст. Специалисты отмечают содержание превосходных рукописей в коллекции Академии наук Азербайджана. Действительно, начиная с 40-х годов прошлого века процесс перевода произведений Низами на разные языки и работа по подготовке произведений поэта для издания продолжались с

большой скоростью. Такие низамиведы, как Гамид Араслы, Мамед Мубариз, Мир Джалал, Мирза Ибрагимов, Мирзага Гулузаде, Мамедага Султанов, Рустам Алиев, Теймур Керимли, Азада Рустамова, Нушабе Араслы, Халил Юсифли, Алияр Сафарли провели исследования произведений поэта в различных аспектах. Расул Рза, Мамед Рагим, Абдулла Шаиг, Самед Вургун, Джафар Хандан, Нигяр Рафибейли, Халил Рза и другие выдающиеся наши поэты перевели отдельные поэмы и газели Низами на наш язык. Ни в советский период, ни в период независимости не удалось преподнести истинную цену, вес философского и литературного смысла произведений Низами Гянджеви.

С этой точки зрения, оставив позади идеологические оковы, сегодня у нас есть реальные возможности для начала нового этапа в низамиведении. Сегодня пришёл час, когда, действительно, с внутренней любовью можно изучать и воспевать творчество великого Низами, говорившего:

Любовь-михраб ветров, к зениту вознесенных,

И смерть осушит мир без вод страны влюбленных...

Когда бы без любви душа миров,- Кого бы зрел живым сей круголетний кров?...

Я верю, что наши исследователи достойно выполнят эту работу, 2021 год – “Год Низами Гянджеви” – откроет новый этап в азербайджанском литературоведении.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, литература, критика, Азербайджан

XRONİKA – 2021

15 yanvar – AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Nizami ili”nə həsr olunan ilk elmi istiqamətli tədbir keçirilib.

Tədbiri AMEA-nın vitse-prezidenti, institutun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli açaraq, Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsinin ölkəmizdə klassik ədəbi irsimizə, milli ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin görkəmli simalarının tanındılmasına müstəqil Azərbaycan dövlətinin göstərdiyi xüsusi diqqətin və böyük qayğının əməli ifadəsi olduğunu bildirib.

Akademik İsa Həbibbəyli, həmçinin ölkə başçısının Sərəncamından sonra AMEA Rəyasət Heyətinin 8 yanvar 2021-ci il tarixli qərarı, bundan irəli gələn tədbirlərin icra vəziyyəti və qarşıda duran vəzifələr haqqında ətraflı məlumat verib. Onun sözlərinə görə, 15 bəndlik qərara əsasən, AMEA-nın Humanitar və İctimai Elmlər bölmələrini əhatə edən müəssisələr digər təşkilatların alimlərini də cəlb etməklə bir sıra tədbirlərin təşkilini və keçirilməsini təmin etməlidir.

Akademik “Nizami ili” çərçivəsində Ədəbiyyat İnstitutunda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan Tədbirlər planı haqqında da məlumat verib, bu işlərin icrasında Nizamişünaslıq şöbəsi ilə müvafiq şöbələrin birgə əməkdaşlığının səmərə verəcəyini bildirib.

İclasda Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən “Nizami Gəncəvi ensiklopediyası”nın (2021-2023), “Nizami Gəncəvi almanaxı”nın müxtəlif dillərdə ikinci sayının, “Nizami Gəncəvi və Şota Rustaveli” monoqrafiyasının Bakıda və Tbilisidə Azərbaycan, gürcü və ingilis dillərində kitab halında nəşrinin, eləcə də “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi: bəşəriyyət və müasirlik” mövzusunda konfransın keçirilməsinin planlaşdırıldığı diqqətə çatdırılıb. Bundan əlavə, müəssisə əməkdaşlarının KİV-lərdə, xüsusən televiziya və radioda ilk mənbələrə, orijinal mətnlərə istinad edərək Nizami Gəncəvi haqqında çıxış etmələrinin vacibliyi vurğulanıb. Eyni zamanda ali məktəblərlə birgə konfransların, ümumtəhsil məktəblərində isə tədbirlərin təşkilinin həyata keçirilməsinin vacibliyinə toxunulub.

Tədbirdə Nizamişünaslıq şöbəsinin müdiri, AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslı, Ortaq başlanğıc və intibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, professor İmamverdi Həmidov və başqaları çıxış edərək öz təklif və tövsiyələrini səsləndiriblər.

18 yanvar – AMEA Ədəbiyyat İnstitutunda Nizami və Nəvai ilinə həsr edilmiş görüş keçirilib.

AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli Nizami Gəncəvinin 880, Əlişir Nəvainin 580 illiyi ilə əlaqədar olaraq tədbirlər planının hazırlanmasına dair belə bir görüşün vacib olduğunu vurğulayıb. İki qardaş ölkə arasında ədəbi əlaqələrə töhfə olaraq 2020-ci ildə institutun “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq” beynəlxalq elmi jurnalının Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinə həsr olunmuş 44 məqalədən ibarət xüsusi buraxılışının nəşr olduğunu xatırladıb.

Görüşdə Özbəkistan Səfirliyinin birinci katibi Bəhram Qailov və səfirliyin attaşesi Aybek Əkrəmov, institutun Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru Almaz Binnətova, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru Samir Səttarov, müəssisənin elmi katibi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mehman Həsənlı iştirak edib.

Çıxış edənlər həm Nizami Gəncəvinin, həm Əlişir Nəvainin ümumtürk ədəbiyyatındakı xüsusi mövqeyindən söz açıb, bu səbəbdən onların təntənəli yubileylərinin keçirilməsinin önəmindən danışblar. Azərbaycan və Özbəkistan elmi ictimaiyyəti tərəfindən konfransların təşkil edilməsini bu yubileylərə elmi dəstək kimi qiymətləndiriblər. Müzakirələrin nəticəsi olaraq fevral ayında “Nizami və Nəvai: ənənə və novatorluq” mövzusunda konfransın təşkil edilməsi qərara alınıb.

8 fevral – AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Özbəkistan Respublikasının Azərbaycandakı Səfirliyi ilə birlikdə “Nizami Gəncəvi və Əlişir Nəvai: ənənə və novatorluq” mövzusunda onlayn beynəlxalq elmi konfrans keçirilib. Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 və dahi özbək şairi Əlişir Nəvainin anadan olmasının 580 illiyinə həsr edilən konfrans görkəmli ədiblərin Bakıdakı heykəllərinin ziyarəti ilə başlayıb. Ziya-

rətdə bir sıra ölkələrin səfirləri və Nərimanov Rayon İcra Hakimiyyətinin nümayəndəsi də iştirak ediblər.

AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli Prezident İlham Əliyevin 5 yanvar 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə cari ilin ölkəmizdə “Nizami Gəncəvi İli” elan edildiyini xatırladı. Həmçinin Özbəkistan Respublikası Prezidentinin Əlişir Nəvainin anadan olmasının 580 illiyinin keçirilməsinə dair 19 oktyabr 2020-ci ildə sərəncam imzaladığını diqqətə çatdırıb.

İ.Həbibbəyli bildirib ki, böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi dünyada ilk “Xəmsə” yaratmış qüdrətli sənətkardır və onun “Xəmsə”sinin Şərq dünyasına böyük təsiri olub və onun görkəmli ardıcılardan biri də Əlişir Nəvaidir: “Xəmsə” yaradıcılığında hər iki birincilik Azərbaycan və Özbəkistana məxsusdur. Əlişir Nəvai türk dilində “Xəmsə” yaratmaqla bütün türk dünyasına böyük xidmət göstərmiş, türk dilinin “Xəmsə” yaratmaq qüdrətinə malik olduğunu sübut etmişdir. Əlişir Nəvai dövlət xadimi olmuş, özbək türkcəsi haqqında elmi əsər yazmış, ədəbiyyat ensiklopediyası yaratmışdır”.

Akademik qeyd edib ki, rəhbərlik etdiyi müəssisənin Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri şöbəsinin müdiri Almaz Binnətovanın “Sənətkarın elmi pasportu” seriyasından “Əlişir Nəvainin əsri və nəsr” adlı kitabı çap olunub. 2020-ci ildə institutun “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq” beynəlxalq elmi jurnalının Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinə həsr olunmuş 352 səhifədən ibarət xüsusi buraxılışı işıq üzü görüb. Bundan əlavə, Ədəbiyyat İnstitutu ilə Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universiteti arasında imzalanmış müqaviləyə əsasən, Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələr şöbəsinin nəzdində Əlişir Nəvai adına Ədəbiyyatşünaslıq Mərkəzi yaradılıb. Eyni zamanda Bakı Dövlət Universitetinin professoru Ramiz Əskər “Xəmsə”ni bütövlükdə Azərbaycan dilinə çevirib.

Özbəkistan Respublikasının Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Bəhram Əşrəfxanov hər iki şairin türk dünyasında önəmli mövqe tutduğunu bildirib. O, 2008-ci ildə Bakıda Nəvainin heykəlinin açılmasını, Daşkənddə isə Nizami Gəncəvinin heykəllərinin ucaldılmasını birlik və qardaşlığa ərməğan adlandırıb.

Onlayn konfransda Əfqanıstan İslam Respublikasının Azərbaycandakı səfiri Amanulla Ceyhun, Özbəkistan Yazıçılar Birliyinin sədri Siracəddin Səyyid, Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun direktoru, akademik Teymur Kərimli, Ədəbiyyat İnstitutunun direktor müavini, dosent Aygün Bağırılı, filologiya elmləri doktoru, Müqumi adına Kokand Dövlət Pedaqoji Universitetinin fəxri professoru Almaz Ülvi, Özbəkistan Yazıçılar İttifaqının üzvü Mirzə Gəncəbəy, Özbəkistan Karakalpak Berdax adına Nukus Dövlət Universitetinin prorektoru, professor Olimjan Dusyenbayev, Özbəkistan Yazıçılar Birliyinin şöbə müdiri Ədhəmbəy Alimbəyov və Özbəkistan Respublikası Dil, Ədəbiyyat və Folklor İnstitutunun əməkdaşı, nəvəşünas Erqas Oçilov Nizami və Nəvai yaradıcılığına aid məruzələrlə çıxış ediblər.

Bundan əlavə, Ədəbiyyat İnstitutunun Nizamişünaslıq şöbəsinin aparıcı elmi işçisi Təhminə Bədəlovanın, Əlyazmalar İnstitutunun elmi katibi Əzizağa Nəcəfovun, Əlişir Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universitetinin şöbə müdiri, professor Nurbay Cabbarovun, Özbəkistan Yazıçılar Birliyinin üzvü, filologiya elmləri doktoru Nüsrətulla Cumayevanın, Karakalpak Berdax adına Nukus Dövlət Universitetinin filologiya kafedrasının müdiri İlhambəy Qurbanbayevin, Daşkənd Dövlət Şərqşünaslıq İnstitutunun kiçik elmi işçisi Aysara Məmmədaliyevanın və özbək ziyalı Şairə Daniyarovanın konfransın mövzusunə uyğun məruzələri dinlənilib.

15 mart – AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyat yolu və sənət idealları” mövzusunda Respublika elmi konfransı keçirilib.

Konfrans Prezident İlham Əliyevin 5 yanvar 2021-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Sərəncamına uyğun olaraq təşkil edilib.

Tədbiri AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli açaraq 2021-ci ilin “Nizami ili” elan edilməsini Nizami Gəncəvinin zəngin bədii irsini müa-

sir dövrdə azərbaycançılıq və müstəqil dövlətçilik işığında yenidən tədqiq və təbliğ etməyə imkan verən bir töhfə adlandırır. Ulu öndər Heydər Əliyevin bu istiqamətdə gördüyü tədbirlərin tarixinə nəzər salaraq dahi liderin 1979 və 1981-ci illərdə verdiyi fərmanların tarixi əhəmiyyətindən danışır. Həmin dövrdə “Nizami” filminin çəkilişini, Nizami rayonunun yaradılmasını, “Nizami” metrosunun istifadəyə verilməsini böyük ədibə verilən yüksək dəyər kimi qiymətləndirir. Həmin fərmanın şairin əsərlərinin yeni tərcümələrinin və tədqiqatlarının meydana çıxmasına zəmin yaratdığını bildirir.

Akademik “Nizami ili” çərçivəsində Ədəbiyyat İnstitutunda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlərdən də bəhs edib: “Şairin həyatı və yaradıcılığı haqqında pasport kitab yazılmalıdır. Bu, Bertels və Həmid Araslıdan sonra yeni kitab olacaq. Onun elmi-tənqidi mətnini hazırlayıb akademik nəşrini həyata keçirmək Əlyazmalar İnstitutuna həvalə olunub. Həmçinin “Nizami Gəncəvi ensiklopediyası” hazırlanıb çap ediləcək. Bu, Ədəbiyyat İnstitutunun Nizamişünaslıq şöbəsi tərəfindən birinci cildi nəşr edilən “Nizami Gəncəvi almanaxı”nın davamı olacaq. Nizami Azərbaycan ictimai-ədəbi fikrinin günəşidir. Dövrünün ədəbi ənənəsi ilə farsca yazdığı ona qarşı müxtəlif iddialara səbəb ola bilməz. Dəhləvi də farsca yazıb, amma fars şairi deyil. Biz Nizamini dünyada Azərbaycan şairi kimi tanıtmalıyıq. Türkiyədə bütün dərslərdə Nizamiyə aid öçerklərin olmasını yüksək qiymətləndirirəm. “Qardaş qələmlər” dərgisinin may nömrəsi Nizami Gəncəviyə həsr ediləcək, Tatarıstanda (Rusiya Federasiyası) isə ardıcıl olaraq bu mövzuda məqalələr işıq üzünə görəcək”.

Sonra Nizamişünaslıq şöbəsinin müdiri, AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslının, akademiyanın Gəncə bölməsinin Nizami Gəncəvi Mərkəzinin direktoru, professor Xəlil Yusiflinin, Türkiyənin Giresun Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsinin əməkdaşı Hamza Koçun məruzələri dinlənilib.

Bundan əlavə, Ədəbiyyat İnstitutunun Ortaq başlanğıc və intibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, professor İmamverdi Həmidov, Gəncə bölməsinin Nizami Gəncəvi Mərkəzinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Əlimuxtar Muxtarov, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Filologiya fakültəsinin dekanı, professor Mahirə Hüseynova və Türkiyənin Kastamonu Universitetinin professoru Vüsalə Musalı çıxış ediblər.

19 mart – Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda AMEA-nın prezidenti, akademik Ramiz Mehdiyevin rus dilində işıq üzünə görə “Nizami Gəncəvi: mütəfəkkirin irsi dünya mədəniyyəti və milli özünüdərk kontekstində” adlı kitabının təqdimat mərasimi keçirilib.

Təqdimat mərasimini AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli açaraq Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Sərəncam imzaladığını xatırladı.

Nizaminin həyatı və yaradıcılığının ölkəmizdə geniş tədqiq və tədris olunduğunu deyən akademik ədibin müstəqillik dövründə vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlər və azərbaycançılıq ideaları baxımından yeni nəsillərə tanıtdırılmasının vacibliyini bildirib.

Akademik İsa Həbibbəyli təqdimatı keçirilən əsərin geniş elmi araşdırmalar nəticəsində ərsəyə gəldiyini və ümumiləşdirilərək oxuculara təqdim olunduğunu bildirib. Qeyd edib ki, bu əsər Nizaminin dünyada Azərbaycan şairi kimi tanınması istiqamətində qiymətli əsərlərdən biridir və nizamişünaslara tədqiqatlarını daha da dərinləşdirməyə geniş imkanlar açır.

AMEA Prezidentinin katibliyinin rəisi, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Eldar Əmirov diqqətə çatdırıb ki, akademik Ramiz Mehdiyev dünya nizamişünaslıq irsini obyektiv elmi meyarlar əsasında təhlil etməklə, böyük mütəfəkkir sənətkarın tərcümeyi-halına və əsərlərinə dair reallıqları diqqət mərkəzinə çəkmişdir.

Ədəbiyyat İnstitutunun Nizamişünaslıq şöbəsinin müdiri, AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslı “Nizamişünaslığın yeni mərhələsi” adlı məruzə ilə çıxış edib.

Sonra AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının direktoru, professor Məmməd Əliyev, Ədəbiyyat İnstitutunun direktor müavini, filologiya elmləri doktoru, dosent Əlizadə Əsgərli, Ədəbiyyat

İnstitutunun şöbə müdiri, filologiya elmləri doktoru Fəridə Əzizova, institutun Nizamişünaslıq şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Abdullayeva və aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Təhminə Bədəlova çıxış edərək təqdim edilən kitabın elmi və ideoloji əhəmiyyətindən söz açıblar.

16 aprel – AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Nizamişünaslıq şöbəsinin müdiri, AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslının 80 illik yubileyinə həsr olunan tədbir keçirilib.

Tədbiri giriş sözü ilə AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktoru, akademik İsa Həbibbəyli açaraq yubilyarı təbrik edib. Akademik İsa Həbibbəyli bildirib ki, Həmid Araslı ailəsinin görkəmli nümayəndəsi Nüşabə Araslının 80 illiyinin Nizami Gəncəvinin yubiley ilinə düşməsi təsadüf deyil, zərurətdir: “Nizaminin poetikası” əsərini yazmaq üçün daha çox Araslı olmaq lazım idi, yəni Araslı ailəsində yetişib, o mühitdə böyüməliydi. Nüşabə Araslı “Nizami və türk ədəbiyyatı” monoqrafiyasını işləmək üçün Türkiyədə olan Nizami Gəncəvi ilə bağlı əlyazma nümunələrini, orijinal əsərləri oxuyub, ümumiləşdirmələr aparıb. Bu monoqrafiya nəinki bir nəfərin, bir şöbənin ərəşəyə gətirəcəyi əsərdir. Nüşabə xanım həmin əsəri çox mükəmməl yazıb. Nizamişünaslıq şöbəsi Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığını mənbələr əsasında yenidən hazırlayır və həmin kitab Nüşabə xanımın redaktorluğu ilə çap olunacaq. Nüşabə Araslı ölkə Prezidenti tərəfindən, eləcə də AMEA Rəyasət Heyətinin, Humanitar və İctimai Elmlər Bölməsinin, Ədəbiyyat İnstitutunun Fəxri fərmanları ilə təltif olunub”.

AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin baş direktoru, akademik Rafael Hüseynov çıxış edərək təbriklərə qoşulub. Akademik bildirib ki, Araslılar soyadı Azərbaycan ictimai-mədəni fikrində önəmli yer tutur.

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun baş direktoru, akademik Teymur Kərimli isə vurğulayıb ki, Həmid Araslı Nizaminin ən parlaq obrazlarından birinin adını Nüşabə Araslıya verməklə onun gələcək taleyini müəyyənləşdirib.

Tədbirdə Nizamişünaslıq şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Allahverdiyeva, şöbənin aparıcı elmi işçiləri, filologiya üzrə fəlsəfə doktorları, dosentlər Təhminə Bədəlova və Yelena Teyer, elmi işçi Hürnisə Bəşirova, Əlyazmalar İnstitutunun elmi katibi Əzizağa Nəcəfov və digərləri çıxış edərək Nüşabə Araslına təbrik edib, onunla bağlı düşüncələrini bölüşüblər.

26 aprel – AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin sənət dünyası və müasir dövr” mövzusunda Respublika elmi konfransı keçirilib.

Tədbiri giriş sözü ilə akademik İsa Həbibbəyli açaraq ölkə başçısının Sərəncamından sonra AMEA Rəyasət Heyətinin 8 yanvar 2021-ci il tarixli Qərarına əsasən görülməli işlər haqqında məlumat verib. Qeyd edib ki, müvafiq Sərəncama uyğun olaraq indiyə kimi akademiya 11, Ədəbiyyat İnstitutunda 4 tədbir keçirilib. Bildirib ki, Nizami Gəncəvinin əsərlərinin elmi-tənqidi mətni və “Nizami Gəncəvi ensiklopediyası” hazırlanır, “Nizami Gəncəvi və Şota Rustaveli” monoqrafiyasının müxtəlif dillərdə nəşr edilməsi nəzərdə tutulub.

Akademik əlavə edib ki, bütün sahələrdə olduğu kimi, Nizami Gəncəvi mövzusunda da qardaş Türkiyə ilə birgə əməkdaşlıq nəticəsində sözügedən ölkənin “Qardaş qələmlər” dərgisinin bir nömrəsi bütövlükdə Nizami Gəncəviyə həsr ediləcək.

Alim digər xarici ölkələrdə həyata keçirilən işlər barəsində də danışib. AR Mədəniyyət Nazirliyinin xətti ilə “Xəmsə”nin Türkiyədə türkcə beş cildə yayımlandığını, İtalyada isə “Yeddi gözəl”in çap olunduğunu qeyd edib. Hollandiya, Polşa, Çin, Cənubi Koreya kimi ölkələrdə Nizami Gəncəvi ilə bağlı müxtəlif istiqamətli işlərin həyata keçiriləcəyini vurğulayıb, Rusiya Federasiyasının Tataristan Respublikasında ardıcıl olaraq mövzu ilə bağlı məqalələrin çap ediləcəyini deyib.

Sonra Qafqaz Universitetlər Birliyinin (KÜNİB) başqanı, türkiyəli professor Ramazan Qorxmaz Nizami Gəncəvinin yaradıcılığındakı humanizmdən danışib.

Konfransda Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru Fəridə Əzizovanın, direktor müavini, filologiya elmləri doktoru, dosent Əlizadə Əsgərlinin, Niza-

mişünaslıq şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Vəfa Hacıyevanın məruzələri dinlənilib.

Tədbirdə Gəncə Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun Nizami Məqbərə filialının müdiri Gülnarə İsmayılova Nizami məqbərəsinin dünəni və bu günü haqqında çıxış edib.

24 may – AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Bakı şəhəri Səbail rayonu 163 sayılı məktəbin 5-6-cı sinif şagirdləri ilə görüş keçirilib.

“Nizami Gəncəvi İli” çərçivəsində keçirilən görüşdə məktəbin tarix müəllimi Yeganə Əsgərova da iştirak edib.

Tədbirdə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktor müavini, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Aygün Bağırılı elmi müəssisədə “Nizami Gəncəvi İli” ilə bağlı görülmüş işlərdən danışib.

Nizamişünaslıq şöbəsinin müdiri, AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslı isə Nizami Gəncəvinin gənclərlə bağlı fikirləri, nəsihətamiz əsərləri barədə şagirdləri məlumatlandırır.

İnstitutun direktor müavini, filologiya elmləri doktoru Əlizadə Əsgərli çıxışında bu görüşü şagirdlərin həyatında tarixi gün adlandırır. O, AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktoru, akademik İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü ilə müəssisədə bu cür görüşlərin davamlı olaraq təşkil edildiyini deyir.

Sonra Nizamişünaslıq şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Təhminə Bədəlova “Nizami Gəncəvi və gənclik” mövzusunda məruzə ilə çıxış edib.

Şagirdlər Nizami Gəncəvinin əsərlərindən parçalar söyləyib, eyni zamanda, alimlərə onları maraqlandıran suallar ünvanlayıblar.

11 iyun – Qusar rayon İcra Hakimiyyəti, AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Qusar rayon Heydər Əliyev Mərkəzinin birgə təşkilatçılığı ilə Nizami Gəncəvinin 880 illiyinə həsr edilən “Nizami Gəncəvinin hikmət xəzinəsi” mövzusunda elmi-praktik konfrans keçirilib.

Tədbiri AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktoru, akademik İsa Həbibbəyli açaraq Prezident İlham Əliyevin 2021-ci ili “Nizami ili” elan etməsindən sonra həm Akademiyada, həm də Ədəbiyyat İnstitutunda həyata keçirilən tədbirlər haqqında məlumat verib. O, Qusar rayon İcra Hakimiyyəti ilə birgə gerçəkləşən konfransın Ədəbiyyat İnstitutunun bu mövzuda bölgələrlə birinci işi olduğunu qeyd edib.

Sonra Ədəbiyyat İnstitutunun Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru Fəridə Əzizova çıxış edərək həm “Nəsimi İli”, həm də “Nizami İli” ilə bağlı rəhbərlik etdiyi şöbədə görülmüş işlər barədə məlumat verib.

Qeyd edək ki, Ədəbiyyat İnstitutunun bir neçə əməkdaşı konfransa Qusarda qatılıb, məruzələrlə çıxış ediblər.

22 iyun – Sabirabad Regional Mədəniyyət İdarəsinin və Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun təşkilatçılığı ilə gerçəkləşən “Poeziyamızın nəhəng günəşi” adlı onlayn konfransda çıxış edən Saatlı rayon Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin direktoru Sürəyya Zeynalova Nizami Gəncəvi şəxsiyyəti və onun zəngin yaradıcılığı haqqında iştirakçılara ətraflı məlumat verib.

Tədbirdə çıxış edən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, filologiya elmləri doktoru, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar elm xadimi, akademik İsa Həbibbəyli yüksək milli-əxlaqi, bədii-estetik, vətənpərvərlik nümunəsi olan Nizami Gəncəvinin fenomenal bəşəri irsindən və mənalı həyat yolundan söz açıb.

Milli Məclisin deputatı Əziz Ələkbərli çıxış edərək bildirib ki, Nizaminin ölməz ədəbi irsi humanizm, insana məhəbbət, yüksək əxlaq, estetik zövq, tərbiyə və bilik mənbəyi, hikmət xəzinəsi olmaqla bərabər, həm də canlı tariximizdir.

Daha sonra çıxış edən Sabirabad Regional Mədəniyyət İdarəsinin rəisi Fərid Qurbanzadə 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsini Azərbaycan mədəniyyətinə ehtiramın təzahürü olduğunu qeyd edib.

Tədbirdə çıxış edən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun şöbə müdiri, professor Rəna Mirzəzadə, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeo-

logiya və Etnoqrafiya İnstitutunun şöbə müdiri, tarix elmləri doktoru, professor Arif Məmmədov, Milli Azərbaycan Tarix Muzeyinin əməkdaşı, memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nardanə Yusifova, xaricdə yaşayan soydaşlarımız və digər mühazirəçilər Nizami Gəncəvi şəxsiyyətini, onun yaradıcılığını və yaşadığı tarixi-siyasi mühiti müxtəlif yönərdən təhlil ediblər.

14 sentyabr – AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutunda “Qardaş qələmlər” dərgisinin Nizami Gəncəviyə həsr olunmuş sayının təqdimatı keçirilib. Onlayn təqdimatda Türkiyədən Yaqub Öməröglü, Mustafa İsen, Orxan Söyləməz və başqa ziyalılar iştirak ediblər.

Tədbiri AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktoru, akademik İsa Həbibbəyli açaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında 5 yanvar 2021-ci il tarixli Sərəncamından sonra Akademiyada və institutda bu yöndə görülmüş işlər barədə iştirakçıları məlumatlandırır.

Sonra Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri Anar çıxış edərək bildirib ki, “Nizami ili”ndə önəmli hadisələrdən biri də “Qardaş qələmlər” dərgisinin bir sayının Nizamiyə həsr edilməsidir. O, Türkiyədə çıxan bir dərgidə Nizaminin türk şairi kimi təqdim olunmasını uğurlu addım kimi dəyərləndirib.

Nizamişünaslıq şöbəsinin müdiri, AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslı isə bu nəşri türk xalqlarının, xüsusilə Türkiyə ictimaiyyətinin Nizamiyə bir töhfəsi kimi xarakterizə edib.

Türk Dünyası Ağsaqqallar Şurasının Türkiyə təmsilçisi Mustafa İsen çıxışında Nizamini dünyaya lütf edilmiş bir dahi adlandırır. Vurğulayıb ki, dünyada 880-ci ildönümünü qeyd edəcəyi dahisi olan xalqlar çox azdır. Türk xalqlarının isə Nizami Gəncəvi kimi kifayət qədər min illik tarixə malik dahiləri var.

Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun baş direktoru, akademik Teymur Kərimli dərginin bu sayını Azərbaycanın zəfərinin davamı kimi qiymətləndirib: “44 günlük savaş zəfərlə bitdi, bizim mənəvi savaşımız isə davam edir. Buna görə də biz həmişə türk qardaşlarımızla birlikdə olmalıyıq. Bu jurnal gələcək qələbələrin əsasını sanballı bir işlə qoyub”.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədr müavini, “525-ci qəzet”-in baş redaktoru Rəşad Məcid “Qardaş qələmlər” dərgisinin türk dünyasında və Azərbaycanda ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafına verdiyi töhfələrdən söz açıb. O, indiyədək Türkiyədə “Bengü” nəşriyyatında Azərbaycana məxsus 50-dən çox kitabın işıq üzü gördüyünü qeyd edib.

Təqdimatda qonaqlardan Orxan Söyləməz, Aygün Babaşova, Nizamişünaslıq şöbəsinin əməkdaşlarından Zəhra Allahverdiyeva, Təhminə Bədəlova, Yelena Teyer, Ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsinin baş elmi işçisi Pərvanə İsayeva, Ortaq başlanğıc və İntibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor İmamverdi Həmidov və başqaları da nəşrin xüsusi önəmindən bəhs ediblər.

Sonda Avrasiya Yazarlar Birliyinin başqanı, “Qardaş qələmlər” dərgisinin baş redaktoru Yaqub Öməröglü çıxış edərək əlaqələrimizin daha da güclənməsi yolunda nəşrin əməkdaşlığının davam edəcəyini diqqətə çatdırıb.

1 oktyabr – Mədəniyyət Nazirliyinin dəstəyi, AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunun birgə təşkilatçılığı ilə “Nizami Gəncəvi irsi və təbiət” mövzusunda elmi konfrans keçirilib. “Fizika və lirika” silsiləsindən VII konfrans AMEA-nın Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunda gerçəkləşib. Tədbir çərçivəsində Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən Nizami Gəncəvi yaradıcılığına həsr olunmuş sərgi də təşkil edilib.

AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktoru, akademik İsa Həbibbəyli konfransı açaraq “Nizami Gəncəvi İli” çərçivəsində akademiyanın bölmələrində silsilə tədbirlərin keçirildiyini bildirib.

AMEA-nın vitse-prezidenti, Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunun baş direktoru, akademik İradə Hüseynova çıxışında qeyd edib ki, dünyanın qüdrətli ədib və filosoflarından olan Nizaminin irsi, o cümlədən elmi dünyagörüşü səkkiz əsrdə müxtəlif tədqiqatların mövzudur. Ədəbiyyatşünaslar, sənətşünaslar və digər sahələrin mütəxəssisləri Nizami irsini dərinlən

tədqiq ediblər. Onun əsərlərində təbiət, ətraf mühit, 50-yə qədər heyvan növü, kol və dərman bitkiləri, anatomiya, fiziologiya, mikroorqanizmlər, maddələr mübadiləsi və s. proseslərlə bağlı olduqca qiymətli fikirlərə rast gəlinir. Akademikin sözlərinə görə, dahi mütəfəkkir əsərlərində bugünkü bir çox alimlərə məlum olmayan, Azərbaycandan kənar ölkələrdə yetişən bitkilər barədə məlumatlar da təqdim edib.

Tədbirdə Mədəniyyət Nazirliyi Media və kommunikasiya şöbəsinin müdiri Məryəm Qafarzadə “Nizami Gəncəvi yaradıcılığında ümumbəşəri dəyərlər” mövzusunda çıxış edib.

Şöbə müdiri onu da diqqətə çatdırıb ki, Mədəniyyət Nazirliyinin xətti ilə dahi şairin “Xəmsə”si Türkiyədə türkcə beş cildə nəşr olunub. Həmin kitablar konfransda təqdim olunub. Həmçinin Nizaminin və qəhrəmanlarının əks olunduğu xalça nazirlik adından AMEA-ya hədiyyə edilib.

Konfrans işini məruzələrlə davam etdirib.

12 oktyabr – Bakı Dövlət Universitetinin (BDU) Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun birgə təşkilatçılığı ilə “Nizaminin insan fəlsəfəsi” mövzusunda tədbir keçirilib. Tədbirdə əvvəlcə dövlət himni səsləndirilib, tarixi zəfərlə başa çatan Vətən müharibəsində şəhid olan soydaşlarımızın unudulmaz xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla anılıb.

Giriş sözü ilə çıxış edən BDU-nun Humanitar məsələlər və gənclər siyasəti şöbəsinin müdiri Ramin Səmədov Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2021-ci il 5 yanvar tarixli Sərəncamı ilə 2021-ci ilin Azərbaycanda “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsinin mühüm əhəmiyyət daşıdığını bildirib, bu Sərəncamdan irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsinin Nizami irsinin yenidən və hərtərəfli araşdırılması baxımından böyük imkanlar yaratdığını vurğulayıb və BDU-da “Nizami Gəncəvi İli” çərçivəsində beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli konfransların, ədəbi-bədii tədbirlərin, müzakirələrin keçirildiyini diqqətə çatdırıb.

Sonra AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aygün Bağırli “Nizaminin ictimai ideali”, Ədəbiyyat İnstitutunun Nizamişünaslıq şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Allahverdiyeva “Nizaminin insan fəlsəfəsi” mövzusunda məruzə ediblər. Hər iki məruzə auditoriya tərəfindən böyük maraqla dinlənilib.

20 oktyabr – “Ədəbiyyat qəzeti”nin AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və “Ulduz” jurnalı ilə birlikdə hazırladığı “Nizami Gəncəvi İli”nə həsr edilmiş xüsusi buraxılışının təqdimatı keçirilib.

Tədbiri AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktoru, akademik İsa Həbibbəyli açaraq Prezident İlham Əliyevin 2021-ci il 5 yanvar tarixli Sərəncamı ilə bu ilin ölkəmizdə “Nizami Gəncəvi İli” elan olunduğunu xatırladı, bununla əlaqədar AMEA-da tədbirlərin həyata keçirildiyini qeyd edib. Akademik bu il AMEA-da Nizami Gəncəviyə həsr edilmiş 26 kitabın işıq üzü gördüyünü, daha bir neçə kitabın çap mərhələsində olduğunu bildirib: “AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslinin rəhbərlik etdiyi Nizamişünaslıq şöbəsində hazırlanan kollektiv monoqrafiya min səhifədən çoxdur və axırıncı redaktə prosesini keçir. Həmçinin institutda iki cildən ibarət “Nizami Gəncəvi ensiklopediyası” çapa hazırlanır. Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı Siraçəddin Hacıninin bu istiqamətdə gördüyü işləri xüsusi qeyd etmək lazımdır. Nizami haqqında 10 dildə hazırlanan kitabda Azərbaycan, türk, ingilis, rus, çin, alman, polyak, ukrayna, bolqar və gürcü dillərində yazılar yer alıb”.

“Ədəbiyyat qəzeti”nin baş redaktoru Azər Turan isə “Nizami Gəncəvi İli” xüsusi buraxılışının hazırlanma zərurəti və əhəmiyyəti” adlı məruzəsində prosesə tarixi aspektdən yanaşıb: “1930-cu illərdə Stalin Nizaminin Azərbaycan şairi olduğunu demişdi. 1947-ci ildə Nizaminin yubileyi ərəfəsində çap olunan Azərbaycan SSR Yazıçılar İttifaqının Azərbaycan Elmlər Akademiyası ilə birgə nəşr etdiyi kitablarda Nizaminin Azərbaycan şairi olduğu deyilir. Nizaminin türkdür, azərbaycanlıdır isbatına ehtiyacı yoxdur. Bertels deyir ki, Nizamini heç bir halda İran şairi hesab etmək olmaz”.

Tədbirdə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin (AYB) yaradıcılıq üzrə katibi İlqar Fəhmi, AYB-nin Beynəlxalq əlaqələr üzrə katibi Səlim Babullaoglu, filologiya elmləri doktoru Ataəmi Mirzə-

yev, filologiya üzrə fəlsəfə doktorları, dosentlər Nəzakət Məmmədli, Siracəddin Hacı və Səadət Şıxıyeva çıxış ediblər.

26 oktyabr – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Humanitar Elmlər Bölməsi və Fizika-Riyaziyyat və Texnika Elmləri Bölməsinin birgə təşkilatçılığı ilə N.Tusi adına Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasında (ŞAR) “Nizami Gəncəvi yaradıcılığında riyazi-astronomik baxış” mövzusunda VIII “Fizika və lirika” konfransı keçirilib.

AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktoru akademik İsa Həbibbəyli çıxış edərək 2021-ci ilin ölkəmizdə “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsinin əhəmiyyətini vurğulayıb. Qeyd edib ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü sayəsində ölkəmizdə Nizaminin əsərlərinin latın qrafikası ilə nəşri həyata keçirilib, anadan olmasının 840 illik yubileyi geniş miqyasda qeyd edilib. Ulu öndər Heydər Əliyevin layiqli davamçısı, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2011-ci ildə Nizami Gəncəvinin 870 illiyi təntənəli şəkildə keçirilib.

O, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Nizamişünaslıq şöbəsinin müdiri AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslının rus dilində yeni nəşr olunmuş “Nizami və türk ədəbiyyatı” monoqrafiyası haqqında məlumat verib.

Akademik İsa Həbibbəyli 2021-ci il oktyabr ayının 1-də Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat, eləcə də Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar institutlarının birgə təşkilatçılığı ilə “Nizami Gəncəvi irsi və təbiət” mövzusunda VII “Fizika və lirika” konfransının keçirildiyini söyləyib.

AMEA-nın vitse-prezidenti, İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun baş direktoru akademik Rasim Əliquliyev “Nizami Gəncəvi İli” ilə bağlı AMEA-da geniş tədbirlər planının icrası barədə məlumat verib, 2014-cü ildə AMEA-da “Azərbaycan Respublikasının Nizami Gəncəvi adına Qızıl Medalı”nın təsis edildiyini və bu medalla elmin müxtəlif sahələrində çalışan alimlərin təltif olunduğunu diqqətə çatdırıb.

Sonra AMEA-nın akademik-katibi, Fizika İnstitutunun baş direktoru akademik Arif Həşimov çıxış edərək Nizami Gəncəvi yaradıcılığında bütün elmlərin üzvi şəkildə birləşdirildiyini bildirib.

Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasının baş direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü Namiq Cəlilov son illərdə akademiyanın elmi müəssisələri ilə rəsədxana arasında əməkdaşlığın genişləndiyini vurğulayıb və həmin silsilədən olan bu tədbirin əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirib.

Tədbirdə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun şöbə müdiri filologiya elmlər doktoru, professor İmamverdi Həmidov, Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasının şöbə müdiri fizika-riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Ədalət Ətəyî çıxış ediblər. Ə.Ətəyî dahi şairin yaşadığı dövrdə bəşəriyyətə məlum olan əsas elmləri – fizika, kimya, astronomiya, tarix, ilahiyyat və s. dərindən mənimsədiyini və məhz dolğun biliklərdən istifadə edərək bütün dövrlər üçün qiymətli və tədqiqata ehtiyac duyulan əsərlər yaratdığını qeyd edib. Alim Günəşə ən yaxın olan Merkuri planetində Nizami Gəncəvi adına kraterin olduğu haqqında maraqlı məlumatı konfrans iştirakçılarının diqqətinə çatdırıb.

Tədbirin sonunda akademik İsa Həbibbəyli 2021-ci ildə Nizami Gəncəviyə həsr olunmuş akademik nəşrləri Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasının kitabxanasına hədiyyə edib.

16 noyabr – AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda AMEA-nın müxbir üzvü Azadə Rüstəmovanın “Nizami Gəncəvi sözünün orbitində” kitabının təqdimatı keçirilib.

Tədbiri AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktoru, akademik İsa Həbibbəyli açaraq “Nizami Gəncəvi ili”ndə Azadə Rüstəmovanın rus dilində çap olunan bu kitabının böyük önəm daşdığını bildirib. Akademik qeyd edib ki, nizamişünaslıq XX əsrin 30-cu illərindən inkişaf etməyə başlayıb. Buna da üç böyük qərarın təsiri olduğunu diqqətə çatdırıb. 1938-ci ildə verilən qərarla Nizami irsinin tərcümə və nəşri sahəsində canlanma olduğunu, nizamişünaslığın təməli qoyulduğunu vurğulayıb. İkinci qərarın Ulu öndər Heydər Əliyev, üçüncünün isə cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən verildiyini və bu istiqamətdə xeyli işlər görüldüyünü əlavə edib. İ.Həbibbəyli 2021-ci ilin sonuna qədər Prezidentin Sərəncamına uyğun olaraq bu sahədə akademiya qırx kitabın nəşr olunacağını deyib.

Akademik İsa Həbibbəyli belə sanballı nəşrlərdən birinin Azadə Rüstəmovanın “Nizami Gəncəvi sözünün orbitində” kitabı olduğunu bildirib. Eyni zamanda, Azadə Rüstəmovanın iki böyük xidmətindən bəhs edib: “Onun birinci xidməti odur ki, o, 40-cı illərdən başlayan nizamişünaslıq mükəmməl sistemli elm səviyyəsinə qaldırıb. İkincisi isə nizamişünaslığın məktəbini yaratması, gələcək nizamişünaslar yetişdirməsidir. Bu kitab da elmi-nəzəri və azərbaycanşünaslıq baxımından çox önəmlidir. “Nizami Gəncəvi ili”nə Ədəbiyyat İnstitutunun hesabatıdır”.

Sonra filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Allahverdiyeva “Nizamişünaslıqda Azadə Rüstəmovanın mərhələsi” adlı məruzə edib.

Tədbirdə Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun baş direktoru, akademik Teymur Kərimli, Ədəbiyyat İnstitutunun XX əsr (Sovet dövrü) Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor Şirindil Alışanlı, filologiya elmləri doktoru Ataəmi Mirzəyev və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Təhminə Bədəlova sözügedən kitab haqqında fikirlərini bölüşüblər.

Sonda Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru Fəridə Əzizova, həm də Azadə Rüstəmovanın ailə üzvü kimi tədbirin təşkilatçılarına və çıxış edənlərə minnətdarlığını bildirib.

22 noyabr – AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda “Nizami Gəncəvi irsi əlyazmalarda, miniatürlərdə və musiqidə” mövzusunda elmi konfrans keçirilib.

Tədbir AMEA Humanitar Elmlər Bölməsi, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Memarlıq və İncəsənət İnstitutu və Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin birgə təşkilatçılığı ilə baş tutub. Konfransda qonaq qismində TÜRKSOY-un baş katibi, Qazaxıstan Respublikasının mədəniyyət naziri Düsen Kaseyinov, Mirzə Fətəli Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının direktoru, professor Kərim Tahirov, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin şöbə rəhbəri Akif Maarifli iştirak ediblər.

Düsen Kaseyinov Nizami irsinin öyrənilməsində töhfələri ilə fərqlənən AMEA-nın alim və mütəxəssisləri tərəfindən ərsəyə gələn kitabları, Əlyazmalar İnstitutunda təşkil olunan sərgiləri yüksək qiymətləndirib. O, böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyi münasibətilə təsis edilmiş “Nizami Gəncəvi” medalını AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İsa Həbibbəyliyə təqdim edib.

Sonra Nizami Gəncəvi əlyazmalarının tədqiqi şöbəsinin açılış mərasimi olub. Daha sonra “Nizami Gəncəvi əlyazmalarının Bakı nüsxəsi” kitabının təqdimatı keçirilib.

Akademik İsa Həbibbəyli bu yaxınlarda “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi” kitabının nəşr edildiyini qeyd edib. Bildirib ki, şairin həyat və yaradıcılığından, nəsil şəcərəsindən, əsərlərindəki reallıqlardan və bəşəri dəyərlərdən bəhs olunan kitabda yer alan araşdırmalar on dildə təqdim olunur. Azərbaycan, türk, ingilis, rus dillərində olan mətn irihəcmli, alman, Çin, polyak, gürcü, Ukrayna və bolqar dillərində isə ixtisarlardır. Nizami Gəncəvinin həyatı, lirikası, poemaları, Azərbaycan renessansı məsələsi, dahi şairin yaradıcılığında azərbaycançılıq kimi mövzular kitabda öz əksini tapıb.

Tədbirin sonunda çıxış edən akademik İsa Həbibbəyli qüdrətli söz və fikir ustasının irsinin daha dərinlən öyrənilməsi, tədqiqi və təbliği baxımından konfransda təqdim olunan elmi məruzələrin əhəmiyyətini vurğulayıb, tədbir iştirakçılarına yeni elmi nailiyyətlər arzulayıb.

22 noyabr – AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktoru, akademik İsa Həbibbəyli TÜRKSOY tərəfindən “Nizami Gəncəvi” medalı ilə təltif olunub.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 5 yanvar 2021-ci ildə Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Sərəncamı ilə qüdrətli Azərbaycan şairinin ədəbi irsinin öyrənilməsi və təbliği istiqamətində ölkədə və dünyada genişmiqyaslı işlər həyata keçirilməkdədir. Bu münasibətlə Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı – TÜRKSOY bir sıra mühüm əhəmiyyətli layihələri icra etməkdədir.

İsa Həbibbəyli TÜRKSOY-un Türk xalqlarının mədəniyyətinin dünyada tanınılmasında mühüm xidmətlər göstərdiyini bildirib və qeyd edib ki, “Nizami Gəncəvi İli” çərçivəsində Düsen Ka-

seinovun rəhbərlik etdiyi təşkilatın fəaliyyəti, nəşr etdiyi “Nizamini oxuyaq” kitabı yüksək qiymətə malikdir. Eyni zamanda akademik İsa Həbibbəyli “Nizami Gəncəvi” medalı ilə təltif edildiklərinə görə TÜRKSOY-a və onun baş katibi Düsen Kaseinova minnətdarlığını bildirib.

24 noyabr – AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Şota Rustaveli və Nizami Gəncəvi” kitabının təqdimatı keçirilib. Təqdimatda Gürcüstandan filologiya elmləri doktorları, professorlar İrma Ratiani, Maka Elbakidze, mətnşünas Qaqa Lomedze, Özbəkistandan professor Hamidulla Baltobayev və digər ziyalılar iştirak ediblər.

Tədbiri AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktoru, akademik İsa Həbibbəyli Ədəbiyyat İnstitutunda həyata keçirilən AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun Şota Rustaveli adına Gürcü Ədəbiyyatı İnstitutu ilə birlikdə 2017-2020-ci illərdə həyata keçirdikləri layihənin nəticəsi olaraq “Nizami Gəncəvi və Şota Rustaveli” monoqrafiyasının Azərbaycan, gürcü və ingilis dillərində kitab halında nəşr edilməsini “Nizami Gəncəvi İli”nə böyük töhfə adlandırır.

Sonra Nizamişünaslıq şöbəsinin əməkdaşı, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Allahverdiyeva kitabın hazırlanma prosesindən və mahiyyətindən danışır.

Filologiya elmləri doktoru, professor İrma Ratiani isə “Şota Rustaveli və Nizami Gəncəvi” kitabı haqqında söz” mövzusunda məruzə ilə çıxış edib, nəşrin ərsəyə gəlməsində əməyi olan şəxslərə minnətdarlığını bildirib.

M.Uluqbəy adına Özbəkistan Milli Universitetinin Özbək ədəbiyyatşünaslığı kafedrasının müdiri, professor Hamidulla Baltobayev Nizami Gəncəvinin özbək dilinə ilk dəfə olaraq tərcümə edilmiş “Xəmsə”sinin xüsusi nəşrini “Nizami Gəncəvi İli”nə bir hədiyyə adlandırır.

Tədbirin sonunda qonaqlara Nizami Gəncəvi ilə bağlı rəmzi hədiyyələr və müxtəlif nəşrlər təqdim edilib.

30 noyabr-1 dekabr – AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidmətinin birgə təşkilatçılığı ilə “Nizami Gəncəvi İli” çərçivəsində Beynəlxalq elmi-praktik konfrans keçirilmişdir.

Konfransı giriş sözü ilə akademik İsa Həbibbəyli və Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət nazirinin müavini Sevdə Məmmədaliyeva açmışdır. Konfrans plenar iclasdan sonra bölmələrdə öz işini davam etirmişdir. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Nizamişünaslıq şöbəsinin müdiri, AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslı, elmi katib, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aygün Bağırılı, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Allahverdiyeva, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Təhminə Bədəlova, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Xuraman Hümətova məruzələrlə çıxış etmişlər.

2 dekabr – AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Nizami Gəncəvinin Türkiyədə təbliği və nəşri” mövzusunda tədbir keçirilib.

Tədbiri AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktoru akademik İsa Həbibbəyli açır.

Akademik İsa Həbibbəyli Nizami ilə bağlı Ədəbiyyat İnstitutunda nəşr olunmuş işlər haqqında geniş məlumat verib. Həmçinin institut tərəfindən “Xəmsə”nin çap ediləcəyini bildirib: “Sirlər xəzinəsi”nin otuz əlyazma əsasında elmi-tənqidi mətni hazırlanıb. Ümumiyyətlə, Nizaminin təbliği işində ən çox dəstək verənlərdən biri Yaqub Öməröglüdür. “Qardaş qələmlər”in xüsusi buraxılışı Nizaminin pasportu ola biləcək dərgidir. Onun müəllifi əziz dostumuz Yaqub Öməröglüdür”.

Sonra Yaqub Ömərögluya böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin ədəbi irsinin Türkiyədə təbliği və nəşri sahəsindəki xidmətlərinə görə AMEA Humanitar Elmlər Bölməsinin Fəxri fərmanı təqdim edilib.

Avrasiya Yazarlar Birliyinin rəhbəri, “Qardaş qələmlər” dərgisinin baş redaktoru Yaqub Öməröglü deyib: “Mən bu institutun türk dünyası ilə bağlı araşdırmalarını uzaqdan duyurdum. Burada sizin şöbələrinizdə olmaq, sizinlə tanışlıq, şöbələrin gördüyü işləri yaxından müşahidə etmək mənə çox sevindirdi. Türk dünyası üçün Bakı bir ədəbiyyat mərkəzinə dönüb. “Nizami Gəncəvi İli”ndə gördüyümüz bu işlər Türkiyədə Nizaminin tanınması istiqamətində bir başlanğıcdır.

“Qardaş qələmlər”in yayımlandığı ölkələrdə Nizami Gəncəviyə yeni baxış formalaşdığını gördük”.

3 dekabr – “Yaşayan Nizami Gəncəvi” mövzusunda konfrans keçirilib

2021-ci il ölkəmizdə “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi Azərbaycan ədəbiyyatına və mədəniyyətinə, klassik irsə verilən yüksək dəyərin bariz nümunəsidir. Sərəncama uyğun olaraq, il boyu dahi mütəfəkkirin ədəbi-bədii irsinin müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş tədbirlər keçirilib, yaradıcılığını bir çox aspektlərdən işıqlandıran yeni tədqiqat işləri yazılıb.

“Nizami İli” çərçivəsində tədbirlərin davamı olaraq AMEA Rəyasət Heyəti, Gəncə Şəhər İcra Hakimiyyəti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və AMEA-nın Gəncə Bölməsinin birgə təşkilatçılığı ilə dahi şairin dünyaya göz açdığı Gəncə şəhərində “Yaşayan Nizami Gəncəvi” adlı elmi-praktik konfrans keçirilib.

Tədbir iştirakçıları əvvəlcə ulu öndər Heydər Əliyevin Gəncənin mərkəzi meydanındakı abidəsini ziyarət ediblər.

AMEA-nın Gəncə Bölməsində keçirilən konfransda qonaqlar öncə “Nizami Gəncəvi - 880” sərgisi ilə tanış olublar. Sərgidə Nizami Gəncəvinin müxtəlif dünya ölkələrinin kitabxana və muzeylərində saxlanan əlyazmalarının, eləcə də əsərlərinə çəkilmiş miniatürlərin surətləri, “Nizami Gəncəvi İli” çərçivəsində Bölmə əməkdaşlarının çap olunan kitabları və monoqrafiyaları nümayiş etdirilib.

Konfransı giriş sözü ilə açan Gəncə Bölməsinin sədri, akademik Fuad Əliyev tədbir iştirakçılarını salamlayaraq dahi şairə həsr olunmuş tədbirin əhəmiyyətindən danışdı.

AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktoru, akademik İsa Həbibbəyli il boyu böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi irsinin araşdırılması, tədqiqi, nəşri və bir çox dünya dillərinə tərcümə olunmasından danışaraq vurğulayıb ki, əslində ölkə başçısı İlham Əliyevin bu Sərəncamı ilə Nizamişünaslığın yeni mərhələsinin təməli qoyulur. Nizami Gəncəvinin dünya ədəbiyyatının yaradıcılarından hesab edilən akademik qeyd edib ki, Nizami söz dünyasının İskənderidir, Makedoniyalı İskəndər dünyanı qılıncı ilə fəth etmişdisə, Nizami Gəncəvi qələmiylə, hikmətiylə fəth edib.

Gəncə Şəhər İcra Hakimiyyəti başçısının birinci müavini Səməd Tomuyev Nizami yurdunun belə mötəbər tədbirə ev sahibliyi etməyinin əhəmiyyətindən və Nizamişünaslığın növbəti mərhələsinə önəmli töhfə verəcəyindən danışdı.

Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun baş direktoru, akademik Teymur Kərimli Nizami Gəncəvinin dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi töhfələrdən söz açıb.

Tədbirdə qardaş Türkiyəni təmsil edən və Türkiyədə Böyük Azərbaycan şairinin irsinin təbliği sahəsində xüsusi xidmətləri olan Avrasiya Yazarlar Birliyinin sədri Yaqub Öməröglü çıxış edərək, Nizami Gəncəvinin, Əhməd Cavadın doğma vətəninə olmaqdan bəxtiyarlıq duyduğunu, onların yaradıcılığının Türkiyədə də Azərbaycandakı qədər seviltdiyini bildirib.

Konfransda Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Nizamişünaslıq şöbəsinin əməkdaşları, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Allahverdiyeva “Nizami Gəncəvinin nəsil şəcərəsi”, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Təhminə Bədəlova “Xosrov və Şirin”də Azərbaycan Atabəyləri”, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Yelena Teyer “Nizami Gəncəvi əsərlərinin Avropada öyrənilməsi və tərcüməsi”, elmi işçi Hürnisə Bəşirova “Nizami Gəncəvinin Topqapı sarayında saxlanan əlyazma nüsxələri haqqında”, Ədəbiyyat İnstitutunun elmi katibi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aygün Bağırılı “Nizami Gəncəvinin ictimai ideali”, Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru Almaz Ülvi Binnətova “Özbəkistanda Nizami Gəncəvi ənənələri”, Türk xalqları şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Xuraman Hümətova “Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” məsnəvisində hind şahzadəsinin nağılında ezoterik bilgilər”, Gəncə Bölməsinin Nizami Gəncəvi Mərkəzinin şöbə müdiri Təranə Verdiyeva “Gəncəli Nizami Gəncəvi qlobal şəxsiyyətdir”, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Əlimuxtar Muxtarov “Nizami Gəncəvi yaradıcılığında insan sevgisi”, mərkəzin elmi işçisi Xəyalə Hüseynova “Nizami Gəncəvi əsərlərində Həzrəti

Məhəmməd Peyğəmbərlik və insanlıq etalonu kimi” adlı məruzələrlə çıxış ediblər. Elmi-praktik konfrans maraqla dinlənən məruzələr ətrafında müzakirələrlə davam edib.

Akademik İsa Həbibbəyli “Nizami Gəncəvi İli” çərşivəsində AMEA-da çap olunan müxtəlif nəşrləri, o cümlədən müəllifliyi ilə 10 dildə nəşr edilən “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi” haqqında tanıtma kitabını, TÜRKSOY-un hazırladığı “Nizamini oxuyaq” albom-kitabı Gəncə Bölməsinə hədiyyə edib. Akademik, həmçinin Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı Seyfəddin Məmmədquluyevin Nizami Gəncəvinin taxta üzərində oyma-xətlə yazdığı kəlamını da həm İcra Hakimiyyətinin rəhbərliyinə, həm də AMEA-nın Gəncə Bölməsinə təqdim edib.

Avrasiya Yazarlar Birliyinin sədri Yaqub Öməröğlu Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu ilə birgə hazırladıqları “Qardaş qələmlər” dərgisinin Nizami Gəncəviyə həsr olunmuş xüsusi buraxılışını təqdim edib.

Daha sonra konfrans iştirakçıları ikinci Qarabağ savaşı zamanı Ermənistan silahlı qüvvələrinin atdığı bomba nəticəsində dağılmış ərazidə, Qələbə parkında olub şəhidlərimizi yad ediblər.

Nizami Gəncəvi məqbərəsi, həmçinin şairin atası Yusif, anası Rəisənin məqbərəsinin yaxınlığında yerləşən qəbirləri də qonaqlar tərəfindən ziyarət edilib.

Nizami Gəncəvi Muzeyində olan qonaqlar muzeyin zəngin eksponatları ilə tanış olub, xatirə dəftərinə ürək sözlərini yazıblar. Qeyd edək ki, muzeydə davam edən tədbirdə tanınmış Nizamişünas alim Xəlil Yusifli də iştirak edib, o şairin orada saxlanan əlyazma nüsxələri haqqında maraqlı fikirlərini bölüşüb. Ədəbiyyat İnstitutunun nəşrləri və əməkdaşların kitabları muzeyə hədiyyə edilib.

22 dekabr – AMEA Rəyasət Heyətinin böyük konfrans zalında Prezident İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında” 5 yanvar 2021-ci il tarixli Sərəncamının icrası ilə əlaqədar AMEA-da həyata keçirilmiş tədbirlər və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş AMEA Rəyasət Heyətinin Xüsusi iclası keçirilib.

Əvvəlcə “Nizami Gəncəvi İli”ndə AMEA-da nəşr edilmiş kitabların və rəsm əsərlərinin sərgisinə baxış keçirilib.

Tədbirdə giriş nitqi ilə çıxış edən AMEA-nın prezidenti, akademik Ramiz Mehdiyev 2021-ci ilin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamı ilə ölkəmizdə “Nizami Gəncəvi İli” kimi qeyd olunduğunu xatırladı. AMEA rəhbəri dahi şair, bəşəri təfəkkürə malik böyük mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin əsərlərinin tədqiqi və nəşri sahəsində şairin 1941-ci ildə keçirilmiş 800 illik yubileyinin tarixi əhəmiyyəti olduğunu qeyd edib.

O, görkəmli dövlət xadimi, ulu öndər Heydər Əliyevin 1979-cu ildə “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin əsərlərinin tədqiqi, nəşri və tərcümə edilməsini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qəbul etdiyi qərardan sonra ölkəmizdə şairin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsi istiqamətində yeni bir tarixi epoxanın başladığını, genişmiqyaslı tədbirlərin həyata keçirildiyini diqqətə çatdırıb. Akademik R.Mehdiyev 1981-ci ildə Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illik yubileyinin keçirilməsini dövrün mühüm hadisələrindən biri kimi dəyərləndirib.

“Nizami Gəncəvi İli”ndə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında genişmiqyaslı tədbirlərin həyata keçirildiyini deyən AMEA rəhbəri 2021-ci il ərzində Rəyasət Heyətinin təsdiq etdiyi Tədbirlər Planına əsasən Azərbaycan miqyasında və xarici ölkələrdə mühüm işlərin görüldüyünü vurğulayıb. Akademik əlavə edib ki, bu məqsədlə AMEA-nın elmi-tədqiqat müəssisələrində çoxsaylı beynəlxalq və respublika miqyaslı konfranslar keçirilmiş və bu tədbirlərdə Azərbaycan alimləri ilə yanaşı, dünyanın müxtəlif ölkələrinin mütəxəssisləri məruzələrlə çıxış etmişlər.

Akademik R.Mehdiyev il ərzində böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyatı və yaradıcılığının AMEA-da tədqiq olunması və təbliğ edilməsi istiqamətində aparılmış genişmiqyaslı işlər, çap edilmiş çoxsaylı kitablar və əldə olunmuş mühüm nəticələrin “Nizami Gəncəvi İli”nin yekunlarına həsr edilmiş Rəyasət Heyətinin Xüsusi iclasını keçirməyə tam əsas verdiyini bildirib.

Daha sonra “Nizami Gəncəvi İli”ndə AMEA əməkdaşları tərəfindən müxtəlif dillərdə nəşr olunmuş kitablar haqqında məlumat verilib, onların siyahısı təqdim olunub.

Tədbirdə AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İsa Həbibbəyli “Nizami Gəncəvi İli”nin Azərbaycan nizamişünaslığı” mövzusunda məruzə ilə çıxış edib. O, AMEA-da “Nizami Gəncəvi İli” çərçivəsində görülmüş işlər, əldə olunmuş nəticələr, eləcə də Nizamişünaslıq ilinin inkişaf mərhələləri haqqında məlumat verib.

Nizami Gəncəvi irsinin öyrənilməsinə əsas etibarilə XX əsrin əvvəllərindən başlanıldığını deyən İ.Həbibbəyli 1909-cu ildə M.M.Axundovun “Şeyx Nizami” kitabının dahi şairin irsinə həsr olunmuş ilk böyükhəcmli nəşr olduğunu bildirib.

Akademikin sözlərinə görə, Nizaminin 800 illik yubileyi çərçivəsində ən əhəmiyyətli hadisə onun “Xəmsə”sinə daxil olan 5 poemanın ilk dəfə Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi olmuşdur. Həmin yubiley çərçivəsində böyük mütəfəkkirin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş 8 kitab çap olunmuşdur.

“Nizami Gəncəvi irisinin öyrənilməsinin yeni mərhələsi ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır”, – deyən İ.Həbibbəyli Ümummilli liderin 1979-cu ildə Nizami Gəncəvi irsinin tədqiqi və təbliğinə dair müvafiq qərarından sonra Azərbaycanda şairin yaradıcılığının bir neçə istiqamətdə öyrənilməsi ilə bağlı mühüm tədbirlərin həyata keçirildiyini vurğulayıb.

Akademik həmçinin qeyd edib ki, Nizami Gəncəvi irsinin öyrənilməsinin ən yeni mərhələsi dövlət başçısı İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır. Prezidentin Nizami Gəncəvinin 870 illiyinin keçirilməsi ilə bağlı Sərəncamından sonra ölkəmizdə və beynəlxalq miqyasda dahi şairin dünyada tanınması istiqamətində ciddi addımlar atılmışdır: “Prezidentin 2021-ci ilin Azərbaycanda “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi ilə bağlı Sərəncamından sonra həm ölkəmizdə, həm də bütün dünyada Nizami irsinin yenidən araşdırılması, öyrənilməsi və təbliği istiqamətində yeni hərəkətlərə start verilmiş, fundamental tədqiqatlar aparılmışdır”.

İ.Həbibbəyli AMEA-nın prezidenti, akademik Ramiz Mehdiyevin rəhbərliyi ilə Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil olan 5 poemanın Azərbaycan dilində yenidən çap olunduğunu qeyd edərək bu nəşrləri AMEA-nın “Nizami Gəncəvi İli”nə ən böyük ərnağını kimi qiymətləndirib.

O, “Nizami Gəncəvi İli” çərçivəsində AMEA-da ümumilikdə 68 nəşr, 45 monoqrafiyanın işıq üzü gördüyünü, onlarla məqalənin yazıldığını, müvafiq dövlət qurumları ilə Nizami yaradıcılığının təbliğinə dair uğurlu layihələrin həyata keçirildiyini bildirib.

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin baş direktoru, akademik Rafael Hüseynov müasir Azərbaycan tarixinin ən əlamətdar illərindən biri olan “Nizami Gəncəvi İli”ndə Azərbaycan xalqı üçün olduqca mühüm tədbirlərdən birinin – Vətən müharibəsində qazanılmış böyük Zəfərin birinci ildönümünün qeyd olunduğunu xatırladı.

O, Nizami yaradıcılığının bir il içərisinə sığmayacaq qədər geniş mövzu olduğunu, bundan sonra da dərin tədqiqatların aparılmasına ehtiyac duyulduğunu diqqətə çatdırıb.

Sonra çıxış edən AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İradə Hüseynova ümummilli lider Heydər Əliyevin “Nizami Gəncəvi elə bir böyük şəxsiyyətdir ki, elə bir dahidir ki, onun yubileylərini nəinki on ildən, beş ildən bir, hər il qeyd etmək lazımdır” fikirlərinə istinad edərək bildirib ki, ölkə Prezidenti İlham Əliyevin 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Sərəncamı hər bir azərbaycanlının, Şərq insanının, ümumilikdə insanlığın diqqətini böyük şair-filosofa yönəltməyə xidmət etmişdir.

Akademikin sözlərinə görə, bəşəriyyətin ən nəhəng ədib və filosoflarından olan dahi Azərbaycan şairi Nizaminin bioloji, ekoloji, tibbi bilik və baxışlar aləmi də öz zənginliyi, rəngarəngliyi və çoxşaxəli olması ilə seçilmişdir.

Daha sonra iclasda “Azərbaycan Respublikasının Nizami Gəncəvi adına Qızıl medalı”nın təqdimatı keçirilib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin tövsiyəsi əsasında və “Nizami Gəncəvi İli” ilə bağlı 2021-ci ildə AMEA-nın prezidenti, akademik Ramiz Mehdiyevin rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə Akademikyanın əldə etdiyi mühüm nəticələr nəzərə alınaraq, AMEA-nın prezidenti, akademik Ramiz Mehdiyev və ABŞ-ın Şimali Karolina Universitetinin Biokimya və biofizika fakültəsinin professoru, Kimya üzrə Nobel mükafatı laureatı, ABŞ Milli Elmlər

Akademiyasının üzvü, dünya şöhrətli alim Əziz Səncər “Azərbaycan Respublikasının Nizami Gəncəvi adına Qızıl medalı” ilə təltif ediliblər.

İclasda akademik Ramiz Mehdiyev, həmçinin AMEA-nın Fəxri fərmanı ilə təltif edilib. Akademik Ramiz Mehdiyev ilk dəfə olaraq AMEA-nın Fəxri fərmanını aldığını qeyd edərək bunu alimlərin əməyinə verilən ən yüksək qiymət kimi dəyərləndirib.

Sonda AMEA Rəyasət Heyətinin qərarı ilə təltif edilmiş “Nizami Gəncəvi İli”ndə xüsusi fəaliyyətinə görə akademik Arif Həşimov, akademik İsa Həbibbəyli, akademik İradə Hüseynova, akademik Rasim Əliquliyev, akademik Fuad Əliyev, akademik Rafael Hüseynov, akademik Teymur Kərimli, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru Eldar Əmirov, müxbir üzv Nüşabə Araslı, müxbir üzv Namiq Cəlilov, professor Xəlil Yusifli, filologiya elmləri doktorları İmamverdi Həmidov, Fəridə Əzizova, Mehdi Kazımov, dosent Siracəddin Hacıyev, Əməkdar mədəniyyət işçisi Fəxrəddin Əliyev, elmi fəaliyyətinə görə akademik Gövhər Baxşəliyeva, akademik Nailə Vəlixanlı, filologiya elmləri doktorları Gülbəniz Babaxanlı, Məryəm Seyidbəyli, Seyfəddin Rzayev, Şəfəq Əlibəyli, Ramazan Qafarlı, Elnarə Akimova, Aybəniz Əliyeva-Kəngərli, dosent Zəhra Allahverdiyeva, fəaliyyətinə görə müxbir üzv Ərtegin Salamzadə, fəlsəfə elmləri doktoru Məmməd Əliyev və Əməkdar mədəniyyət işçisi Seyfəddin Məmmədovə AMEA-nın Fəxri fərmanı təqdim olunub. Bir qrup alim və tədqiqatçı isə AMEA Humanitar və İctimai Elmlər bölmələrinin Fəxri fərmanlarını alıblar.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

**Nəşrlər
Kitablar
Azərbaycan dilində**

1. İsa Həbibbəyli. Nizami Gəncəviyə fəxriyyə. Bakı: Elm və təhsil, 2021, 140 s.
2. Nizami Gəncəvi: həyatı və yaradıcılığı. Bakı: Elm, 2021, 970 s.
İsa Həbibbəyli, Nüşabə Araslı, İmamverdi Həmidov, Fəridə Əzizova, Zəhra Allahverdiyeva, Vəfa Hacıyeva, Təhminə Bədəlova, Yelena Teer, Almaz Ülvi Binnətova, Hürnisə Bəşirova, Samirə Əliyeva. (Məsul redaktorlar: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Allahverdiyeva, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aygün Bağırly)
3. Siracəddin Hacı. Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” məsnəvisinin şərhı (II kitab). Bakı: Apostrof-A, 2021, 520 s.
4. Nizami Gəncəvi almanaxı–II. Bakı: Elm və təhsil, 2021, 254 s.

Xarici dillərdə

5. İsa Həbibbəyli. Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi (Azərbaycan, türk, ingilis, rus, alman, Çin, polyak, gürcü, Ukrayna və bolqar dillərində). Bakı: Elm, 2021, 440 s.
6. İsa Həbibbəyli. Nizami Gəncəvi: Azərbaycandan – dünyaya (türk dilində). Ankara: Bengü yayınları, 2021, 128 s.
7. Nizami Gəncəvi: Azərbaycanın dahi humanist şairi (ispan dilində). Argentina: Arete, 2021, 410 s.
İsa Həbibbəyli, Nüşabə Araslı, Pərvanə İsayeva, Gülər Abdullabayova, Zəhra Allahverdiyeva, Vəfa Hacıyeva, Təhminə Bədəlova, Aygün Bağırly, Hürnisə Bəşirova, Samirə Əliyeva. Azərbaycan Respublikasının Argentinadakı Səfirliyi və Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun birgə nəşri
8. Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi ərəb alimlərinin gözü ilə (ərəb dilində). İordaniya, Amman: 2021, 296 s.
Azərbaycanın İordaniyadakı Səfirliyi və Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun birgə nəşri. Ön sözün müəllifi: akademik İsa Həbibbəyli, elmi redaktoru: professor İmamverdi Həmidov
9. Nüşabə Araslı. Nizami Gəncəvi və türk ədəbiyyatı (rus dilində) //Низами Гянджеви и турецкая литература// Bakı: Elm və təhsil, 2021, 462 s.
10. Azadə Rüstəмова, Fəridə Əzizova. Nizami Gəncəvi sözünün orbitində (rus dilində) //В орбите слова Низами Гянджеви// Bakı: TEASS Press, 2021, 328 s.
11. Xuraman Hübətova. Nizami Gəncəvi və ezoterizm (rus dilində) //Низами Гянджеви и эзотеризм// Bakı: Elm və təhsil, 2021, 104 s.
12. Şota Rustaveli və Nizami Gəncəvi //Shota Rustaveli and Nizami Ganjavi// (gürcü və ingilis dillərində). Gürcüstan, Tbilisi: 2021, 512 s.
Şota Rustaveli adına Gürcü Ədəbiyyatı İnstitutu, Kembric Universiteti və Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun birgə nəşri
13. Nizami Gəncəvi almanaxı – III (ingilis dilində) //Nizami Ganjavi almanax–III // Bakı: Elm və təhsil, 2021, 253 s.

**Jurnallar
Azərbaycan dilində**

1. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2021, № 2. Nizami Gəncəvi. Xüsusi buraxılış
2. “Ulduz” jurnalının Nizami Gəncəvinin 880 illiyinə həsr olunmuş xüsusi buraxılışı. Bakı: Azpoliqraf LTD, 2021, 80 s.
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, “Ədəbiyyat qəzeti” və “Ulduz” jurnalının birgə nəşri

Xarici dillərdə

3. “Kardeş Kalemler” jurnalının böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 880 illiyinə həsr olunmuş xüsusi buraxılışı (türk dilində). İyun, № 174. Türkiyə: Bengü, 100 s.
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Türkiyə Avrasiya Yazarlar Birliyinin birgə nəşri
4. “Türk ədəbiyyatı” jurnalının “Nizami Gəncəvi İli”nə həsr olunmuş xüsusi buraxılışı (türk dilində). Sentyabr. Türkiyə: İstanbul, 2021, 87 s.
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Türk ədəbiyyatı Vəqfinin birgə nəşri
5. “Üç çizgi” jurnalının “Nizami Gəncəvi İli”nə həsr olunmuş xüsusi buraxılışı. Ankara: Azərbaycanlıların Dərnəyi Yayını, 2021, № 19, 36 s.
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Əskişəhər Azərbaycan diasporasının birgə nəşri

Qəzetlər

1. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun və “Ədəbiyyat qəzeti”nin Nizami Gəncəvinin 880 illiyinə həsr olunmuş xüsusi buraxılışı. Bakı, 9 oktyabr 2021, 48 s.
2. Siracəddin Hacı. Nizami Gəncəvinin iki məktubu: dünya siyasəti və diplomatiya tarixinin iki şah əsəri. “525-ci qəzet”. Bakı, 16 aprel 2021, s. 5-28 3. Siracəddin Hacı. 3. Nizaminin ədalət xütbəsi. “525-ci qəzet”. Bakı, 27 oktyabr 2021, səh. 7-18
4. Siracəddin Hacı. Nizami Gəncəvinin dövlət idarəçiliyi və ədalət anlayışının əsasları. “525-ci qəzet”. Bakı, 29 dekabr 2021, Səh. 7-25

Konfrans materialları

1. “Nizami Gəncəvi və Əlişir Nəvai: ənənə və novatorluq” mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans. Bakı, Optimist, 2021, 239 s.
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Özbəkistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasındakı Səfirliyi və Daşkənd Özbək Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunun birgə nəşri

Mükafatlar

TÜRKSOY-un “Nizami Gəncəvi” medalı

Akademik İsa Həbibbəyli

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin “Nizami Gəncəvi 880” xatirə nişanı ilə təltif olunanlar

Akademik İsa Həbibbəyli

AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslı

Filologiya elmləri doktoru, professor İmamverdi Həmidov

Filologiya elmləri doktoru, dosent Fəridə Əzizova

Filologiya elmləri doktoru, dosent Cavanşir Əliyev

Filologiya elmləri doktoru, dosent Elnarə Akimova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Allahverdiyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Siracəddin Hacıyev

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Vəfa Hacıyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aygün Bağırılı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Təhminə Bədəlova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Yelena Teer

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Abid Tahirli

Elmi işçi Hürnisə Bəşirova

AMEA RƏYASƏT HEYƏTİNİN FƏXRİ FƏRMANI ilə təltif olunanlar
Xüsusi xidmətlərinə görə

Akademik İsa Həbibbəyli

AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslı

Filologiya elmləri doktoru, professor İmamverdi Həmidov

Filologiya elmləri doktoru Fəridə Əzizova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Siracəddin Hacıyev

Elmi fəaliyyətinə görə

Filologiya elmləri doktoru, dosent Elnarə Akimova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Allahverdiyeva

AMEA HUMANİTAR ELMLƏR BÖLMƏSİNİN FƏXRİ FƏRMANI
ilə təltif olunanlar

Filologiya elmləri doktoru, professor Gülər Abdullabəyova

Filologiya elmləri doktoru, dosent Almaz Binnətova

Filologiya elmləri doktoru, dosent Pərvanə İsayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Təhminə Bədəlova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Vəfa Hacıyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Xuraman Hübətova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Yelena Teer

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aygün Bağırılı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nərgiz Cəbbarlı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zakirə Əliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Təhminə Talıbova

Elmi işçi Samirə Əliyeva

Elmi işçi Hürnisə Bəşirova

Elmi işçi Lalə Paşayeva

“Qafqaz” Media İctimai Birliyinin “Nizami Gəncəvi” medalı ilə təltif olunanlar

Filologiya elmləri doktoru, professor Fəridə Vəlixanova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Allahverdiyevanı

“Ədəbiyyat nəzəriyyəsi” şöbəsinin əməkdaşı Günel Əhmədova Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi və Azərbaycan Yazıçılar Birliyi tərəfindən keçirilən “Nizami Gəncəvi yaradıcılığı: mənəvi dəyərlər və vətən-pərvərlik” mövzusunda esse müsabiqəsində I yerə layiq görülmüş, diplom və pul mükafatı ilə təltif edilmişdir.

İÇİNDƏKİLƏR

İsa Həbibbəyli. Nizamişünaslıqda dönüş mərhələsi.....	5
--	---

Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi sessiyanın materialları

Yusif Məmmədliyev. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının prezidentinin açılış nitqi.....	11
Həmid Araslı. Nizami Gəncəvi və onun yaradıcılığı (Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun baş elmi işçisinin məruzəsi).....	13
İvan İvanoviç Meşaninov (akademik). Salamlama nitqi.....	21
Vladimir Aleksandroviç Qordlevski (akademik). SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutu adından salamlama nitqi.....	23
Georgi Karaslovov (yazıçı). Qardaş bolqar xalqı adından salamlama nitqi.....	24
İvo Andriç (akademik-yazıçı). Qardaş Yuqoslaviya xalqı adından salamlama nitqi.....	25

Nizami Gəncəvi İli – 2021

Nizami Gəncəvinin şəxsiyyəti və sənəti

Siracəddin Hacı. Nizami Gəncəvinin ədəbi kimliyi.....	26
İslam Sadıq. “Xəmsə”də Nizami Gəncəvinin türklüyünü təsdiqləyən faktlar.....	30
Atəmi Mirzəyev. Nizami “Xəmsə”sində epik təhkiyə ilə lirik təqdimatın vəhdəti.....	39
Pərvanə Bəkirqızı (İsayeva). Bədii mətnin sinergetik aspekti (<i>Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” məsnəvisi əsasında</i>).....	45
Vüqar Əhməd. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı dini-fəlsəfi-irfani kontekstdə.....	56
İsmayıl Məmmədli. Nizami Gəncəvi inciləri.....	68
Nizami Məmmədov. Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” poeması və Karlo Qotsinin “Turandot” pyesi (oxşarlıqlar və fərqlər).....	72
Təhminə Bədəlova. Nizami Gəncəvi: poetik sözün elmi cövhəri.....	79
Firudin Qurbansoy. “Sirlər xəzinəsi”ndən iki beytin tərcüməsi haqqında.....	86
Mübariz Ağalarlı. Nizami Gəncəvinin əsərlərində Azərbaycan tarixi məsələləri.....	93
Mətanət Vahidova. Nizami Gəncəvinin estetik görüşlərinin intermediallıq kontekstində analizi.....	99
Sevda Novruzəliyeva. Nizami poeziyasında insan və cəmiyyət.....	105
Yusif Mahmudov. Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında torpaq və su sərvətləri ekoloji amil kimi.....	112
Xanım Mirzəyeva. Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” poeması Azərbaycan nağılları kontekstində.....	119
Elman Quliyev. Nizaminin poeziyasında “Allah” anlayışı.....	125
Namiq Hadi. Quran hikməti – Qorqud və Quran məktəbi – Nizami.....	137
Orxan İsayev. Şifahi xalq ədəbiyyatı Nizami yaradıcılığının qaynağı kimi.....	142

Nizami Gəncəvinin saləfləri və xələfləri

Nüşabə Araslı. Nizami və Güvahi etik-əxlaqi görüşlərində səsleşmələr.....	150
Zəhra Allahverdiyeva. Nizami Gəncəvi və Sənai Qəznəvi.....	159
Seyfəddin Altaylı. Nizami və çağdaşı Həsənoğlu.....	164
Yaşar Qasımbəyli. Nizami Gəncəvi və Əlişir Nəvai “Xəmsə”lərinin genezisində dair.....	171

Ülkər Zakırqızı (Məmmədova). Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında dostluq anlayışı.....	178
<i>Nizami Gəncəvi ədəbiyyatşünaslıqda və sənətdə</i>	
Şirindil Alışanlı. Nizami Gəncəvi poeziyası Mir Cəlalın nəzərində.....	184
Elnarə Akimova. “Nizami Gəncəvi İli”, yaxud şərq dəyərlərinin dünyəviləşməsi prosesi.....	189
Fizuli Mustafayev. “Nizami” bədii filminin dilində xalq sözü və ifadələri.....	194
Zakirə Əliyeva. Azərbaycan-latış ədəbi əlaqələrində Nizami Gəncəvi: biblioqrafik baxış.....	203
Qabil Əliyev. Nizami Gəncəvinin əsərlərinin tədqiqi və tərcüməsi məsələləri (1939-1948) ..	212
Xronika	223
“Nizami Gəncəvi İli”nə həsr olunmuş nəşrlər	237
Mükafatlar	239

CONTENTS

İsa Habibbeyli. A turning point in the Nizami studies.....	5
---	---

Materials of scientific session dedicated to the 800th anniversary of Nizami Ganjavi

Yusif Mammadaliyev. The opening speech by the President of the Academy of Sciences of Azerbaijan SSR.....	11
Hamid Arasly. Nizami Ganjavi and his creative work (Report by senior researcher at the Institute of Literature named after Nizami).....	13
Ivan Ivanovich Meshaninov (academician). Welcome speech	21
Vladimir Alexandrovich Gordlevsky (academician). Welcome speech on behalf of the Institute of Oriental Studies of the USSR Academy of Sciences.....	23
Georgy Karashev (writer). Welcome speech on behalf of the brother Bulgarian people...	24
Ivo Andrich (academician-writer). Welcome speech on behalf of the brother Yugoslav people.....	25

Year of Nizami Ganjavi – 2021

Personality and art of Nizami Ganjavi

Sirajeddin Haji. Nizami Ganjavi's literary identity.....	26
İslam Sadig. Facts confirming Nizami Ganjavi as a Turk in "Khamsa".....	30
Ataemi Mirzayev. Unity of epic narrative with lyrical introduction in Nizami's "Khamsa"..	39
Parvana Bakirgizi (İsayeva). Synergetic aspect of the literary text (on the basis of the masnavi "İskandarnamah" by Nizami Ganjavi).....	45
Vugar Ahmed. Nizami Ganjavi's creative work in the religious-philosophical-irfan context..	56
İsmayil Mammadli. Pearls of Nizami Ganjavi	68
Nizami Mammadov Taghisoy . Nizami Ganjavi's poem "Treasury of Secrets" and Carlo Gozzi's play "Turandot" (similarities and differences).....	72
Tahmina Badalova. Nizami Ganjavi: scientific essence of poetic word.....	79
Firudin Gurbansoy. On the translation of two bayts from "Maxzan ul-asrar".....	86
Mubariz Aghalarli. Issues of Azerbaijani history in Nizami Ganjavi's works.....	93
Matanat Vahidova. Analysis of Nizami Ganjavi's aesthetic views in the context of intermediality.....	99
Sevda Novruzaliyeva. Human and society in Nizami's poetry.....	105
Yusif Mahmudov. Soil and water resources as an ecological factor in the creativity of Nizami Ganjavi.....	112
Khanim Mirzayeva. Nizami Ganjavi's poem "İskendername" in the context of Azerbaijani fairytales.....	119
Elman Guliyev. The concept of "Allah" in the poetry by Nizami.....	125
Namig Hadi. Wisdom of Quran – the school of Quran and Gorgud – Nizami.....	137
Orkhan İsayev. Oral folk literature as a source of Nizami's creative work.....	142

Predecessor and followers of Nizami Ganjavi

Nushaba Arasli. Consonances in ethical-moral views of Nizami and Guvahi.....	150
Zahra Allahverdiyeva. Nizami Ganjavi and Sanai Qaznavi.....	159
Seyfaddin Altayli. Nizami and his contemporary Hasanoghlu.....	164

Yashar Gasimbeyli. On the genesis of “Khamsa” by Nizami Ganjavi and Alisher Navoi....	171
Ulkar Zakirgizi (Mammadova). The concept of friendship in the works of Nizami Ganjavi and in the literature of medieval Azerbaijan.....	178

Nizami Ganjavi in literary studies and art

Shirindil Alishanli. Nizami Ganjavi’s poetry in Mir Jalal’s thought.....	184
Elnara Akimova. “The year of Nizami Ganjavi” or the process of globalization of Eastern values.....	189
Fizuli Mustafayev. Folk words and expressions in the language of feature film “Nizami”....	194
Zakira Aliyeva. Nizami Ganjavi in Azerbaijan-Latvian literary relations: bibliographic review.....	203
Gabil Aliyev. Nizami Ganjavi's works in Researches and Translations (1939-1948).....	212
Chronicle.....	223
Pulications dedicated to the “Year of Nizami Ganjavi”.....	237
Awards.....	239

ОГЛАВЛЕНИЕ

Иса Габиббейли. Поворотный этап в Низамиведении.....	5
---	---

Материалы научной сессии, посвященной 800-летию Низами Гянджеви

Юсиф Мамедалиев. Вступительная слова президента академии наук Азербайджана ССР.....	11
Гамид Араслы. Низами Гянджеви и его творчество (<i>Доклад старшего научного сотрудника института литературы им.Низами</i>).....	13
Иван Иванович Мещанинов (академик). Приветственное выступление.....	21
Владимир Александрович Гордлевский (академик). Приветственное выступление от имени Института Востоковедения Академии Наук СССР.....	23
Георгий Караславов (писатель). Приветственное выступление от имени братского болгарского народа.....	24
Иво Андрич (академик-писатель). Приветственное выступление от имени братского югославского народа.....	25

“Год Низами Гянджеви” – 2021

Личность и искусство Низами Гянджеви

Сираджеддин Гаджи. Литературная идентичность Низами Гянджеви.....	26
Ислам Садыг. Факты в «Хамсе», подтверждающие то, что Низами Гянджеви был тюрком.....	30
Атаэми Мирзоев. Единство эпического повествования с лирическим вступлением в «Хамсе» Низами.....	39
Парвана Бекиргызы (Исаева). Системно-синергетический подход к художественному тексту.....	45
Вугар Ахмед. Творчество Низами Гянджеви в религиозно-философско-ирфанском контексте	56
Исмаил Мамедли. Жемчужины Низами Гянджеви.....	68
Низами Мамедов Тагисой. Стихотворение Низами Гянджеви «Сокровищница тайн» и Пьеса Карло Гоцци «Турандот» (сходства и различия).....	72
Тахмина Бадалова. Низами Гянджеви: научный суть поэтического слова.....	79
Фирудин Гурбансой. О переводе двух бейтов из «Сокровища тайн»	86
Мубариз Агаларлы. Вопросы истории Азербайджана в творчестве Низами Гянджеви.....	93
Матанат Вахидова. Анализ эстетических взглядов Низами Гянджеви в контексте интермедиальности.....	99
Севда Новрузалиева. <i>Человек и общество в поэзии Низами</i>	105
Юсиф Махмудов. Почвенные и водные ресурсы как экологический фактор в творчестве Низами Гянджеви.....	112
Ханум Мирзоева. Поэма Низами Гянджеви «Искендернаме» в контексте азербайджанских сказок.....	119
Эльман Гулиев. Понятие “Аллах” в поэзии Низами.....	125
Намик Хади. Последователь мудрости Горгуда и учения Корана – Низами.....	137
Орхан Исаев. Устная народная литература как источник творчества Низами	142

Предшественник и последователи Низами Гянджеви

Нушаба Араслы. Созвучия в этико-нравственных воззрениях Низами и Гувахи.....	150
Захра Аллахвердиева. Низами Гянджеви и Санаи Газнави.....	159
Сейфаддин Алтайли. Низами и его современник Гасаноглу.....	164
Яшар Гасымбейли. О генезисе “Хамсе” Низами Гянджеви и Алишера Навои.....	171
Улькер Закиркызы (Мамедова). Понятие дружбы в творчестве Низами Гянджеви и в литературе средневекового Азербайджана.....	178

Низами Гянджеви в литературоведении и искусстве

Шириндил Алышанлы. Поэзия Низами Гянджеви в теоретической трактовке Мир Джалала.....	184
Эльнара Акимова. “Год Низами Гянджеви” или процесс глобализации восточных ценностей.....	189
Физули Мустафаев. Народные слова и выражения на языке художественного фильма «Низами».....	194
Закира Алиева. Низами Гянджеви в азербайджанско-латышских литературных связях: библиографический взгляд.....	203
Габиль Алиев. Задачи по исследованию и переводу произведений Низами Гянджеви (1939-1948 гг.)	212
Хроника	223
Публикации, посвященные «Году Низами Гянджеви»	237
Награды	239

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Əsərləri
The Scientific works of the Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
Научные Труды Института Литературы имени Низами Гянджеви НАНА

Nəşriyyat redaktoru: fil.f.d. **Töhfə Talibova**
Publishing editor: Ph.D in philology **Tohfa Talibova**

Texniki redaktor: **Rəşid Kərimli**
Make up editor: **Rashid Karimli**

Korrektor: **İradə Orucova**
Proofreader: **Irada Orujova**

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi əsərləri –
“Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı” jurnalında məqalələr pulsuz çap olunur.

www.journal.literature.az

Çapa imzalanıb: 23.12.2021. Formatı: 70x100 1/16

Approved to the print: 23.12.2021. Format: 70x100 1/16

Tirajı 300 nüsxə. Həcmi: 15,5 ç.v.

Edition 300 copy. Size: 15,5 p.p.

=====

Jurnal “ELM VƏ TƏHSİL NƏŞRİYYAT VƏ POLİQRAFIYA” MMC
tərəfindən çap olunur.

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.